

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

KUNGL. BIBL.
2 & MRS 1962
1

Sou

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1962:10

1962:10 A

Finansdepartementet

SVENSK EKONOMI

1960—1965

BETÄNKANDE AV

1959 ÅRS LÅNGTIDSUTREDNING

Stockholm 1962

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1962

Kronologisk förteckning

1. Skogstillgångarna i Jämtlands län. Idun. 100 s. + 1 utvikskarta. S.
2. Yrkesutbildningen på trädgårdsområdet. Statens Reproduktionsanstalt. 71 s. Jo.
3. Totalförsvarets personalfrågor. Beckman. 305 s. Fö.
4. Arbetsuppgifter och utbildning för viss sjukvårdspersonal. Beckman. 165 s. I.
5. Vidgad vuxenutbildning på gymnasiestadiet. Kihlström. 116 s. E.
6. Statsbidrag till enskild väghållning, m. m. Idun. 92 s. K.
7. Kommunal beredskap. Idun. 198 s. I.
8. Finansplan för budgetåret 1962/63 samt Preliminär nationalbudget för år 1962. Marcus. XXIII + 61 s. Fi.
9. Städernas särskilda rättigheter och skyldigheter i förhållande till staten. Kihlström. 259 s. Fi.
10. Svensk ekonomi 1960—1965. Idun. 220 s. Fi.

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1962:10

Finansdepartementet

SVENSK EKONOMI

1960–1965

BETÄNKANDE AV

1959 ÅRS LÅNGTIDSUTREDNING

IDUNS TRYCKERIAKTIEBOLAG ESSELTE AB
STOCKHOLM 1962

Innehåll

Skrivelse till Herr Statsrådet och Chefen för Finansdepartementet	7
Utredningsdirektiven.	9
<i>Avdelning 1. Utredningens uppläggning</i>	<i>13</i>
1.1 Periodvalet.	13
1.2 Tidsfaktorn och långtidsutredningarnas organisation.	13
1.3 Långtidsutredningar som instrument för information	14
1.4 Program och prognos	15
1.5 Valet av samhällspolitiska målsättningar	17
1.6 Sektorutveckling och nationell utveckling	18
1.7 Arten av sektoruppgifterna.	18
1.8 Granskningen av utgångsmaterialet	21
1.9 Kalkyler och ekonomiska sammanhang	22
1.10 Dispositionen av betänkandet.	24
<i>Avdelning 2. Planer och bedömningar för olika sektorer.</i>	<i>25</i>
2.1 Jordbruk.	25
2.2 Skogsbruk	28
2.3 Egentlig industri	30
2.3.1 Utgångsmaterial och utvecklingsbedömning	30
2.3.2 Produktionsutvecklingen	31
2.3.3 Produktion och förbrukning av olika industrivaror	34
2.3.4 Produktionsökning och tillgång på arbetskraft	39
2.3.5 Industrins kapitalbildning och produktivitet.	41
2.4 Kraftverk och eldistribution	49
2.5 Byggnads- och anläggningsverksamhet.	52
2.6 Bostadsförsörjning	54
2.7 Samfärdsel	60
2.7.1 Sjöfart, luftfart och järnvägstrafik	60
2.7.2 Biltrafik och spårvägar	63
2.7.3 Vägar och gator	64
2.7.4 Post och tele	67
2.8 Varuhandel.	67
2.9 Offentliga tjänster.	70
2.9.1 Undervisning	70
2.9.2 Hälso- och sjukvård	75

2.9.3	Social- och fångvård	78
2.9.4	Vatten och avlopp	81
2.9.5	Övriga civila offentliga tjänster	82
2.9.6	Försvar	82
<i>Avdelning 3. En kalkyl för den ekonomiska utvecklingen 1960—65</i>		84
<i>Avdelning 4. Ekonomisk utveckling och politik</i>		91
4.1	Befolkning och arbetskraft	91
4.1.1	Befolkningsutveckling	91
4.1.2	Arbetskraftsproblem	96
4.2	Produktivitetsbestämmande faktorer	99
4.2.1	Produktionsfaktorinsats, tekniska framsteg och produktionsökning	99
4.2.2	Element inom »teknikfaktorn».	101
4.2.3	Produkttyper och produktionsprocesser.	102
4.2.4	Strukturfrågor	103
4.2.5	Arbetsmarknads- och utbildningspolitik	104
4.2.6	Sammanfattning och slutsatser	104
4.3	Produktionskapaciteten	105
4.3.1	Nationalprodukten 1950—65	105
4.3.2	Produktionen per sysselsatt	106
4.3.3	Nationalprodukt och kapitalbildning	109
4.3.4	Allmänna förutsättningar för produktionens tillväxt	111
4.4	Utrikeshandel	113
4.4.1	Exporten	113
4.4.2	Bytesbalansen och importutrymmet	116
4.4.3	Importen	117
4.5	Investeringarnas och konsumtionens fördelning	119
4.5.1	Investeringar	119
4.5.2	Offentlig konsumtion	121
4.5.3	Privat konsumtion	123
4.6	Framstegstakten och resursernas fördelning.	128
4.6.1	Avvägningen investeringar—konsumtion; principiella synpunkter	128
4.6.2	Kommentarer till avvägningen investeringar—konsumtion 1960— 1965	132
4.6.3	Framstegstakt och ekonomisk strategi	135
4.7	Finansiell utveckling och ekonomisk politik.	137
4.7.1	Frågeställningen	137
4.7.2	Efterfrågan på konsumtionsvaror och sparande	139
4.7.3	Investeringarna och kreditmarknaden	142
4.8	Utblick bortom 1965	143
<i>Appendix A: Arbetskraftstillgångarna under 1960-talet.</i>		147
<i>Appendix B: Inkomstbildningen, det finansiella sparatet och utvecklingen på kreditmarknaden</i>		181
<i>Appendix C: 1955 års långtidsutredning och den faktiska utvecklingen.</i>		212

<i>Diagramförteckning</i>	217
<i>Tabellförteckning</i>	219

Bilagor 1—5 SOU 1962:11

Bilaga 1: Framtidsperspektiv för svensk industri. Undersökning utförd inom Industriens Utredningsinstitut.

Bilaga 2: Produktivitet och kapitalmängd inom den svenska industrin under efterkrigstiden. Av fil. lic. Karl G. Jungenfelt.

Bilaga 3: Input-output-beräkning för år 1965. Av fil. lic. Bengt Höglund och fil. lic. Lars Werin.

Bilaga 4: Handels behov av arbetskraft och kapital under 1960-talet. Undersökning utförd inom Företagsekonomiska Forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm.

Bilaga 5: Kreditmarknadsmatriser för åren 1955—60. Av fil. kand. Erik L. Karlsson.

Bilaga 6 Primäruppgifter rörande investeringar, arbetskraftsbehov etc. under 1960-talet Stencilerad volym

Förkortningar m. m.

mkr	miljoner kronor
mmkr	miljarder kronor
—	intet finns att redovisa
..	uppgift ej tillgänglig
.	uppgift kan icke förekomma

T. o. m. avdelning 4 gäller:

- a. Angivna belopp i mkr och mmkr avser 1960 års priser där intet annat sägs.
- b. Tabeller och diagram har rubricerats så, att numret på det avsnitt till vilket de hör återfinns i deras rubrik.

Till

Herr Statsrådet och Chefen för Finansdepartementet

För att verkställa förnyad utredning rörande utvecklingstendenserna inom den svenska ekonomin tillkallade Herr Statsrådet enligt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 28 maj 1959 följande sju sakkunniga, nämligen professorn Ingvar Svennilson (ordförande), professorn Ragnar Bentzel, numera landshövdingen Gustav Cederwall, numera kanslichefen Lennart Fastbom, filosofie doktorn Rudolf Meidner, numera riksgäldsdirektören Georg Ringström och direktören i Jernkontoret, f. d. statssekreteraren Ragnar Sundén. Under Svennilsons vistelse utomlands uppdrogs åt Bentzel att fr. o. m. den 8 september 1959 t. o. m. den 18 juni 1960 såsom ordförande leda de sakkunnigas arbete. På grund av sjukdom har Sundén inte kunnat delta i betänkandets slutbehandling.

Åt numera budgetsekreteraren Rune Beckman uppdrogs att vara sekreterare åt de sakkunniga. Fr. o. m. den 1 januari 1961 har fil. kand. Georg Danielsson varit knuten till utredningen i egenskap av biträdande sekreterare.

Utredningen har arbetat under namnet 1959 års långtidsutredning.

Utredningen har biträts av följande experter: byråchefen Curt Canarp, direktören Sven Holmström, byråchefen Lars Juréen, docenten Börje Kragh och numera bankdirektören, docenten Jan Wallander. Härutöver har utredningen för särskilda utredningar anlitat fil. kand. Alf Carling, fil. kand. Rein Hinno, fil. lic. Bengt Höglund, fil. lic. Karl Jungentfelt, fil. kand. Erik Karlsson, pol. stud. Nils Lundgren och fil. lic. Lars Werin.

Efter särskilda medgivanden har utredningen överenskommit med Industriens utredningsinstitut, Jordbrukets utredningsinstitut och Företagsekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan om utförande av särskilda undersökningar. Dessa undersökningar jämte huvuddelen av från

myndigheter och affärsverk infordrade uppgifter redovisas i bilagor till betänkandet.

Under utredningsarbetets gång har överläggningar hållits med statliga myndigheter, organisationer, branschsammanlutningar och företag.

Härmed får vi vördsamt överlämna vårt betänkande.

Stockholm den 23 januari 1962.

Ingvar Svennilson

Ragnar Bentzel

Gustav Cederwall

Lennart Fastbom

Rudolf Meidner

Georg Ringström

Ragnar Sundén

/ Rune Beckman

Utredningsdirektiven

Efter gemensam beredning med statsrådets övriga ledamöter anförde chefen för finansdepartementet, statsrådet Sträng, till statsrådsprotokollet den 28 maj 1959 bland annat följande.

Under efterkrigstiden har analysen av de långsiktiga utvecklingstendenserna i den svenska ekonomin blivit ett viktigt inslag i den samhällsekonomiska planeringen i Sverige.

Efter vissa tidigare ansatser gjordes det första egentliga försöket till långtidsplanering år 1948 på begäran av den europeiska ekonomiska samarbetsorganisationen, OEEC. Främst inriktades intresset härvid på problem sammanhängande med balansen i utrikeshandeln. Utredningens förslag medförde en prioritering till förmån för exportindustrin, särskilt inom byggnadsregleringen.

Åren 1950—51 utarbetades av 1950 års långtidsutredning ett andra långtidsprogram. Detta omfattade första hälften av 1950-talet och utredningsarbetet koncentrerades främst till frågan om investeringsavvägningen. Resultatet blev att en hög investeringsverksamhet ansågs påkallad, särskilt i fråga om de offentliga investeringarna.

Det tredje långtidsprogrammet, som utformades år 1956 av 1955 års långtidsutredning, omspänner utvecklingen i den svenska ekonomin i första hand fram till år 1960; på investeringsområdet har dock gjorts utblickar längre

fram i tiden. Efter avslutad remissbehandling anmäldes utredningens betänkande i propositionen nr 175 till 1957 års riksdag. I propositionen anfördes, att utredningens rekommendationer till förmån för en stark ökning av investeringsvolymen och en motsvarande återhållsamhet beträffande konsumtionens tillväxt borde läggas till grund för den ekonomiska politikens utformning under de närmaste åren. Ställning till de olika detaljsynpunkter som inrymdes i betänkandet och remissvaren ansågs böra tagas vid kommande överväganden på respektive områden. I detta syfte överlämnades utredningens betänkande (SOU 1956: 53 samt särskild bilagedel SOU 1957: 10) jämte remissvaren (SOU 1957: 22) till respektive fackdepartement.

En av de viktigaste målsättningarna enligt den senaste långtidsutredningen var en stegring av kapitalbildningens andel av bruttonationalprodukten. En utveckling i denna riktning har också ägt rum i vad avser de fasta kapitalinvesteringarna. De civila ny- och reinvesteringarna, för vilka utredningen angav en genomsnittlig stegringstakt på 2,6 alternativt 3,5 procent per år, har sålunda under treårsperioden 1956—1958 ökat med drygt fem procent per år. Den av utredningen angivna investeringsökningen enligt det högre alternativet synes härigenom komma att realiseras på drygt tre år. Den faktiska investe-

ringsökningen har således betydligt överträffat utredningens förutsägelser; av delområdena gäller detta särskilt för investeringarna i industri, kraftverk, distribution, vägar och gator, vatten och avlopp samt bostäder.

Såväl importens som exportens stegring har varit avsevärt större än vad som förutsatts. Mot utredningens prognos om en volymmässig ökning av importen och exporten under hela femårsperioden med 12 respektive 21 procent står en faktisk ökning under treårsperioden 1956—1958 med 16 respektive 20 procent. Eftersom valutareservens och importens relativa stegringstakt sammanfallit under treårsperioden kan utredningens målsättning beträffande valutareserven sägas ha förverkligats. Såväl i slutet av år 1955 som år 1958 motsvarade sålunda valutareserven ca tre månaders import. Till fördel för valutareservens utveckling åren 1956—1958 har den förskjutning varit som skett mellan varu- och betalningsströmmarna.

Mot en höjd investeringskvot står återhållsamheten i konsumtionsutvecklingen. För den privata konsumtionen redovisas under den gångna treårsperioden en ökning med 2,5 procent per år. Av utredningen angavs ökningen till 1,3 respektive 2,3 procent i det lägre respektive högre produktionsalternativet. Även den offentliga konsumtionen och de militära utgifterna uppvisar tillsammans en något snabbare stegringstakt än vad som angavs av utredningen i det högre produktionsalternativet.

Även om avvikelser föreligger i enskilda detaljer kan utvecklingen under den hittills gångna delen av femårsperioden 1956—1960 på det stora hela sägas ha följt långtidsutredningens mer optimistiska utvecklingsperspektiv för den svenska ekonomin. En tillväxt av produktionen på i genomsnitt inemot 3

procent per år har sålunda bildat underlag för en kraftig expansion på investeringsområdet, samtidigt som den enskildes standard fortsatt att förbättras genom såväl stigande konsumtion som ökad fritid.

Med hänsyn till bland annat de snabba omkastningarna i det internationella läget och därmed följande återverkningar på vår egen ekonomi betonade 1955 års långtidsutredning, att värdet av en ekonomisk framtidsbedömning blir relativt kortlivat. Utredningsmännen förordade därför, att utredningsresultaten successivt skulle revideras genom fortlöpande ekonomiska undersökningar. Vid remissbehandlingen gavs ett närmast enstämmigt förord härför. Från statsmakternas sida har inte någon ställning tagits till en sådan rullande framtidsbedömning och planering. Den internationella konjunkturavmattningen under fjolåret kan dock sägas ha aktualiserat utredningens förslag om en successiv anpassning av framtidsbedömningen till nya yttre förutsättningar för vår ekonomi. Med hänsyn härtill och mot bakgrunden av att utredningens framtidsbedömning redan överträffats på en rad investeringsområden synes behov nu föreligga att göra en översyn av utredningens bedömningar av de framtida utvecklingstendenserna och de härmed sammanhängande ekonomiska avvägningsproblemen.

Även om våra förhoppningar knyts till en snabb förbättring av den internationella konjunkturen, kan man inte bortse från, att i framtiden nya strukturella drag i den internationella konjunktur bilden kan bli förhärskande. Detta gör att vi kan få anpassa oss till en annan konjunkturutveckling och en långsammare framstegstakt i de västeuropeiska länderna än vi varit vana vid under de tidigare efterkrigsåren. Mest direkt skulle givetvis en sådan in-

ternationell utveckling återverka på vår export på längre sikt. Förutsättningarna för denna påverkas också av de beslut som under fjolåret fattades om en mer allmän konvertibilitet för löpande betalningar inom stora områden av världen. Även om vi redan tidigare i fråga om de löpande betalningarna uppnått en hög grad av de facto-konvertibilitet för vår valuta står det å andra sidan klart, att genom fjolårets beslut den svenska ekonomien knutits än starkare till världsekonomien. Av betydelse för den svenska utrikeshandelns utveckling blir givetvis också verkningarna av de sammanslutningar som tillskapats och kan tänkas komma att upprättas på handelsområde, exempelvis ett västeuropeiskt frihandelsområde och en nordisk tullunion samt verkningarna av sexstatsunionens tillkomst. Mot bakgrund av bland annat de här nämnda faktorerna synes vid översynen utrikeshandelns utveckling på längre sikt böra inta en framskjuten plats i utredningsarbetet.

Av betydelse i det allmänna utvecklingssammanhanget är vidare frågan om hur våra resurser i arbetskraft och kapitalutrustning skall användas, så att vi i så hög grad som möjligt tillgodogör oss den tekniska utveckling och den konjunktur, som världsmarknaden kan komma att erbjuda. Vid bedömningen av resursernas inriktning och användning bör liksom i tidigare långtidsutredningar avvägningen mellan konsumtion och kapitalbildning samt mellan olika investeringsområden stå i centrum för utredningens arbete. Härvid bör en inventering göras av den planering som kontinuerligt sker på olika investeringsområden, såsom för vissa delar av industrien, kraftförsörjningen, bostäder, vägar och gator, kommunikationsmedel samt forskning och undervisning. De mot dessa investeringsplaner och andra behovsredovisningar svarande investe-

ringskostnaderna torde redovisas och en avvägning göras mellan de olika investeringsområdenas inbördes angelägenhet. Härvid bör uppmärksammas den viktiga frågan om prioritering skall ges de mera kortsiktiga respektive långsiktiga investeringarna, d. v. s. om resurserna skall sättas in på att åstadkomma ökad produktivitet på kort eller mera lång sikt. Om möjligt bör utredningen söka närmare ange sambandet mellan utbildning och forskning samt produktivitet och på grundval härav överväga betydelsen för det ekonomiska framåtskridandet av investeringar i utbildning och forskning. Den samhällsekonomiska effekten av alternativa investeringsprogram bör belysas samt bland annat även kapitalmarknadsproblemen beaktas.

I anslutning till bedömningarna på det samhällsekonomiska planet är det vidare angeläget, att de statsfinansiella konsekvenserna av den förutsedda utvecklingen klarlägges. Härvid bör den statsfinansiella effekten av dels den förordade investeringsavvägningen och den förutsedda konsumtionsinriktningen undersökas och kartläggas. Ett program beträffande avvägningen mellan konsumtion, bostäder, offentliga respektive privata investeringar får också sina budgetmässiga verkningar på såväl kort som längre sikt.

I samband med utarbetandet av riktlinjer för det nya långtidsprogrammet, innefattande så grundläggande avsnitt som avvägningen mellan konsumtion och kapitalbildning och prioritering av olika investeringsområden, bör överväganden också ske rörande de ekonomisk-politiska medel som erfordras för att åstadkomma den önskvärda omfattningen och inriktningen av de samhällsliga resurserna. Utgångspunkten bör härvid vara ett effektivt utnyttjande av produktionsresurserna med bibehållandet av intern och extern samhällsekonomisk

AVDELNING 1

Utredningens uppläggning

1.1 Periodvalet

Denna långtidsutredning är den fjärde i ordningen; ett första försök, som gjordes på relativt kort tid i samband med Marshallplanen 1948, följdes av mera omfattande utredningar, som utfördes 1950—51 och 1955—56. Var och en av dessa gav ett perspektiv för en framföriggande femårsperiod. Praktiskt taget hela efterkrigsperioden har sålunda täckts av långtidsutredningar.

Den utredning som nu läggs fram har i huvudsak begränsats till att avse utvecklingen från 1960 fram till 1965. Endast på vissa punkter har perspektivet i form av preciserade kalkyler utsträcks längre. Detta har då skett i syfte att ställa in de närmaste årens utveckling i sitt sammanhang med utvecklingen på längre sikt. Detta är av särskild betydelse, när det gäller långsiktiga investeringar sådana som i kraftverk och vägar. Ut-

bildningssektorn är ett annat exempel på områden där de kortsiktiga åtgärderna måste inriktas på samhällets långsiktiga behov. Även i övrigt har vår uppfattning om utvecklingen i en mera avlägsen framtid påverkat vår inställning till de närmaste årens problem. Det hade varit önskvärt, att knyta samman de långsiktiga utvecklingstendenserna på olika områden till en mera fullständig bild av utvecklingen under en längre period. Det är emellertid givet, att möjligheterna att bedöma den framtida utvecklingen blir mindre, ju längre perspektivet sträcks ut. Vi har därför inskränkt oss till att mera allmänt ange några tendenser och problem, som kan komma att framträda bortom den period, på vilken vi koncentrerat vår undersökning (avsnitt 4.8).

1.2 Tidsfaktorn och långtidsutredningarnas organisation

Det som i 1955 års långtidsutredning sades om behovet av »rullande planering» gäller givetvis allttjämt. Planer och bedömningar föråldras snabbt. De anpassas efter nya erfarenheter, ändrade förväntningar och förnyelser i samhällspolitiken. Detta förhållande ställer en utredning av föreliggande slag inför ett besvärligt dilemma. En icke obetydlig tid, ungefär ett och ett halvt år, har flutit från den tidpunkt, då de ursprung-

liga uppgifterna om olika sektorer samlades in, fram till publiceringsdagen. Däremellan ligger den analys, vars resultat framgår av detta betänkande. Det har emellertid inte varit möjligt att på ett sent stadium göra om hela materialinsamlingen, utan att detta ytterligare skulle ha förskjutit publiceringsdagen, med risk att under tiden nya förskjutningar i planer och förväntningar hunnit äga rum.

Vi har i görlig mån sökt övervinna den svårighet som ligger i själva tidsfaktorn i utredningsarbetet. Under utredningsarbetets gång har kompletterande uppgifter successivt inhämtats, delvis genom direkt kontakt med olika uppgiftslämnare, delvis ur publikationer och nya utredningar. Vi har även genom kontakter med olika uppgiftslämnare sökt så långt det varit möjligt eliminera den ofrånkomliga svaghet i det insamlade materialet som ligger däri, att vi ej från början kunnat delge dem den uppfattning om den samlade ekonomiska utvecklingen till vilken vi under arbetets gång kommit fram. I huvudsak har vi dock varit hänvisade till att själva söka bedöma hur olika sektorer kan komma att påverkas av den allmänna ekonomiska utvecklingen sådan den framgått av vår analys.

I detta sammanhang vill vi fästa uppmärksamheten på, att de svagheter i en utredning av detta slag som följer med tidsfaktorn i utredningsarbetet skulle kunna begränsas om dessa frågor följdes mera kontinuerligt. Långtidsutredningarna har hittills utförts av vart femte år tillsatta kommittéer. Deras sekretariat har efter avslutat arbete lagts ned, och

det är naturligt, att — även om de olika kommittéerna delvis haft samma medlemmar — ansatsen vid en ny utredning då blivit relativt lång. Dokumentation rörande utveckling och planer på olika områden har vid varje ny utredning måst helt förnyas i stället för att successivt ackumuleras. Under den korta tid som varje kommitté fungerat har specialfrågor icke kunnat genomarbetas så långt som hade varit önskvärt; detta gäller exempelvis en analys av den regionala utveckling som svarar mot ett allmänt nationellt perspektiv.

Förutsätter man, att systemet med vart femte år upprepade långtidsutredningar kommer att fullföljas, skulle ett permanent sekretariat kunna ha kontinuerliga arbetsuppgifter. Mellanperioder skulle kunna ägnas åt a) »rullande» revisioner av de mera fullständiga långtidsutredningarna, b) arbete på mera långsiktiga perspektiv, c) kontakt med långtidsplanering inom olika delsektorer, d) mera intensiva bearbetningar av speciella, exempelvis regionala eller statsfinansiella, frågor, e) organiserandet av mera tidskrävande statistiska undersökningar och metodologiska studier.

1.3 Långtidsutredningar som instrument för information

Det enskilda företaget eller den enskilda sektorn har begränsade möjligheter att överblicka vad som pågår och planeras på andra håll i samhället. En långtidsutredning kan betraktas som ett instrument för att i detta avseende skapa en ömsesidig *information* och för att samtidigt ge en *helhetsbild*, varav alla enskilda delar av samhället är beroende för sin utveckling. Denna informationstjänst har vi delvis sökt fullgöra under arbetets gång i samband med överläggningar med olika parter. Detta har ex-

empelvis skett i den formen, att enskilda företag inom en industribransch fått uppgifter om vad som planeras inom branschen som helhet. Men ett allmänt perspektiv har vi kunnat delge först i vår slutredovisning.

Syftet med en långtidsutredning kan sålunda sägas vara att ge enskilda och offentliga sektorer orienteringspunkter för deras framtidsplanering. Den kan därmed också bli ett instrument för att påverka utvecklingen. Om en sådan utredning pekar i den riktningen, att den

ekonomiska expansionen de närmaste åren allmänt eller på ett enskilt område blir snabbare än tidigare och en sådan bedömning vinner tilltro, kan detta påverka de ekonomiska enheternas handlande i samma riktning. Huruvida den utveckling som på detta sätt kommer till stånd blir mera balanserad i den bemärkelsen, att olika delar av näringslivet bättre passar in sin speciella utveckling i det allmänna ekonomiska perspektivet, blir beroende av strukturella och organisatoriska förhållanden. Vår uppfattning har varit att en orientering om näringslivets allmänna utvecklingstendenser i huvudsak skall verka i riktning mot en bättre balanserad expansion. Man kan dock ej blunda för risken, att exempelvis inbördes oberoende åtgärder av olika företag under intryck av en

långtidsbedömning för efterfrågan kan leda till en överexpansion av produktionskapaciteten inom den sektor de tillhör. Sådana tendenser bör emellertid kunna motverkas genom informationsverksamhet och genom löpande påverkan av den ekonomiska politiken.

Man kanske även kan räkna med att långtidsutredningarnas existens har stimulerat till en mera systematisk planering på lång sikt inom företag och offentliga sektorer. I första hand kan detta ha blivit resultatet av att utredningarna vänt sig till dessa olika enheter med begäran om uppgift om planer för framtiden. Uppläggnings-, innebörden och realismen i dessa planer har sedan diskuterats med vederbörande parter under en serie av överläggningar.

1.4¹ Program och prognos

Den metod för bedömning av den långsiktiga utvecklingen som använts av de svenska långtidsutredningarna avviker i vissa avseenden från den som har tillämpats i andra länder. Deras fem- årtioårsplaner har i vissa fall karaktären av statliga beslut att genomföra en viss utveckling. De svenska långtidsutredningarna utgår från det faktum, att ledningen av vårt ekonomiska system är i hög grad decentraliserad och att utvecklingen därför beror av en rad skilda beslut som fattas av enskilda personer, privata företag, kommuner samt statliga organ. Utredningens perspektiv får därför karaktären av en framtidsbedömning som i hög grad måste utgå från dessa enheters planer och utvecklingstendenser.

Samtidigt måste man emellertid räkna med att de beslut som fattas inom olika ekonomiska enheter på olika sätt påverkas av den allmänna samhällspoli-

tiken. Vi har därför måst uppställa en rad antaganden om den statliga politiken och speciellt utvecklingen inom de offentliga sektorerna. Vårt perspektiv närmar sig i samma mån ett utkast till långtidsprogram; vi har emellertid på denna punkt fattat vår uppgift som endast upplysande och rådgivande; i vad mån de linjer som dragits upp kommer att följas, blir beroende av beslut av regering och riksdag.¹

¹ I andra länder inom OECD-gruppen har betydelsen av att infoga olika sidor av den ekonomiska utvecklingen och politiken i ett mera långsiktigt perspektiv alltmera uppmärksamats. Den till vissa punkter av näringslivet koncentrerade rekonstruktionsplaneringen inom den franska Commissariat du Plan tenderar att utvidgas till en mera allmän utvecklingsbedömning. Den engelska regeringen har aviserat en långtidsutredning (deklaration i engelska parlamentet; se Times den 26 och 27 juli 1961). Även i Förenta staterna har, ehuru mera tvekan, liknande tankegångar tagits upp inom Council of Economic Advisors.

Som tidigare sagts kan utredningens perspektiv snabbt föråldras. Den statliga ekonomiska politiken måste också kontinuerligt anpassas efter nya förutsättningar och då också efter de kortsiktiga konjunkturförändringar, som ligger utanför denna utrednings bedömning. Det är därför ett naturligt förhållande att utredningens perspektiv inte följs upp med en fixerad plan för den statliga politiken under en flerårsperiod. Syftet med ett perspektiv för en följd av år blir i stället i första hand att skapa en bakgrund för diskussionen av den närmaste tidens politiska beslut och att ge denna en mera långsiktig inriktning. I övrigt måste slutsatserna för den ekonomiska politiken få karaktären av en *ekonomisk strategi*, som från tid till annan får revideras och som tar sig ett växlande uttryck i politiskt handlande under olika konjunkturer. På vissa delområden, exempelvis vägar, vattenkraft, utbildning och bostadsbyggande, skulle dock en bedömning av den långsiktiga utvecklingen kunna överföras i mera preciserade målsättningar för flera år framåt i tiden, även om dessa med hänsyn till konjunkturer, teknisk utveckling och strukturella förändringar i samhällslivet i viss mån måste hållas flexibla.

Det finns anledning att särskilt understryka, att bedömningen av den svenska ekonomins framtida utveckling i hög grad blir beroende av de antaganden som görs beträffande förändringarna på världsmarknaden. I första hand gäller dessa antaganden expansionstakten i världsekonomin och världshandeln, totalt och i olika delar. Vidare måste antaganden göras om förutsättningarna för vår handel med utlandet vad gäller produktionskostnader och handelspolitik. Det säger sig självt, att en bedömning av den handelspolitiska utvecklingen, speciellt beträffande Europamarknaden,

i nuvarande läge är särskilt vansklig. På detta område pågår för närvarande utredningar, vilkas resultat först senare blir tillgängliga. Vi har därför, vad gäller de utrikes förutsättningarna för vår egen ekonomi, fått utgå från relativt schematiska *antaganden*, som vi funnit vara rimliga; i vissa sammanhang har detta skett i form av en diskussion relaterad till olika alternativ.

Utredningens resultat har sålunda karaktären av en bedömning gjord under *vissa förutsättningar*, främst om offentlig politik och om den internationella utveckling, som ligger utanför svensk kontroll. Men om förutsättningarna ändras måste också resultaten ändras. Man måste hålla denna karaktär av villkorlig prognos i minnet, om man i efterhand vill jämföra den faktiska utvecklingen med utredningens perspektiv. En avvikelse kan för det första bero på att utredningen felbedömt utvecklingen från givna förutsättningar. För det andra kan den vara en följd av att förutsättningarna, vad gäller den internationella utvecklingen, inte kommer att hålla, och för det tredje kan den svenska ekonomiska politiken följa andra linjer än utredningen förutsatt. Endast det första och möjligen det andra misstaget kan läggas utredningen till last.

För att klargöra innebörden av en viss framtida ekonomisk utveckling är det givetvis lämpligt att så långt möjligt ange den i siffror. I själva verket skulle flera sådana siffermässiga alternativ, som ligger inom det möjligas gräns, kunna konstrueras. Vi har emellertid som utgångspunkt för vår diskussion valt endast *ett* sådant alternativ i form av en numerisk kalkyl. Vi vill från början starkt understryka att detta förfaringsätt enbart är motiverat av framställningsskäl. På punkt efter punkt har vår analys mött ovissheter om storheter och samband. Dessa ovissheter

har textledes markerats i vår framställning. Den läsare, som förbiser dessa kommentarer och ledes till den uppfattningen, att sifferkalkylen representerar en utveckling som nu med högre grad av visshet kan diskonteras, har alltså missförstått vår framställning. Samtidigt är det givet, att den talmässiga

framställning vi valt att utföra är avsedd att ange en utveckling, som vi anser bör kunna uppnås under förutsättning av bland annat en närmare angiven ekonomisk politik. De avvikelser från denna kalkyl, som skulle kunna inträda under andra förutsättningar, har diskuterats i olika avsnitt.

1.5 Valet av samhällspolitiska målsättningar

Ett sätt att närma sig frågan om samhällspolitikens framtida utformning skulle vara, att så långt möjligt anknyta till redan fattade politiska beslut och att i övrigt söka ställa prognos på den politik som kan komma att följas, om utvecklingen i övrigt gestaltar sig så som våra bedömningar anger. I viss mån har vi förfarit på detta sätt. Den ledning vi kunnat erhålla av kända politiska förhållanden och uppfattningar har emellertid inte kunnat leda till ett entydigt resultat. Samhällspolitiken är endast undantagsvis, såsom i fråga om jordbrukspolitiken, utstakad för hela den period det här gäller. Även sådana beslut kan för övrigt komma att rubbas av oförutsedda händelser. De beslut om den mera långsiktiga utvecklingen som föreligger avser ofta, såsom i fråga om utbildningspolitiken, i huvudsak endast vissa principer, medan beslut om deras praktiska tillämpning och takten i deras förverkligande ännu inte fattats. Vidare tvingas man vid en prövning av olika målsättningsars genomförbarhet att göra preciserade avvägningar inom en samhällsekonomisk ram, vars vidd man kan bilda sig en uppfattning om först genom den typ av analys vi företagit. En utveckling sådan som den vi angett leder också till samhällspolitiska frågeställningar, som kan ge nya utgångspunkter för den politiska diskussionen.

På olika punkter har vi därför måst ta ställning till den samhällspolitiska

utvecklingen och låta egna antaganden om denna bilda utgångspunkter för vår analys. Samtidigt har vårt val givetvis påverkats av vår bedömning av vilken politik som bör ha realistiska möjligheter att bli genomförd.

När det gäller att avväga resursernas fördelning inom en given ekonomisk ram får man anlägga ett marginellt betraktelsesätt. Frågan blir, om man bör överflytta varor och tjänster för ett givet belopp, säg 100 mkr¹, från en användning till en annan. Inom den sektor av ekonomin, som styrs marknadsmässigt, löses denna fördelningsfråga i princip genom prisbildningen; avgörande för fördelningen blir marginella kostnader vägda mot marginella intäkter. Vid avvägningen av resursernas fördelning i stort, exempelvis mellan investering och konsumtion, liksom mellan olika typer av offentlig verksamhet, kan de värderingar som anläggs inte helt pressas in i sådana prisbildningskategorier. Man bör visserligen ha möjlighet att fastställa den marginella kostnaden vid en utökning av verksamheten på olika punkter. I frånvaro av en marknadsprisbildning för offentliga tjänster är det emellertid knappast möjligt att på ett objektivt sätt mäta deras värde i pengar, så att data erhålls för en räntabilitetskalkyl. Vem skulle exempelvis åta sig att beräkna och mot varandra

¹ Använda förkortningar förklaras på sid. 6.

våga räntabiliteten hos sådan offentlig verksamhet som rening av vattendrag och utbildning eller att i detta avseende jämföra dessa båda områden med produktion för privat konsumtion? Den avvägning, som våra kalkyler ger uttryck för, representerar ett mera subjektivt grundat försök att inbördes avväga de samhällspolitiska intressen, som bryter sig mot varandra vid en fördelning av begränsade resurser. Så långt möjligt har vi sökt klargöra konsekvenserna i olika avseenden av denna resursfördelning. Vi har därigenom sökt erbjuda ett underlag för dem, som från sina egna värderingar vill bilda sig en

åsikt om samhällspolitikens lämpliga inriktning.

Det bör här tillfogas, att de avvägningsfrågor, inför vilka vi ställts, inte endast gällt fördelningen av tillgängliga resurser på olika användningar under den relativt korta period vi behandlat. I samband med avvägningen investeringar—konsumtion inställer sig även frågan om konsumtionens fördelning på en närmare och en mera avlägsen framtid. Såsom framgår av framställningen i avsnitt 4.6 är även detta en fråga, där den politiska bedömningen endast delvis kan få ett stöd i ekonomiska kalkyler.

1.6 Sektorutveckling och nationell utveckling

En hörnsten i varje kalkyl för den framtida ekonomiska utvecklingen måste vara en bedömning av nationalproduktens tillväxt, av vilken utvecklingen i olika sektorer beror. Omvänt kan nationalprodukten betraktas som summan av förädlingsvärdet i alla företag (ordet här fattat i vid bemärkelse) och i offentlig verksamhet. Oavsett vilken metod man använder för att bygga upp en kalkyl, måste man beakta denna interdependens i det ekonomiska systemet. Vi skall i det följande (avsnitt 1.9) närmare redogöra för hur vi sökt lösa problemet att bygga upp en i detta avseende konsistent kalkyl.

De metoder som kommer till användning blir givetvis beroende på arten av den information som står till förfo-

gande. I första hand kan man utgå från de iakttagelser som kan göras om tendenser och sammanhang i utvecklingen *under tidigare år* och försöka tillämpa dem på utvecklingen framåt i tiden. Företagare, experter och myndigheter kan emellertid också lämna informationer om *aktuella utvecklingstendenser*, som närmare anknyter till vad som pågår, förbereds och planeras med sikte på de kommande åren; sådana uppgifter kan i vissa fall ange en relativt oelastisk övre gräns för den produktion, som kan åstadkommas inom en sektor, alldeles oavsett hur det allmänna perspektivet utfaller. Båda dessa typer av information har använts, när det gällt att bedöma utvecklingen under perioden 1961—65.

1.7 Arten av sektoruppgifterna

I möjlig mån har uppgifter om planer och bedömningar insamlats från företag, kommuner samt statliga myndigheter eller kommittéer, som är verk-

samma på olika områden. Dessa uppgifter har på vissa punkter kompletterats med expertutredningar. Arten av den information vi erhållit har för olika

sektorer angetts i tablå 1.7. I detalj har vid genomgången av olika sektorer (av detta informationsmaterial redovisats delning 2) samt i olika bilagor.

Tablå 1.7. Översikt över grundmaterialets beskaffenhet

Sektor	Grundmaterial
Jordbruk	Utredningar utförda inom Jordbrukets utredningsinstitut och jordbruksnämnden.
Skogsbruk	Planer från domänverket; utvecklingstendenserna inom det övriga skogsbruket har behandlats i en PM från skogsstyrelsen, som bygger på uppgifter från bland annat skogsvårdsstyrelser och större företag.
Egentlig industri	Utredning utförd inom Industriens utredningsinstitut på grundval av enkät till industriföretag.
Kraftverk och eldistribution	Planer för den enskilda, kommunala och statliga kraftindustrin har erhållits genom vattenfallsstyrelsens försorg.
Småindustri och hantverk	Uppgifter saknas.
Byggnads- och anläggningsverksamhet	Sektorernas planer för byggnadsinvesteringar.
Bostadsförsörjning	Bostadsbyggnadsutredningens preliminära uppskattning av bostadsbyggnadsbehovet.
Samfärdsel:	
Handelsflottan	Bedömning av branschrepresentanter.
Hamnar och farleder	Planer har erhållits genom sjöfartsstyrelsen.
Luftfart	Planer angående flygplatser och flygplan har erhållits genom luftfartsstyrelsen.
Järnvägstrafik	Planer från statens järnvägar.
Vägar och gator	Planer från väg- och vattenbyggnadsstyrelsen.
Biltrafik och spårvägar	För busstrafik och spårvägar har vissa uppgifter erhållits genom högertrafikutredningen; i övrigt saknas uppgifter.
Post och tele	Planer från post- respektive televerket.
Varuhandel	Utredning utförd inom Företagsekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm samt planer från ett par storföretag.
Privata tjänster	Uppgifter saknas.
Offentliga tjänster:	
Undervisning	Planer och bedömningar från myndigheter samt för grundskolan skolberedningens betänkande.
Hälso- och sjukvård	Planer från landsting etc. genom medicinalstyrelsens försorg.
Socialvård och fångvård	Delvis planer, delvis bedömningar av socialstyrelsen och fångvårdsstyrelsen.
Vatten och avlopp	Planer från samtliga kommuner; dessa planer har insamlats och kommenterats av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen.
Försvar	De av statsmakterna godtagna riktlinjerna t. o. m. 1962/63.
Övriga offentliga tjänster	Planer endast för polisväsendet.

De uppgifter som insamlats angående de olika sektorer har starkt växlat till sin karaktär, beroende bland annat på sektorernas organisatoriska förhållan-

den. I stort sett synes man kunna fälla det omdömet, att det denna gång varit möjligt att erhålla ett mera fullständigt och bättre genomarbetat material

än vid tidigare långtidsutredningar. Både inom statliga myndigheter och enskilda företag har det blivit vanligare, att man mera systematiskt än tidigare sökt bedöma förutsättningarna för utvecklingen på längre sikt och göra upp däremot svarande planer. Utan stöd i en sådan långsiktigt inriktad bedömning och planering hade denna utredning på många punkter blivit väsentligt osäkrare. Därmed är givetvis inte sagt, att det systematiska arbetet på planer och bedömningar inom offentliga eller enskilda sektorer inte skulle kunna ytterligare utvecklas, så att det kunde ge ett fastare underlag för en sammanfattande analys.

Inom de offentliga sektorerna växlar uppläggningsplaneringen av framtidsplaneringen alltefter deras organisation. Förutsättningarna är olika, bland annat beroende på graden av centralisering av verksamhetens ledning. Vad gäller exempelvis de statliga affärsverken och vägväsendet, är den förberedande planering, som ligger till grund för beslut, samt verkställigheten förenade inom samma enheter; inom dessa har i växande omfattning utvecklats en långsiktig planeringsverksamhet, omfattande hela verksamhetsområdet. På andra områden är planering, beslut och verkställighet fördelade på ett antal lokala, kommunala och andra organ; de centrala statliga myndigheterna kan i växlande grad ha ett inflytande på den verksamhet som bedrivs lokalt. Beroende på graden av central kontroll får uppgifter från de centrala myndigheterna då i växlande grad karaktären av en uppsummering av lokala önskemål eller av en bedömning av den utveckling som av vederbörande myndighet ansetts önskvärd och möjlig att genomföra. Översikten över ut-

vecklingstendenser och behov har i andra fall gjorts av tillfälliga statliga kommittéer.

Bland de privata företagen har det under senare år blivit allt vanligare att man gör bedömningar och planer för ett antal år framåt. Till grund för dessa ligger ibland systematiska marknadsbedömningar. Produktions- och investeringsplaner för flera år görs upp i vissa fall, men dessa får liksom på andra områden antas ha en provisorisk karaktär i avvaktan på den framtida utvecklingen. Även i sådana fall kan planerna därför fort ändras. De får vidare förutsättas vara gjorda i relativt grova drag. I varje fall kan man inte förutsätta att de, vad gäller produktion, investering och sysselsättning, ger mer än en utgångspunkt för en framtidsbedömning. Flertalet av de företag, som lämnat uppgift om hur de bedömt sin utveckling, torde i själva verket inte haft stöd av mera detaljerade långtidsplaner utan torde ha bedömt utvecklingen på mera allmänna grunder.

Inom områden, där företagsenheter i allmänhet är små, exempelvis inom jordbruk, vissa industrigrenar, hantverk och handel, förekommer i regel inte planer hos företagen för flera år framåt i tiden. Uppkomsten av nya och nedläggningen av gamla företag spelar här en större roll för utvecklingen än inom andra områden. På sådana områden har av dessa skäl ett för vår bedömning vägledande planmaterial inte kunnat insamlas från företagen; det har helt fått ersättas av en expertbedömning på basis av en teknisk-ekonomisk analys. Denna har utförts av branscherna närstående utredningsinstitut eller av statliga näringspolitiska organ.

1.8 Granskningen av utgångsmaterialet

Det utgångsmaterial som erhållits genom insamling av planer och bedömningar har i första hand behandlats sektorsvis i syfte att komma fram till en så realistisk bedömning som möjligt av förutsättningarna för utvecklingen under de närmaste åren. En osäkerhet som i regel vidlåder uppgifterna är om den investering och arbetskraftsåtgång som angivits svarar mot den ökning av produktionen respektive — när det gäller offentliga sektorer — den utvidgning av verksamheten man räknat med. Tidigare undersökningar visar exempelvis, att industrieföretagen tenderar att underskatta de investeringar som behövs för en viss produktionsökning. På det offentliga området visar det sig ofta, att de faktiska kostnaderna för ett byggnadsprogram, som svarar mot en given utvidgning av verksamheten, överstiger de på förhand beräknade.

Allmänt gäller, att mer preciserade föreställningar eller planer om den framtida utvecklingen endast finns för de närmaste åren, och att dessa, vad gäller utvecklingen på längre sikt, är vaga eller ofullständiga. Särskilt när det gäller offentliga sektorer, torde uppgifterna om kommande investeringar å andra sidan ofta ha karaktären av behovs- eller önskeprogram, medan planeringen och projekteringen endast delvis kommit så långt att projekten har utsikt att förverkligas inom den angivna tidsramen. I vissa fall innebär investeringsplanerna en expansion av verksamheten som sannolikt överstiger de organisatoriska och personella resurser som står till buds. En svårbedömd fråga är, i vad mån kommuner och statliga organ påverkats av sin bedömning av den framtida finanspolitiken. Ett allmänt intryck av de informationer vi erhållit är, att den återhållsamma finanspolitiken un-

der 1950-talet utvecklat en — låt vara växlande — återhållsamhet hos de uppgiftslämnande organen. Å andra sidan kan dessa uppgifter i vissa fall ha påverkats av den vanliga inställningen, att man äskar medel i överkant till vad man kan hoppas att få.

Det material utredningen insamlat som utgångspunkt för sin bedömning av förutsättningarna för näringslivets utveckling har underkastats en analys och granskning för att i möjlig mån avlägsna de brister som ovan berörts. Utredningen har därvid tillämpat olika metoder. Vissa korrigeringar för brist på representativitet eller över- och underskattningar har företagits på statistiska grunder, som närmare redovisas i det följande. Delvis har dessa korrigeringar måst göras skönsmässigt. Vidare har bedömningen av utvecklingen fram till 1965 sammanställts med den tidigare utvecklingen. Produktions- och produktivitetstrender har också diskuterats med branschrepresentanter och experter vid en serie överläggningar. Därvid har bland annat belysts de strukturella, tekniska och ekonomiska förändringar, som kan komma att påverka utvecklingen framöver. Endast i ett undantagsfall, industrin, har produktivetsförhållandena kunnat göras till föremål för en mera systematisk analys på basis av den tidigare utvecklingen.

De informationer vi erhållit om förutsättningarna för olika sektors utveckling har efter den bearbetning som ovan berörts bildat en utgångspunkt för vår analys av det allmänna ekonomiska perspektivet. Vi har därvid som kriterier tillämpat dels de målsättningar för samhällspolitiken från vilka vi utgått (jämför 1.5), dels de krav på intern konsistens, som svarar mot olika ekonomiska samband.

1.9 Kalkyler och ekonomiska sammanhang

Den ekonomiska utvecklingen inom olika områden kan endast i viss mån utstakas genom den statliga politiken. Denna måste inpassas i de ramar som bestäms av de tekniska och ekonomiska förutsättningarna för tillväxten av produktionen. Den kan vidare, utanför det statliga verksamhetsområdet, endast i begränsad utsträckning påverka de tendenser som uppstår genom kommunala och privata enheters beslut under inflytande av tekniska och ekonomiska förändringar. En kalkyl för den framtida utvecklingen måste vara *konsistent* i den meningen, att den utgår från de samband av teknisk och ekonomisk natur, som finns i samhällsekonomin. Sådana samband utgör grunden för den *interdependens* som karakteriserar samhällsekonomin: det hela beror av delarna, liksom delarna av det hela, och delarnas utveckling är inbördes beroende.

Dessa förhållanden ställer en utredning av här framlagd art inför ett komplicerat ekonomisk-tekniskt problem. De metoder som vi använt för att lösa detta problem och de resultat som erhållits redovisas närmare i betänkan-dets olika delar. De allmänna dragen i tillvägagångssättet anges kortfattat i det följande.

För varje sektor har det i första hand gällt att bedöma *förhållandet mellan insatsen av produktionsfaktorer och produktionsresultatet*. Utgångspunkten har därvid varit en uppfattning om *den tekniska utveckling* som kan förutses. Denna fråga har vi sökt bedöma med stöd av uppgifter från sakkunniga inom olika områden. Vid givna tekniska förutsättningar kan en viss produktion i princip uppnås med olika *kombinationer av arbetskraft och kapital*. I många

branscher har emellertid friheten att ersätta arbetskraft med kapital bedömts vara relativt begränsad. Sysselsättning och investeringar står då var för sig i relativt fast relation till utvecklingen av produktionen. I andra fall, speciellt inom industrin, kan man i detta avseende räkna med en teknisk rörlighet, som kan ta sig det uttrycket, att kapitalinsatsen per sysselsatt, dvs. produktionens kapitalintensitet, kan ökas. Våra undersökningar av olika branscher har inriktats på att så långt möjligt klargöra dessa tekniska förutsättningar för produktionsutvecklingen (se avdelning 2).

Möjligheterna att öka produktionen visar sig emellertid i många fall vara begränsade av *flaskhalsar* av olika slag. Sådana kan göra sig gällande i form av brist på yrkesutbildad arbetskraft eller brist på kapacitet att planera och projektera. Under en så kort period som fem år begränsar sådana hinder i hög grad möjligheterna att ernå en önskvärd produktionsinriktning. Flaskhalsarna kan ofta vidgas först på längre sikt, exempelvis genom ökad utbildning. Planering, projektering och byggande av nya anläggningar tar ofta flera år i anspråk; även därigenom begränsas rörelsefriheten beträffande produktionsinriktningen på kortare sikt.

Den samlade insats av arbetskraft och kapital, som görs inom olika sektorer, måste vidare rymmas inom de ramar som anges av den totala tillgången. Det totala *utbudet av arbetskraft* har beräknats på grundval av demografiska och andra förhållanden (se avsnitt 4.1 och appendix A); arbetskraftstillgången har bildat en relativt fast utgångspunkt för analysen. Omfattningen av de totala *investeringarna* kan däremot varieras inom relativt vida gränser. Deras slut-

liga omfattning får karaktären av en målsättning, som påverkas av deras effekt på nationalproduktens tillväxt och avvägningen mellan konsumtion nu och i framtiden.

Väljer man en viss omfattning av de totala investeringarna, blir produktionsökningen beroende av deras fördelning på olika sektorer såsom bostadsbyggande, industri etc. Med ledning av de produktionstekniska förhållanden, som ovan berörts, kan man söka ange den *fördelning på olika sektorer av en viss given investeringsvolym och arbetskraftstillgång*, som — marknadsmässigt och med hänsyn till samhällspolitiska värderingar — svarar mot en viss ökning av nationalprodukten. På detta sätt kan i princip för varje antagen total investeringsvolym olika värderings- och marknadsmässigt *konsistenta alternativ* för kombinationen av produktionsresursernas fördelning och nationalprodukt erhållas. Till slut får ett val mellan olika sådana investeringsalternativ träffas med utgångspunkt från samhällspolitiska värderingar.

I avdelning 4 kommer närmare att redovisas de värderingar och målsättningar från vilka vi utgått vid avvägningen inom vår kalkyl. Här skall endast förutskickas att överskottet i bytesbalansen införts som en målsättning, bland annat motiverad av önskemålet att öka vårt bistånd till u-länderna. Investeringarna har i viss mån begränsats av de flaskhalsar och tröghetsmoment vi ovan berört; i övrigt har investeringarna och den däremot svarande effekten på produktionen fått vägas mot löpande offentlig och privat konsumtion, liksom dessas angelägenhetsgrad vägts inbördes; den sistnämnda avvägningen har även påverkats av begränsningar i bostadsbyggandets och de offentliga tjänsternas utvecklingsmöjligheter på kortare sikt. Dessa prioriteringsbedöm-

ningar har kalkylmässigt lett fram till en bedömning av utrymmet för privat konsumtion som en restpost.

För att komma fram till en ekonomiskt konsistent bedömning av de olika sektorernas utveckling inom det givna utrymmet har olika metoder använts. *Exportutvecklingen* har bedömts med ledning av företagsuppgifter; den *privata efterfrågans* fördelning på olika konsumtionsvaror med ledning främst av den totala privata konsumtionens förutsatta tillväxt; *efterfrågan på råvaror och halvfabrikat* med hjälp av s. k. input-output-analys; *importutvecklingen* med utgångspunkt från tidigare iakttagna samband mellan ekonomisk tillväxt och import. I stort sett har vi icke haft möjlighet att ta hänsyn till eventuella prisförändringars inverkan på den ekonomiska utvecklingen. På ett antal punkter har dock frågan om prisutvecklingen och dess verkningar tagits upp till diskussion.

Analysen har, som redan angetts, begränsats till perioden 1961—65. En fullständig kalkyl efter dessa linjer har endast utförts för slutåret 1965; till grund för denna kalkyl ligger dock beräkningar av investeringarnas totala omfattning 1961—65.

De resultat denna analys lett fram till har i viss utsträckning sammanfallit med de planer och bedömningar vi primärt inhämtat från olika sektorer. I andra avseenden har vi funnit oss böra frånga dessa uppgifter med hänsyn till konsistenskrav och egna prioriteringsvärderingar. Ofta har vi därutöver textledes markerat en ovisshet om sammanhang och utvecklingsmöjligheter, som ej kommit till uttryck i våra siffermässiga sammanställningar. Som ovan berörts har dessa endast avsett att ge en utgångspunkt för fortsatt analys, planering och diskussion.

1.10 Dispositionen av betänkandet

Det ekonomiska systemets interdependens skapar ett dilemma för dispositionen av en framställning av här framlagt slag. Vilken ordning man än väljer, måste betänkandets olika delar ses i ett sammanhang. Den gång i framställningen vi valt är följande.

I *avdelning 2* har de synpunkter genomgått som kunnat anläggas på utvecklingen inom olika sektorer. Denna framställning innefattar såväl en diskussion av det material, vilket legat till grund för vår bedömning, som de slutsatser till vilka vi kommit inom ramen för våra överväganden om den samlade ekonomiska utvecklingen. Dessa redovisas i betänkandets *avdelning 4*. Diskussionen har där förts in på

olika allmänna konsistensfrågor, samhällspolitiska värderingar och den ekonomiska politiken. Därvid har även tagits upp frågan om den finansiella utveckling som svarar mot det realekonomiska perspektiv vilket vi siffermässigt preciserat.

För att underlätta översikten har tabeller som anger en konsistent kalkyl för den realekonomiska utvecklingen sammanställts i *avdelning 3*. Dessa tabeller är avsedda att siffermässigt visa de enskilda sektorernas plats i ett allmänt perspektiv. De bör dock studeras i anknypning till de kommentarer, som gjorts i *avdelning 4*, där hänsyn tagits till ovissheter i utvecklingen och där andra alternativ för denna berörts.

AVDELNING 2

Planer och bedömningar för olika sektorer

2.1 Jordbruk

Jordbrukets produktionsvolym har under 1950-talet varit i stort sett oförändrad. Enligt de beräkningar, som för vår räkning utförts inom jordbruksnämnden, kommer inte heller under första hälften av 1960-talet totalproduktionen att undergå några större nivåförändringar, bortsett från eventuella tillfälliga växlingar på grund av skördeförhållandena. För både de vegetabiliska och de animaliska slutprodukterna förutses en ökning från 1960 till 1965 med 2 å 3 procent. Räknat i de fr. o. m. 1960 gällande mittpriserna skulle detta innebära en uppgång i produktionsvärdet från 4,4 mmkr 1960 till 4,5 mmkr 1965 (tabell 2.1, A + B). Jordbrukets förädlingsvärde (bidrag till bruttonationalprodukten) väntas visa en något mindre procentuell ökning (1 procent) på grund av att jordbruket sannolikt kommer att i sin produktion i tilltagande omfattning använda förnödenheter (handelsgödsel, bränsle etc.) köpta från andra näringsgrenar (C och A + B — C i tabellen).

Den skisserade utvecklingen skulle sänka jordbrukets andel av det totala förädlingsvärdet inom samtliga näringsgrenar (bruttonationalprodukten) från 4 å 5 procent 1960 till något mindre än 4 procent 1965; motsvarande andel utgjorde 1950 7 å 8 procent och 1955 5 å 6 procent.

Uppskattningen av produktionsutvecklingen inom jordbruket har underlättats av det faktum, att prispolitiken

för jordbrukets del i sina huvuddrag är bestämd under den aktuella perioden genom det gällande sexårsavtalet, vilket utlöper först i augusti 1965. Man har vid prognoserna bortsett från den inverkan som en eventuell associering till Gemensamma marknaden kan få på jordbrukssektorn.

Beräkningarna för vegetabilieproduktionen har utgått från att den totala skördade arealen kommer att minska i samma relativa takt 1960—65 som under 1950-talet (ca 1 1/2 procent per år). Den antagna ökningen av vegetabilieproduktionen förutses komma till stånd genom att hektarskördarna ökar. Animalieproduktionen väntas stiga till följd av att en viss nedgång för mjölk och mejeriprodukter något mer än uppvägs av en ökning för kött, fläsk och ägg.

För att få en uppfattning om hur avsättningsutrymmet för olika jordbruksprodukter kan komma att utvecklas i jämförelse med motsvarande produktion har inom jordbruksnämnden gjorts vissa uppskattningar av livsmedelskonsumtionens förändring med utgångspunkt från våra antaganden om den privata konsumtionen. I vår huvudkalkyl förutses denna stiga med 21 procent från 1960 till 1965. Livsmedelskonsumtionen förutses under samma tid öka med 13 procent, vilket uttryckt i 1960 års priser betyder 1 900 mkr. Härav har 1 000 mkr beräknats komma att avse livsmedel, vilka huvudsakligen fram-

ställs inom det svenska jordbruket. Avsättningsutrymmet för jordbruksprodukter har uppskattats öka betydligt mindre eller med 240 mkr (ökning med $5\frac{1}{2}$ procent). Skillnaden förklaras av att man räknat med en fortsatt stegring av kostnaderna i samband med vidareförädling och distribution av jordbruksprodukterna. Hur denna ökning av det totala avsättningsutrymmet inom landet antas bli fördelad på olika produktslag framgår av bredvidstående tablå.

Med de gjorda antagandena om konsumtionens utveckling skulle alltså det totala avsättningsutrymmet för jordbruksprodukter 1960—65 komma att öka något snabbare ($5\frac{1}{2}$ procent) än den totala produktionsvolymen ($2\frac{1}{2}$ procent enligt tabellen). Detta resultat antyder en tendens till en viss minskning av den totala självförsörjningsgra-

	Mkr, producentpris		
	1960	1965	Förändring 1960—65
Brödsäd.....	287	276	— 11
Potatis.....	221	209	— 12
Mjök och mejeri- produkter.....	1 702	1 791	+ 89
Kött och fläsk....	1 525	1 652	+ 127
Övrigt.....	604	651	+ 47
Summa.....	4 339	4 579	+ 240

den för jordbruksprodukter. Beträffande de olika produktslagen kan nämnas, att 1960 års tillfälliga importöverskott för brödsäd vid normalskörd förutses bli förvandlat till ett betydande exportöverskott 1965. För fläsk och smör väntas exportöverskottet minska betydligt och för kött beräknas importöverskottet öka något mellan 1960 och 1965.

Samtidigt som produktionsvolymen

Tabell 2.1 Jordbrukets produktion 1960—65

Miljoner kronor i fr. o. m. 1960 gällande mittpriiser

	1960	1965	Proc. förändring 1960—65
Brödsäd.....	353,4	366,1	+ 4
Övrig spannmål.....	71,4	70,5	— 1
Potatis och sockerbetor.....	410,2	355,1	— 13
Oljevaxter.....	55,3	116,8	+ 111
Spånadsvaxter.....	4,0	5,0	+ 25
Köksvaxter och tobak.....	53,7	59,6	+ 11
Summa vegetabilier (A)	948,0	973,1	+ $2\frac{1}{2}$
Mjök och mejeriprodukter.....	1 721,5	1 672,1	— 3
Ägg och slaktfjäderfä.....	311,0	334,8	+ 8
Slaktdjur m. m.....	1 501,0	1 579,6	+ 5
Förändringar i kreaturskapitalet.....	— 59,3	— 31,3	.
Summa animalier (B)	3 474,2	3 555,2	+ $2\frac{1}{2}$
Summa slutprodukter (A+B)	4 422,2	4 528,3	+ $2\frac{1}{2}$
Avgår:			
Handelsgödsel.....	290,2	340,0	
Köpfodermedel.....	468,6	464,0	
Diverse förnödenheter ¹	464,2	490,0	
Summa avdrag (C)	1 223,0	1 294,0	+ 6
Återstår: Jordbrukets förädlingsvärde (bidrag till bruttonationalprod.) (A+B—C)	3 199,2	3 234,3	+ 1

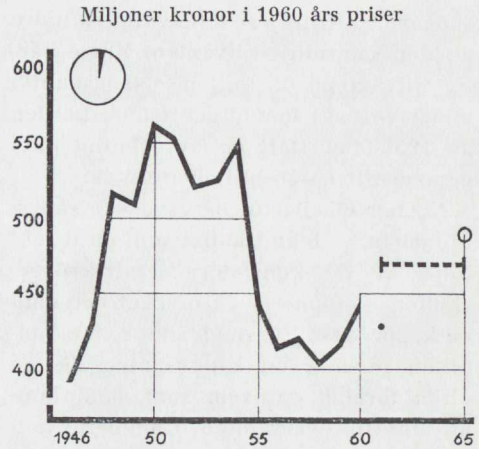
¹ Driv- och smörjmedel, elektricitet, frakter m. m.

inom jordbruket varit ungefär oförändrad synes arbetsvolymen under senare hälften av 1950-talet ha minskat med i genomsnitt 3,5 procent per år. Vi har utgått från att arbetsvolymen skall komma att minska i minst samma takt även 1960—65, vilket alltså förutsätter en fortsatt betydande uppgång i arbetsproduktiviteten.

För att den antagna produktivitetsökningen skall komma till stånd behövs en fortsatt rationalisering och mekanisering. Inom olika arbetsområden har mekaniseringen nått olika långt. Enligt utredningar, som för vår räkning utförts inom Jordbrukets utredningsinstitut, kan mekaniseringen vid nuvarande teknik anses bli helt genomförd under 1960-talet i fråga om bland annat traktorer, traktorplogar och mjölkningsmaskiner. Inom andra områden åter kan stora förändringar emotes beträffande såväl maskinarbetets omfattning som maskinernas konstruktion. Detta torde speciellt gälla beträffande mekaniska anordningar för inomgårdstransporter, maskiner för skörd och ensilering av foderväxter samt lastningsapparater. Den tekniska utvecklingen kan troligen komma att medföra, att maskiner av helt ny konstruktion ersätter tidigare maskintyper. Ett exempel härpå är slaghacken, som inom foderväxtodlingen kan komma att till stor del ersätta de traditionella slättermaskinerna.

De prognoser, som ingår i nämnda utredningar, innebär för maskininvesteringarnas del en betydande ökning under första hälften av 1960-talet jämfört med slutet av 1950-talet. Ökningen hänger samman både med en fortsatt utvidgning av maskinbeståndet och med att en omfattande återanskaffning väntas uppstå fr. o. m. början av 1960-talet på grund av de stora nyanskaffningarna i slutet av 1940-talet och i början av 1950-talet. Även för byggnads- och an-

Diagram 2.1 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom jordbruket 1946—65

Teckenförklaring till samtliga diagram av ovanstående typ:

- Faktisk investering t. o. m. 1960, vilken erhållits genom omräkning till 1960 års priser av konjunkturinstitutets uppgifter i 1954 års priser.
- Faktisk investering 1961 enligt konjunkturinstitutets preliminära beräkningar.
- Genomsnitt per år under perioden 1961—65 enligt långtidsutredningens kalkyl.
- 1965 års värde enligt långtidsutredningens kalkyl.

Svart sektor inom cirkel anger respektive näringsgrens andel av de totala bruttoinvesteringarna (exkl. reparationer och underhåll) 1960.

läggningsinvesteringarna kan en uppgång väntas under första hälften av 1960-talet.

Med utgångspunkt från dessa utredningar har vi beräknat att de totala investeringarna (exkl. reparationer och underhåll) i byggnader, anläggningar och maskiner kommer att öka från omkring 440 mkr 1960 till i genomsnitt 470 mkr under perioden 1961—65 (diagram 2.1). Minskningen av jordbrukets investeringar under 1950-talet skulle alltså nu följas av en viss uppgång.

2.2 Skogsbruk

De nu pågående riksskogstaxeringarna visar, att avverkningarna i de svenska skogarna hittills varit betydligt mindre än den samtidiga tillväxten. Mot en årlig tillväxt på 68 miljoner skogskubikmeter (m^3 sk) har under senare hälften av 1950-talet stått en avverkning på i genomsnitt ca 50 miljoner m^3 sk.

Nu har emellertid den svenska skogsindustrin — bland annat som en direkt följd av de konstaterade virkesöverskotten — planerat en mycket betydande kapacitetsutbyggnad, som i vissa områden innebär en kapplöpning mellan olika företag om vem som skall kunna utnyttja överskotten. Kommer i detta läge råvarutillgången att räckta till?

Industrins råvarubehov har uppskattats med utgångspunkt från de i industriavsnittet återgivna produktionsplanerna (se tabell 2.2). Produktionen av massa (inkl. massa för vidareförädling

till papper) väntas stiga med ca 35 procent från 1960 till 1965. På grund av vissa rationaliseringsmöjligheter i fråga om virkesåtgången per ton massa kan virkesbehovet beräknas öka någon procentenhet mindre. Uttryckt i absoluta tal kan massavedsförbrukningen uppskattas stiga från ca 26 miljoner m^3 sk 1960 till ca 34 miljoner m^3 sk 1965. Sågverkens behov av barrsågtimmer kan med utgångspunkt från deras produktionsplaner uppskattas öka från 20 till 21 miljoner m^3 sk.

Antas därutöver, att användningen av brännved fortsätter att minska trendmässigt och att efterfrågan på övrigt virke förblir oförändrad samt att vissa kvantiteter bortgår på grund av transportförluster, blir slutresultatet att det totala behovet av virke 1965 skulle komma att uppgå till omkring 63 miljoner m^3 sk. Ökningen i förhållande till

Tabell 2.2 Avverkning och förbrukning inom landet av olika virkesslag 1956—65

Miljoner skogskubikmeter (m^3 sk)

	1956—59 (genomsnitt)		1960 (prel.)		1965 (beräknat)	Förändring 1960—65	
	Avverkning	Förbrukning	Avverkning	Förbrukning	Avverkning = förbrukning	Avverkning	Förbrukning
Massaved	23,3	21,6	25,5	25,5	34,2	+8,7(+34%)	+8,7(+34%)
Sågtimmer (barr)	17,7	18,0	21,5	20,2	21,2	-0,3(-1%)	+1,0(+5%)
Brännved	6,5	6,8	5,9	6,2	5,1	-0,8(-14%)	-1,1(-18%)
Övrigt virke	2,2	1,8	2,1	2,0	2,0	-0,1(-5%)	0
Transportförlust, tekniska skador m. m. (uppskattning)	—	..	—	0,5	0,5	+0,5	0
Summa	49,7	..	55,0	54,4	63,0	+8,0(+15%)	+8,6(+16%)

Källor och beräkningsmetoder:

1956—60 (utom transportförluster): Skogsstyrelsen, vars uppgifter uttryckta i m^3 f (fast mått) förvandlats till m^3 sk genom uppmultiplikering med 1,23.

1960—65: Förbrukningen av sågtimmer har antagits öka i takt med produktionen inom sågverken och förbrukningen av massaved någon procentenhet mindre än produktionen inom massaindustrin enligt föreliggande planer (se avsnitt 2.3); för brännveden har antagits trendmässig nedgång och för övrigt virke oförändrad åtgång; transportförluster, tekniska skador m. m. har för båda åren skönsmässigt anslagits till 0,5 miljoner m^3 sk.

1960 års förhållandevis höga nivå utgör 15 å 16 procent.

Vid en jämförelse med tillväxten måste hänsyn tas till att den tidigare nämnda tillväxtsiffran på 68 miljoner m³ sk är teoretiskt beräknad och därför inte till fullo representerar en reell råvarutillgång (bland annat på grund av att en del virke finns inom områden där det inte är lönande att avverka annat än grövre dimensioner eller i vissa fall inte ens dessa). Å andra sidan är det sannolikt att råvarubehovet något överskattats i ovanstående kalkyl beroende på att omräkning av uppgifter ur olika material fått företas.

Den slutsats som dragits av kalkylerna är att den utbyggnad av massaindustrin, som planerats under första hälften av 1960-talet, förefaller vara möjlig att genomföra med hänsyn till råvarutillgången.

Man måste emellertid räkna med att en rad problem uppkommer i samband med en så stor avverkningsökning som det här är fråga om. Tillväxtöverskotten återfinns enligt gjorda uppskattningar till större delen i de enskilda skogarna, särskilt småskogsbrukets. Omfattningen av utbudet från dessa torde i hög grad bli beroende på utvecklingen av priser och produktionskostnader. För de senare blir produktivetsförändringen av central betydelse. 1950-talet har karakteriserats av en kraftig mekanisering, men trots detta är mekaniseringsgraden fortfarande jämförelsevis låg. Skogsbrukets kostnader består därför till övervägande del av löner. Arbetskraftsåtgången per avverkad kvantitet virke under 1950-talet kan uppskattas genomsnittligt ha minskat med 2 å 3 procent per år.

Av de uppgifter som erhållits från skogsstyrelsen och domänstyrelsen framgår, att rationaliseringsverksamheten under första hälften av 1960-talet väntas fortsätta i enlighet med 1950-

talets utveckling. Någon övergång i stor skala till mera avancerade avverknings- och framforslingsmetoder är inte att vänta under denna tid, eftersom man ännu inte kommit fram till metoder som är ekonomiskt möjliga att tillämpa under svenska skogsförhållanden. Däremot förutses att de hjälpmedel som redan börjat införas kommer att få ökad betydelse. De största rationaliseringsvinsterna räknar man med att erhålla genom att barkningen överläts på maskiner vid fabriker, att en utbyggnad av skogsvägar skall förkorta körningen i terräng samt att den återstående terrängkörningen i ökad utsträckning utförs med traktorer. Dessutom hoppas man på betydande organisatoriska rationaliseringar genom att de mindre skogsägarna i ökad utsträckning går samman i s. k. skogsbruksområden.

Det är vanskligt att av detta dra en slutsats i fråga om konsekvenserna för arbetskraftsåtgången av denna rationalisering. Vi har emellertid stannat för ett antagande, som innebär att produktiviteten ökar i sådan takt att hela uppgången i avverkningsvolymen 1960—65 (närmare 3 procent per år) kan klaras med oförändrad arbetsvolym.

En kvantifierad uppskattning av den kommande investeringsutvecklingen har erhållits endast för de statliga skogarna, där en oförändrad investeringsnivå 1961—65 jämfört med 1960 förutses. För de enskilda skogarna är det naturligt att vänta sig ökade investeringar, främst i skogsvägar, med tanke på den förutsedda uppgången i avverkningarna. I sammanfattningstabellen 3:5 i avdelning 3 finns för skogsbrukets investeringar (exkl. underhåll) införd en relativt skönsmåssigt antagen höjning från 70 mkr år 1960 till 85 mkr för åren 1961—65 (genomsnitt). Det bör anmärkas, att beloppen på

grund av bristande statistik varken för 1960 eller 1961—65 inkluderar huvuddelen av maskininvesteringarna, vilka

gissningsvis kan antas uppgå till några tiotal mkr per år.

2.3 Egentlig industri

2.3.1 Utgångsmaterial och utvecklingsbedömning

Vår bedömning av den industriella utvecklingen har som en första utgångspunkt haft den enkät, som på vårt uppdrag utfördes av Industriens utredningsinstitut (IUI) under sommaren och hösten 1960. Genom denna enkät, vars resultat redovisas i bilaga 1, har uppgifter för perioden 1959—65 erhållits från drygt 600 industriföretag, vilka 1959 svarade för ca 50 procent av den totala industriproduktionens förädlingsvärde; kompletterande uppgifter har därutöver i viss utsträckning erhållits genom branschorganisationer. I syfte att erhålla en ytterligare belysning av förutsättningarna för den industriella utvecklingen hölls hösten 1960 en serie överläggningar med representanter för företag och organisationer inom olika industribranscher. Vad som framkom vid dessa överläggningar (delvis återgivet i bilaga 1) har av IUI använts vid tolkningen av enkätmaterialiet och har också utgjort ett stöd för våra egna bedömningar.

Såsom framgår av IUI:s redogörelse, är de slutsatser som kan dras av enkätmaterialiet i många avseenden osäkra. Representativiteten hos detta material har växlat mellan olika branscher. I ett antal viktigare sådana har praktiskt taget samtliga företag i branschen lämnat uppgifter. Detta gäller bland annat gruvor, järn- och stålindustri samt massa- och pappersindustri. Å andra sidan har representativiteten varit låg för vissa andra branscher där företagsenheterna i stor utsträckning är små. Materialet erbjuder i sådana fall spe-

ciellt stora tolkningssvårigheter. I viss mån har dessa svagheter kunnat kompenseras genom samråd med respektive branschorganisationer; huvudsakligen har man dock varit hänvisad till en osäker bedömning på basis av informationer i övrigt.

Företagens möjligheter att bedöma utvecklingen under en så lång tid som fem år är givetvis begränsade. Endast i mindre mån torde deras bedömningar ansluta sig till fastare »planer», i varje fall för periodens senare år. De i siffror preciserade svaren torde endast ha karaktären av ett »bästa» omdöme, som ej ger uttryck för de risker och ovissheter man faktiskt räknar med. Man får vidare utgå ifrån, att bedömningen har färgats av läget vid den tidpunkt då enkätsvaren lämnades, sommaren 1960. Sedan dess har händelser inträffat och utsikterna ändrats, speciellt vad gäller vårt förhållande till Europamarknaden, så att svaren delvis skulle ha kunnat bli andra, om enkäten hade kunnat göras samtidigt med att detta betänkande publiceras. Såväl den uppfattning företagen angett om verkningarna av en sammanslagning av De sex och De sju som de upplysningar vi i övrigt inhämtat tyder dock på, att enkätmaterialiet i huvudsak icke förlorat sin aktualitet. Företagens uppfattning om marknadsförutsättningarna kan dock ha avvikit från den bedömning av den allmänna ekonomiska utvecklingen, som vi kommit fram till. I sista hand har vi därför varit hänvisade till vår egen bedömning av den industriella utveckling som är önskvärd och möjlig.

Uppgifterna från företagen har bland annat omfattat produktion, behov av arbetskraft samt investeringar. Man torde få utgå ifrån, att dessa uppgifter varit avsedda att vara inbördes samordnade, så att den angivna produktionen skulle kunna uppnås med den uppgivna produktionsfaktorinsatsen. I själva verket har man dock med ledning av tidigare erfarenheter anledning betvivla, att enkätmaterialiet i detta avseende genomgående är realistiskt. Speciellt har man tidigare funnit, att företagen tenderar att väsentligt underskatta sina kommande investeringsutgifter. I detta läge har vi träffat det valet att betrakta produktionsuppgifterna som ett uttryck för den utveckling, man i företagen planerat för eller i övrigt räknat med. Vi har i varje fall ansett oss kunna tolka enkätens resultat så, att de företagsmässiga förutsättningarna skulle finnas för en sådan produktionsökning, och att den därför skulle kunna förverkligas, om i övrigt betingelser härför skapades, bland annat i form av tillgång på arbetskraft och kapital. Hur stora faktorinsatser som behövs för att förverkliga denna produktionsökning, är däremot en fråga för vars besvarande enkäten endast ger en begränsad ledning. På denna punkt har vi varit hänvisade till en egen bedömning med ledning av tidigare produktivetsutveckling.

Vi vill dock här förutskicka, att vi ansett oss kunna räkna med att — under vissa förutsättningar — de insatser av arbetskraft och kapital skall bli möjliga, som svarar mot den produktionsutveckling enkäten anger. Vi har också inom ramen för det allmänna perspektivet ansett en sådan industriell utveckling önskvärd. Den produktionsökning med vilken vi räknat har således fått karaktären av en *målsättning, som stöds av företagens planer*

och bedömningar. Denna målsättning gäller i första hand *den samlade industriproduktionen.* Den fördelning av produktionen på olika branscher, som framgått av enkäten, har emellertid utnyttjats för att på sätt som framgår av det följande belysa de industriella strukturförändringarnas konsistens med perspektivet i övrigt. Avvikelser i detta avseende från enkätresultatet kan sedan inträda under inverkan av den framtida marknadsutvecklingen, utan att man därför behöver uppege målsättningen för den samlade industriproduktionens tillväxt.

2.3.2 Produktionsutvecklingen

Den prövning av industriproduktionens konsistens med den allmänna ekonomiska utvecklingen, som vi företagit, har utförts enligt följande metod. Produktionen inom varje industribransch 1965 har infogats i en försörjningsbalans för motsvarande typ av varor. Som exempel lämnas i tabblån på sid. 32 försörjningsbalansen för elektrotekniska produkter (belopp i 1957 års priser).

Råvaruförbrukningen har beräknats genom s. k. input-output-analys (se vidare bilaga 3). Konsumtion och investering har fördelats på olika varugrupper på sätt som framgår av andra avsnitt av detta betänkande. Vidare har de uppgifter använts, som lämnats av enkätföretagen angående exportens andel av produktionen. Import (minus lagerökning) har beräknats som en restpost. De balanser som erhållits för olika branscher framgår av tabellen i bilaga 3.

I de fall, då en grupp av varor eller tjänster icke är föremål för utrikeshandel, har det kravet kunnat uppställas, att produktionen skall balansera mot den inhemska förbrukningen (t. ex. reparations-tjänster). I andra fall (t. ex. pappersmassa) ter sig en import mind-

Tillgång

Produktion.....	2 526 mkr
Import minus lagerökning (restpost).....	1 149 »
<hr/>	
Totalt.....	3 675 mkr

re sannolik; produktionen bör då balansera mot inhemsk förbrukning + export. I de flesta fall har emellertid bedömningen av utvecklingens rimlighet fått utgå från tillväxten av exporten respektive förändringen av importens andel av hemmamarknaden och har sålunda ytterst gällt den inhemska produktionens förutsättningar att konkurrera med utländsk produktion. Slutsatserna har på olika punkter blivit relativt osäkra. Endast i några undantagsfall har enkätens produktionsiffra i mindre mån korrigerats med ledning av denna analys. I övrigt har inga korrigeringar gjorts, utan vi har inskränkt oss till de kommentarer, som redovisas i avsnitt 2.3.3.

Efter de mindre korrigeringar av enkätens produktionsuppgifter som företagits har mellan åren 1959 och 1965 erhållits en ökning av den samlade industriproduktionen med 36 procent eller 5,3 procent per år. Takten i produktionstillväxten skulle därmed ökas väsentligt jämfört med närmast föregående tioårsperiod, då ökningen i genomsnitt uppgick till endast 3,2 procent per år.

Samtidigt med att industriproduktionen växer skulle enligt de angivna kalkylerna dess struktur relativt snabbt förändras (se diagram 2.3.2). Industrier, baserade på inhemsk råvara — främst malm och skog — och i hög

Efterfrågan

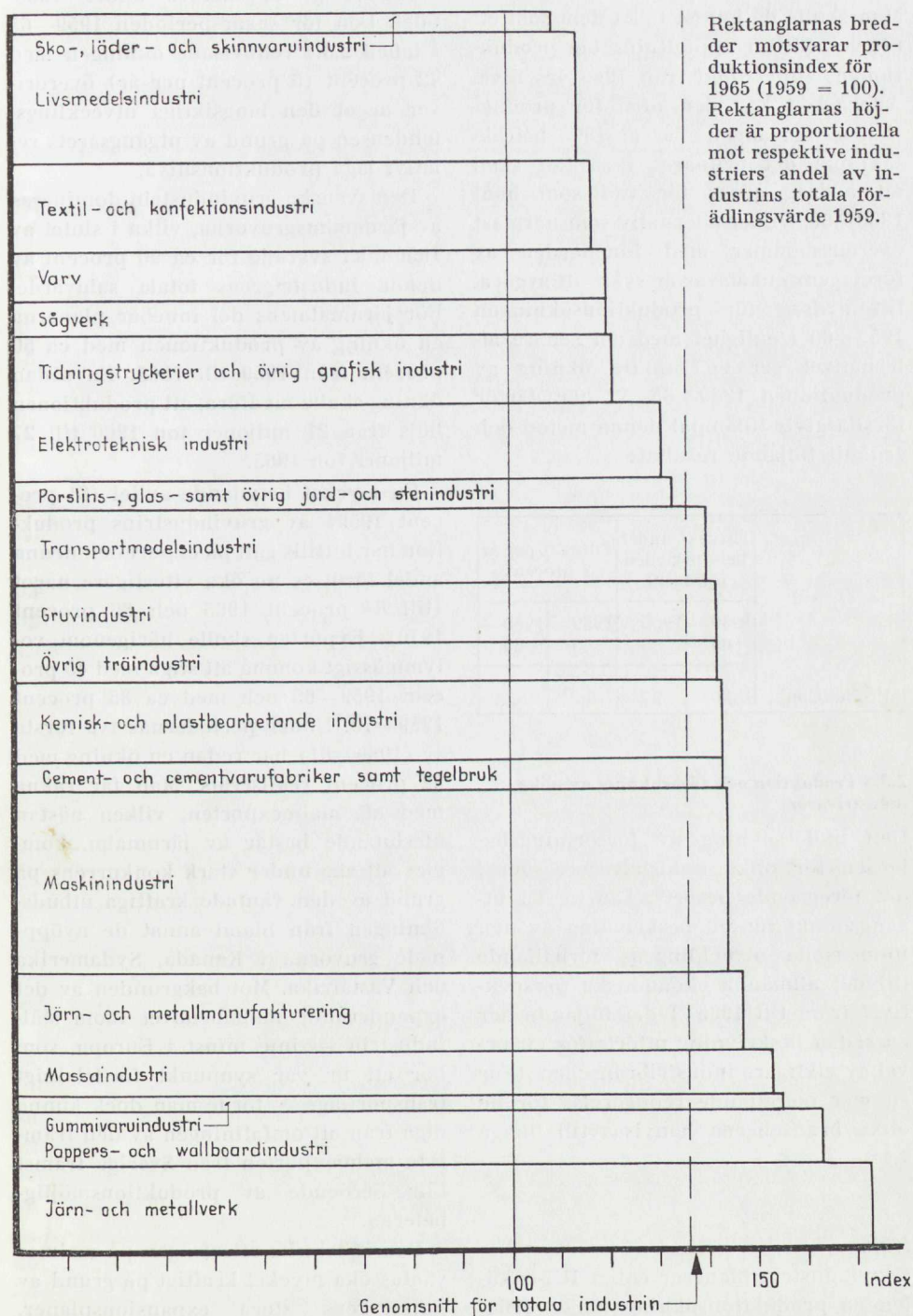
Inhemsk förbrukning:	
Som råvara och halvfabrikat . . .	1 516 mkr
Som slutprodukt:	
privat konsumtion.....	732 »
förbrukning inom off.sektor..	433 »
investeringar.....	988 »
Export.....	678 »
<hr/>	
Summa.....	4 347 mkr
Minus: transport- och distribu- tionskostnader.....	— 672 »
<hr/>	
Totalt.....	3 675 mkr

grad inriktade på export, skulle rycka fram relativt snabbt. Det kan tilläggas, att denna utveckling enligt industriföretagens uppgifter kommer att fortsätta efter år 1965 inom malmbrytning och järn- och stålindustri, så att produktionen fördubblas inom loppet av tio å femton år. Inom verkstadsindustrin planeras också en relativt snabb utbyggnad. Den kemiska basindustrin byggs ut i snabb takt; även denna utbyggnad är långsiktigt inriktad.

Å andra sidan väntas en relativt långsam ökning eller undantagsvis en nedgång av produktionen inom andra i regel på hemmamarknaden inriktade industrier; detta är fallet med flertalet livsmedelsindustrier samt textil-, läder- och skoindustri. Även inom några exportindustrier, varv och sågverk, väntas produktionens ökning bli relativt begränsad.

Industrienkäten sommaren 1960 avsåg, som nämnts i det föregående, en bedömning med utgångspunkt från år 1959. Sedan dess har preliminära uppgifter blivit tillgängliga för år 1960. Enligt dessa skulle produktionen mellan åren 1959 och 1960 ha ökat i relativt snabb takt, snabbare än som svarade mot den genomsnittliga årliga tillväxten enligt bedömningen för perioden 1959—65. Man kan då diskutera, vilket avdrag som bör göras från utvecklingen 1959—65 för att erhålla en uppfattning

Diagram 2.3.2 Produktionens förändring inom olika industrigrenar 1959—65

om utvecklingen efter år 1960. Enkät-svaren lämnades på sommaren 1960. Man skulle då kunna tolka dem som ett uttryck för en uppfattning om produktionens *tillväxttakt* från 1960 års nivå. Alternativt kan den *nivå* för produktionen som angetts för år 1965 betraktas som det primära; i så fall skall ett avdrag göras för vad som hänt 1959—60. Vilket alternativ som närmast överensstämmer med innebörden av företagens enkätsvar är svårt att avgöra. Ett avdrag för produktionsökningen 1959—60 i enlighet med det senare alternativet ger en mindre ökning av produktionen 1960—65. Vi har därför försiktigtvis tillämpat denna metod och erhållit följande resultat:

	Tillväxt under hela perioden i procent		Tillväxt per år i procent	
	1959—65	1960—65	1959—65	1960—65
	Produktion	36	27	5,3

2.3.3 Produktion och förbrukning av olika industrivaror

Den undersökning av försörjningsbalansen för olika industrivaror, som i det föregående berörts, kan ge en utgångspunkt för en beskrivning av den industriella utvecklingens förhållande till det allmänna ekonomiska perspektivet fram till 1965. I det följande har en sådan beskrivning utförts för ett urval av viktigare industribranscher. (För en mer omfattande redogörelse för de olika branscherna hänvisas till bilaga 1.)

Malmer

Gruvindustrin planerar enligt IUI-enkäten en produktionsökning under 1960-

talet som ligger något över vad som trendmässigt uppnåddes under 1950-talet. Den för sexårsperioden 1959—65 i tabell 2.3.4 redovisade ökningen med 42 procent (6 procent per år) överdriver något den långsiktiga utvecklingstendensen på grund av utgångsårets relativt låga produktionsnivå.

Den svenska gruvindustrin domineras av järnmalmgruvorna, vilka i slutet av 1950-talet svarade för ca 90 procent av denna industrigrens totala saluvärde. För järnmalmens del innebär planerna en ökning av produktionen med ca 50 procent från 1959 till 1965. En sådan ökning skulle medföra, att produktionen höjs från 21 miljoner ton 1960 till 27 miljoner ton 1965.

En mycket betydande andel (81 procent 1959) av gruvindustrins produktion har hittills gått på export och denna andel förutses nu öka ytterligare något (till 84 procent 1965 och 86 procent 1970). Exporten skulle härigenom volymmässigt komma att stiga med 45 procent 1959—65 och med ca 85 procent 1959—70. Under periodernas två första år (1960—61) har redan en ökning med 32 procent realiserats. Man får räkna med att malmexporten, vilken nästan uteslutande består av järnmalm, kommer att ske under stark konkurrens på grund av den väntade kraftiga utbudsökningen från bland annat de nyöppnade gruvorna i Kanada, Sydamerika och Västafrika. Mot bakgrunden av det expanderande malmbehovet inom stålindustrin — inte minst i Europa, som har ett ur vår synpunkt fördelaktigt transportläge — torde man dock kunna utgå från att omfattningen av den framtida malmexporten från Sverige främst blir beroende av produktionsmöjligheterna.

Den inhemska efterfrågan på malmer väntas öka mycket kraftigt på grund av järnverkens stora expansionsplaner.

Den avstämning av tillgång-efterfrågan, som gjorts inom ramen för en input-output-tabell (bilaga 3), ger till resultat att den totala efterfrågan på malm från export- och hemmamarknad skulle komma att stiga något snabbare än produktionen fram till 1965. (I tabellen i bilaga 3 tar sig detta det orealistiska uttrycket att en inte obetydlig import av malm registreras för 1965.) Resultatet kan eventuellt tydas som en indikation om att kapaciteten hos anrikningsverken i Mellansverige tenderar att bli för liten om dessa, förutom att de svarar för de mellansvenska brukens sligbehov, även realiserar sina exportplaner. Ett eventuellt efterfrågeöverskott kan väntas bli täckt genom tackjärnsimport snarare än genom import av anrikad malm. Vid en bedömning av differensen mellan planerad tillgång och efterfrågan på malm kommer även graden av möjlig skrotinblandning vid järnframställningen in i bilden.

Järn och stål m. m.

Som framgår av tabell 2.3.4 hör järn- och metallverken till de industribranscher som väntar den största produktionsökningen 1959—65 (73 procent). Per år skulle produktionen stiga med 9,6 procent mot 5,2 procent 1955—59. Ännu större ökning, ungefär en fördubbling, förutses för exporten, varigenom exportens andel av produktionen stiger från 31 till 36 procent.

För perioden 1957—65¹ skulle exportökningen uppgå till icke mindre än 1 000 mkr eller ca 150 procent. Produktionsplanerna räcker emellertid till att utöver denna mycket kraftiga exportuppgång täcka även större delen av ökningen i den inhemska efterfrågan på järn- och metallverkens produkter, vilken enligt input-output-analysen uppgår till 1 400 mkr eller ungefär 50 procent. Importen behöver i så

fall stiga med endast 180 mkr eller 19 procent. Importandelen i inhemska förbrukning går då ned från 32 till 25 procent. Samtidigt förvandlas importöverskottet på 130 mkr år 1957 till ett exportöverskott på 850 mkr år 1965. Sverige skulle alltså under första hälften av 1960-talet övergå till att bli ett nettoexporterande ställning från att ha varit ett nettoimporterande. Detta kan ses mot bakgrunden av att de stora investeringar, som under senare år gjorts i den svenska järnindustrin, bland annat syftat till framställning av sådana produkter — fartygs- och karosseriplåt — som Sverige för närvarande har en stor import av.

Den förutsedda utvecklingen för handelsfärdigt järn och stål, uttryckt i *miljoner ton*, sammanfattas i nedanstående försörjningsbalans:

	1959	1965	Förändr. 1959-65
a. Produktion.....	1,9	3,2	+ 1,3
b. Inhemsk förbrukning	2,3	3,0	+ 0,7
c. Export.....	0,5	0,8	+ 0,3
S:a förbrukning (b + c).	2,8	3,8	+ 1,0
d. Import (b + c—a)...	0,9	0,6	— 0,3

Räknat i ton blir den procentuella produktionsökningen något lägre än enligt en kalkyl i mkr. Detta återspeglar den ökade inriktningen på högförädlade produkter. Även IUI-enkätens uppgifter om råvarukostnadernas andel i totalproduktionen (57 procent 1959 och 54 procent 1965) kan tolkas som ett uttryck för en utveckling mot ökad grad av förädling.

Järn-, metall- och annan manufaktur

För produktionen förutses enligt IUI-enkäten en ökning på 47 procent 1959—

¹ År 1957 har här och i det följande använts som basår vid jämförelser som erhållits inom ramen för input-output-analysen, vilken har 1957 som utgångsår. Beloppen i mkr är i samtliga branschredogörelser uttryckta i 1957 års priser.

65, dvs. 6,6 procent per år. Prognosen tyder alltså på en snabbare öknings-takt än under perioden 1953—59, då produktionen steg med 33 procent eller 4,9 procent per år. Manufaktureringen har sedan ett par decennier haft en långsammare produktionstillväxt än verkstadsindustrin i övrigt. Enkäten indikerar alltså ett brott i denna långsiktstendens. En bidragande orsak till förväntningen om en relativt sett snabbare expansion, som ur vissa synpunkter framstår som alltför optimistisk, kan enligt bilaga 1 vara övergången till plastartiklar inom många manufaktur-företag, samt att dessa företag i ökad utsträckning uppträder som underleve-rantörer till maskinindustrin för sådana artiklar som företagen i denna bransch tidigare tillverkat själva.

Den förutsedda produktionsstegring-en 1957—65 (58 procent) är avsevärt större än den väntade ökningen i in-hemsk efterfrågan (44 procent). Om exporten stiger i den takt som IUI-en-käten anger kommer importbehovet att minska något från 1957 till 1965.

Maskiner

Företagen inom maskinindustrin, vilken 1959 svarade för ca 15 procent av för-ädlingsvärdet inom den totala industrin, räknar med en betydande fortsatt ex-pansion både vad produktion och ex-port beträffar. Enligt IUI-enkäten för-utses produktionen stiga med 44 procent och exporten med 56 procent 1959—65. Exportens andel av produktionen, som 1955 utgjorde 42 procent och 1959 48 procent, skulle härigenom stiga till 52 procent 1965. Produktionsplanerna inne-bär, att den årliga ökningstakten kom-mer att höjas jämfört med 1950-talet. Maskinexporten fördubblades under 1950-talet och den nu förutsedda upp-gången ansluter sig i stort sett till den-na utvecklingstrend.

De inom denna industri tillverkade produkterna är av mångskiftande slag. Huvudsakligen är det dock fråga om va-ror av investeringskaraktär. Maskin-industrins avsättning blir därför främst beroende av den väntade investerings-utvecklingen här hemma och utomlands. En viss roll spelar dock även de varak-tiga konsumtionsvarorna. Efterfrågan på maskiner från export- och hemmamark-nad kan med utgångspunkt från de i andra avsnitt presenterade planerna be-räknas öka något mindre än produktionen fram till 1965. Förutsätts emeller-tid som vi gjort vissa leveranser av maskiner till u-länderna utöver det or-dinarie exportprogrammet erhålls en i stort sett parallell utveckling. Planerna för maskintillverkningen skulle alltså åtminstone om man ser till totalsiffror-na kunna bedömas vara förenliga med utvecklingen i övrigt enligt vår kalkyl.

Elektrotekniska produkter

En jämförelsevis blygsam produktions-ökning (36 procent) för perioden 1957—65 står mot en betydligt snabba-re stegring av export (54 procent) och hemmaförbrukning (47 procent), var-till kommer att u-hjälpsleveranser 1965 på 60 mkr har medtagits i kalkylerna. Resultatet blir en importökning, som i procent räknat blir mer än dubbelt så stor som produktionsökningen. Im-portandelen skulle härigenom öka från 26 procent 1957 till 33 procent 1965. Till skillnad från de övriga järn- och metallvarusektorerna skulle handelsba-lansen försämrast.

Den ovan skisserade utvecklingen ansluter sig relativt väl till utvecklings-trenderna under 1950-talet, då import-volymer nära femdubblades, medan produktionen ökade med endast 30 procent. Den importutveckling som erhål-lits genom den i bilaga 3 presenterade försörjningsbalansen ger för perioden

1957—65 en långsammare ökningstakt än den som redovisas för 1950-talet. Även exportvolymökningen har under 1950-talet varit mycket snabb; den angivna utvecklingen för 1957—65 innebär inte något brott mot den tidigare trenden. Den planerade produktionsökningen för 1959—65 är endast obetydligt lägre än för perioden 1953—59.

Fartyg

För varvsindustrin föreligger inget enkätmaterial om företagens planering. IUI:s framtidsbedömning har baserats på ett studium av den hittillsvarande utvecklingen, kända utbyggnadsplaner, m. m. Produktionen har alltsedan mitten av 1930-talet stigit relativt snabbt och med endast några smärre avbrott. Det har bedömts som mindre sannolikt att denna trend skall fortsätta oförändrad. Med hänsyn till ordersituationen och fraktmarknadsläget har ökningen fram till 1965 antagits bli mindre än tidigare. Man har för både produktion och export förutsatt en volymökning på 20 procent (3,1 procent per år) 1959—65. Sammanställs dessa uppgifter med de antaganden om utbyggnaden av den svenska handelsflottan som görs i avsnitt 2.7.1 får man till resultat att importen minskar från 220 till 120 mkr 1957—65, varigenom importandelen går ner och exportöverskottet ökar.

Eftersom ungefär hälften av varvens produktion exporteras blir den framtida utvecklingen inom denna industrigren i hög grad beroende av dels världssjöfartens utveckling, dels förmågan att konkurrera internationellt. När det gäller konkurrensmöjligheterna synes de svenska varven, enligt vad som framgår av bilaga 1, se förhållandevis ljust på läget. I nuvarande tryckta läge har man sålunda lyckats hävda sig väl på den

internationella marknaden. Det har dock skett till priser som varit otillfredsställande. Konkurrenskraften har varit stor framförallt i fråga om tank- och bulkfartyg, vilkas produktion man lyckats väl med att rationalisera. De mer komplicerade passagerar- och linjefartygen är däremot svårare att passa in i den hårt rationaliserade svenska varvsindustrin.

Sågade trävaror, plywood m. m.

Enligt IUI-enkäten förutser företagen en produktionsstegring 1959—65 på 20 procent (3,1 procent per år). Då produktionen var lägre 1959 än 1957, blir ökningen 1957—65 endast 5 procent. Prognosen innebär ett avbrytande av de senaste årens tillbakagång, samtidigt som den i stort sett ansluter sig till den stagnerade utvecklingen under hela efterkrigstiden. Stagnationen hänger samman med råvarusituationen. Räknat för hela landet synes inte skogstillgångarna ge utrymme för en ökning när det gäller de grövre sortimenten. Beträffande de klenare dimensionerna har man att räkna med stark konkurrens från massa- och pappersindustrin. Situationen varierar dock mellan landets olika delar.

Exporten väntas bli ungefär oförändrad 1957—65. Detta medför en nedgång i exportens andel av produktionen från 83 procent 1955 och 1959 till 77 procent 1965. Vid diskussionen med branschrepresentanterna ställde man sig dock något tvekande inför denna pessimistiska syn på sågverkens exportmöjligheter. Till viss del kan nedgången i exportandelen möjligen förklaras med statistiska missvisningar.

Trots den stagnerande exporten registreras i försörjningsbalansen i bilaga 3 ett importbehov av sågade trävaror m. m. 1965 på drygt 200 mkr

(33 mkr år 1957), vilket sammanhänger med att sågverkens viktigaste inhemska avnämare, träindustrin och byggnadsverksamheten, enligt våra kalkyler förutses öka sin produktion väsentligt. Man kan av flera skäl utgå från att denna import aldrig uppkommer: det är sannolikt att de företag som ingår i enkäten icke är representativa för leverantörerna till hemmamarknaden, och att de senare kommer att öka sin produktion när efterfrågan stiger; det är också möjligt att input-output-analysen överskattar efterfrågan, eftersom den inte tar hänsyn till att trä kan komma att ersättas av annat material.

Produkter från övrig träindustri

För övrig träindustri (möbelfabriker, trähusfabriker och övrig snickeritillverkning) beräknas enligt IUI-enkäten en produktionsstegring 1959—65 på 42 procent (6,0 procent om året). Denna prognos knyter väl an till den kraftiga ökningen under 1950-talets senare del. För snickeriindustrins del bestäms produktionen till stor del av byggnadsverksamhetens omfattning samt den utsträckning i vilken man inom denna använder sig av fabriksstillverkade element. Utvecklingen har här gått mot att leverera inte bara skåp o. dyl. till kök utan också kompletta inredningar samt även väggelement. För trähusfabrikerna är det av betydelse, att gruppbebyggelsen stimulerat en övergång till fabriksstillverkade trähus. För närvarande torde trähusfabrikerna svara för ungefär halva den årliga produktionen av småhus.

Exportens andel av produktionen är ganska låg, men man är inställd på en stark ökning i framtiden (från 10 procent 1959 till 17 procent 1965). Det är dock inte osannolikt att företagen

något överskattat den möjliga exportökningen.

Massa och papper

En mycket betydande utbyggnad av kapaciteten inom massa- och pappersindustrin planeras för första hälften av 1960-talet. Under förutsättning av samma kapacitetsutnyttjande 1965 som 1960 (90 procent för massa och 96 procent för papper) kommer under perioden 1959—65 massaproduktionen att stiga med 7,4 och pappersproduktionen med 9,2 procent per år (1953—59 var den årliga stegringen 5,8 resp. 7,3 procent). Det skulle alltså bli fråga om en väsentligt höjd ökningstakt.

För massaområdet ingår i planerna en utökning av produktionskapaciteten från 5 1/2 miljoner ton 1960 till 7 1/2 miljoner ton 1965. Åren 1955 och 1959 exporterades 60 procent av den totala massaproduktionen. År 1965 kan denna andel uppskattas ha sjunkit till endast drygt 50 procent om de förut nämnda kapacitetsutnyttjandetalen kommer att gälla. En allt större del av massaproduktionen skulle alltså vidareförädlas inom landet. För pappersexporten skulle detta innebära en utomordentligt stor ökning (närmare 90 procent 1959—65; det kan här nämnas att den faktiska exporten 1959—61 ökade med ca 25 procent). Massaexportens ökning skulle bli mer begränsad (drygt 30 procent 1959—65). Man räknar med att exportstegringen både i fråga om massa och papper huvudsakligen skall gå till Väst-europa.

Hur stor den faktiska produktionen av massa och papper blir 1965 hänger naturligtvis samman med konjunkturläget och konkurrensförhållandena vid den tidpunkten. Som framgår av bilaga 1 har man på branschhåll räknat med möjligheten av viss överkapacitet.

2.3.4 Produktionsökning och tillgång på arbetskraft

Under hela tioårsperioden 1949—59 ökade antalet sysselsatta (arbetare och tjänstemän) inom den egentliga industrin med ca 4 procent. Produktionen per sysselsatt steg under samma tid med 2,8 procent per år. Samtidigt ägde en förkortning av arbetstiden rum, som främst berörde arbetarna. En kalkyl¹, där man försökt ta hänsyn till denna arbetstidsförkortning, har gett till resultat, att produktionen per helårssysselsatt (med oförändrad arbetstid) ökat med 3,1 procent per år 1949—59.

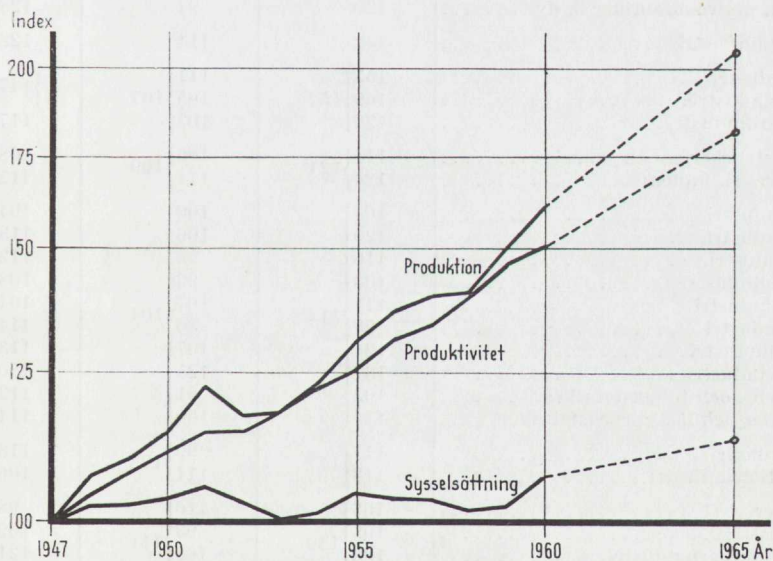
Det är vanskligt att med ledning av IUI-enkäten avgöra hur företagen bedömt att förändringen av produktionen

per sysselsatt under perioden 1959—65 förhåller sig till den tidigare utvecklingen. Enligt enkäten skulle 1959—65 produktionen öka med 36 procent, antalet sysselsatta med 13 procent och produktionen per sysselsatt med ca 20 procent eller 3,1 procent per år. (I detta avseende redovisas enkätresultaten branschvis i tabell 2.3.4.) Om en sådan produktivitetökning kan uppnås, beror bland annat på den ökning av kapitalinsatsen som kommer att äga rum. De uppgifter företagen lämnat om sina in-

¹ Antalet arbetare har därvid erhållits genom att dividera antalet av arbetare utgjorda arbetstimmar med 2 100 (= genomsnittliga antalet arbetstimmar för arbetare år 1954). För förvaltningspersonal har ingen motsvarande omräkning kunnat göras.

Diagram 2.3.4 Produktion, sysselsättning och produktivitet inom den totala industrin 1947—65

Index 1947 = 100. Logaritmisk skala

Källor och beräkningsmetoder:

Produktion: åren 1947—58 enligt kommerskollegiets index; åren 1959—60 enligt Industriförbundets index; åren 1961—65 enligt långtidsutredningens kalkyl.

Sysselsättning: antalet sysselsatta arbetare och tjänstemän; detta antal har erhållits enligt följande: åren 1947—59 på sätt som framgår av not 1 ovan; år 1960 enligt appendix A; utvecklingen från 1960 till 1965 enligt långtidsutredningens antagande om en ökning med 50 000.

Produktivitet: produktion per sysselsatt.

vesteringsplaner, har emellertid inte gett oss någon säker vägledning beträffande bakgrunden i detta avseende till deras produktivetsbedömning; som framgår av det följande kan de troligen ha väsentligt underskattat investerings-

behovet. Det är också ovisst, i vad mån enkätens uppgifter om behovet av arbetskraft svarar mot företagets förväntningar om produktivetsutvecklingen. Det är möjligt att arbetskraftsbehovet systematiskt underskattats, och

Tabell 2.3.4 Produktion, sysselsättning och produktivitet inom industrin 1959—65

Industribransch	Index för 1965 (1959 = 100)		
	Produktion	Antal sysselsatta	Produktion per sysselsatt
Gruvindustri.....	142	114	125
Järn- och metallverk.....	173	117	148
Järn- och metallmanufakturering.....	147	116	127
Elektroteknisk industri.....	131	117	112
Transportmedelsindustri.....	140	126	111
Maskinindustri.....	144	124	116
Varv.....	120	105	114
Cement- och cementvarufabriker.....	148	124	119
Tegelbruk.....	122	93	131
Porslinsindustri.....	127	108	118
Glasindustri.....	148	128	116
Övrig jord- och stenindustri.....	128	92	139
Sågverk, plywoodfabriker o. dyl.....	120	94	128
Övrig träindustri.....	142	111	128
Massaindusti.....	153	111	147
Pappersindustri.....	169	105	117
Wallboardindustri.....	120	103	117
Tidningstryckerier.....	114	106	108
Övrig grafisk industri.....	124	111	112
Kvarnindustri.....	104	100	104
Bageriindustri.....	120	106	113
Mejeriindustri.....	110	98	112
Margarinindustri.....	103	95	108
Slakteriindustri.....	111	107	104
Socketindustri.....	98	86	114
Chokladindustri.....	121	107	113
Konservindustri.....	187	125	150
Sprit-, vin- och tobaksfabriker.....	102	91	112
Bryggerier och läskedrycksfabriker.....	114	100	114
Textilindustri.....	117	99	118
Konfektionsindustri.....	118	111	106
Garverier.....	108	110	98
Skoindustri.....	101	93	109
Övrig skinnvaruindustri.....	132	109	121
Gummivaruindustri.....	155	127	122
Rent kemisk industri.....	158	115	137
Plastbearbetande industri.....	186	145	128
Övrig kemisk industri.....	124	106	117
Hela industrin.....	136	113	120

Källa: IUI-enkäten (se bilaga 1).

att motsvarande ökning av produktionen per sysselsatt därför ligger i överkant till företagens faktiska bedömning av produktiviteten. En annan ovisshet är, hur företagen bedömt utvecklingen av den årliga arbetstiden. I detta avseende ger enkätsvaren icke några upplysningar; det är dock troligt att företagen tagit hänsyn till arbetstidens förkortning 1959—60.

Med hänsyn till dessa förhållanden har vi inte ansett oss kunna dra säkra slutsatser av enkäten beträffande produktivitetens utvecklingen utan har blivit hänvisade till att på basis av tidigare erfarenheter söka bedöma hur stor insats av arbetskraft och kapital som krävs för att uppnå den produktionsökning som angetts i industrienkäten.

Av den följande framställningen framgår, att vi inte ansett, att den totala tillgången på arbetskraft kommer att öka så mycket, att industrin — i konkurrens med andra näringsgrenar — skall kunna dra till sig arbetskraft i den utsträckning som företagen räknat med.

Enligt enkäten skulle — efter avdrag av den ökning av antalet sysselsatta som ägt rum 1959—60 — sysselsättningen inom industrin 1960—65 stiga med ca 70 000 personer eller med 8 procent. Vi har, som framgår av avsnitt 4.1.2, utgått från att ökningen kan bli högst 50 000 eller 6 procent. Detta betyder att produktionen per sysselsatt måste ökas med 3,6 procent per år, om den förutsatta produktionsökningen skall kunna uppnås. (Jämför diagram 2.3.4.) I det följande kommer vi att ta den angivna lägre siffran (50 000 personer) och motsvarande produktivitetensökning till utgångspunkt för vår analys av den industriella produktionsutvecklingen. Frågeställningen blir därvid, i vad mån en snabbare produktivitetensökning kan uppnås genom en större kapitalinsats.

Vi kommer därvid till en början att bortse från eventuella förkortningar av arbetstiden under perioden 1961—65.

2.3.5 Industrins kapitalbildning och produktivitet

I avsnitt 4.2 kommer sambandet mellan produktion, teknisk utveckling och faktorinsats att diskuteras. Där belyses frågan, hur den insats av kapital, som behövs för att uppnå en viss produktionsökning, påverkas av den samtidiga tekniska utvecklingen. Våra överläggningar med representanter för olika industrier har bland annat inriktats på att få frågan om aktuella tendenser i den tekniska utvecklingen belyst. Några belägg för att man på detta område skulle kunna motse en acceleration eller retardation i utvecklingstakten har därvid icke framkommit. Man kan knappast heller i detta avseende dra några slutsatser av företagens bedömningar av de investeringar som krävs för att uppnå den beräknade produktionsökningen. Primärt har uppgifterna inneburet, att produktionen per sysselsatt skulle stiga med ca 20 procent 1959—65 utan att de årliga investeringarna skulle behöva ökas i någon större grad. Detta skulle, okritiskt betraktat, kunna ge det intrycket att företagen räknat med en påskyndad teknisk utveckling. Som visats i redogörelsen för IUI-enkäten, finns det emellertid skäl att räkna med att företagen väsentligt underskattat de investeringar som krävs för att öka produktionen under de kommande åren. Industriföretagens bedömningar har därför härvidlag inte gett oss mycken vägledning. Vi har i stället sökt grunda vår analys på de erfarenheter som gjorts om sambandet mellan produktion och faktorinsats under efterkrigstiden.

Utgångspunkten har därvid varit att det produktionsmål mot vilket företa-

gens uppgifter pekar — en ökning av den samlade industriproduktionen 1960—65 med 27 procent — skulle kunna uppnås vid en ökning av arbetsinsatsen med 6 procent, den ökning som vi enligt ovan ansett maximalt vara möjlig att förverkliga. Slutsatsen av den följande analysen har blivit, att de årliga investeringarna måste ökas från ca 3 mmkr år 1960 till minst 4,2 mmkr år 1965, dvs. med ca 40 procent. Hur en sådan utveckling av produktion, sysselsättning och investeringar rymmer med den tidigare utvecklingen skall be-lysas i det följande.

För industriproduktionen får det an-ses vara karakteristiskt — i motsats speciellt till vissa serviceområden — att möjligheterna att minska behovet av arbetskraft genom större investeringar är relativt stora. En sådan substitution kan antingen ta den formen, att gam-mal kapitalutrustning ersätts med mo-dern, eller att kapitalutrustningen per man (produktionens kapitalintensitet) ökas; sådana förändringar av kapital-strukturen kan givetvis kombineras. I vilken riktning det är mest lönande att gå, beror dels på de existerande kapi-talföremålens ålder, dels på de teknisk-ekonomiska förändringar som ägt rum, sedan de sattes in i produktionen. De konsistenstest vi tillämpat i det följande anknyter till båda dessa möjlighe-ter; vi har sammanställt produktions-ökningen dels med bruttoinvesteringar-na (inkl. ersättningsinvesteringarna), dels med tillväxten av kapitalutrust-ningsens volym.

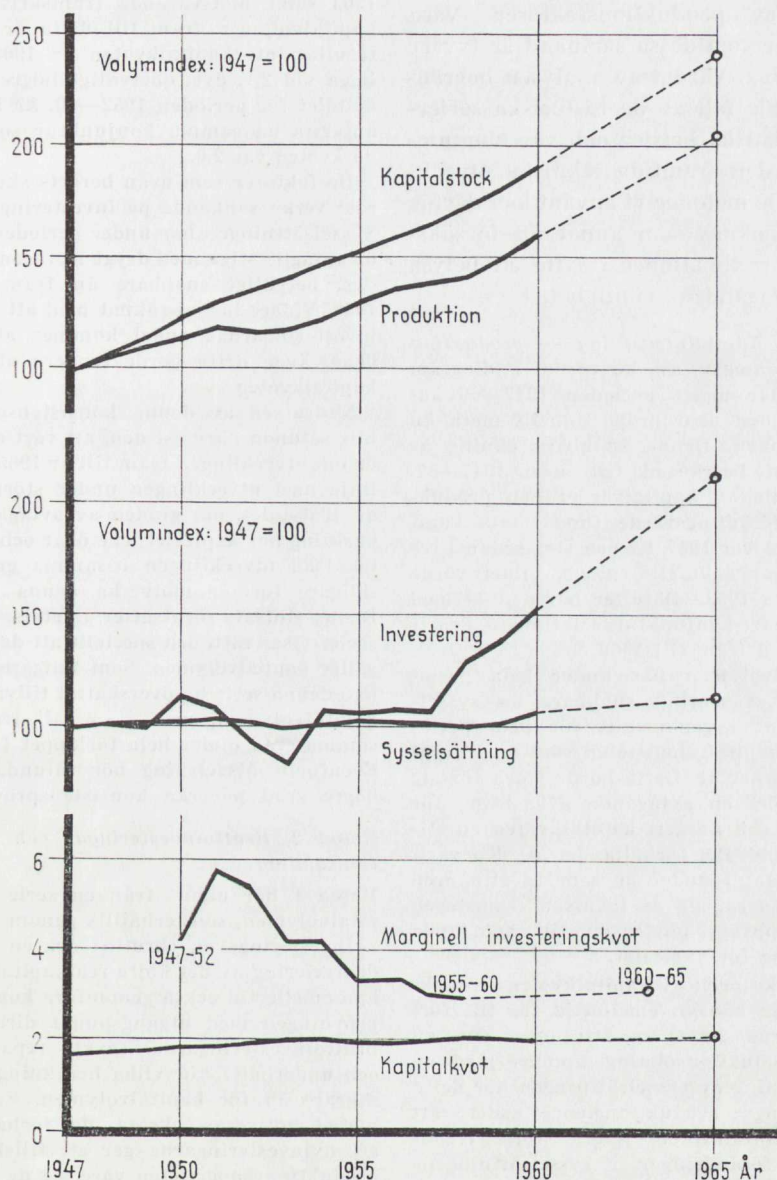
I diagram 2.3.5:1 visas i indexform hur industrins produktion, sysselsätt-ning, nyinvesteringar samt kapitalut-rustning utvecklats mellan åren 1947 och 1960 enligt tillgängliga statistiska data. De metoder som använts för att beräkna utvecklingen av industrins ka-pitalutrustning åren 1947—57 har re-

dovisats i bilaga 2. Som utgångspunkt har valts brandförsäkringsvärdena åren 1947 och 1957. Mellanliggande år har interpolerats genom kumulering av de årliga nyinvesteringarna med avdrag för reinvesteringsbehovet; samstämmig-het med försäkringsvärdena för åren 1947 och 1957 har uppnåtts genom att tillämpa en avskrivning av kapitalstoc-ken med 1,8 procent per år. En vo-lymserie har beräknats genom deflatering med en prisindex. Utvecklingen av kapitalvolymen under åren 1958—65 har erhållits genom att även under den-na period tillämpa en avskrivning av kapitalstocken med 1,8 procent per år och till dessa nedskrivna värden lägga de olika årens nyinvesteringar. För 1965 har antagits att investeringarna blir 4,2 mmkr; investeringarna under åren mel-lan 1960 och 1965 har erhållits genom rätlinjig interpolation.

Det bör från början understrykas att de historiska statistiska serierna kan va-ra behäftade med inte obetydliga fel. Detta gäller speciellt utvecklingen av de i oförändrade priser omräknade brandförsäkringsvärdena som ett mått på volymen av industrins kapitalutrust-ning. Man vet att brandförsäkringsvär-den under 1950-talet i stor utsträck-ning har lagts om från nuvärden till »nyvärden». Sådana omläggningar har enligt uttalande från sakkunnigt håll medfört en uppjustering av värdet på ett givet objekt med 10 à 20 procent. Värderingen har också successivt ut-förts mera noggrant och i samband därmed har uppjusteringar företagits. Någon hänsyn till dessa förhållanden har inte tagits vid omräkning till fasta priser. Följden kan då ha blivit en allt-för snabb stegring av volymserien och omvänt en alltför låg avskrivningskvot för kapitalstocken.

Med utgångspunkt från dessa talse-rier har vi gjort olika försök att testa

Diagram 2.3.5:1 Kapitalutrustning, produktion och sysselsättning inom industrin 1947—65

Källor och beräkningsmetoder:

Kapitalstock: se texten.

Produktion: jämför diagram 2.3.4.

Investering: bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll); åren 1947—60 enligt konjunkturinstitutet; åren 1961—65 enligt långtidsutredningens kalkyl.

Sysselsättning: jämför diagram 2.3.4.

Marginell investeringskvot: se texten; i diagrammet har markeringar gjorts vid resp. periods mittår.

Kapitalkvot: Kapitalstock dividerad med produktionens förädlingsvärde.

konsistensen i våra antaganden beträffande tillväxten av produktion och insatsen av produktionsfaktorer. Våra kunskaper om dessa samband är tyvärr bristfälliga. Värde av analysen begränsas i varje fall av de historiska seriernas statistiska brister och vår okunnighet om den framtida tekniska utvecklingen. De metoder vi använt kan därför inte betecknas som annat än försöksvisa approximationer i syfte att belysa våra antagandens rimlighet.¹

Metod 1. Kapitalutrustning — produktion
Såsom framgår av kurvorna i diagram 2.3.5:1 har under perioden 1947—60 kapitalvolymen ökat proportionellt mera än produktionen. Denna snabbare ökning är emellertid begränsad till åren 1947—52. Kvoten mellan kapitalvärdet och produktionens förädlingsvärde (den totala kapitalkvoten) var 1947 1,7 och steg sedan i relativt jämn takt till ca 2,0, vilket värde uppnåddes 1952.² Därefter har den — med vissa mindre konjunkturvariationer — varit oförändrad fram till 1960.

Kapitalvolymen har under hela perioden växt väsentligt snabbare än sysselsättningen; i genomsnitt för hela perioden har kapitalintensiteten växt med drygt 4 procent per år. Detta borde i och för sig ha medfört en avtagande avkastning för kapitalet och ha gett kapitalkvoten en stigande trend. Det förhållandet att den varit relativt stabil under de senaste åtta åren kan tolkas så, att de tekniska framstegen jämnt uppvägt tendensen till avtagande avkastning för kapitalet.

Vid tolkningen av kapitalkvotens utveckling måste hänsyn emellertid tas till förändringarna av sysselsättningen. Om en given produktionsökning uppnås med en större ökning av sysselsättningen bör detta enligt gängse produktionsteori tendera att sänka kapitalkvoten. Några större trendmässiga förändringar i sysselsättningens tillväxt kan emellertid inte iaktas under åren 1947—59. I genomsnitt har dess ökning endast uppgått till ca $\frac{1}{2}$ procent per år. Den stora ökningen av antalet sysselsatta 1959—60, vilken statistiskt ännu icke är säkerställd, framstår som ett delvis konjunkturrellt betingat brott i denna trend.

Fråga är nu, hur våra antaganden för perioden 1961—65 stämmer med dessa histo-

riska utvecklingstendenser. Våra antaganden om produktion och investeringar år 1965 samt motsvarande framskrivning av kapitalvolymen fram till detta år ger till resultat, att kapitalkvoten år 1965 skulle ligga vid 2,1, dvs. obetydligt högre än medeltalet för perioden 1952—60. År 1965 har antagits ha samma konjunktur som 1960, då kvoten var 2,0.

De faktorer som ovan berörts skulle snarast verka sänkande på investeringskvoten. Sysselsättningen har under perioden 1961—65 antagits stiga med drygt 1 procent per år, dvs. betydligt snabbare än fram till år 1959. Vidare har vi räknat med att maskininvesteringarnas andel kommer att något ökas. Även detta borde tendera att sänka kapitalkvoten.

Slutsatsen av denna konsistensprövning blir sålunda närmast den, att vårt antagande om utvecklingen fram till år 1965 ligger i linje med utvecklingen under större delen av 1950-talet, om graden av avtagande avkastning hos kapitalet icke ökar och om den tekniska utvecklingen i samma grad som tidigare förmår motverka denna tendens. Denna slutsats förutsätter givetvis, att våra serier visar rätt, och speciellt att detta även gäller kapitalvolymen. Som tidigare anförts kan denna serie ha överskattat tillväxten av kapitalvolymen, men i så fall troligen i samma grad under hela förloppet 1947—65. Eventuell missvisning bör sålunda inte i högre grad påverka konsistensprövningen.

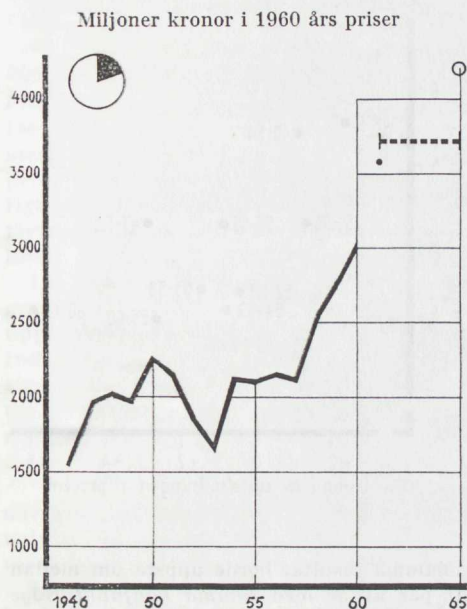
Metod 2. Bruttoinvesteringar och produktionsökning

Metod 1 har utgått från en serie för kapitalvolymen, som erhållits genom att från nyinvesteringarna (brutto) dra en antagen depreciering av det äldre realkapitalet. Man kan emellertid också genomföra konsistensprövningen med utgångspunkt direkt från bruttoinvesteringarna (exkl. reparationer och underhåll), för vilka beräkningarna är säkrare än för kapitalvolymen. En sådan metod motiveras också av det förhållandet, att nyinvesteringarna ger ett tillskott till produktionskapaciteten vare sig de innebär att kapitalstocken förnyas och därmed moderniseras, eller de kalkylmässigt ger ett

¹ Liknande metoder har använts vid IUI:s analys av industrienkäten (bilaga 1).

² Höjningen av kapitalkvoten 1947—52 kan möjligen till någon del förklaras därav, att 1951—52 serien för produktionen nivåförskjutits som en följd av indextekniska fel.

Diagram 2.3.5: 2 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom egentlig industri 1946—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

nettotillskott till denna. Dessa båda aspekter på kapitalbildningsprocessen kan vid tolkningen av en faktisk utveckling icke hållas åtskilda annat än genom ett relativt godtyckligt kalkylförfarande.

Av investeringskurvorna i diagrammen 2.3.5:1 och 2.3.5:2 framgår att ett brott i utvecklingen av de årliga nyinvesteringarna inträder mellan 1957 och 1958. Fram till och med 1957 steg investeringarnas volym relativt sakta. Åren 1954—57 låg de i huvudsak stilla på en nivå som med mindre än 10 procent översteg nivån åren 1947—49. Under mellanåren 1950—53 varierar de uppåt och nedåt kring 1947—49 års medelnivå. Från och med 1958 börjar en snabb stegring, som 1960 (på tre år) för investeringarna upp på en ca 43 procent högre nivå än 1957. Enligt våra antaganden skall de 1965 ha stigit med ytterligare omkring 40 procent, så att de mellan 1957 och 1965 (på sju år) ungefär fördubblas.

För att undersöka dessa investeringars verkningar på produktionen har vi beräknat en

marginell investeringskvot =

$$= \frac{\text{summa investeringar (I)}}{\text{produktionsökning (\Delta 0)}}$$

båda räknade i fasta priser; produktionen har därvid liksom i det föregående (metod 1) räknats i förädlingsvärde. Denna kvot anger sålunda hur många investeringskronor som åtgått för att erhålla en kronas produktionsökning.

De marginella investeringskvoter vi beräknat bygger på samma statistiska utgångsmaterial som de i metod 1 använda totala kapitalkvoterna. Det kan då ha sitt intresse att klargöra, hur dessa kvoter kalkylmässigt förhåller sig till varandra. Kapitalvolymens tillväxt från år till år har, som tidigare berörts, erhållits genom tillägg av bruttoinvesteringarna under året och avdrag av en depreciering, beräknad som en fast kvot ($d = 1,8$ procent) av kapitalstocken vid årets början. Enligt denna kalkyl är sålunda

$$I = \Delta K + d \cdot K$$

Därur kan härledas följande förhållande mellan den marginella investeringskvoten ($i_m = I/\Delta 0$) och den totala kapitalkvoten ($k = K/0$):

$$i_m = k (k_m/k + d/o)$$

$k_m = \Delta K/\Delta 0$ anger den marginella kapitalkvoten, och $o = \Delta 0/0$ produktionens relativa tillväxt.

Om den totala kapitalkvoten är oförändrad från år till år, är $k_m = k$ och sålunda

$$i_m = k (1 + d/o)$$

I det numeriska fallet $k = 2$ (konstant), $d = 1,8$ procent och $o = 3,5$ procent blir sålunda $i_m = 2 (1 + 1,8/3,5) = 3$ (jfr nedan).

Vid stigande total kapitalkvot är $k_m > k$. Vid samma takt i produktstillväxten (o), bör då den marginella investeringskvoten ligga högre i förhållande till den totala kapitalkvoten än i det fall då den senare är oförändrad.

Därmed har det formella samband angetts, som kan »förklara» den relativa utvecklingen av den marginella investeringskvoten och kapitalkvoten (se diagram 2.3.5:1). Oavsett detta formella samband, kan den analys, som företas enligt metod 2 med utgångspunkt från investeringskvoten, betraktas som en fristående och enklare metod att tolka produktionsutvecklingen.

Resultatet av en sammanställning årsvis av investeringar och produktionsökning skulle ge ett utslag, som vore svårt att tolka, främst med hänsyn till den ovissa eftersläpningen i investeringarnas verkningar. Denna felkälla får ett mindre inflytande, om man utför beräkningarna för en längre period. Vi har valt att för glidande

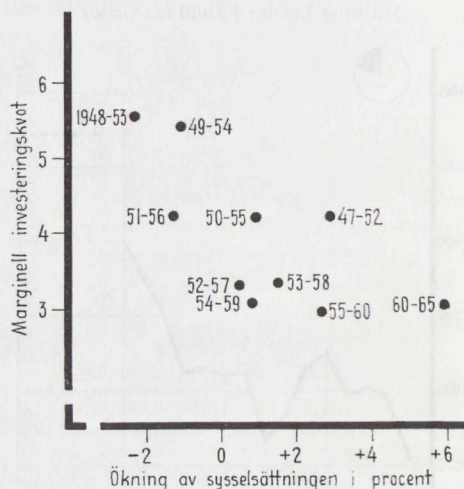
femårsperioder — av vilka prognosperioden 1961—65 är den sista — jämföra investeringarna under perioden med tillväxten av produktionen från året närmast före periodens början till dess sista år; det första talet i den så beräknade serien anger sålunda kvoten mellan summa investeringar under femårsperioden 1948—52 och produktionsökningen 1947—52.¹

Såsom framgår av diagram 2.3.5:1 har de marginella investeringskvoterna från 1947—52 t. o. m. 1951—56 legat på en högre nivå än fr. o. m. 1952—57. De har fr. o. m. denna period varierat mellan 3,1 och 3,3. Denna utveckling överensstämmer med utvecklingen av kapitalkvoten enligt det formella samband mellan dessa som ovan berörts. När den totala kapitalkvoten 1947—52 steg, låg den marginella investeringskvoten högre i förhållande till denna än under åren 1952—60, då den totala kapitalkvoten var oförändrad; under den senare perioden bör den marginella kapitalkvoten liksom den totala ha haft värdet ca 2. Att investeringskvoten under senare år varierat inom relativt trånga gränser skulle — i analogi med analysen enligt metod 1 — kunna tolkas så, att den tekniska utveckling som gjort sig gällande, delvis i samband med en modernisering av kapitalutrustningen, balanserat tendensen till avtagande avkastning vid en växande kapitalintensitet.

Den marginella investeringskvot, som erhållits för prognosperioden 1960—65 vid de antaganden om investeringarnas storlek som ovan angetts, är 3,1 och ligger sålunda något i underkant till genomsnittet för de kvoter som täcker perioden 1952—60. Detta skulle kunna tolkas så, att vi något underskattat de investeringar som skulle behövas för att under denna period uppnå den förutsatta produktionsökningen.

Vid tolkningen av denna tidsserie måste man emellertid också ta hänsyn till de förändringar i sysselsättningen, som kan ha ägt rum från respektive femårsperioders början till deras slut. Om det första året av perioden infallit under en lägre konjunkturläge än det sista, bör detta ha medfört att investeringskvoten blivit lägre än i motsatt fall. Kapitalutrustningen bör nämligen i det förra fallet ha utnyttjats mera fullständigt i slutet än i början av perioden och detta bör ha ökat produktionstillskottet ($\Delta 0$) i förhållande till investeringarna under perioden (I).

Diagram 2.3.5:3 Samband mellan marginella investeringskvoter och sysselsättningsförändringar för glidande femårsperioder

Samma resultat borde uppstå om mellan ett par av år med samma konjunkturläge sysselsättningen stiger snabbare än mellan ett annat par av år (också med samma konjunkturläge). I det förra fallet bör nämligen sysselsättningsökningen ha gett ett större bidrag till produktionsökningen, och investeringskvoten sålunda bli lägre.

En tendens till ett sådant samband kan möjligen utläsas ur diagram 2.3.5:3. Samtidigt kan man iaktta, att kvoterna för senare år genomgående ligger lågt i förhållande till de tidigare vid samma sysselsättningsökning. Detta synes — även om man måste reservera sig för iakttagelsernas fåtalighet och risken för att systematiska fel kan ha påverkat resultatet — tyda på att, samtidigt som vissa kortsiktiga variationer i investeringskvoterna kan förklaras av sysselsättningsvariationer, dessa kvoter tenderar att ligga relativt lågt under periodens senare år. Investeringskvoten för prog-

¹ Det är möjligt men ej säkert, att en förskjutning av investeringarna ett år bakåt i tiden bättre hade svarat mot eftersläpningen i investeringarnas verkningar. På grund av ovissheten om dessa förhållanden, och då en eventuell felvisning bör bli mindre, när kvoterna avser en så lång period som fem år, har vi här bortsett från eftersläpningseffekten. Vi återkommer till denna fråga senare i detta avsnitt.

nosperioden synes ansluta sig relativt väl till dessa tendenser; den relativt snabba sysselsättningsökningen 1960—65 gör att man för denna period borde vänta sig en relativt låg investeringskvot.

Metod 3. Tillämpning av en produktionsfunktion

De föregående försöken att testa konsistensen mellan produktion och insatsen av produktionsfaktorer har icke gjort det möjligt att i ett sammanhang försöka väga inflytandet av olika faktorer (kapital, arbetskraft och teknik) annat än skönsmässigt.

I bilaga 2 redovisas ett par försök att på grundval av empiriskt material numeriskt uppskatta sambandet mellan å ena sidan industriproduktionens storlek och å andra sidan insatsen av arbetskraft och realkapital. Resultatet av dessa försök pekar i den riktningen att detta samband kan skrivas

$$Q_t = 259 \cdot L_t^{0,6} \cdot K_t^{0,4} \cdot (1,004)^t$$

där Q , L och K symboliserar produktionsvolym, sysselsättning respektive kapitalmängd; bokstaven t betecknar tiden.¹

Enligt den angivna formeln skulle den beräknade ökningen i sysselsättning med 6 procent i kombination med den beräknade ökningen i kapitalmängden med 31 procent leda till en produktionsökning på 20 procent mellan 1960 och 1965. Denna beräkning skulle sålunda tyda på att den produktionsökning på 27 procent, som räknats med i föregående avsnitt, skulle vara *för hög* i förhållande till motsvarande ökning av insatsen av produktionsfaktorer.

Om den här använda metoden, liksom om metod 1, gäller att resultatet kan ha påverkats av missvisningar i kapitalvolymserien. Om kapitalvolymen har stigit långsammare än vad denna serie anger, skulle teknikfaktorn ha fått en större vikt. Denna faktor svarar enligt ovanstående formel endast för ca 0,4 procents årlig produktionsökning. I andra undersökningar har väsentligt högre värden erhållits för denna faktor. Den ur produktions synpunkt oförmånliga utvecklingen under åren 1951—52 har haft en starkt sänkande effekt på uppskattningen av den tekniska utvecklingsfaktorn. Om man som vid metoderna 1 och 2 grundar beräkningarna på enbart perioden 1952—58 stiger värdet på utvecklingsfaktorn till 1,7 procent. Insätts detta i produktionsfunktionen ovan erhålls vid de givna förändringarna i kapital- och sysselsättningsvo-

lym en produktionsstegring fram till 1965 på 27 procent, dvs. den av oss kalkylerade ökningen.

Den period, 1947—58, för vilken dessa resultat erhållits har varit för kort (tolv år), för att en analys av här angivet slag skulle ge mera tillförlitliga utslag. Sådana hade sannolikt kunnat erhållas ur längre tidsserier med längre vågor i tillväxten av kapital, arbetskraft och produktion. Nu har resultatet i alltför hög grad påverkats av variationerna från år till år, vilka återspeglar dels växlingar i kapitalets sysselsättningsgrad, vars effekt i detta sammanhang är irrelevant, dels i ett markant fall (produktionen 1951—52) en sannolik statistisk missvisning. Vidare är det vid en sådan analys på basis av år-till-år-variationer svårt att på ett realistiskt sätt ta hänsyn till växlande grader av eftersläpning i investeringarnas inverkan på produktionen. Liksom vid alla analys på basis av kapitalvolymen (sålunda även metod 1), inför man inte heller explicit reinvesteringarnas effekt på kapitalutrustningens modernisering. Formeln ovan måste därför tas med stor reservation.

Slutsatser: De metoder som i det föregående använts för att pröva konsistensen hos våra antaganden om förhållandet mellan produktion och insats av produktionsfaktorer inom industrin åren 1960—65 med den tidigare utvecklingen har inte lett fram till några säkra slutsatser. Det statistiska material som använts är, särskilt på vissa punkter, osäkert. Den historiska period, 1947—60, från vilken vi utgått har också varit alltför kort för att kunna ge underlag för ett säkerställt samband. De metoder vi använt pekar i den riktningen, att relationen faktorinsats—produktionsökning var mindre gynnsam under periodens tidigare år än under dess senare år (fr. o. m. omkring 1952). På grund av detta förhållande kan olika slutsatser av den historiska utveckling-

¹ Utgångsåret för beräkningarna är 1947, varför $t = 0$ för detta år; för 1948 blir då $t = 1$, för 1949 blir $t = 2$ osv; konstanten 259 bestäms av de måttenheter som använts vid uppskattningen av Q , L och K (se bilaga 2).

en dras för prognosperioden. Ett relativt ogynnsamt resultat, vad gäller behovet av investeringar under prognosperioden, erhålls, om man på denna tillämpar den för hela perioden 1947—60 i genomsnitt gällande produktivetsrelationen, vilken var ogynnsammare än motsvarande relation under enbart åren 1952—60 (jfr metod 3). Omvänt skulle man komma till ett relativt gynnsamt resultat om man antog att *förbättringen* av produktivetsrelationerna mellan periodens tidigare och senare år bildade inledningen till en fortsatt utveckling i gynnsam riktning under prognosperioden. I förhållande till dessa alternativ utgör den tolkning en medelväg som innebär, att de gynnsammare produktivetsrelationer, som kunnat iaktas under den närmast liggande delen av den gångna perioden, kommer att bestå. Under denna förutsättning skulle våra antaganden om investeringar, sysselsättning och produktion för åren 1960—65 vara konsistenta.

Den relativa godtyckligheten i denna slutsats bör emellertid understrykas. De samband, som kunnat iaktas under en historisk period, behöver inte gälla i framtiden. Den *tekniska utvecklingen* kan ändra relationen faktorinsats—produktionsökning. Kapitalkvoten, som under större delen av 1950-talet varit i huvudsak oförändrad, kan åter börja att stiga om takten i de tekniska framstegen avtar. Den tekniska utvecklingen kan även ändra graden av avtagande avkastning hos kapitalet.

Vidare måste hänsyn tas till förskjutningar som kan inträffa i *industrins strukturella utveckling*; till dessa har vi icke tagit hänsyn vid vår totala analys. Som framgått av det föregående förskjuts utvecklingen sannolikt under de närmaste åren från trävaru-, livsmedels-, textil- och skoindustri m. m. mot gruv-, järn-, verkstads- samt massa- och

pappersindustri. Dessa strukturförskjutningar kan medföra en höjning av produktivitetstrenden för den samlade industriproduktionen, som eventuellt kan vara större än motsvarande tendens under den historiska jämförelseperioden. I detta sammanhang bör särskilt uppmärksammas, att en närmare anknytning till Europamarknaden kan utlösa i dag kanske endast delvis förutsedda möjligheter till produktivitetsvinster, speciellt i samband med övergången till längre produktionsserier, som bättre ägnar sig för en långt gående mekanisering. Å andra sidan kan sådana omläggningar av produktions- och därmed också av kapitalstrukturen innebära, att äldre kapitalutrustning måste ersättas relativt tidigt, vilket skulle tendera att öka den investeringsvolym, som svarar mot en viss produktionsökning. Det är knappast möjligt att nu överblicka, hur dessa båda motsatta tendenser kommer att balansera varandra.

I detta sammanhang bör även erinras om att en ökad *rörlighet hos arbetskraften*, geografiskt och yrkesmässigt, kan påskynda den strukturella omvandlingen hos produktionen i riktning mot högre effektivitet. I annat sammanhang har vi uttryckt förhoppningen, att en utveckling i denna riktning skulle kunna påskyndas genom en mera aktiv arbetsmarknads- och utbildningspolitik.

Den föregående analysen har inte i full utsträckning tagit hänsyn till att investeringarna, och detta i växlande grad, utmognar i ökad produktion först med en viss *eftersläpning*. I våra diskussioner med vissa grupper av industriföretagare har den uppfattningen framförts, att investeringarna mot slutet av 1950-talet i hög grad skulle få en eftersläpningseffekt på produktionsökningen 1960—65; att märka är då, att industrins investeringar visade en snabb uppgång åren 1958—60. Däremot bör dock vägas

det förhållandet att investeringarna mot slutet av perioden 1961—65 likaså endast delvis kommer att utmognas under perioden (de kan ändå vara motiverade, om man, som vi gör, utgår från att den industriella expansionen kommer att fortsätta efter periodens slut). Det är emellertid möjligt, att av en historisk tillfällighet investeringarnas eftersläpningseffekt i *ovanligt hög grad* gjorde sig gällande vid periodens början (övergång till underjordsbrytning i Kiruna, Oxelösunds nya järnverk etc.), och att av detta skäl relationen investeringar—produktionsökning *under perioden* blir relativt gynnsam.

De serier för sysselsättningens utveckling under de gångna åren, med vilka vi jämfört utvecklingen under prognosperioden, har för industriarbetarna inneburit en omräkning i helårsarbetare med oförändrad arbetstid (2 100 timmar) per sysselsatt; för tjänstemännen har någon hänsyn inte tagits till förkortningar av årsarbetstiden. Vår analys kan anses gälla under samma förutsättningar för perioden fram till 1965. I annat sammanhang (avsnitt 4.1.2) har berörts frågan om en *allmän arbetstidsförkortning* i form av ytterligare en semestervecka (eller motsvarande). Det är ovisst, vilken effekt en sådan förkortning av arbetstiden (med maximalt 2 procent) skulle få på produktiviteten. Den tendens till ökning av kapitalbeho-

vet, som skulle kunna bli följden, kan i viss mån komma att motverkas genom övergång till *skiftarbete* i ökad omfattning.

Vi har inte ansett det möjligt att mot varandra väga inverkan på produktivitetstrenderna av de olika faktorer som i det föregående berörts. Vi har därför stannat för att i våra kalkyler bereda utrymme för den ökning av arbets- och kapitalinsatsen, som vi ovan utgått ifrån. Vi anser i varje fall att felbedömningen ligger inom en sådan marginal, att — vad gäller investeringarna — dessa ur samhällsekonomisk synpunkt skulle kunna ytterligare ökas i en sådan grad att den antagna ökningen av industriproduktionen kan uppnås. Till konsekvenserna av en sådan utveckling återkommer vi i det följande.

Som i andra sammanhang närmare belysts, är det osannolikt, att industrieföretagen kommer att kunna öka sin sysselsättning av arbetskraft mer än vad vi förutsatt. Produktionens tillväxt måste därför främst bygga på en ersättning av arbetskraft med maskiner, dvs. en *ökning av dess kapitalintensitet*. Omfattningen och inriktningen av industrieföretagens investeringar blir givetvis beroende av marknadsutvecklingen vad gäller avsättning, priser och kostnader. Till dessa frågor återkommer vi i avdelning 4.

2.4 Kraftverk och eldistribution

Energibehoven har visat en långsiktig tendens att öka något snabbare än nationalprodukten. Detta gällde även under 1950-talet, då nationalprodukten trendmässigt ökade med ca 3½ procent per år och energiförbrukningen steg med ca 5 procent per år. Det dominerande draget i Sveriges energisituation är det stora importberoendet. Räknat

efter energiinnehåll baserade sig 1960 ca 60 procent av vår energiförsörjning på import (elkraften är då värderad efter den mängd kol som skulle ha erfordrats om den alstrats i ångkraftverk). Som framgår av tabell 2.4 har bland de utländska bränslena stenkolen numera nästan helt ersatts av olja och andra flytande bränslen. Bland de inhemska ener-

Tabell 2.4 Energiförsörjningen 1955—65

	1955		1960		1965	
	Kvantitet	Mdr Mcal ¹	Kvantitet	Mdr Mcal ¹	Kvantitet	Mdr Mcal ¹
IMPORT (inkl. för lagringsändamål)						
Fasta bränslen.....	5,9 milj. ton	38	3,7 milj. ton	25	3,3 milj. ton	22
Flytande »	9,4 milj. m ³	80	15,3 milj. m ³	132	18,5 milj. m ³	160
PRODUKTION						
Bränsle (ved, torv etc.) .		20		15		12
Elkraft (exkl. oljevärme-kraft) ²	22 mdr kWh	64	31 mdr kWh	90	47 mdr kWh	129
Summa.....		202		262		323

Källor:

Elkraft: »Elkonsumtionen i Sverige 1960—70, en prognos» (CDL), kompletterad med en uppskattad sekunda belastning (överskottskraft).

Övrigt: Handelslicensnämnden.

¹ Energiinnehåll mätt som miljarder megakalorier (mdr mcal).

² Vid omräkning till kalorivärde har elkraften värderats efter den mängd bränsle som åtgår vid framställning i värmekraftverk.

giformerna dominerar elkraften; användningen av brännved har numera nedgått till en oväsentlighet.

Som en följd av den förutsedda expansionen av produktion och konsumtion kan energibehoven väntas växa snabbt även i framtiden. En sammanfattning av vissa prognoser för olika poster på energibalansens tillgångssida under perioden 1960—65 finns införd i tabell 2.4 tillsammans med uppgifter om utvecklingen på 1950-talet. För oljeimportens del väntas de rådande utvecklingstendenserna inom industri, transportväsende etc. medföra en ökning från drygt 15 miljoner m³ år 1960 till minst 18½ miljoner m³ 1965. (Det bör här påpekas, att betydande kvantiteter — ½ å 1 miljon m³ — av den oljeimport som faktiskt ägde rum 1959 kan felaktigt ha blivit statistiskt registrerad på 1960.) Endast en mindre del av uppgången i oljeimporten väntas ske på bekostnad av en minskning för de fasta bränslena. Den under närmast föregående perioder

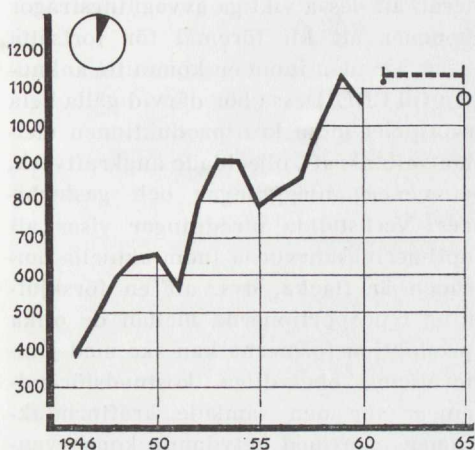
snabba övergången från stenkolk till olja beräknas nu i stort sett vara avslutad.

Enligt den prognos för elbehovens utveckling under 1960-talet som 1961 utarbetats av kraftproducenternas samarbetsorgan Centrala driftledningen (CDL) kommer elbehoven att stiga med 2,3 miljarder kWh per år 1960—65 och med 2,6 miljarder kWh per år 1965—70. Det betyder, att den hittillsvarande tillväxttakten på 6 å 7 procent per år väntas bestå under första hälften av 1960-talet, men att därefter en avmattning förutses, vilken sänker den årliga ökningen till ca 5½ procent. Som orsak till avmattningen anges i första hand den ökade konkurrens som den billiga oljan på lite längre sikt väntas utöva gentemot elvärmen.

Elkraftindustrins utbyggnadsplaner. Med utgångspunkt från ovan nämnda belastningsprognos — kompletterad med ett antagande om en återgång till den långsiktiga tillväxttakten under första hälften av 1970-talet — har sta-

Diagram 2.4 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i kraftverk och eldistribution 1946—65

Miljoner kronor i 1960 års priser

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

tens vattenfallsverk samt den privata och kommunala kraftindustrin kalkylerat utbyggnadsbehovet under den närmaste tioårsperioden för landets produktions- och distributionsanläggningar för elektrisk kraft. Investeringskostnaderna (exkl. underhåll) kommer enligt dessa kalkyler att i genomsnitt uppgå till ca 1 150 mkr per år för perioden 1961—65 och till ca 1 100 mkr per år för perioden 1966—70, vilket innebär mycket små förändringar i förhållande till 1960 års nivå på ca 1 050 mkr (diagram 2.4).

Kommittén: De förutsättningar angående produktion etc., som ligger till grund för CDL-prognosen, synes — vad beträffar perioden 1960—65 — i huvudsak vara förenliga med vår kalkyl för den ekonomiska utvecklingen under samma tid. För den därefter följande femårsperioden är naturligtvis svårigheterna stora att erhålla säkra prognoser. Enligt vår mening bör man emellertid vid den långsiktiga planeringen av utbyggnaden på elkraftområdet icke en-

bart basera bedömningen på det relativt låga alternativ för elförbrukningen, som CDL-prognosen anger, utan även räkna med möjligheten av en fortsatt oförändrad relativ ökningstakt.

Med utgångspunkt från det förhållandet, att byggnadsprogrammet för vattenkraften i huvudsak är bundet fram till omkring 1965 har vi beträffande kraftindustrins investeringar accepterat de kalkyler som framlagts av de statliga respektive kommunala och privata kraftföretagen.

Beträffande det längre perspektivet har vi i våra diskussioner med representanter för kraftindustrin först och främst tagit upp frågan om avvägningen mellan vattenkraft, konventionell värmekraft (ångkraft) och atomkraft. Det har därvid kunnat konstateras, att man inom svensk elkraftindustri inte räknar med att atomkraften i någon större utsträckning skall bli konkurrenskraftig under 1960-talet. Inom såväl den statliga som den enskilda och kommunala sektorn planerar man att mot slutet av 1960-talet ha försöksstationer färdiga att tas i drift. Syftet med dessa är att skaffa den erfarenhet av anläggningsverksamhet och drift som kommer att fordras när atomkraften en bit in på 1970-talet beräknas på allvar ta upp konkurrensen med övriga energikällor.

Vad gäller avvägningen mellan vattenkraft och ångkraft har av diskussionerna framgått, att investeringskostnaden per installerad effektenhet är 1½ å 2 gånger så stor för vattenkraft som för ångkraftverk. Dessutom kan de sistnämnda förläggas närmare de orter där konsumtionen är koncentrerad, vilket medför att kostnaderna för ledningar och överföringsförluster kan nedbringas. Detta har gett anledning till frågan, om man icke genom att förskjuta investeringsprogrammet för vattenkraftstationerna och i stället påskynda ut-

byggnaden av ångkraftverken skulle kunna begränsa investeringsvolymen i kraftindustrin utan att eftersätta lönsamhetssynpunkter.

För att vinna klarhet i denna fråga har utredningen hos vattenfallsstyrelsen begärt kalkyler, som visar den förändring av de årliga driftkostnaderna som skulle inträda om man tidigarelade några av de värmekraftverk som ingår i den långsiktiga utbyggnaden. Dessa kalkyler har i överensstämmelse med den inom vattenfallsstyrelsen utförda optimalutredningen visat, att en sådan förskjutning skulle medföra ökade årskostnader för kraftproduktionen under det närmaste årtiondet. Vi har funnit att det, med hänsyn till ovissheten om de pris- och ränteantaganden som bör göras, liksom med hänsyn till de växlande utbyggnadskostnaderna för olika vat-

tenfall, är ytterst vanskligt att utan mera ingående utredningar komma till en entydig slutsats i här berörd fråga. Vi har därför med tillfredsställelse konstaterat, att dessa viktiga avvägningsfrågor kommer att bli föremål för fortsatta överväganden inom en kommitté anknuten till CDL. Dessa bör därvid gälla hela samspelet inom kraftproduktionen mellan vattenkraft, oljeeldade ångkraftverk, atomenergianläggningar och gasturbiner. Verkställda utredningar visar att optimeringskurvorna inom aktuella områden är flacka, dvs. att en förskjutning i proportionerna mellan de olika produktionsformerna kan ske med jämförelsevis obetydliga kostnadsförändringar för den samlade kraftproduktionen men med betydande konsekvenser för investeringarnas storlek.

2.5. Byggnads- och anläggningsverksamhet

1950-talet. Byggnads- och anläggningsverksamhetens samlade produktionsresultat utgörs av summan av samtliga näringsgrenars investeringar i byggnader och anläggningar. Dessa kan under 1950-talet beräknas volymmässigt ha ökat med genomsnittligt drygt 4 procent per år. Samtidigt steg antalet sysselsatta enligt tillgängliga uppgifter med ca 1,5 procent per år, varför produktionen per sysselsatt synes ha höjts med något mindre än 3 procent per år. Beroende på det sätt varpå byggnads- och anläggningsverksamhetens produktion har mätts, innefattar den inte bara förädlingsvärdet utan också värdet av de råvaror, halvfabrikat o. dyl. som använts i produktionen. Till en del får därför sannolikt den angivna höjningen av produktionen per sysselsatt tillskrivas ökad användning av prefabricerat byggnadsmaterial; exempelvis kommer inredningsdetaljer numera i betydligt större

omfattning än tidigare färdiga till byggnadsplatsen. Väsentligen torde det dock vara fråga om en produktivitetsökning i egentlig mening, som främst haft sin grund i den ökade mekaniseringen. Denna har i första hand gällt det interna transportarbetet på arbetsplatsen. Antalet större kranar ökade från endast några tiotal 1950 till 700 å 800 vid 1950-talets slut och antalet hissar med reversibla spel ökade från mindre än 100 år 1953 till drygt 2 000 år 1960. Mekaniseringen har också tagit sig uttryck i anskaffandet av sådana maskinella hjälpmedel som betongproportioneringsverk och pneumatiska betongtransportörer. Särskilt för vissa anläggningsarbeten har specialmaskiner kommit till användning i stor omfattning. En grundläggande förutsättning för mekaniseringen och övriga rationaliseringsåtgärder har varit att produktionen nu sker i större skala än tidigare.

Tabell 2.5 Byggnads- och anläggningsinvesteringarnas volymmässiga utveckling
1950—65

	Mmkr 1960 (1960 års priser)	Procentuell volymförändring		
		1950—55	1955—60	1960—65
<i>A. Exkl. reparationer och underhåll</i>				
Husbyggnad.....	ca 6,0	+ 29	+ 28	+ 31
Anläggningar.....	ca 3,0	+ 49	+ 33	+ 14
<i>Totalt för A</i>	9,0	+ 36	+ 29	+ 25
Därav:				
Bostäder.....	3,2	+ 22	+ 19	+ 28
Industri.....	1,1	+ 6	+ 52	+ 27
Offentligt husbyggande ¹	1,1	+ 75	+ 21	+ 48
Vägar.....	0,9	+ 67	+ 59	+ 36
Vatten och avlopp.....	0,4	+ 61	+ 23	+ 22
Kraftverk och eldistribution.....	0,8	+ 27	+ 38	— 3
Övrigt.....	1,5	+ 51	+ 32	+ 8
<i>B. Reparationer och underhåll.....</i>				
	3,4	+ 2	+ 9	+ 13
Summa byggnads- och anläggnings- investeringar (A + B).....	12,4	+ 24	+ 23	+ 22

¹ Huvudsakligen inom undervisningsväsende, hälso- och sjukvård, social- och fångvård samt förvaltning.

Planer och bedömningar. I denna avdelnings olika avsnitt finns redogörelser för de bedömningar som gjorts angående investeringsutvecklingen 1960—65 inom de olika näringsgrenarna. De där lämnade uppgifterna avser totala bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) utan uppdelning på olika typer av investeringar. Grundmaterialet har emellertid möjliggjort en fördelning på å ena sidan byggnader och anläggningar samt å andra sidan maskiner, apparater o. dyl. En hopsummering av investeringarna i byggnader och anläggningar har gett till resultat en volymökning 1960—65 med 25 procent för detta slag av investeringar.

I många fall har också uppgifter lämnats om de beräknade kostnaderna för reparationer och underhåll av byggnader och anläggningar. Uppgiftslämnarna har dock i de flesta fall påpekat, att dessa beräkningar är ytterst osäkra. Vi har i denna situation i stället för att använda dessa uppgifter valt att göra en framskrivning av 1950-talets trend.

Resultatet av vår kalkyl för utvecklingen 1960—65 av byggnads- och anläggningsinvesteringarna återges i tabell 2.5. Som framgår av denna tabell skulle ökningen under första hälften av 1960-talet bli något mindre än under senare hälften av 1950-talet om man ser till den totala byggnads- och anläggningsverksamheten. Beträffande delområdena gäller, att husbyggandet skulle öka något snabbare än 1955—60, medan anläggningsverksamheten skulle öka väsentligt långsammare.

Som närmare framgår av de olika avsnitten i denna avdelning och avsnitt 4.5.1 skulle det enligt vår uppfattning ha varit önskvärt att på vissa områden öka byggandet mer än vad som anges i tabell 2.5. Därvid har det emellertid visat sig att möjligheterna att öka investeringarna begränsas av olika flaskhalsar inom byggnadsverksamheten, främst i form av otillräcklig kapacitet för planering och projektering.

Den förutsatta utvecklingen för byggnads- och anläggningsverksamheten kan

inte väntas komma till stånd utan en viss ökning av antalet sysselsatta. Görs i överensstämmelse med appendix A det antagandet, att samma ökning av produktionen per sysselsatt kommer att

uppnås 1960—65 som 1955—60, kan antalet sysselsatta beräknas behöva stiga från 307 000 år 1960 till 329 000 år 1965 (ökning med 7 procent).

2.6 Bostadsförsörjning

Efterkrigstiden. Under perioden 1946—60 nybyggdes i hela landet ca 822 000 lägenheter. Produktionen fördelades ojämnt under denna tid med avseende på antalet färdigställda lägenheter per år (se diagram 2.6: 1). Av nedanstående tablå framgår hur produktionsinriktningen under 1950-talet medfört en ökad andel nybyggda lägenheter om minst tre rum och kök på de mindre lägenheternas bekostnad.

Bostadsproduktionens fördelning på hustyper har förändrats något inom småhusgruppen. För 1950-talets sista hälft gäller, att produktionen av tvåfamiljshus har fortsatt att minska och likaså har andelen lägenheter i traditionella enfamiljshus minskat något, medan rad- och kedjehusens andel ökat.

Avgången av bostäder ur bostadsbeståndet är bara delvis känd. Bostadsbyggnadsstatistiken omfattar endast antalet lägenheter i rivningshus medan uppgifter om övrig avgång i stort sett saknas, till exempel för det antal lägenheter som tagits i anspråk som kontorslokaler. Den registrerade rivningen har emellertid ökat starkt under senare år och var år 1960 ca 6 900 lägenheter, varav 6 100 i städerna. Under hela se-

nare hälften av 1950-talet var det redovisade antalet rivna lägenheter 22 700, varav drygt 20 000 i städerna.

Storleken av den bostadsbrist, som har förelegat under hela den senaste femtonårsperioden, har inte kunnat statistiskt fastställas. Den enda källan för uppgifter om bristens karaktär och dess förändringar är bostadsstyrelsens sedan 1949 årligen återkommande enkäter om antalet registrerade bostadssökande i vissa kommuner. Bostadsstyrelsen framhåller i redogörelserna, att de i enkäterna redovisade uppgifterna inte är något mått på bostadsbristens storlek eftersom de utnyttjade registren sannolikt inte omfattar alla bostadssökande och å andra sidan inte alla registrerade sökande representerar en aktuell efterfrågan. Folkmängdens och de bostadssökandes fördelning på storstadsområdena och övriga kommuner enligt bostadsstyrelsens enkät 1961 framgår av tabell 2.6: 1.

Trots brister i det underliggande materialet till tabellen torde man kunna dra den slutsatsen att *lägenhetsunderskottet* är, relativt sett, störst i Stor-Stockholm.

Bostadsbyggnadsutredningens lägenhetsprognos. I delbetänkandet »Bostads-

Period	Procentuella antalet lägenheter i nybyggda hus med			
	Högst ett rum och kök	Två rum och kök	Tre rum och kök	Fyra och flera rum och kök
1951—55.....	21	35	26	18
1956—60.....	18	24	31	27

Tabell 2.6:1 Antalet registrerade bostadssökande i vissa kommuner 1961

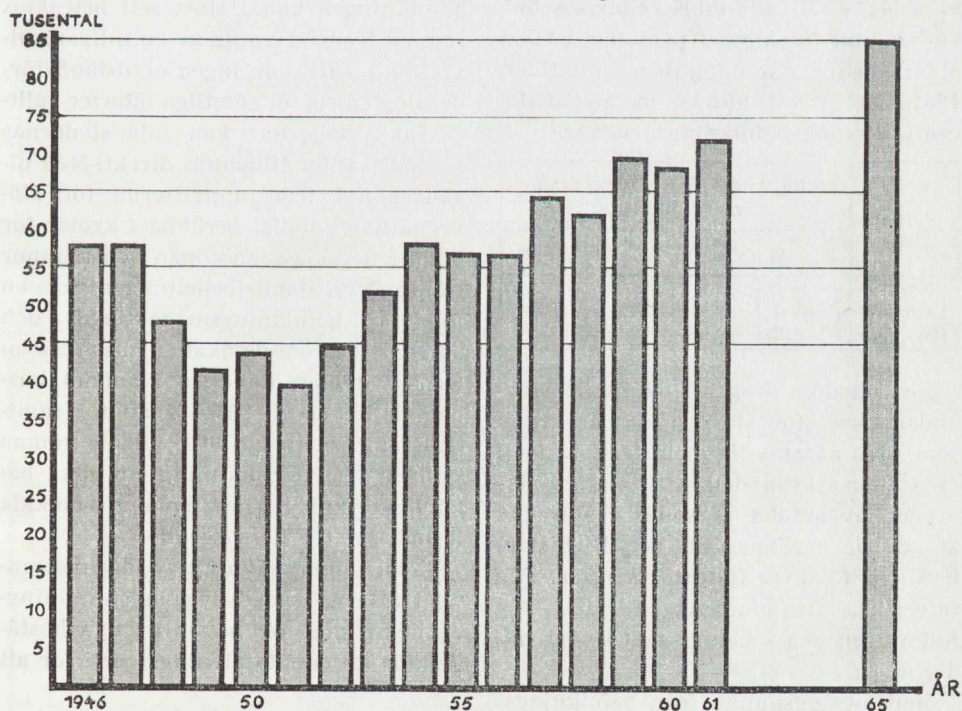
	Totalt, 1 000-tal	Procentuell fördelning			
		Stor- Stock- holm	Stor- Göteborg	Malmö	Övriga kommuner
Folkmängd den 1.1 1961 i enkätkommunerna.....	3 473	32	13	7	48
Inom kommunen bosatta bostadssökande					
med egen lägenhet.....	165	36	22	10	32
utan egen lägenhet.....	114	55	16	4	25
däruv:					
familjer.....	27	54	11	4	32
giftermålsanmälningar.....	29	38	17	6	38
övriga icke-gifta.....	58	65	17	3	15

Källa: Bostadsstyrelsens enkät 1961.

byggnadsbehovet» (SOU 1961: 51) har bostadsbyggnadsutredningen gjort en prognos för bostadsbyggandets omfattning och inriktning under 1960-talet. Det betonas däri, att de uppskattningar

som gjorts är att betrakta som provisoriska; beräkningarna kommer att revideras när resultat föreligger från 1960 års folk- och bostadsräkningar. Uppskattningarna har gjorts i antal lägen-

Diagram 2.6:1 Antalet färdigställda lägenheter per år 1946—61 och 1965

Källa: T. o. m. 1961 enligt bostadsstyrelsen; 1965 enligt långtidsutredningen.

heter, och målsättningen för prognosen för tätorterna är att i första hand uppskatta den behövliga ökningen av antalet lägenheter 1961—65 under förutsättning att bostadsbristen i betydelsen lägenhetsunderskott skall avvecklas under perioden.

Den framtida befolkningsutvecklingen bildar ett naturligt underlag för lägenhetsprognosen, speciellt vad avser den vuxna befolkningens utveckling och fördelning på städer och övriga tätorter. I hela landet kommer antalet hushållsbildande personer (20 år och däröver) att öka betydligt starkare än under de senast förflutna femårsperioderna. Denna ökning kommer vidare att vara koncentrerad dels till de yngre rörliga åldrarna, där hushållsbildningen börjar och anspråken på bostaden successivt torde öka, dels till de äldre årgångarna av krympande hushåll, där benägenheten att byta bostad kan antas vara låg. I följande tablå redovisas förändringstal för antalet personer i vissa åldersklasser, där uppgifterna för tiden 1961—65 är ett utdrag ur statistiska centralbyråns befolkningsprognos.¹

Period	Ökning/minskning i 1 000-tal personer i åldrarna			
	20—34	35—49	50—w	20—w
1956—60	— 54	— 6	223	163
1961—65	142	— 68	199	273

De allmänna dragen i befolkningsförändringarna för städerna är desamma som nyss nämnts för hela landet, dock med den skillnaden att relativa ökningen av antalet personer i åldrarna 20—34 år beräknas bli betydligt starkare till följd av flyttningsvinster. För tätorterna tillsammans antas befolkningen öka i samma takt som i städerna.

Med utgångspunkt från befolkningsutvecklingen och uppskattningar av ut-

vecklingen för hushållskvoterna, dvs. kvoten mellan antalet bostadsföreståndare (lägenhetsinnehavare) och antalet personer i en viss befolkningsgrupp, har sedan lägenhetsprognosen gjorts. Hushållskvoter har emellertid beräknats endast lokalt i ett fåtal orter sedan bostadsräkningen år 1945, varför kvoternas värden för utgångsåret 1960 är uppskattningar. Det har dock varit möjligt att jämföra dessa uppskattningar med resultat från 1960 års bostadsräknings kontrollundersökning, och överensstämmelsen kan betraktas som god utom för hushållsgruppen förut gifta män. För utvecklingen mellan åren 1960 och 1965 har följande antaganden gjorts. För *städerna* antas att hushållskvoterna skall öka med en procentenhet per år för olika åldersklasser av ogifta män och kvinnor, och för hela civilståndsklassen av förut gifta görs samma antagande. Dessa antaganden för den icke-gifta befolkningen kan i stort sett betraktas som en framskrivning av en tidigare utveckling. Eftersom ingen civilståndsfördelning gjorts för samtliga tätorter (alltså inkl. städerna) kan inte städernas hushållskvoter tillämpas direkt. Med utgångspunkt från uppgifterna för städerna har i stället beräknats kvoter för olika åldersklasser av män och kvinnor frånsett civilståndsfördelningen. Som en följd av befolkningsutvecklingen och antagandena om de ökande hushållskvoterna kommer ökningen i antalet hushåll under åren 1961—65 att för samtliga tätorter bli 237 000, vilken summa innebär en uppskattning av den behövliga ökningen av antalet bebodda lägenheter för dessa orter.

Utöver denna ökning av lägenhetsantalet räknar bostadsbyggnadsutredningen också med ett behov av nya bostäder för att ersätta rivningar och för att

¹ Statistisk Tidskrift nr 6, 1960.

bygga upp en bostadsreserv. Ersättningsproduktionens omfattning kalkyleras med utgångspunkt från uppskattningar av den faktiska lägenhetsavgången under senare år och sätts till årligen 15 000 i tätorterna och 5 000 på glesbygden. Bostadsreserven antas till 2 procent av det beräknade hushållsantalet för tätorterna 1965, vilket innebär ett årligt behov av 9 000 lägenheter. En sammanfattning av bostadsbyggnadsbehovet för åren 1961—65 ges i tabell 2.6: 2, varav framgår, att det totala bostadsbyggnadsbehovet enligt uppskattningarna blir 382 000 lägenheter. Det betonas i bostadsbyggnadsutredningens betänkande, att det inte varit möjligt att gå in på frågan om bostadsbyggandets lokalisering. Däremot har produktionsinriktningen närmare berörts, och det konstateras, att det under 1960-talet kan uppkomma osedvanligt stora spänningar mellan långsiktiga och kortsiktiga önskemål om bostadsbyggandets fördelning på lägenhetstyper som en följd av de starka förändringarna i befolknings- och hushållsstruktur som förut berörts. Den beräknade kraftiga ökningen i efterfrågan på smålägenheter bör, hävdas

Tabell 2.6: 2 Sammanfattning av bostadsbyggnadsutredningens lägenhetsprognos för tiden 1961—65

	Uppskattat bostadsbyggnadsbehov i antal lägenheter 1961—65	
	Totalt	Per år
Tätorterna		
Ökning av hushållsantalet.....	237 000	47 400
Ökning av obebodda lägenheter.....	45 000	9 000
Ersättningsproduktion.....	75 000	15 000
Glesbygden ¹	25 000	5 000
Totalt bostadsbyggnadsbehov.....	382 000	76 400

det, inte föranleda motsvarande kraftiga nyproduktion, utan i stället bör de hushåll, som nu bor i smålägenheter och till stor del har låg utrymmesstandard, stimuleras att flytta till större lägenheter och därigenom öka utbudet av smålägenheter. För nyproduktionen anses att fördelningen av lägenhetstyper bör följa den förskjutning mot större lägenheter som ägt rum under 1950-talet. Denna förskjutning antas medföra en genomsnittlig ökning av bostadsinvesteringarna med 15 procent under tiden 1961—65.

Kommittén: Att göra en prognos för bostadsefterfrågans framtida utveckling är förenat med stora svårigheter. Själva efterfrågestrukturen är komplicerad, och det statistiska material som finns att tillgå såsom grund för en analys är mycket bristfälligt. Detta gör, att varje prognos över efterfrågan på bostäder måste tas med betydande reservation.

Bostadsbyggnadsutredningen framhåller, att den i betänkandet framställda prognosen är mycket osäker. Detta har illustrerats med ett exempel, utvisande att en ökning i hushållskvoten för ogifta med en procentenhet betyder en ökning i efterfrågan med 7 000 å 8 000 lägenheter. Vi vill här ytterligare poängtera osäkerheten i prognosen och som vår uppfattning deklarerar att sannolikheten talar för att prognosen — under förutsättning att den nuvarande hyresnivån bibehålls — *underskattar* den framtida efterfrågan. Att det torde vara en underskattning sammanhänger i främsta rummet med följande.

Prognosen för bostadsefterfrågans storlek 1965 är baserad dels på en demografisk framskrivning, dels på uppskattningar av framtida förändringar i hushållskvoterna inom olika ålders- och civilståndsgupper. Enligt dessa uppskattningar kommer ökningen i hushållskvo-

¹ Ersättningsproduktion.

terna mellan 1960 och 1965 att leda till ett ökat bostadsbehov på 80 000 lägenheter. Med tanke på den bostadsbrist, som förelåg 1960, måste emellertid denna siffrara vara för låg för att vara förenlig med balans på bostadsmarknaden 1965. Som framgår av tabell 2.6:1 uppgick 1961 antalet bostadssökande utan egen lägenhet till 114 000. Även om detta antal måste tas med betydande reservation, förefaller det tydligt att siffran 80 000 inte är större än att den i stort sett motsvarar den nu rådande bostadsbristen och därmed också kan sägas representera en redan nu förefintlig — ehuru otillfredsställd — efterfrågan. Den är uppenbarligen inte tillräcklig för att inkludera även den efterfrågeökning som på grund av fortsatt hushållsprängning kan väntas uppstå mellan 1960 och 1965. Det bör i detta sammanhang observeras, att enligt våra kalkyler inkomsterna under de närmaste åren kommer att stiga snabbare än under de senaste 15 åren och detta bör rimligen leda till en större hushållsprängning än under de tre senaste femårsperioderna.

Till det som nu sagts kommer ett par förhållanden, som ger ytterligare motiv för uppfattningen att prognosen innebär en underskattning. Under bostadsbristens tid har ackumulerats ett allt större saneringsbehov, vilket rimligen kommer att ta sig uttryck i en intensifierad rivningsverksamhet så snart som man närmar sig ett jämviktstillstånd. Vidare föreligger för närvarande på grund av bristsituationen med all sannolikhet en uppdämd flyttningsbenägenhet såväl från landsbygd till städer och tätorter som från mindre till större tätorter och städer. Vid en lättare bostadsmarknad kan man vänta sig att denna flyttningsbenägenhet gör sig gällande och leder till ökat nybyggnadsbehov. Vid uppgörandet av prognosen

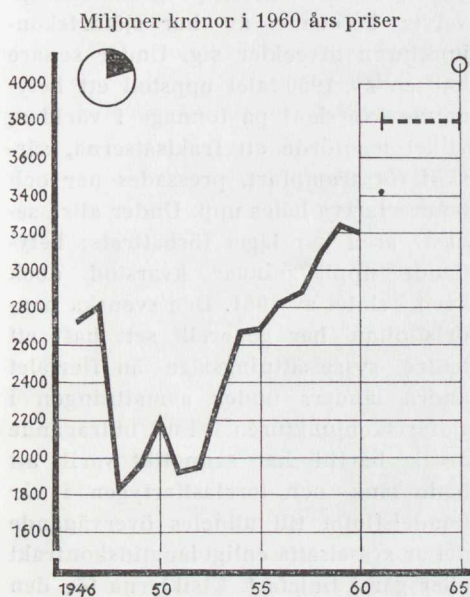
har ingetdera av dessa förhållanden beaktats.

Slutsatsen av vad som nu sagts, är, att den av bostadsbyggnadsutredningen förordade byggnadsverksamheten icke förefaller vara tillräcklig för att *vid nuvarande hyresnivå* åstadkomma jämvikt på marknaden fram till 1965. För att eliminera bostadsbristen fordras med all sannolikhet ett väsentligt större tillskott av lägenheter. Att göra en närmare uppskattning av *hur* många fler lägenheter som skulle behövas är ingalunda lätt och vi har inte heller ansett oss ha anledning att gå in på den frågan. Det förefaller vara fullt tillräckligt att redovisa den uppfattningen, att den av bostadsbyggnadsutredningen förordade byggnadsverksamheten icke på långt när är tillräcklig. Det vore mycket olyckligt, om de beslutande instanserna genom alltför »försiktiga» prognoser över bostadsefterfrågans tillväxt skulle invaggas i falska förhoppningar angående möjligheterna att avveckla den bristsituation vi har i dag.

Vad som hittills sagts har tagit sikte på en bedömning av bostadsefterfrågan räknad i *antal* lägenheter. För en vidare diskussion av utsikten att uppnå jämvikt på bostadsmarknaden måste därjämte lägenhetsbeståndets fördelning efter storlek och hustyp samt övriga kvalitativa faktorer beaktas. Man måste räkna med att inkomsthöjningarna under de kommande åren medför en förskjutning i efterfrågan mot större lägenheter, radhus och villor.

De med den nuvarande bostadsbristen förenade olägenheterna är alltför väl kända för att här behöva redovisas. Det må i detta sammanhang vara tillräckligt att peka på det förhållandet, att den nuvarande bristsituationen i hög grad hämmar arbetskraftens rörlighet från områden med arbetslöshet till områden med brist på arbetskraft. Den

Diagram 2.6:2 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i bostäder 1946—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

hämmar därmed också den ekonomiska utvecklingen i landet. Att få den långvariga bostadsbristen hävd så snart som omständigheterna det tillåter framstår därför såsom en angelägen uppgift för en politik syftande till ett snabbt ekonomiskt framåtskridande.

En förbättrad balans på bostadsmarknaden kan åstadkommas inte endast genom tillskott av lägenheter utan även genom en uppjustering av hyresnivån. Övervägande skäl talar emellertid för att priselasticiteten i bostadsefterfrågan — räknad i antal lägenheter — är liten och att en hyreshöjning därför måste vara relativt kraftig för att ge någon större balansskapande effekt. Detta senare gör att lämpligheten av hyreshöjningar såsom medel att mildra eller rent av avskaffa bostadsbristen måste bedömas med viss försiktighet; mot de fördelar, som en minskad bostadsbrist ger, står de sociala olägenheter, som en kraftig

hyreshöjning kan medföra. Därmed är emellertid ingalunda sagt, att en måttlig uppjustering av hyresnivån, så utformad att hyressplittringen minskas, i dagens läge inte skulle kunna vara en lämplig åtgärd. Det må nämligen i detta sammanhang observeras, att de från social synpunkt sett icke önskvärda konsekvenserna av en hyreshöjning åtminstone delvis går att eliminera med kompletterande bostadspolitiska åtgärder.

Vi har inte ansett oss böra ta ställning till frågan om hyrespolitikens närmare utformning, men vi anser det angeläget att de ansvariga instanserna tar upp denna fråga till omprövning och vi vill särskilt fästa uppmärksamheten på de stora olägenheter som den i storstäderna rådande hyressplittringen medför.

I våra kalkyler över de produktiva resursernas framtida fördelning mellan olika näringsgrenar har vi, oavsett vilken hyrespolitik som kommer att föras i framtiden, räknat med ett årligt bostadsbyggande som från 1960 års nivå på ca 70 000 lägenheter successivt stiger upp till 85 000 år 1965. Investeringarna i bostäder (exkl. underhåll) skulle härigenom öka från 3 200 mkr 1960 till i genomsnitt 3 800 mkr per år under perioden 1961—65 (se diagram 2.6:2). Även efter en måttlig hyreshöjning förefaller ett bostadsbyggande av nämnda omfattning vara behövligt för att utan ytterligare jämviktsrubbnings suga upp den under de närmaste åren uppkommande efterfrågeökningen. Vi skulle utifrån önskemålet att så snart som möjligt skapa balans på bostadsmarknaden varit benägna att förorda en ännu snabbare ökning i byggnadsverksamheten. Att få en sådan till stånd har emellertid bedömts såsom förenat med stora svårigheter på grund av förekommande tröghetsfaktorer av olika slag, bland annat en otillräcklig kapacitet att projektera nya bostadsområden.

2.7 Samfärdsel

2.7.1 Sjöfart, luftfart och järnvägstrafik

Bruttoinvesteringarna (exkl. reparationer och underhåll) i *handelsflottan* varierade under efterkrigstiden fram t. o. m. 1957 kring en nivå på 400 mkr. I samband med att de kontrakteringar av nytt tonnage, som gjordes vid tiden för Suezkrisen, utmognade i leveranser, ökade investeringarna kraftigt de följande åren och nådde år 1960 ca 650 mkr. I tonnage räknat ökade den svenska handelsflottan från 2,1 miljoner bruttoton år 1950 till 3,9 miljoner bruttoton år 1960. Denna stegring med 82 procent överstiger den samtidiga stegringen av världens totala handelstonnage, vilken uppgick till drygt 50 procent.

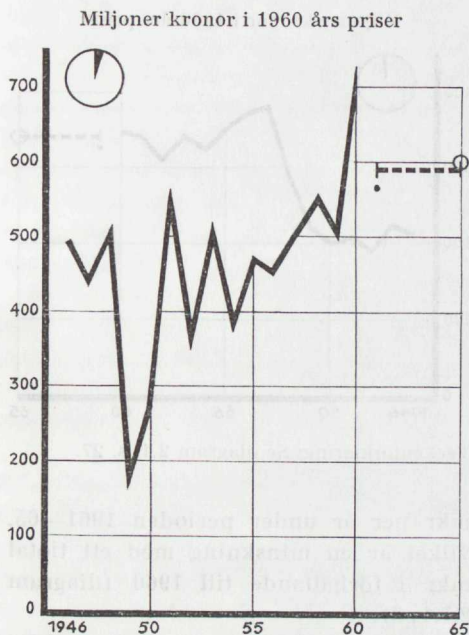
Utgångspunkten vid bedömningen av handelsflottans framtida utbyggnad har varit uppgiften från Redareföreningen, att svenska rederier i början av 1961 hade utestående fartygsbeställningar om sammanlagt 1,4 miljoner dödviktston. Huvuddelen av detta tonnage, vars värde approximativt kan anges till 1,5 å 2,0 mmkr, är kontrakterad för leverans senast 1963. Enligt vad som framgått av våra överläggningar med representanter för rederinäringen kan det emellertid inte utslutas att vissa förskjutningar i leveranstiderna uppstår; å andra sidan betecknades det som sannolikt, att ytterligare beställningar för leverans senast 1965 skulle tillkomma. Vi har för vår del i kalkylerna utgått från en investering (exkl. reparationer och underhåll) under perioden 1961—65 på sammanlagt 2,5 mmkr, dvs. i genomsnitt 500 mkr per år. Detta innebär en ungefärlig oförändrad nivå i förhållande till genomsnittet 1956—60, men en betydande nedgång från 1960 års exceptionellt höga värde.

Den exakta omfattningen av rederi-

näringens investeringsprogram blir givetvis beroende av hur sjöfartskonjunkturen utvecklar sig. Under senare hälften av 1950-talet uppstod ett betydande överskott på tonnage i världen, vilket medförde att fraktsatserna, särskilt för trampfart, pressades ner och många fartyg lades upp. Under allra senaste åren har läget förbättrats; betydande uppläggningar kvarstod dock även i slutet av 1961. Den svenska handelsflottan har generellt sett haft ett bättre sysselsättningsläge än flertalet andra länders under avmattningen i sjöfartskonjunkturen. En bidragande orsak härtill har sannolikt varit, att både tank- och torrlastfartygen i vår handelsflotta till alldeles övervägande del är sysselsatta enligt långtidskontrakt eller går i linjefart. Utsikterna för den framtida utvecklingen på fraktmarknaden har betecknats som ovissa. Mot bakgrunden av en sannolik expansion av världshandeln kan det dock finnas anledning räkna med en betydande stegring av behovet av transporttjänster och i samband därmed ett relativt högt kapacitetsutnyttjande av världstonnaget.

Investeringsbehoven inom den svenska handelsflottan sammanhänger till en del med planerna på en kapacitetsökning; med detta som bakgrund har vi i avsnittet om utrikeshandeln kalkylerat med en ökning av de valutor som intjänas av handelsflottan. Till en betydande del står emellertid också investeringarna i samband med att existerande tonnage ersätts. Tekniken har gått mycket snabbt framåt på skeppsbyggnadsområdet och övergången till större och effektivare fartyg beräknas medföra väsentliga rationaliseringsvinster. Som en följd därav bör kapacitetsökningen beräknas kunna genomföras utan någon större förändring i antalet

Diagram 2.7.1:1 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom sjöfart 1946—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

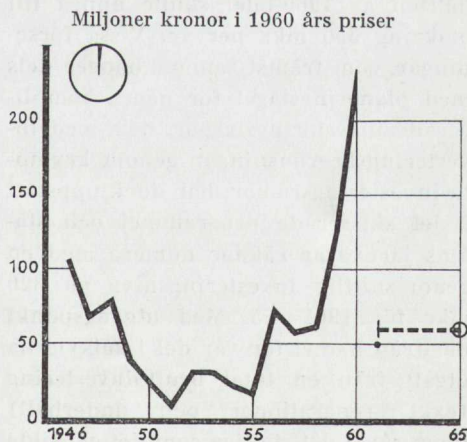
anställda. Inom handelsflottan råder det speciella förhållandet, att ca $\frac{1}{3}$ av arbetsstyrkan består av utlänningar. På grund av möjligheterna till fortsatt internationell rekrytering räknar man inte med några större svårigheter att tillgodose behovet av manskap.

Ökningen av fartygsstorleken har fått konsekvenser för hamnarna, som dels måste undergå betydande fördjupningar (vilket i viss utsträckning även gäller farlederna) och dels upprustas i fråga om lossnings- och lastningskapacitet, så att inte de större fartygens lägre undervägs kostnader neutraliseras av ökad liggtid. De årliga kostnaderna för ny- och ombyggnad av hamnarna, som i slutet av 1950-talet uppgick till drygt 60 mkr, kan enligt vad som inhämtats av sjöfartsstyrelsen genom en rundfråga till hamnstyrelserna väntas

stiga med något tiotal mkr under perioden 1961—65. Tas dessutom hänsyn till behoven av fyrar och övriga säkerhetsanordningar, farledsfördjupningar samt isbrytare erhålls en årlig investering i anläggningar för sjöfarten på 90 mkr under perioden 1961—65, att jämföra med 65 mkr år 1960. Utvecklingen av de totala investeringarna i sjöfarten (alltså handelsflottan och anläggningarna för sjöfarten tillsammans) framgår av diagram 2.7.1: 1.

Investeringarna inom luftfarten var mycket stora 1959 och 1960 främst till följd av omställningen till jetdrift inom SAS (diagram 2.7.1: 2). Med utgångspunkt från de kontrakt och planer som föreligger kan det bedömas, att inköpen av flygplan kommer att bli av relativt obetydlig omfattning under perioden 1961—65. Senare hälften av 1950-talet har inneburit ett genombrott för inrikesflyget. I samband därmed har en utbyggnad av nätet av flygplatser skett. När den nuvarande utbyggnadsetappen är avslutad inom några år beräknas ett 25-tal orter i landet ha flygplats för re-

Diagram 2.7.1:2 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom luftfart 1946—65

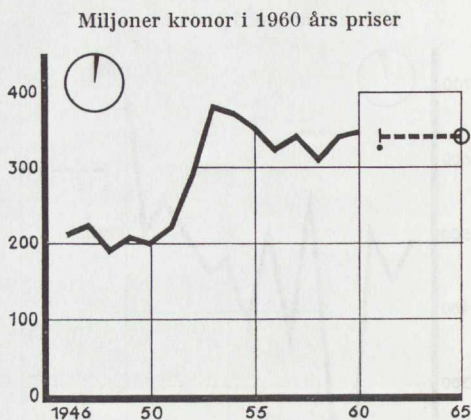

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

guljär trafik. Enligt de uppgifter som erhållits från luftfartsstyrelsen väntas de totala årliga investeringarna inom luftfarten under perioden 1961—65 komma att ligga på en nivå som motsvarar endast drygt $\frac{1}{4}$ av 1960 års.

Bruttoinvesteringarna (exkl. reparationer och underhåll) i järnvägstrafik varierade under senare delen av 1950-talet kring en nivå på ca 330 mkr. Statens järnvägar svarade för huvudparten därav; de enskilda järnvägarnas investeringar höll sig vid 10 à 20 mkr. Beräkningar rörande den framtida investeringsutvecklingen utfördes för statens järnvägars vidkommande 1960 av järnvägsstyrelsen på uppdrag av 1953 års trafikutredning. Vid tre olika alternativ för trafikutvecklingen erhöles för perioden 1960—79 ett årligt investeringsbehov (exkl. malmbanan, bildriften och färjetrafiken) på 195, 260 respektive 305 mkr (1959 års priser; för närmare detaljer hänvisas till SOU 1961: 23). Då det emellertid bedömdes föreligga en viss eftersläpning i fråga om teknisk rationalisering och upprustning av affärsbanenätet, framhölls det som angeläget, att de totala investeringarna (dvs. inkl. malmbanan, bildriften och färjetrafiken) under första hälften av 1960-talet skulle uppgå till omkring 350 mkr per år. Vissa förserningar, som främst sammanhänger dels med planeringsläget för några komplicerade investeringsfrågor, dels med investeringsbegränsningar genom krympta investeringsramar, har dock uppstått i det skisserade programmet och statens järnvägar räknar numera med en genomsnittlig investeringsnivå på 320 mkr för 1961—65. Med utgångspunkt därifrån har vi för vår del i kalkylerna utgått från en total bruttoinvestering (exkl. reparationer och underhåll) inom såväl det statliga som det enskilda järnvägsområdet med i genomsnitt 340

Diagram 2.7.1: 3 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i järnvägstrafik 1946—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

mkr per år under perioden 1961—65, vilket är en minskning med ett tiotal mkr i förhållande till 1960 (diagram 2.7.1: 3).

Situationen inom järnvägsområdet karakteriseras i investeringshänseende av att basinvesteringarna i banor och rullande materiel nu väsentligen klarats av. För statens järnvägar återstår dock en ökning av kapaciteten inom en del trånga sektorer (främst upprustning av rangerbangårdarna, godsterminalerna samt anläggning av dubbelspår på vissa sträckor) samt en utbyggnad av malmbanan. De nu planerade investeringarna är i första hand inriktade på mekanisering och automatisering av driften samt modernisering av den rullande materielen. För närvarande pågår sålunda en successiv övergång till fjärrmanövrering och fjärrkontroll. Sådana anläggningar har planerats för större delen av det framtida SJ-nätet. I samband därmed möjliggörs en avbemannning av ett stort antal stationer. I programmet ingår vidare en total övergång under första hälften av 1960-talet från ångdrift till i första hand dieseldrift på

icke elektrifierade linjer. Rationaliseringen av persontågsmaterielen är främst inriktad på att i viss utsträckning utbyta loktåg mot mindre och driftbilligare tågenheter av motorvagnstyp; för närtrafiken övervägs en anskaffning av snabba specialtåg med hög kapacitet. Investeringen i godsvagnar syftar främst till en höjning av lastkapaciteten, en standardisering av de normala vagn typerna samt anskaffning av specialvagnar.

Rationaliseringarna beräknas tillsammans med planerade nedläggningar av järnvägslinjer minska arbetskraftsbehovet inom järnvägsdriften från ca 55 000 anställda år 1960 till ca 50 000 år 1965.

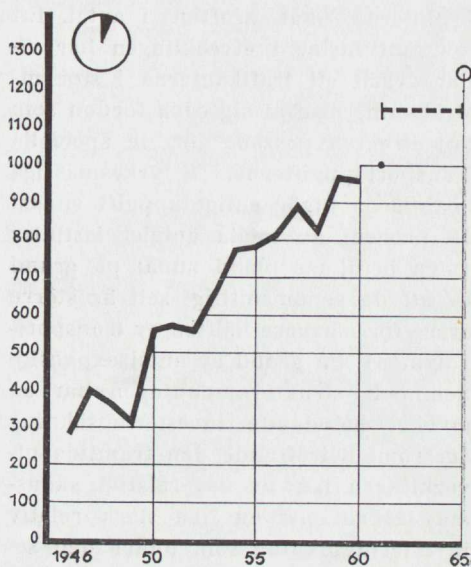
2.7.2 Biltrafik och spårvägar

På grund av utspridningen på ett stort antal företrädesvis mycket små företag har det inte gått att genom insamling av planer få en överblick av den väntade utvecklingen inom biltrafikens område. I allmänhet har bedömningen här fått ske skönsmässigt med utgångspunkt från mera allmänna överväganden. I ett par fall har dock genomarbetad prognos eller uppgift om planer förelegat.

På *personbilsområdet* har utvecklingen i Sverige gått mycket snabbt under 1950-talet. Antalet personbilar steg från ca 0,2 miljoner år 1950 till ca 1,1 miljon år 1960. Internationellt sett är den svenska utvecklingen dock inte på något sätt enastående. I fråga om biltätthet överensstämmer den för perioden 1950—60 mycket nära med Förenta staternas under åren 1916—25. År 1965 väntas enligt Industriens utredningsinstitutets prognos, vilken bygger på de amerikanska erfarenheterna, personbilsantalet i Sverige ha stigit till minst 1,6 miljoner. Även i fråga om inköpen förutses en betydande ökning. Endast en mindre del av inköpen torde dock komma att avse bilar i yrkesmässig tra-

Diagram 2.7.2 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i biltrafik och spårvägar 1946—65

Miljoner kronor i 1960 års priser

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

fik samt tjänstebilar av olika slag och sålunda inräknas bland investeringarna i våra sammanställningar.

Bussbeståndet, som under senare år minskat något, omfattade 1960 ca 8 000 fordon. Landsbygdens avfolkning samt den tilltagande privatbilismen har inneburit en kraftig tillbakagång för de s. k. glesbygdslinjerna. Denna tillbakagång har, åtminstone vad beträffar transportvolymen, kompenseras av en ökning av busstrafiken i tätorterna. Uppgifter som inhämtats i samband med utredningen om kostnaderna för övergång till högertrafik ger vid handen att man under första hälften av 1960-talet kan vänta en viss mindre uppgång i bussbeståndet och därmed antagligen också i investeringsbehoven.

Antalet *lastbilar* (inkl. vissa specialbilar) ökade från ca 85 000 år 1950 till ca 125 000 år 1960. Under denna tid

skedde en mycket betydande strukturförändring inom lastbilsbeståndet. Antalet lastbilar i mellanklasserna har minskat, medan de tyngre och lättare lastbilarna ökat kraftigt i antal. Ett markant inslag i utvecklingen har vidare varit att trafikanterna i stor utsträckning skaffat sig egna fordon som är direkt avpassade för de speciella transportuppgifterna. De yrkesmässiga lastbilarna utgör enligt uppgift endast 18 procent av totala antalet lastbilar (men beräknas bland annat på grund av att de genomsnittligt sett är större svara för närmare hälften av transportvolymen). På grund av antalsexpansionen och strukturomdaning har en mycket betydande investeringsökning ägt rum. Beträffande den framtida utvecklingen har av oss relativt skönsmåssigt antagits en lika stark relativ investeringsökning som under den senaste femårsperioden. Detta har skett mot bakgrunden av den väntade uppgången i produktionen och därmed också transportbehovet. Det synes vidare rimligt att räkna med att lastbilstrafiken även i fortsättningen tenderar att ta en allt större del av godstransportarbetet. Om vissa lättnader i trafikregleringen genomfördes skulle detta sannolikt kunna medföra ett bättre utnyttjande av firmabilarna och i viss utsträckning minska investeringarna inom denna sektor.

Av de fem städer som för närvarande upprätthåller *spårvägstrafik* planerar Hälsingborg och Stockholm en successiv nedläggning av spårvägslinjerna under 1960-talet. Någon större förändring i investeringsnivån förutses icke under de närmaste åren.

De *totala investeringarna i biltrafik och spårvägar* kan enligt våra uppskattningar väntas öka från knappt 1 mmkr år 1960 till 1,1 å 1,2 mmkr under perioden 1961—65 (se diagram 2.7.2).

2.7.3 Vägar och gator

1950-talet. Under 1950-talet investerades i vägar och gator sammanlagt ca 10 mmkr (inkl. reparationer och underhåll), dvs. i genomsnitt ca 1 mmkr per år. Utgifterna för enbart ny- och ombyggnader uppgick 1951—60 till ca 6 mmkr; den årliga investeringsnivån steg från drygt 300 mkr år 1950 till ca 850 mkr år 1960.

De konkreta resultaten av dessa investeringar kan i viss mån belysas med följande siffror.

Längden av det *allmänna vägnätet på landsbygden* ökade — genom nybyggnad och överföring av väg till allmänt underhåll — från ca 9 000 mil år 1950 till ca 9 500 mil år 1960. Den ur trafik- och väghållningssynpunkt viktigaste förändringen under denna tid har varit tillväxten av belagda och oljegrusbehandlade vägar. År 1950 var endast 500 mil (6 procent av vägnätet) försedda med varaktigare slitlager än grus; i slutet av år 1960 hade denna väglängd ökat till 2 300 mil (24 procent), varav 700 mil (8 procent) var oljegrusbehandlade. Av enbart riksvägarna på sammanlagt 1 200 mil var 63 procent permanentbehandlade 1960. De kvalitativa förbättringar som vägnätet undergått belyses även av att 1960 tilläts ett axeltryck av 8 ton på 48 procent av landsbygdens allmänna vägar, vilket kan jämföras med att 1953 (det första år för vilket statistik föreligger) tilläts 7 ton på endast 1,5 procent av vägarna.

Generellt kan om *städernas väg- och gatubyggnadsverksamhet* under 1950-talet sägas, att den kommit att inriktas på arbeten som var för sig varit av mindre omfattning; mera genomgripande åtgärder för förbättring av framkomligheten i städerna har förekommit i relativt liten omfattning. Bland annat som en följd av att de mest omfattande beredskapsarbetena varit förlagda till

landsbygdens vägar har dessa kommit att öka sin andel av de totala ny- och ombyggnaderna något mellan första och andra hälften av 1950-talet.

Planer. 1957 års vägplan (SOU 1958:1) antogs i princip av 1959 års riksdag som ett program för upprustningen av landets vägnät. Beslutet innebar dock inte något definitivt ställningstagande till den takt, vari planen borde realiseras. Frågan om de kommande årliga investeringarna skulle bedömas med hänsyn till bland annat det samhällsekonomiska och statsfinansiella läget.

För den första treårsperioden som vägplanen omfattade (1958—60) upptog denna ny- och ombyggnader av vägar och gator (exkl. ej statsbidragsberättigad del) för sammanlagt ca 1,5 mmkr, medan det faktiska byggandet kom att uppgå till ca 1,9 mmkr. Totalt sett ökade alltså investeringarna betydligt snabbare än vad vägplanen anger. Därvid är emellertid att uppmärksamma, att ca 600 mkr av väg- och gatuin- vesteringarna 1958—60 hade formen av beredskapsarbeten. Dessa avser visserligen till alla största delen vägar som är upptagna i vägplanen, men på grund av att deras syfte är att bereda arbete åt arbetslösa har de kommit att koncentreras till vissa län, företrädesvis i Norrland. Vägbyggandet har därigenom kommit att öka snabbare i dessa län än i övriga delar av landet.

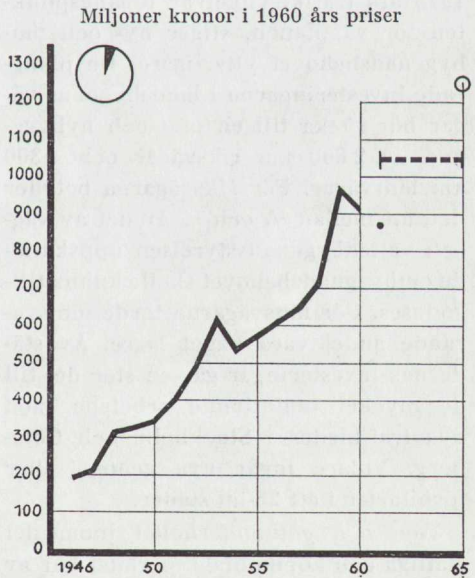
Med vägplanen som bakgrund har inom olika områden konkreta utbyggnadsprogram för de närmaste åren gjorts upp. För den statliga väghållningen på landsbygd och i städer utgörs dessa program av väg- och vattenbyggnadsstyrelsens s. k. flerårs- respektive fördelningsplaner. För den icke statsbidragsberättigade delen av städernas väg- och gatubyggnad har väg- och vattenbyggnadsstyrelsen uppskattat ut-

vecklingen på grundval av insamlade uppgifter.

För *ny- och ombyggnad* av statliga och kommunala vägar och gator under perioden 1961—65 innebär planerna och uppskattningarna investeringar på sammanlagt 4,4 mmkr. Härav avser 2,9 mmkr landsbygdens vägar och 1,5 mmkr städernas vägar och gator. Det innebär, att städernas andel av investeringarna ökar till en nivå som ligger något över den som noterades för 1950-talet. För landsbygdens vägar skulle den årliga investeringsnivån bli ungefär oförändrad mellan 1960 och genomsnittet för 1961—65; för städernas skulle en ökning ske från 200 till 300 mkr. I båda fallen inkluderas beredskapsarbetena i 1960 års belopp.

Tas härutöver hänsyn till behoven av investering i enskilda vägar samt i vägmaskiner erhålls, att de *totala* redovisade investeringsbehoven på väg- och

Diagram 2.7.3 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i vägar och gator 1946—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

gatuområdet (exkl. underhåll) för perioden 1961—65 uppgår till närmare 5 mmkr. Ett förverkligande av den skisserade utvecklingen skulle föra upp den årliga investeringsnivån från ca 850 mkr år 1960 till i genomsnitt ca 1 000 mkr under perioden 1961—65.

Sammanfattningstabellen 3: 5 i avdelning 3 och diagram 2.7.3 visar något större belopp beroende på att investeringar i *idrotts- och friluftsanläggningar* finns inkluderade där av den orsaken att de har varit svåra att skilja ut ur den historiska statistiken. Enligt de uppgifter som erhållits från Riksidrottsförbundet uppgick dessa investeringar till ca 70 mkr per år 1956—60. Enligt samma källa finns det skäl anta att de blir av samma omfattning även under första hälften av 1960-talet.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen har på grundval av gjorda inventeringar bedömt att mellan 7 000 och 8 000 km (50 å 60 procent) av riksvägarna är i behov av ny- eller ombyggnad om bedömningen sker med utgångspunkt från dagens trafikvolym. Sett i förhållande till 1975 års trafik, vilket är utgångspunkten för vägplanen, stiger ny- och ombyggnadsbehovet ytterligare. De planerade investeringarna i landsbygdens vägar bör räcka till en om- och nybyggnad av 2 800 km riksvägar och 4 300 km länsvägar. För riksvägarna betyder det, att mellan $\frac{1}{4}$ och $\frac{1}{3}$ av det av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen uppskattade ombyggnadsbehovet skulle kunna tillgodoses. För länsvägarna torde motsvarande andel vara något lägre. Av städernas investeringar går en stor del till de mycket omfattande arbetena med nya trafikleder i Stockholm och Göteborg. Vidare ingår nya genom- eller förbifarter i ett 25-tal städer.

Väg- och gatuunderhållet inom det statliga och kommunala området har av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen be-

dömts behöva dra en kostnad av 2,3 mmkr under perioden 1961—65, varav 1,7 mmkr för landsbygden och 0,6 mmkr för städerna.

Kommittén: Vi har i våra kalkyler för perioden 1961—65 för ny- och ombyggnad av vägar och gator accepterat ett investeringsprogram (inkl. beredskapsarbeten) av den totalkostnadsmissiga omfattning som väg- och vattenbyggnadsstyrelsens flerårs- och fördelningsplaner anger och som ungefär motsvarar vägplanen med ett års försening. Våra utgångspunkter har därvid varit följande. Tillgängliga prognoser visar, att biltrafiken kommer att undergå en mycket kraftig ökning under de närmaste årtiondena. Vägbyggandet står visserligen inte i något tekniskt givet förhållande till trafikutvecklingen. De utredningar som redovisats i vägplanen och de beräkningar som utförts inom väg- och vattenbyggnadsstyrelsen får dock anses visa, att en trafik av den omfattning som förutses måste vara förbunden med relativt snabbt stigande investeringar i vägar och gator om en tillfredsställande trafikstandard skall kunna uppnås. Vägplanen förutsätter att investeringsökningen skall fortsätta även under senare delen av 1960-talet.

Även om egentliga lönsamhetskalkyler ej kan genomföras står det emellertid klart, att en höjd trafikstandard kan beräknas ge betydande vinster i form av bättre framkomlighet, ökad trivsel och lägre olycksfallsfrekvens.

Särskild vikt bör enligt vår mening fästas vid möjligheten att ernå en större trafiksäkerhet. Det material, som presenterats i bland annat vägplanen och 1961 års petita från väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, har gett klart belägg för väg- och gatustandardens avgörande betydelse för trafiksäkerheten. För att lyckas måste den nu genomförda intensifieringen av trafikpropa-

gandan få ett stöd av ett ökat vägbyg-
gande.

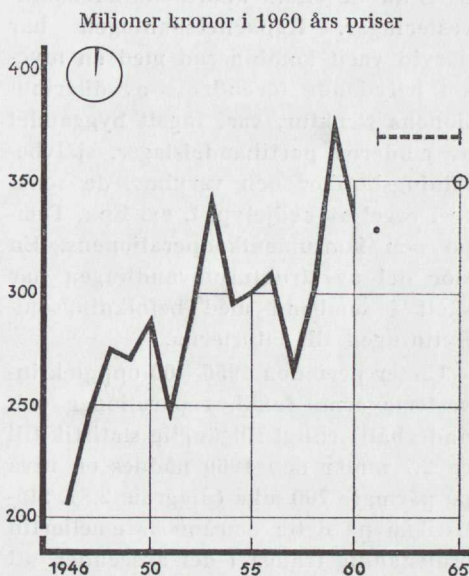
Som närmare utvecklas i avdelning 4 kan man vid avvägningen mellan i och för sig räntabla investeringar inte bortse från det förhållandet, att möjligheterna till en mer betydande investeringsökning under de närmaste åren inom ett stort antal områden begränsas av flaskhalsar, främst i fråga om projektering. För vägväsendets del föreligger emellertid genomarbetade långsiktiga planer, som synes göra det möjligt att på ett effektivt sätt genomföra den expansion som finns förberedd genom väg- och vattenbyggnadsstyrelsens flerårsplaner.

Vi har utgått från att en övergång till *högertrafik* kommer att ske under 1960-talet. Enligt de beräkningar som utförts av den särskilt tillsatte utredningsmannen kommer detta att dra en kostnad av ca 350 mkr. Vi har i våra kalkyler för perioden 1961—65 för detta ändamål tagit upp 250 mkr, varav 100 mkr för 1965, vilka belopp inkluderats i reparations- och underhållsposten.

2.7.4 Post och tele

Med ledning av uppgifter som erhållits från *televerket* har dess investeringar (exkl. reparationer och underhåll) beräknats öka från 335 mkr år 1960 till ca 400 mkr år 1963 för att därefter successivt minska till ca 350 mkr år 1965; i genomsnitt per år 1961—65 betyder detta ca 370 mkr (diagram 2.7.4). Uppgången avser främst telefonrörelsen, där investeringsbehovet bestäms av den pågående automatiseringen samt av abonnent- och trafikökningen. Automatiseringen planeras fortgå i

Diagram 2.7.4 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom televerket 1946—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

sådan takt, att den i huvudsak är avslutad omkring 1970. Televerket räknar med att antalet telefonapparater vid denna tid skall ha stigit till ca 3,6 miljoner, vilket kan jämföras med ca 2,6 miljoner år 1960.

Främst tack vare automatiseringen minskade antalet anställda från ca 40 000 år 1955 till ca 38 000 år 1960. Televerket räknar med att personalbehovet kommer att minska med ca 6 000 fram till 1965.

Postverkets investeringar, som är av relativt ringa omfattning, väntas stiga något under första hälften av 1960-talet. Postverket räknar med att antalet anställda kommer att öka från ca 35 000 år 1960 till ca 38 000 år 1965 som en följd av verksamhetens expansion.

2.8 Varuhandel

1950-talet. Varuhandelns investeringar hölls under åren närmast efter kri-

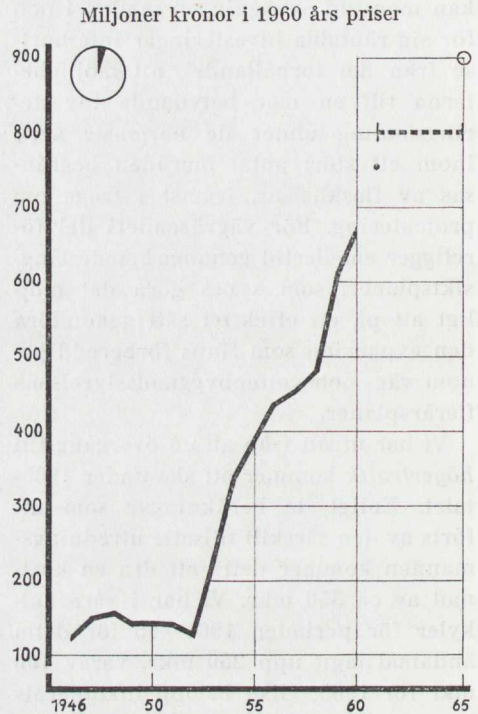
get nere på en låg nivå genom byggnadsregleringen. Några år in på 1950-

talet började emellertid en expansionsperiod, som medfört att de stigit snabbare än de flesta andra områdens investeringar. Kapacitetsökningen har därvid varit kombinerad med en mycket betydande förändring av distributionens struktur, vari ingått byggandet av moderna partihandelslager, självbetjäningbutiker och varuhus, de senare i regel av kedjetyp, t. ex. Epa, Tempo och konsumentkooperationens. En stor del av strukturomvandlingen har skett i samband med befolkningsomflyttningen till tätorterna.

Under perioden 1956—60 uppgick investeringarna (exkl. reparationer och underhåll) enligt tillgänglig statistik till ca 2,7 mmkr och 1960 nåddes en nivå på närmare 700 mkr (diagram 2.8). Statistiken på detta område är emellertid ofullständig främst i det avseendet, att den endast omfattar investeringar i byggnader. Utanför ligger således kostnaderna för inredning av lokaler samt de mycket expansiva poster, som kylanläggningarna i detaljhandeln och de mekaniska transportmedlen i partihandeln sannolikt utgjort under 1950-talet. Å andra sidan ingår åtminstone i viss utsträckning andra investeringar än varuhandelns (hotell, restauranger, kontorslokaler o. dyl.).

Enligt de relativt osäkra beräkningar, som redovisas i appendix A och tabell 3:4 i avdelning 3, steg under 1950-talet antalet sysselsatta inom varuhandeln med ca 60 000 (15 procent) till en nivå på 460 000 år 1960. Knappt tre fjärdedelar därav kan uppskattas ha varit verksamma inom detaljhandeln och drygt en fjärdedel inom partihandeln. Av samma källor framgår, att antalet sysselsatta inom varuproduktionen samtidigt ökade med endast ca 20 000 (1 procent). Eftersom det i stort sett är samma varor som produceras i industri etc. och som sedan distribueras

Diagram 2.8 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom varuhandel 1946—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

genom parti- och detaljhandeln kan man kanske av den stora skillnaden i ökningen av antalet sysselsatta dra den slutsatsen, att arbetsproduktiviteten stigit betydligt mer i produktions- än i distributionsledet. Någon bestämd slutsats om skillnaderna i produktivitet kan dock ej dras av de anförda talen, eftersom vi saknar uppgifter om omfattningen av de prestationer som är förbundna med en vara på dess väg från råvara till förbrukare.

Planer och bedömningar. Med hänsyn till uppdelningen på många delvis små företag har det inte varit möjligt att för detta område insamla mera fullständiga planer för investering, sysselsättning etc. På vårt uppdrag har emellertid en

undersökning av vissa tendenser inom varuhandeln utförts inom Företagsekonomiska forskningsinstitutet vid Handelshögskolan i Stockholm (bilaga 4). Vi har vidare erhållit investeringsuppgifter från konsumentkooperationen och ett större kedjeföretag samt haft överläggning med representanter för handeln. Därav har framgått, att investeringsverksamheten torde komma att fullföljas i den höga takt som nu uppnåtts samt troligen ökas; några mer preciserade uppgifter om det totala framtida investeringsbehovet har dock inte kunnat erhållas. På grundval av mera allmänna överväganden har vi emellertid antagit, att investeringarna (exkl. underhåll och med den avgränsning, som framgår ovan) under åren 1961—65 ökas till 4 mmkr att jämföra med 2,7 mmkr 1956—60, sålunda en ökning av investeringsvolymen med omkring 50 procent mellan de båda perioderna. De årliga investeringarna skulle då stiga från närmare 700 mkr år 1960 till ca 900 mkr år 1965.

En utgångspunkt vid bedömningen av utvecklingen inom varuhandeln har varit, att den privata konsumtionen i vår kalkyl för perioden 1961—65 antagits trendmässigt öka med drygt 20 procent jämfört med ca 17 procent i genomsnitt per femårsperiod under 1950-talet. Tillsammans med den förutsedda konsumtionsfördelningen mellan varor och tjänster och mellan olika varuslag kan detta väntas medföra, att strömmen av varor genom detaljhandeln ökar något mer per år under perioden 1961—65 än under 1950-talet. Denna utveckling kan väntas höja tillväxttakten även för partihandelns omsättning. Denna avser emellertid till omkring hälften producentvaror — främst byggnadsmaterial och maskiner — vilkas efterfrågan enligt våra kalkyler inte visar en snabbare ökningstakt 1961—65 än under

1950-talet. Ökningstakten för partihandelns omsättning kan därför inte väntas stiga lika mycket som detaljhandelns.

En annan utgångspunkt har varit, att vi räknat med att bland annat intensiv priskonkurrens skall leda till en påskyndad strukturförändring. Trots att det inte varit möjligt att ange hur stor del av de anslagna investeringarna som åtgår för att klara den ökade varuströmmen, har vi dock utgått från, att dessa skall räcka till för den ifrågasatta intensifieringen av strukturomvandlingen. Denna kan inom detaljhandeln liksom under senare hälften av 1950-talet i första hand väntas innebära följande: a) utveckling mot allt större butiker, främst inom livsmedelsområdet; på grund av den starka bundenheten till det bestående butiks nätet måste man liksom hittills räkna med en avsevärd tröghet i denna utveckling i bostadsområden utan stark befolkningstillväxt; b) fortsatt snabb tillväxt i antalet självbetjäningbutiker; c) förskjutning i försäljningen av mera lättsålda standardvaror från olika specialbranscher till varuhus, enhetsprisaffärer och stora livsmedelsbutiker; d) koncentration av handeln till tätorter; e) inom tätorterna en allt starkare centralisering av handeln till de viktigaste butiksstråken, inklusive i de allra största städerna ett antal stora sekundär- och förortscentra.

I bilaga 4 har angetts en metod för beräkning av arbetskraftsbehoven inom varuhandeln, som i korthet innebär, att efterfrågan på arbetskraft sätts i relation till utvecklingen av dels den distribuerade varumängden, dels omsättningen per sysselsatt. Den sistnämnda faktorn har uppskattats med hjälp av empiriskt material från 1950-talet. En tillämpning av denna metod och de produktivitetstal, som registrerats för 1950-talet, ger till resultat, att antalet anställda inom han-

deln skulle stiga med närmare 60 000 personer eller 12 å 13 procent från 1960 till 1965, vilken siffra finns införd i sammanfattningstabellen rörande arbetskraftsefterfrågan (tabell 3: 4 i avdelning 3).

Vi har emellertid i vår slutkalkyl för arbetskraftsbalansen räknat med möj-

ligheten av en något påskyndad produktivitetsoökning jämfört med 1950-talet. Främsta motivet till detta har varit den förutsatta intensifierade strukturomläggningen. Ökningen av sysselsättningen i handeln 1960—65 har på så sätt antagits kunna begränsas till ca 50 000 personer eller ca 11 procent.

2.9 Offentliga tjänster

2.9.1 Undervisning

1950-talet. Det svenska undervisningsväsendet genomgick en synnerligen kraftig expansion under 1950-talet, vilket visas av att antalet heltidsstudenter steg från ca 800 000 år 1950 till närmare 1 200 000 år 1960 (ökning med ca 50 procent). Till denna expansion samverkade på samtliga undervisningsstadium befolkningsökning och en uppgång i utbildningsfrekvensen (den procentuella andel av en åldersgrupp som befinner sig under utbildning). Den relativt sett kraftigaste ökningen av antalet studerande inträffade som framgår av diagram 2.9.1:1 i åldersgruppen 16—18 år (nära tredubbling). I åldersgruppen 7—15 år var uppgången 38 procent och i åldersgruppen 19—24 år 62 procent.

Planer. Inom undervisningsväsendet pågick under 1950-talet jämsides med nämnda utbyggnad en omfattande utrednings- och försöksverksamhet, vars resultat skall omsättas i praktiska reformer under 1960-talet. Grundskolan skall successivt genomföras som obligatorisk skola med början läsåret 1962/63. Den genomförandetakt skolberedningen föreslagit (SOU 1961:30) innebär, att grundskolan t. o. m. femte årskursen skall vara införd i hela landet fr. o. m. höstterminen 1968. Helt genomförd blir den enligt detta förslag fr. o. m. höstterminen 1972. Trots den successiva ökningen av utbildningsfrekvensen upp-

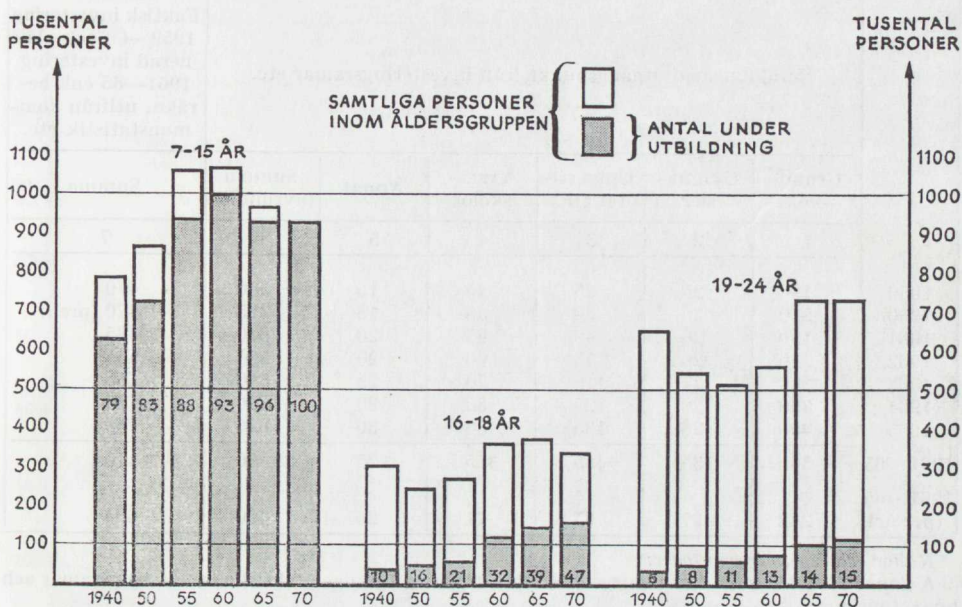
emot 100 procent kommer dock antalet elever i åldern 7—15 år att sjunka något under 1960-talet på grund av minskat befolkningsunderlag (diagram 2.9.1:1).

Antalet ungdomar i åldern 16—18 år kulminerar under första hälften av 1960-talet för att därefter successivt minska frammot 1970. De planerande myndigheterna räknar emellertid med att en kraftig uppgång i den andel av varje årskull som vill utbilda sig skall höja antalet elever betydligt. Det finns för närvarande i dessa åldersgrupper en betydande kö framför flertalet utbildningsanstalter. Exempelvis kunde endast 80 procent av dem som höstterminen 1960 sökte till allmänbildande gymnasium intas. Motsvarande tal var för tekniskt gymnasium ca 60 och för handelsgymnasium ca 55 procent. Vid de centrala verkstadsskolorna ligger andelen avvisade uppemot 50 procent även om platserna inom vissa avdelningar mycket väl räcker till.

Inom gymnasieområdet planeras under 1960-talet tyngdpunkten i utbyggnaden alltmer komma att förskjutas mot de tekniska gymnasierna och handelsgymnasierna. Här liksom inom gymnasieområdet i övrigt bromsas emellertid utvecklingen av lärarbrist. För yrkesskolornas del räknar överstyrelsen för yrkesutbildning med att en fortsatt hög utbyggnadstakt erfordras; ett betydande investeringsbehov tillkom-

Diagram 2.9.1:1 Personer under utbildning inom olika åldersgrupper 1940—70

Talen i staplarna anger den procentuella utbildningsfrekvensen (antalet personer under heltidsutbildning av minst fem månaders längd i procent av samtliga personer inom respektive åldersgrupper)

Källor:

1940—60: I huvudsak statistiska centralbyrån.

1965 och 1970: De antaganden som ligger bakom de planerande instansernas utbyggnadsplaner.

mer därutöver på grund av att de provisoriska skollokalerna, som hittills fått tillgripas, i många fall behöver ersättas.

Det stora antal barn som föddes på 1940-talet kommer under första hälften av 1960-talet upp i de åldrar från vilka framförallt studerande till universiteten rekryteras. Antalet personer i åldersgruppen 19—24 år ökar från ca 560 000 år 1960 till ca 730 000 år 1965; efter en kulmination under senare hälften av 1960-talet nås 1970 åter ungefär 1965 års nivå. Tillsammans med en sannolik uppgång i utbildningsfrekvensen väntas detta medföra att antalet studerande stiger betydligt (diagram 2.9.1:1).

Utbyggnaden av den högre undervisningen och forskningen planeras ske

efter de riktlinjer som beslutades av 1960 års riksdag. Tyngdpunkten kommer att ligga på den tekniska, naturvetenskapliga, medicinska och samhällsvetenskapliga utbildningen.

Den skisserade utvecklingen kommer att få konsekvenser för investeringar och driftkostnader. I tabell 2.9.1 sammanfattas planerna för investeringar i byggnader och anläggningar (exkl. inredning och underhåll). De källor och beräkningsmetoder som använts redovisas i anslutning till tabellen. Av kolumn 6 framgår, att föreliggande planer inom olika delar av undervisningsväsendet skulle medföra en höjning av investeringarna i byggnader (exkl. inredning och underhåll) fram till 1965 med sammanlagt 300 mkr, varav ungefär hälften kommer på grundskolan och

Tabell 2.9.1 Byggnadsplaner inom undervisningsväsendet 1961—65 för ny- och ombyggnad exklusive inredning etc.

Nedlagda kostnader (miljoner kronor i 1960 års priser)

	Beräknat med utgångspunkt från investeringsramar etc.						Faktisk investering 1959—60 och planerad investering 1961—65 enl. beräkn. utifrån kommunstatistik etc.
	Grundskola	Gymnasier	Universitet etc.	Yrkeskolor	Annat	Summa (avrundat)	Summa
	1	2	3	4	5	6	7
1959	190	25	25	45	15	300	440
1960	210	25	30	55	15	325	470 (prel.)
1961	190	26	40	65	20	340	485
1962	210	26	75	60	20	390	535
1963	280	27	110	70	25	510	655
1964	330	28	125	80	30	590	735
1965	350	28	135	80	30	620	765
1961—65	1 360	135	485	355	125	2 450	3 175
1961—65 (per år)	272	27	97	71	25	490	635

Källor och beräkningsmetoder:

Kolumn 1—6 för tiden t.o.m. budgetåret 1961/62: huvudsakligen faktiska investeringsramar och budgetanslag.

Kolumn 1—6 för tiden efter budgetåret 1961/62:

Grundskolan: Skolberedningens förslag till investeringsramar har översatts till faktisk investeringsverksamhet (nedlagda kostnader) med hjälp av följande antaganden:

1. Igångsättningen av byggen under ett budgetår antas dels vara lika med samma budgetårs investeringsram och dels fördela sig lika på de båda halvåren.

2. Byggnadstiden uppgår till två år.

Med de gjorda antagandena har av den faktiska investeringen $\frac{1}{4}$ kommit att falla på igångsättningsåret och $\frac{1}{2}$ respektive $\frac{1}{4}$ på de båda därpå följande åren.

Gymnasier: Uppskattning av totala investeringarna under femårsperioden 1961/65 har erhållits från skolöverstyrelsen. En jämn stegring under perioden har antagits.

Universitet och högskolor: Ecklesiastikdepartementets uppskattning på grundval av uppgifter från universiteten etc.

Yrkeskolor: Planer enligt överstyrelsen för yrkesutbildning.

Annan undervisning (som omfattar seminarier, lantbruksskolor, skogsskolor, folkhögskolor etc.): Planer enligt uppgift från respektive område.

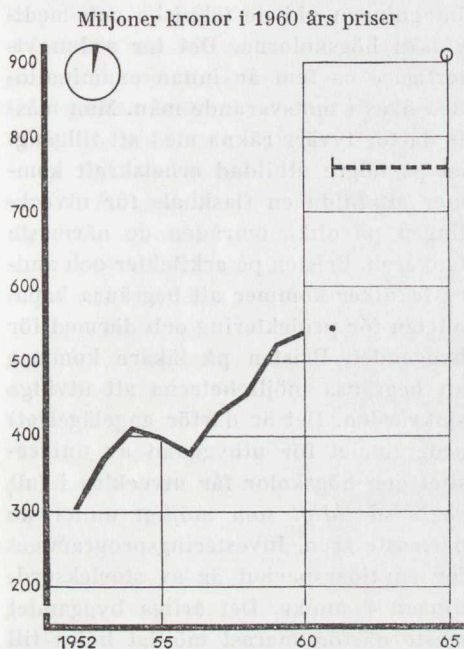
Kolumn 7, åren 1959—60: enligt konjunkturinstitutets på grundval av kommunstatistik etc. gjorda beräkningar.

Kolumn 7, åren 1961—65: se texten.

ca 100 mkr på universiteten och högskolorna. Nu tillstöter emellertid den komplikationen att de faktiska kostnaderna för skolbyggen sådana de framkommer ur kommunstatistik etc. regelmässigt överstigit de kostnader som beräknats med utgångspunkt från investeringsramar etc. Av kolumnerna 6 och 7 i tabell 2.9.1 framgår, att differen-

sen både 1959 och 1960 var så pass stor som ca 150 mkr. Vi har förutsatt, att tendensen till underskattning av de slutliga faktiska kostnaderna kommer att göra sig gällande även i framtiden och därför korrigerat de erhållna uppgifterna. Den absoluta ökningen 1960—65 har antagits bli den som framräknats ur investeringsplanerna (kolumn 6). Denna

Diagram 2.9.1:2 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom undervisningsväsendet 1952—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

ökning har därefter applicerats på den utgångsnivå för 1960 som kommunstatistiken etc. anger. Underskattningen av kostnaderna har på så sätt antagits komma att stanna vid samma absoluta belopp (150 mkr) under hela perioden, vilket betyder att dess relativa andel skulle minska. Resultatet, som återfinns i kolumn 7, har blivit en investeringsserie som för 1965 upptar 765 mkr. Hur denna uppjustering fördelar sig på de olika undervisningsformerna kan inte exakt avgöras, men sannolikt faller den till större delen på grundskolan och till en mindre del på yrkesskolan.

Tas dessutom hänsyn till att betydande investeringar behövs för inredning erhålls enligt föreliggande planer en ökning av investeringarna (exkl. reparationer och underhåll) inom undervisningsområdet från ca 550 mkr 1960

till 750 mkr i genomsnitt per år under perioden 1961—65 (diagram 2.9.1:2).

Driftutgifterna för utbildningsväsendet kan med utgångspunkt från uppgifter ur skolberedningens betänkande och från de olika myndigheterna uppskattas stiga relativt långsamt (3,9 procent per år) fram till 1965 trots det pågående reformarbetet. En av anledningarna till den begränsade uppgången är som nämnts att antalet barn i grundskolans åldrar minskar, vilket motverkar de kostnadsökningar som sammanhänger med förlängd skolgång och höjd undervisningsstandard.

Driftutgifterna för utbildningsväsendet uppgår nu till ca 3,5 procent av brutonationalprodukten. Denna andel kommer enligt ovan redovisade planer att vara av samma storlek 1965 om man räknar i fasta priser och löner. På längre sikt, när organisationen hunnit byggas ut och tillgången på lärare stigit, bör man räkna med en väsentlig ökning. Det kan i detta sammanhang nämnas, att i Förenta staterna motsvarande andelar är 3,6 procent och att den inom ett årtionde kan väntas stiga upp mot 4,5 procent. Även i Sovjetunionen räknar man med en stegring inom ett årtionde upp mot 4 à 5 procent.

Kommittén: Till denna översikt över planerna för utvecklingen av utbildningen vill vi foga följande delvis värderande kommentarer.

Det är alldeles uppenbart att utbyggnaden av utbildningsväsendet är en av de viktigaste sidorna av samhällsutvecklingen. Utbildningen representerar en form av konsumtion, som är föremål för en snabbt växande efterfrågan. Det synes också angeläget att utbildning och därmed följande bildning håller jämna steg med den materiella standardhöjningen. Redan ur dessa synpunkter kan ökade utgifter för utbildning vara motiverade.

Utbildningens resultat kan emellertid också betraktas som ett produktionskapital som ger utdelning både för individen och samhället. Man har anledning räkna med att avkastningen för samhället är större än för individen, därför att tillgång på utbildade personer även har indirekta fördelar; detta är särskilt påtagligt för dem som genom sin utbildning intar en ledande ställning i produktionslivet och som därvid kan påverka produktiviteten hos dem med vilka de samarbetar. Att sådana fördelar erhålls, när utbildningen leder fram till forskning och tekniskt utvecklingsarbete, är också alldeles uppenbart. En utbildning som smidigt ändrar sin inriktning efter nya tekniska, sociala och kulturella förutsättningar kan ge samhället den möjlighet till omdaning som är förutsättningen för tillväxten av produktionen och utvecklingen av samhällslivet i allmänhet. Omvänt kan en brist på en sådan anpassning till samhällets behov i en växande ekonomi skapa flaskhalsar som hindrar en önskvärd utveckling.

Dessa synpunkter och värderingar har i hög grad sin tillämpning på den period som denna utredning behandlar. En genomgång av olika områden visar, att man inte i tid förutsett och träffat anstalter för den utbildning som kommer att behövas för att samhället skall kunna utvecklas i önskad riktning. Detta gäller i första hand utbildningen själv; den skulle med fördel kunna utvecklas snabbare, kvantitativt och kvalitativt, om man i tid hade utbildat tillräckligt många lärare med de erforderliga kvalifikationerna.

Eftersläpningen i utbildningsväsendet framträder bland annat på den *högre utbildningens* område. Planläggningen av en expansion igångsattes här på allvar i mitten av 1950-talet. Dessa planer har emellertid endast till en mind-

re del hunnit sättas i verket. Under tiden fram till 1965 kommer större ökning att ske, exempelvis vad gäller intagningen vid de tekniska och medicinska högskolorna. Det tar sedan ytterligare ca fem år innan examinationen ökas i motsvarande mån. Man måste därför tyvärr räkna med att tillgången på högre utbildad arbetskraft kommer att bilda en flaskhals för utvecklingen på olika områden de närmaste fem åren. Bristen på arkitekter och andra tekniker kommer att begränsa kapaciteten för projektering och därmed för byggandet. Bristen på läkare kommer att begränsa möjligheterna att utvidga sjukvården. Det är därför angeläget att programmet för utbyggnad av universitet och högskolor får utvecklas i full skala *så tidigt som möjligt* under de närmaste åren. Investeringsprogrammet för en tioårsperiod är av storleksordningen 1 mmkr. Det årliga byggandet måste därför snarast möjligt höjas till en nivå av minst 100 mkr per år, om motsvarande ökning av examinationen ej skall förskjutas bortom 1960-talets slut. Målsättningen bör nu vara, att under senare hälften av 1960-talet utvidga eller avlägsna de mest besvärande flaskhalsarna.

Motsvarande behov föreligger att snabbast möjligt öka kapaciteten hos andra former av *yrkesutbildning*. Även på detta område har av organisatoriska och andra skäl en fördröjning av utvecklingen inträtt, som måste hålla tillbaka framstegstakten i vårt näringsliv. De fackskolor, som föreslagits bilda en fortsättning av grundskolan, har ännu inte fått sin slutliga utformning och denna utveckling synes i huvudsak ligga bortom 1965, även om en viss försöksverksamhet kommer igång redan tidigare.

Lika viktigt som det är att bygga ut yrkesskolor för ungdom är det att öka

kapaciteten för *omskolning* och *vidareutbildning*. Dessa bildar ett viktigt led i en aktiv arbetsmarknadspolitik, som kan leda till ett bättre utnyttjande av arbetskraften och underlätta dess övergång till mer produktiv sysselsättning. Utvidgade möjligheter till vidareutbildning och omskolning är av särskild vikt i en tid då teknik och organisation snabbt förnyas. På dessa områden borde en expansion kunna komma till stånd utöver vad som angetts i de planer som redovisats till vår utredning.

Vår uppfattning är, att resurser bör ges för att genomföra de program som ovan redovisats. Vi är visserligen medvetna om att utbyggnaden av vissa områden kan komma att fördröjas av organisatoriska och andra hinder. Man bör undersöka om det inte, främst i fråga om yrkesskolorna, är möjligt att gå fram i en snabbare takt än de angivna programmen. Vi vill i detta sammanhang betona, att de prognoser för antalet personer under utbildning, som erhållits från de planerande myndigheterna och som finns redovisade i diagram 2.9.1: 1, bör betraktas som minimiantaganden.

Olika delar av utbildningen har under senare år varit föremål för undersökningar av olika kommittéer och för en utvidgad fortlöpande planeringsverksamhet. Vår uppfattning är att denna verksamhet skulle behöva ytterligare utvecklas i syfte att skapa en bättre samordning mellan tillgång och efterfrågan inom undervisningsområdet. Skolbygandet skulle behöva analyseras mera ingående ur rikssynpunkt, varvid antagandena om den lokala befolkningsutvecklingen kunde bättre samordnas med riksprognoser.

2.9.2 Hälsa- och sjukvård

1950-talet. Huvuddragen i utvecklingen inom hälso- och sjukvården under det senaste årtiondet belyses av följande

siffror. De årliga investeringarna (exkl. underhåll) i byggnader och utrustning har stigit från omkring 150 mkr 1950 till 330 mkr 1960, alltså något mer än en fördubbling. Antalet vårdplatser kan under samma tid beräknas ha ökat med 16 procent, från 99 000 till omkring 115 000. Att ökningen blivit så pass begränsad sammanhänger med att ombyggnaden av föråldrade sjukhus tagit en relativt stor del av resurserna. Vidare har en betydande upprustning av ekonomiavdelningarna företagits.

Antalet för vård intagna har vuxit snabbare än vårdplatserna beroende på att vårdtiderna kunnat nedbringas något. I sluten kroppssjukvård (exkl. förlossningsvård och vård av långvarigt kroppssjuka) steg antalet intagna från ca 690 000 år 1950 till ca 850 000 år 1960 (ökning med ca 25 procent). Inom mentalsjukvården ökade de förstagångsintagna 1950—60 från 7 900 till närmare 12 000.

Läkarprognosutredningen gjorde i sitt betänkande (SOU 1961: 8) ett försök att konstruera ett sammanfattande mått för utvecklingen t. o. m. 1958 av den totala konsumtionen av sjukvårdstjänster. Man utgick därvid från *kvantitativa* data om intagningar och vård dagar i sluten vård och antalet besök i öppen vård o. dyl. och gjorde en sammanvägning till en totalindex. Det är alltså fråga om ett rent kvantitativt mått, som inte tar hänsyn till de kvalitetsförbättringar som ägt rum. Efter en av oss företagen komplettering för åren 1959—60 erhålls enligt denna index, att sjukvårdskonsumtionens kvantitativa ökning 1950—60 var 30 å 35 procent eller ca 3 procent per år. Den inom hälso- och sjukvården sysselsatta arbetskraften ökade under samma tid från 95 000 till 140 000 eller med närmare 50 procent, dvs. ca 4 procent per år. En stegring i arbetskraftsåtgången per vårdfall

(personaltätheten) har alltså ägt rum. Däri återspeglar sig först och främst de stora kvalitetsförbättringar som ägt rum, t. ex. i form av långt driven specialbehandling och kraftigt utbyggda serviceavdelningar (röntgen, laboratorier etc.). I vilken mån verkliga produktivitetsändringar spelat in går inte att avgöra.

Planer. Enligt den skiss till ett program för den svenska hälso- och sjukvården, som finns redovisad i läkarprognosutredningens betänkande, står det klart att vi trots de kraftigt ökade resurserna befinner oss långt från mättnadsgränsen för insatser inom hälso- och sjukvården. Man hänvisar till det faktum, att vi endast hunnit ett stycke på väg mot att framgångsrikt bota och förebygga många av våra mest utbredda sjukdomar, såsom cancer, ledgångsreumatism, högt blodtryck och de vanliga förkylningssjukdomarna. Det är vidare mycket som talar för att vi står inför en utveckling där hälso- och sjukvårdens tjänster efterfrågas inte bara som hjälp vid ohälsa utan även som en medicinsk service i form av hälsokontroll och rådgivning i hälsofrågor.

För att få en överblick över de aktuella utbyggnadsplanerna gjorde medicinalstyrelsen 1960 för vår räkning en enkät till i första hand landstingen, städerna utanför landstingen, de statliga undervisningssjukhusen och mental-sjukvårdsberedningen. Enligt enkäten planeras en ökning av investeringarna i byggnader och utrustning (exkl. underhåll) från 330 mkr 1960 till i genomsnitt omkring drygt 400 mkr per år under den framförliggande femårsperioden.

Antalet vårdplatser väntas som en följd av dessa investeringar stiga till ca 132 000 år 1965 (tabell 2.9.2), vilket är en ökning från 1960 med ca 16 000 eller 14 procent. Av tabellen framgår vidare, att — vad beträffar totala antalet vård-

platser — en ökningstakt av denna storlek ligger obetydligt under den som för 1960-talet angetts i läkarprognosutredningens programskiss för den svenska sjukvården. I fråga om fördelningen på olika delområden avviker emellertid planerna hos landsting etc. inte oväsentligt från programskissen. Sålunda planeras inom kroppssjukvården en större ökning och inom långtidssjukvården en mindre ökning än enligt programmet (i fråga om långtidssjukvården bör dock observeras att talen enligt not till tabellen inte är direkt jämförbara).

Den planerade utbyggnaden av slut- och öppen vård har uppskattats kräva en ökning av personalen med närmare 20 procent (27 000) från 1960 till 1965, vilket innebär, att ca $\frac{1}{3}$ av nettoökningen 1960—65 av landets totala arbetsstyrka skulle komma att absorberas av hälso- och sjukvården. Driftutgifterna har beräknats stiga något mer eller med 25 procent, räknat i oförändrade löner och priser. Den större stegringen för driftutgifterna än för antalet anställda motiveras bland annat av tendensen mot dyrbarare medicin och förbrukningsmaterial i övrigt.

Kommittén: Vi har i våra kalkyler för perioden 1961—65 utgått från ett utbyggnadsprogram för hälso- och sjukvården av den totalkostnadsmissiga omfattning som upptas i planerna (diagram 2.9.2). Förutsättningen för att programmet skall kunna genomföras är dock, att kraftåtgärder vidtas för att häva den nuvarande bristen på balans mellan efterfrågan på personal och utbildningskapacitet. Skulle personal inte kunna rekryteras i tillräcklig omfattning kan det inför riskerna för överkapacitet i fråga om lokaler visa sig motiverat att förskjuta en del av utbyggnadsprogrammet till den efterföljande perioden.

En ökad utbildning har i viss ut-

Tabell 2.9.2 Antalet vårdplatser inom sjukvården åren 1940—70

		Kroppssjukvård exkl. långtidssjukvård (inkl. lasarettssykiatri)	Långtids-sjukvård	Mentalsjukvård (exkl. lasarettssykiatri)	Vård av psykiskt efterblivna och epileptiker	Summa
Antal vårdplatser	1940	46 148	5 332	24 266
	1950	49 459	9 175	28 228	12 370	99 232
	1955	49 464	12 926	29 779	12 939	105 108
	1959	50 776	16 023	32 756	13 806	113 361
	1965	55 750	21 850	37 600	16 400	131 600
	1970 ²	54 000	40 000 ¹	40 000	19 000	153 000 ¹
Ökning i antal vårdplatser per år under perioden						
	1941—50	331	384	396
	1951—55	—	750	310	114	1 175
	1956—59	328	774	744	217	2 063
	1960—65	829	971	807	432	3 040
	1960—70	293	2 180	659	472	3 604
D:o i procent						
	1941—50	0,7	5,6	1,5
	1951—55	—	7,1	1,1	0,9	1,2
	1956—59	0,7	5,5	2,4	1,6	1,9
	1960—65	1,6	5,3	2,3	2,9	2,5
	1960—70	0,6	8,7	1,8	3,0	2,8

Källor: Åren 1940—59: faktiskt antal enligt medicinalstyrelsen.

År 1965: planerat tillgång enligt medicinalstyrelsens enkät 1960 till landsting etc.

År 1970: beräknat platsbehov enligt läkarprognosutredningen (se not 2).

¹ Inkl. platstillskott åstadkommet genom överföring i sjukvårdsregi av vissa vårdplatser från sjukavdelningar på ålderdomshem.

² Beräkningsgrunder för 1970

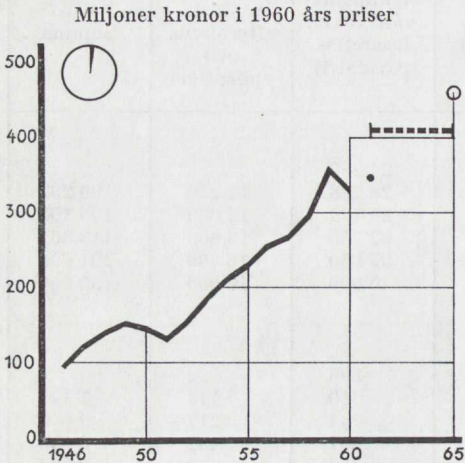
	Platsbehov per 1 000 inv.
Somatiska länsspecialiteter, inkl. allmänna platser men exkl. obstetrik.....	5,21
Obstetrik vid 123 500 beräknade anstaltsförlossningar 1970.....	0,44
Regionspecialiteter, inkl. specialplatser på länsplanet (behovet för barnkirurgi räknat efter antalet barn 1970), ungefär	0,70
Lasarettssykiatri.....	0,40
Summa för kroppssjukhus, exkl. långtidssjukvård.....	6,75
Långtidssjukvård, inkl. vård av vissa senifall (55 per 1 000 inv. i åldern 70 år och däröver, vilket 1970 beräknas motsvara 5,00 per 1 000 av hela befolkningen)....	5,00
Mentalsjukvård (5,10 per 1 000 inv. enligt mentalsjukvårdsdelegationen, vilket reduceras till 5,00 per 1 000 med hänsyn till att 1/3 av senifallen beräknas bli omhändertagna i somatisk långtidssjukvård).....	5,00
Vård av psykiskt utvecklingsstörda (2,2 per 1 000) och epileptiker (0,15).....	2,35
Totalsumma	19,10

Folkmängden 1970 beräknad till 7 994 000, varav 1 659 000 barn under 15 år och 724 000 personer i åldern 70 år och däröver.

sträckning redan påbörjats eller planlagts. Det gäller inte bara i fråga om läkare och sjuksköterskor utan också exempelvis beträffande röntgenassistenter och laboratriser. Under hösten

1961 har framlagts ett kommittéförslag om att en delvis ny befattning i undersköterskeställning skall inrättas. En intensifiering av utbildningsverksamheten krävs emellertid för att de uppgjorda

Diagram 2.9.2 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom hälso- och sjukvård 1946—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

planerna skall kunna genomföras. Som ett led däri bör även ingå en mer systematisk utbildning av sjukvårdsbiträdena, vilken bland annat kan bidra till att göra sjukvårdsyrket mer attraktivt. I fråga om läkarna gäller, att det utökade utbildningsprogrammet ger resultat först mot slutet av 1960-talet. Det synes därför vara viktigt att pröva möjligheten av att även i fortsättningen i viss utsträckning få läkare från utlandet. Om hälso- och sjukvårdens arbetskraft gäller generellt, att den till stor del består av kvinnor och på så sätt passar in i den väntade utbudssituationen under 1960-talet (se appendix A). Möjligheterna för en vidgad rekrytering borde därför vara relativt goda.

Jämsides med förstärkningen av utbildningskapaciteten måste emellertid också ökade ansträngningar göras för att höja yrkesintensiteten bland de redan utbildade kvinnorna. En utväg att stimulera återgången till yrkesarbete är sannolikt inrättandet av deltidstjänster.

Även om hälso- och sjukvården ge-

nom sin karaktär av människovård inte kan bli föremål för rationalisering mer än till en viss gräns, finns dock otvivelaktigt områden där arbetskraftsbesparingen kan intensifieras. Vi instämmer här i läkarprognosutredningens uttalande, att det för en rationell utformning av såväl planering som drift av den mångmiljardaffär, som hälso- och sjukvården redan är, krävs biträde av ett mycket starkare uppbåd av vetenskapligt och praktiskt skolad företagsekonomisk, administrativ och teknisk expertis än som hittills engagerats för uppgiften.

Vi förutsätter, att medicinalstyrelsens i olika sammanhang gjorda rekommendationer om att långtidssjukvården bör ges ett betydligt vidgat utrymme inom totalramen kommer att beaktas. Denna utbyggnad framstår som i hög grad angelägen med tanke på den nuvarande bristsituationen och den väntade kraftiga ökningen av antalet personer i de högre åldrarna.

Vidare anser vi att ökade resurser bör ställas till förfogande för rehabiliteringsverksamheten. Utöver det positiva värde som detta skulle ha för den enskilda individen tillkommer den produktionshöjande effekt som en snabbare återgång till arbetslivet medför.

2.9.3 Social- och fängvård

Utgifterna inom socialområdet består till alldeles övervägande del (80 à 90 procent) av inkomstöverföringar (främst folkpensioner och barnbidrag), vilka faller utanför diskussionen i detta kapitel. Här behandlas endast utvecklingen av de driftutgifter (offentlig konsumtion), investeringar och arbetskraftsbehov som står i samband med »produktionen» av de offentliga tjänsterna inom social- och fängvårdsområdet.

Aldringsvården utgör för närvarande

den största delen av socialvården i fråga om såväl investeringar och driftutgifter som antalet anställda. Verksamheten inom detta område består dels av vård på ålderdomshem, dels av öppen vård, där hjälpen ges åt de gamla i deras hem. Antalet vårdplatser på ålderdomshemmen kan beräknas ha ökat från ca 38 000 år 1950 till ca 42 000 år 1960. Frågan om den fortsatta utbyggnaden får bedömas mot bakgrunden av en rad faktorer. Sålunda väntas antalet personer över 70 år under 1960-talet öka med 150 000 eller 27 procent. Detta behöver emellertid inte innebära, att antalet vårdplatser måste ökas i motsvarande omfattning, eftersom målsättningen inom åldringsvården (liksom inom stora delar av den övriga social- och kriminalvården) numera är att i stigande utsträckning ersätta den traditionella odifferentierade anstaltsvården med dels öppna vårdformer och dels — i fall där sådan erfordras — en mera specialiserad och intensifierad vård utanför ålderdomshemmen.

Den öppna åldringsvården — den s. k. särskilda hemhjälpen åt gamla — har expanderat mycket snabbt. År 1960 fanns sådan vård inom drygt 70 procent av landets 1 032 kommuner. Antalet hjälpta personer beräknas samma år ha utgjort totalt ca 54 000 och under en mätvecka i januari ca 27 000. En uppfattning om vårdformens betydelse erhålls, om den sistnämnda siffran jämförs med ovan nämnda siffra för antal vårdplatser på ålderdomshemmen (42 000). Antalet sysselsatta uppgick år 1960 (under mätveckan) till ca 11 500. Som arbetskraft anlitas huvudsakligen deltidarbetande hemmafruar. Socialstyrelsen räknar med att hemhjälpen för gamla kommer att utvidgas väsentligt. Även hemvårdarinornas arbete inom ramen för den sociala hemhjälpen tas i viss mån i anspråk för åldrings-

vård. Deras antal, för närvarande ca 3 700, uppskattas av socialstyrelsen komma att stiga relativt långsamt.

Målsättningen i fråga om utökningen av antalet specialanstalter för sinnessjuka, sinnesslöa och kroniskt sjuka har hittills endast förverkligats i ringa mån, varför blandningen av olika vårdtagarkategorier fortfarande är ett problem på många ålderdomshem. Vi har i avsnittet om hälso- och sjukvården understrukit om hälso- och sjukvården understrukit önskvärdheten av att de eftersatta behoven på detta område tillgodoses.

Antalet vårdplatser på ålderdomshem per 1 000 invånare över 70 år sjönk från ca 80 i början av 1950-talet till drygt 70 i början av 1960-talet. De nu nämnda faktorerna — utbyggnaden av hemhjälpen åt gamla och den förutsatta upp rustningen av sjukvården för varaktigt sjuka — samt den höjda levnadsstandarden och den bättre tillgången på pensionärlägenheter talar för att en ytterligare minskad andel av åldringarna kommer att återfinnas på ålderdomshem i framtiden. Behov av ett visst nettotillskott av vårdplatser torde dock komma att föreligga. Enligt en rundfråga som socialstyrelsen gjort till socialnämnderna i landet skulle utgifterna för ny- och ombyggnad av ålderdomshem under de närmaste åren bli av minst samma omfattning som 1960.

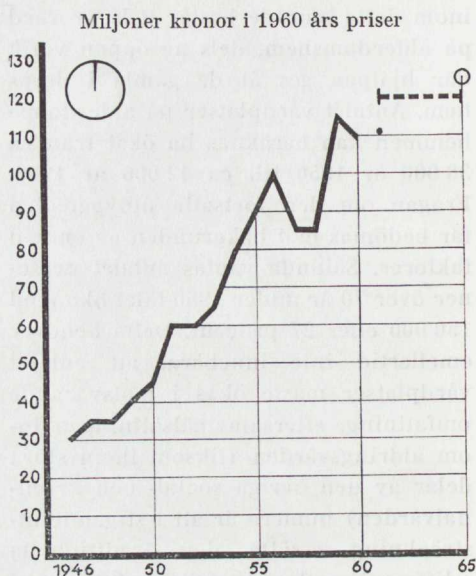
Daghemmen, fritidshemmen (eftersmiddagshemmen) och *förskolorna* behandlas i statistiken som socialvård, även om de delvis bör betraktas som ett led i undervisningen. År 1960 fanns i landet drygt 300 daghem, ca 850 förskolor och drygt 100 fritidshem. På daghemmen och fritidshemmen togs omkring 12 500 barn emot, och 35 000 barn gick regelbundet i förskolor. Totalt gör detta mindre än 50 000 barn. Sammanställt med totalantalet barn i förskoleåldern, som 1960 uppgick till drygt 700 000, visar detta att daghems- och

förskoleorganisationen är mycket litet utvecklad i Sverige. Det har också konstaterats, att en betydande otillfredsställd efterfrågan på platser föreligger på många orter.

Vi har i annat sammanhang framhållit betydelsen av de gifta kvinnornas yrkesarbete utanför hemmet. Den ökning av tillgången på arbetskraft som vi räknat med, bygger till stor del på att denna grupps yrkesfrekvens skall höjas. En förutsättning därför är att daghem, förskolor och liknande institutioner byggs ut i mycket snabbare takt än hittills. Härför fordras en höjning av statsbidragen, vilka för närvarande är helt otillräckliga. Det krävs även åtgärder från statens sida för att öka kapaciteten för utbildning av förskolepedagoger. En utbyggnad på dessa områden motiveras inte bara av arbetsmarknadsskäl utan även i hög grad av pedagogiska skäl, eftersom förskolorna får anses utgöra ett värdefullt komplement till den obligatoriska skolgången, som hos oss påbörjas relativt sent.

För upprustningen av *fångvården* föreligger ett betydande investeringsbehov. Enligt fångvårdsstyrelsens till utredningen lämnade uppgifter erfordras en höjning av investeringsnivån från ca 10 mkr 1960 till närmare 50 mkr i genomsnitt för 1961—65. Denna kraftiga ökning motiveras enligt fångvårdsstyrelsen till en del av att det genomsnittliga antalet fångar väntas stiga från 4 800 år 1960 till 6 700 år 1965. Främst står dock investeringskraven i samband med behovet att ersätta ålderdomliga anstalter med nya och mer tidsenliga anläggningar. Enligt vår mening föreligger behov av ett intensifierat byggande på fångvårdens område. Vi har i våra kalkyler utgått från en höjning av de årliga investeringarna till i genomsnitt 25 mkr för perioden 1961—65. Ett större byggande har inte bedömts ge-

Diagram 2.9.3 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom social- och fångvård 1946—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

nomförbart med hänsyn till bland annat planerings- och projekteringsläget.

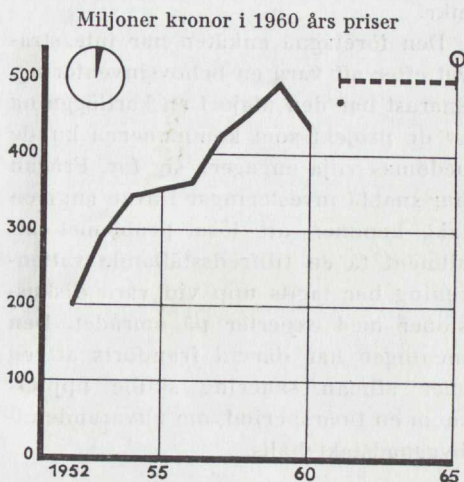
Bruttoinvesteringarna (exkl. reparationer och underhåll) inom *social- och fångvårdsområdet* totalt steg från ca 50 mkr år 1950 till 110 mkr år 1960. Vi förutser, att nivån skall komma att ökas relativt obetydligt under de närmaste åren (diagram 2.9.3). Bestämmande härför är främst utvecklingen inom åldringsvården, vilken som nämnts karakteriseras av att ett omfattande byggande var i gång redan utgångsåret och av att man satsar förhållandevis mer på den mycket litet investeringskrävande öppna vården. Den antagna utvidgningen av verksamheten har uppskattats medföra att antalet anställda ökar från drygt 40 000 år 1960 till ca 50 000 år 1965. Driftutgifterna, som 1960 uppgick till 690 mkr, väntas under samma tid stiga med 24 procent, räknat i fasta priser och löner.

2.9.4 Vatten och avlopp

1950-talet. De årliga investeringarna (exkl. reparationer och underhåll) i anläggningar för vattenförsörjning, avlopp och avloppsvattenrening ökade från ca 200 mkr år 1950 till 435 mkr år 1960, vilket innebär mer än en fördubbling på tio år (diagram 2.9.4). Under 1950-talet har sammanlagt ca 3,5 mmkr investerats inom detta område, som därigenom kommit att bli ett av de mest expansiva. Denna utveckling, som bör ses mot bakgrund av att vatten- och avloppsområdet under tidigare år varit ett av de mest eftersatta, har medfört att en del av de eftersläpande behoven täckts. Att det emellertid här fortfarande rör sig om ett bristområde visar följande uppgifter ur en undersökning som företagits av väg- och vattenbyggnadsstyrelsen och som belyser förhållandena i början av 1961. Av landets tätorter med minst 200 invånare hade vid nämnda tidpunkt 92 procent (mätt efter folkmängden) utbyggda vatten- och avloppsanläggningar, men endast 54 procent var anslutna till någon sorts reningsverk och endast 19 procent var anslutna till höggradigt reningsverk. Av landets ca 1 400 tätorter, vilka var anslutna till vatten- och avloppsanläggningar, saknade ca 1 100 — däribland ca 90 städer — höggradigt reningsverk.

Planer. Utbyggnaden och skötseln av vatten- och avloppsanläggningarna för bostadsbebyggelsen är nästan helt och hållet en kommunal angelägenhet. För att kartlägga de existerande planerna på detta fält utförde väg- och vattenbyggnadsstyrelsen 1960 för vår räkning en enkät, som omfattade samtliga kommuner. Enkäten gav till resultat, att den utbyggnadstakt i fråga om vatten- och avloppsanläggningar som uppnåddes 1959—60 bland annat på grund av relativt omfattande beredskapsarbeten skulle komma att bibehållas även under

Diagram 2.9.4 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i vatten- och avloppsanläggningar 1952—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

första hälften av 1960-talet. Under förutsättning av oförändrat bostadsbyggande och därav följande investeringsbehov kan investeringarna (exkl. underhåll) väntas uppgå till i genomsnitt 475 mkr per år. Det betyder en ungefär oförändrad nivå i förhållande till 1959 och en mindre uppgång från 1960.

Nu kan emellertid de investeringar som direkt sammanhänger med bostadsproduktionen väntas bli något större än de som ingår i kalkylerna, eftersom vi räknar med en successiv ökning av lägenhetstillskotten från nuvarande ca 70 000 till i genomsnitt ca 78 000 per år under 1961—65. Denna merkostnad, som kan uppskattas till 25 mkr per år vid en investering i ifrågavarande anläggningar på ca 3 000 kr per nyproducerad lägenhet, har vi ansett böra läggas till de erhållna plansiffrorna. Vi skulle på så sätt komma upp i en investeringsnivå på i genomsnitt 500 mkr 1961—65. Av dessa har ca 1/5 beräknats komma på anläggningar för avloppsvattenrening, för vilka den nuvarande utbyggnads-

takten ungefär skulle hållas; för hela femårsperioden betyder det en sammanlagd investering på något mer än 500 mkr.

Den företagna enkäten har inte strävat efter att vara en behovsinventering. Snarast har den utgjort en kartläggning av de projekt som kommunerna kunde bedömas vilja engagera sig för. Frågan hur snabbt investeringar i ovan angiven takt kommer att lösa problemet att allmänt få en tillfredsställande vattenrening har tagits upp vid våra diskussioner med experter på området. Den meningen har därvid framförts att en mer allmän sanering skulle uppnås inom en tioårsperiod, om nuvarande utbyggnadstakt hålls.

2.9.5 Övriga civila offentliga tjänster

Från övriga civila offentliga områden — som i första hand representeras av förvaltning, rätts- och polisväsen, brandväsen, kyrklig verksamhet och bibliotek — har inte uppgifter om planer för utbyggnad av verksamheten insamlats annat än för några mindre delområden. Vi har i stället valt att beträffande investeringarna och antalet sysselsatta göra en framskrivning för 1960—65 i enlighet med 1950-talets trendmässiga utveckling. Driftkostnaderna har antagits komma att stiga i samma takt som inom de delar av den offentliga sektorn för vilka planer insamlats.

För bruttoinvesteringarna (exkl. reparationer och underhåll) har med angiven metod erhållits en ökning från ca 360 mkr 1960 till i genomsnitt 420 mkr per år under perioden 1961—65. (1960 års nivå var speciellt låg och understeg genomsnittet för 1956—60 med 30 mkr.) För antalet sysselsatta har erhållits en ökning 1960—65 med 25 000 till 167 000 (i detta antal ingår även sysselsatta inom vissa privata organisationer, vilka ej särredovisas i statistiken). Driftut-

gifterna, som 1960 uppgick till ca 2 400 mkr, skulle vid antagande om oförändrade priser och löner stiga med ca 25 procent 1960—65.

2.9.6 Försvar

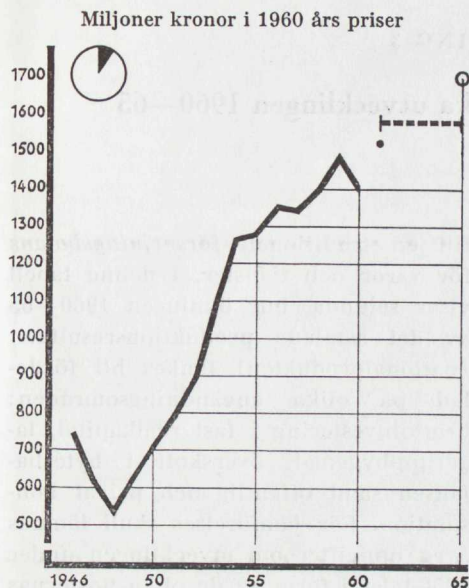
1950-talet. Utgifterna för det militära försvaret uppgick 1960 till drygt 3 mmkr, vilket utgör ca 4 1/2 procent av bruttonationalprodukten. I början av 1950-talet låg andelen ca en procentenhet lägre. Stegningen till nuvarande nivå ägde rum under åren närmast efter Koreakriget.

Det kan i detta sammanhang påminnas om att de nämnda dryga 3 mmkr inte får uppfattas som något exakt mått på de resurser som tas i anspråk för försvaret. Bland annat ingår däri inte det inkomstbortfall som uppstår i och med att de värnpliktiga under sin militärtjänst avlönas betydligt lägre än som skulle vara fallet ute på arbetsmarknaden. Ett hänsynstagande till denna differens skulle höja försvarets andel av nationalprodukten med ca 1/2 procentenhet.

Perioden 1961—65. Enligt de riktlinjer, som uppdrogs av 1960 års försvarskommitté och som godtagits av statsmakterna, skall de totala försvarskostnaderna stiga med ca 2 procent per år i fasta priser räknat t. o. m. budgetåret 1962/63. För tiden därefter föreligger inga beslut eller offentliggjorda planer.¹ På grundval av 1960 års försvarskommittés uttalande, att planeringen inom försvaret skall fullföljas i enlighet med 1958 års försvarsbeslut — innebärande en volymmässig ökning av totalkostnaderna med 2,5 procent per år — har vi emellertid i våra kalkyler insatt en ökning av denna storlek för den resterande delen av femårsperioden.

¹ Sedan våra kalkyler gjorts har överbefälhavarens förslag till riktlinjer för krigsmaktens fortsatta utveckling framlagts.

Diagram 2.9.6 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom försvaret 1946—65

Teckenförklaring: Se diagram 2.1, s. 27.

Utöver en totalsiffra för militärutgifterna har vi för våra sammanställningar behövt en fördelning av dessa på investeringar (flygmateriel, fartyg, vapen, fordon, befästningar etc.) och offentlig konsumtion (utgifter för mathållning, kläder, de anställdas och värnpliktigas löner, ammunition och bränsle för övningarna). I brist på uttalade planer för någon del av femårsperioden i detta

avseende har med ledning av erfarenheterna från 1950-talet antagits, att investeringarna ökar snabbare (3 procent per år) än konsumtionen (1½ procent per år). Det betyder för bruttoinvesteringarna (inkl. underhåll) en ökning från drygt 1 650 mkr år 1960 till ca 1 950 mkr år 1965 och för konsumtionen en ökning från 1 400 till ca 1 500 mkr under samma tid (1960 års priser och löner). För bruttoinvesteringarna (exkl. reparationer och underhåll), vilka återges i diagram 2.9.6, skulle en uppgång ske från 1 400 mkr år 1960 till 1 700 mkr år 1965. De militära utgifterna skulle med dessa antaganden totalt öka med ca 400 mkr från 1960 till 1965. Antalet fast anställda har antagits bli oförändrat (39 000).

Den skisserade utvecklingen av de totala militärkostnaderna kan uppskattas sänka deras andel av bruttonationalprodukten i löpande priser från 4,4 procent 1960 till 4,2 procent 1965. För att behålla 1960 års andel av nationalprodukten i löpande priser skulle kostnaderna för det militära försvaret under 1965 behöva vara ca 150 mkr större än vad ovanstående kalkyl anger.

Vi vill i anslutning till ovanstående kalkyler understryka, att de på intet vis utgör något ställningstagande till försvarskostnadernas omfattning. Ett sådant ställningstagande har vi ansett ligga utanför vår kompetens.

AVDELNING 3

En kalkyl för den ekonomiska utvecklingen 1960—65

I avdelning 2 har lämnats en redogörelse sektor för sektor för de bedömningar som gjorts angående den ekonomiska utvecklingen under första hälften av 1960-talet. På grund av de samband som råder inom ekonomin har slutsatserna beträffande de olika sektorerna därvid, som tidigare berörts, inte kunnat baseras enbart på respektive sektors inre förhållanden. Hänsyn har också fått tas till den samlade ekonomiska utvecklingen, vilken bestämmer utrymmet för de olika sektorerna. Detta har skett genom ömsesidiga anpassningar mellan sektorutveckling och nationellt perspektiv. Slutsatserna beträffande den samlade ekonomiska utvecklingen och de överväganden som lett fram till dem finns redovisade i avdelning 4. För översiktlighetens skull har det dock ansetts befogat att i föreliggande avdelning sammanföra de tabeller, som anger utvecklingen i stort och på delområden enligt den numeriska kalkyl, som vi uppställt för perioden 1961—65. Till tabellerna har fogats vissa *tekniska* kommentarer; en *inhållsmässig* kommentar till tabellerna ges först i avdelning 4. *Som inledningsvis betonats bör tabellerna studeras i anknytning till de i nämnda avdelning gjorda kommentarerna, där hänsyn tas till ovissheterna i utvecklingen och där andra alternativ för denna berörs.*

I tabell 3:1 har gjorts en hopsummering av den ekonomiska utvecklingen

till en traditionell *försörjningsbalans* för varor och tjänster. I denna tabell visas sålunda, hur ökningen 1960—65 av det samlade produktionsresultatet (nationalprodukten) tänkes bli fördelad på olika användningsområden: bruttoinvestering i fast realkapital, lageruppbyggnad, överskott i bytesbalansen samt offentlig och privat konsumtion. För jämförelses skull lämnas även uppgifter om utvecklingen under 1950-talet i form av de olika posternas volymförändringar, *dels* mellan åren 1950 och 1955 och mellan åren 1955 och 1960, *dels* enligt den trend som erhållits genom att en exponentiell regressionslinje — dvs. en kurva som visar en jämn procentuell stegring — anpassats till årsvärdena 1950—60. Förhållandena kan närmare studeras i diagrammen 4.3.1, 4.3.3:2, 4.5.2 och 4.5.3 i avdelning 4, där såväl årsvärdena som trendlinjen finns inritade.

I tabell 3:2 åskådliggörs *utgiftsstrukturens* förändring genom att uttrycka försörjningsbalansens olika poster i procent av bruttonationalprodukten. Det är i ett sådant sammanhang naturligt att utgå från belopp i *löpande* priser. Sådana saknas emellertid för 1965 och kan knappast heller ersättas med de tillgängliga uppgifterna i 1960 års priser eftersom man vet att speciellt den offentliga konsumtionens andel av bruttonationalprodukten i *löpande* priser stiger betydligt snabbare än dess andel av bruttonationalprodukten

Tabell 3:1 En kalkyl för den ekonomiska utvecklingen 1960—65

	Utveckling under 1950-talet			Utveckling 1960—65			
	1950—55	1955—60	1950-talets trend ¹	1960	1965	1960—65	
	Procentuell volymökning per år			Mkr (1960 års priser)		Mkr	Proc./år
TILLGÅNG							
1. Bruttonationalprodukt.....	3,0	3,3	3,5	68 700	83 700	+ 15 000	+ 4,0
ANVÄNDNING							
2. Bruttoinvestering (exkl. militär)....	3,4	4,8	4,4	20 200	24 850	+ 4 650	+ 4,2
3. Lagerförändring...	.	.	.	+ 1 450	+ 900	— 550	.
4. Bytesbalansens saldo (statistiskt registrerat) ²	— 600	+ 200	+ 800	.
Summa kapitalbildning (2+3+4)	2,7	4,5	3,7	21 050	25 950	+ 4 900	+ 4,3
5. Offentlig konsumtion (exkl. militär)	4,7	4,3	4,6	7 400	9 300	+ 1 900	+ 4,6
6. Militära utgifter...	7,9	1,6	4,2	3 050	3 450	+ 400	+ 2,5
7. Privat konsumtion	2,5	2,7	3,2	37 200	45 000	+ 7 800	+ 3,9

¹ Exponentiell regressionslinje anpassad till värdena för 1950—60. Jämför diagrammen 4.3.1, 4.3.3:2, 4.5.2 och 4.5.3.

² Därav: trolig faktisk bytesbalans 1960 1965 Förändring 1960—65
 » statistisk missvisning (se texten) — 300 + 500 + 800
 — 300 — 300 0

Källa (för beräkningarna för 1950-talet): konjunkturinstitutets uppgifter i 1954 års priser.

Tabell 3:2 Försörjningsbalansens olika poster i procent av bruttonationalprodukten

	1938/39	1946	1950	1955	1960	1965
Bruttoinvestering (exkl. militär).....	23,3	24,6	26,1	27,2	29,4	29,2 (29,7)
Lagerförändring.....	+ 2,0	+ 0,5	— 0,5	+ 2,0	+ 2,1	+ 1,1 (+ 1,1)
Bytesbalansens saldo ...	— 0,3	— 0,5	+ 0,5	— 0,8	— 0,9	+ 0,2 (+ 0,2)
Summa kapitalbildning .	25,0	24,6	26,1	28,4	30,6	30,5 (31,0)
Offentlig konsumtion (exkl. militär).....	6,7	7,6	8,3	9,7	10,8	12,2 (11,1)
Militära utgifter.....	2,2	3,9	3,5	4,7	4,4	4,2 (4,1)
Privat konsumtion.....	66,2	63,9	62,0	57,2	54,1	53,0 (53,8)
Bruttonationalprodukt..	100	100	100	100	100	100 (100)

Anm. Utgångsvärden för beräkningarna har varit: 1938/39—1960: belopp i löpande priser enligt konjunkturinstitutet; 1965: belopp enligt tabell 3:1 omräknade till löpande priser med förenklad metod (se noten nästa sida).

Inom parentes har angetts andelarna i 1960 års priser och löner.

Tabell 3:3 Produktionens volymmässiga utveckling 1950—65 inom olika näringsgrenar

Uppgifterna avser bruttofördlingsvärdet

	Procentuell andel	Procentuell förändring (årlig förändring inom parentes)		
	1960	1950—55	1955—60	1960—65
Jordbruk, skogsbruk				
m. m.	8	— 3 (— 0,6)	3 (0,6)	7 (1,4)
därav:				
Jordbruk.	4,5	— 11 (— 2,1)	— 3 (— 0,6)	1 (0,2)
Skogsbruk.	3,5	13 (2,4)	11 (2,1)	15 (2,8)
Industri och hantverk, kraftförsörjning, m. m.	39	18 (3,3)	21 (3,9)	26 (4,8)
därav:				
Egentlig industri.	34	16 (3,0)	21 (3,9)	27 (5,0)
Kraftverk och el-distribution.	2	39 (6,9)	40 (7,0)	39 (6,9)
Byggnads- och anläggningsverksamhet.	9	24 (4,4)	23 (4,2)	22 (4,0)
Summa varu- och kraftproduktion.	56	14 (2,7)	18 (3,4)	23 (4,2)
Bostadsnyttjande.	5	21 (3,9)	23 (4,2)	25 (4,5)
Samfärdsel.	9	23 (4,2)	18 (3,4)	22 (4,1)
Varuhandel.	13	13 (2,5)	15 (2,8)	22 (4,1)
Arbets hjälp i hemmet.	0,5	— 5 (— 1,0)	— 19 (— 4,1)	— 19 (— 4,1)
Övriga privata tjänster	5	14 (2,7)	9 (1,7)	10 (2,0)
Offentliga tjänster.	11	24 (4,4)	21 (3,9)	22 (4,0)
därav:				
Statens.	4	11 (2,1)	17 (3,2)	20 (3,7)
Kommunernas.	7	34 (6,0)	24 (4,5)	23 (4,2)
Summa tjänster.	44	18 (3,4)	17 (3,2)	21 (3,8)
Bruttonationalprodukt	100	16 (3,0)	18 (3,3)	22 (4,0)

Källor:

1950—60: konjunkturinstitutets preliminära beräkningar i 1954 års priser.

1960—65: långtidsutredningens kalkyl.

i fasta priser. För att komma fram till en approximation har följande förfarings-sätt använts:

a. Under förutsättning av bland annat oförändrade genomsnittspriser på övriga områden har med en förenklad metod¹ beräknats, att »prisstegringen» för den offentliga konsumtionen blir ca 11 procent 1960—65.

b. 1965 års värde för offentlig konsumtion i 1960 års priser har uppmultipliserats med denna »prisstegring».

c. En »ny» bruttonationalprodukt har erhållits genom att det »nya» värdet på offentlig konsumtion lagts ihop med de andra posterna på användningssidan uttryckta i 1960 års priser.

d. De olika posterna har uttryckts i

¹ För löneandelen i offentlig konsumtion har antagits en prisstegring (lönesatsstegring) med 3,2 procent per år (= den förutsatta genomsnittliga ökningen per år av produktion per sysselsatt inom den totala ekonomin 1960—65); för varudelen i offentlig konsumtion har antagits oförändrade priser.

Tabell 3:4 Antal sysselsatta 1950—65

Faktiskt antal sysselsatta 1950—60 samt efterfrågan 1965 enligt planer och bedömningar

	Antal sysselsatta 1 000-tal				Förändring 1 000-tal		
	1950	1955	1960	1965	1950—55	1955—60	1960—65
Jordbruk, skogsbruk m. m.	631	557	477	413	— 74	— 80	— 64
Industri och hantverk, kraftförsörjning m. m.	1 057	1 120	1 187	1 277	+ 63	+ 67	+ 90
däruv:							
Egentlig industri.	814	843	892	963	+ 29	+ 49	+ 71
Kraftverk och eldistribution m.m.	20	21	22	23	+ 1	+ 1	+ 1
Småindustri och hantverk.	223	256	273	291	+ 33	+ 17	+ 18
Byggnads- och anläggningsverksamhet.	263	285	307	329	+ 22	+ 22	+ 22
Summa för varu- och kraftproduktion.	1 951	1 962	1 971	2 019	+ 11	+ 9	+ 48
Samfärdsel.	275	279	280	273	+ 4	+ 1	— 7
däruv:							
Sjöfart.	37	37	38	38	0	+ 1	0
Luftfart.	3	4	7	8	+ 1	+ 3	+ 1
Järnvägstrafik.	66	60	55	50	— 6	— 5	— 5
Vägfart.	74	81	82	83	+ 7	+ 1	+ 1
Post och tele.	72	72	73	69	0	+ 1	— 4
Samfärdsel i övrigt.	23	25	25	25	+ 2	0	0
Varuhandel.	402	425	460	520	+ 23	+ 35	+ 60
Arbetshjälp i hemmet.	140	105	79	59	— 35	— 26	— 20
Övriga privata tjänster.	237	250	266	286	+ 13	+ 16	+ 20
Offentliga tjänster.	330	399	484	560	+ 69	+ 85	+ 76
däruv:							
Civila: Undervisning.	82	101	120	136	+ 19	+ 19	+ 16
Hälso- och sjukvård.	95	114	140	167	+ 19	+ 26	+ 27
Social- och fångvård.	21	28	43	51	+ 7	+ 15	+ 8
Övrigt (inkl. vissa privata organisationer).	93	117	142	167	+ 24	+ 25	+ 25
Försvar.	39	39	39	39	0	0	0
Summa för tjänstesektorer.	1 384	1 458	1 569	1 698	+ 74	+ 111	+ 129
Totalt enl. ovan.	3 335	3 420	3 540	3 717	+ 85	+ 120	+ 177
Maximalt realiserbar efterfrågan 1965 enl. avsnitt 4.1.2.				3 680			+ 140

procent av denna »nya» bruttonationalprodukt.

För jämförelses skull har inom parentes i sista kolumnen i tabell 3:2 även redovisats de volymmässiga andelar för 1965, som erhålls med utgångspunkt från 1960 års priser direkt.

Den ökning av bruttonationalprodukten som finns redovisad i tabell

3:1 har erhållits genom hopsummering av den förutsatta utvecklingen av förädlingsvärdet (vanligen produktionens saluvärde med avdrag för inköp av råvaror, halvfabrikat, energi etc.) inom de olika sektorerna, privata såväl som offentliga. Tabell 3:3 visar hur bidraget från de olika sektorerna (i dagligt tal *produktionen*) antagits utveckla sig.

Tabell 3:5 Bruttoinvesteringarnas volymmässiga utveckling 1950—65

Miljoner kronor i 1960 års priser

	1950	1955	1960	1965	Genomsnitt per år under perioden			Totalt under perioden		
					1951—	1956—	1961—	1951—	1956—	1961—
					55	60	65	55	60	65 (avrundade tal)
A. Exkl. reparationer och underhåll										
Jordbruk, skogsbruk m. m.	637	528	535	600	605	506	570	3 024	2 531	2 800
däruv:										
Jordbruk.	561	443	442	490	518	419	470	2 592	2 097	2 350
Skogsbruk.	53	77	71	95	77	76	85	384	379	425
Industri och hantverk m. m.	3 098	3 053	4 277	5 480	2 925	3 674	5 055	14 625	18 371	25 300
däruv:										
Egentlig industri. .	2 268	2 120	3 032	4 200	1 984	2 524	3 720	9 918	12 618	18 600
Kraftverk och el-distribution.	654	784	1 064	1 070	791	980	1 135	3 953	4 900	5 700
Bostäder.	2 207	2 682	3 203	4 100	2 313	3 054	3 800	11 565	15 271	19 000
Samfärdsel.	1 690	2 508	3 510	3 860	2 310	2 979	3 575	11 552	14 894	17 900
däruv:										
Sjöfart: handelsflottan... hamnar och farleder..	223	394	652	500	390	467	500	1 949	2 334	2 500
Luftfart: flygplan . flygplatser.	15	12	181	20	13	79	20	67	396	100
Järnvägar.	9	5	45	40	8	29	40	42	146	200
Vägfart: vägar och gator.	200	354	347	340	324	333	340	1 621	1 664	1 700
biltrafik samt spårvägar	343	573	913	1 250	526	773	1 050	2 629	3 863	5 300
Post och tele.	558	781	960	1 250	670	891	1 150	3 348	4 457	5 800
Varuhandel.	293	313	346	360	310	327	385	1 550	1 636	1 900
Offentliga tjänster.	142	389	670	900	245	531	800	1 227	2 655	4 000
däruv:										
Civila: undervisning.	1 576	2 697	3 275	4 370	2 255	3 086	3 910	11 277	15 432	19 600
hälso- och sjukvård.	195	396	538	910	338	464	760	1 689	2 322	3 800
social- och fångvård.	145	229	332	460	182	301	410	911	1 506	2 100
vatten och avlopp.	45	90	110	125	71	99	120	355	495	600
övrigt.	220	354	435	530	276	433	500	1 381	2 167	2 500
ospecificerat.	267	350	359	445	326	393	420	1 631	1 966	2 100
Försvar.	—	—	100	200	—	—	120	—	—	600
Summa bruttoinvesteringar exkl. reparationer och underhåll ...	704	1 278	1 401	1 700	1 062	1 395	1 580	5 310	6 976	7 900
B. Summa reparationer och underhåll.	9 350	11 857	15 470	19 310	10 653	13 830	17 710	53 270	69 154	88 600
Totala bruttoinvesteringar (A + B)	5 150	5 650	6 370	7 490	5 359	6 051	6 970	26 795	30 255	35 000
Totala bruttoinvesteringar (A + B)	14 500	17 507	21 840	26 800	16 012	19 881	24 680	80 065	99 409	123 600

För en kommentar till denna utveckling hänvisas till avsnitt 4.3.

I *tabell 3:4* har angetts en kalkyl för efterfrågan på *arbetskraft* som svarar mot den i *tabell 3:3* redovisade produktionsutvecklingen. Beräkningsmetoderna framgår av olika avsnitt i avdelning 2. Såsom framgår av de två nedersta raderna i *tabell 3:4* överstiger den samlade efterfrågan något (ca 1 procent) en kalkylerad tillväxt av arbetsstyrkan. Därav har vi dragit den slutsatsen, att efterfrågan på *arbetskraft* måste begränsas i jämförelse med vad *tabell 3:4* anger. De problem som detta reser tas upp till diskussion i avsnitt 4.1.2, där i en tablå anges hur efterfrågan skulle kunna begränsas, så att den balanserar mot tillgången.

En sammanfattning av den utveckling av *bruttoinvesteringarna*, som vi räknat med, ges i *tabell 3:5*. En närmare karakteristik av denna utveckling finns utförd i avsnitt 4.5.1.

Beräkningarna av ny- och reinvesteringarna (bruttoinvesteringarna exkl. reparationer och underhåll) har såsom närmare framgår av respektive avsnitt i avdelning 2 i huvudsak baserats på insamlade planer. Även för reparations- och underhållsdelen har i många fall uppgifter erhållits. Dessa uppgifter har emellertid, såsom flertalet uppgiftslämnare påpekat, av naturliga skäl varit relativt osäkra. Vi har därför valt att för totala reparations- och underhållsposten göra en framskrivning av 1950-talets trend. Det bör observeras, att de belopp, som vi i våra kalkyler räknat med för en övergång till högertrafik (250 mkr under perioden 1961—65, varav 100 mkr för enbart 1965), finns inkluderade i reparations- och underhållsposten.

Kunskaperna om *lagerutvecklingen* är ofullständiga. Statistiska uppgifter om lagerstorleken finns bara för begränsade

delar av industri och handel. Bland annat som en följd därav känner vi mycket litet till de samband som bör finnas mellan å ena sidan produktionsökningen och å andra sidan behovet av lageruppbyggnad på olika stadier av produktion och distribution. I brist på säkrare uppgifter har vi relativt skönmässigt uppskattat lagerförändringen 1965 med utgångspunkt från 1950-talets utveckling. Lagerökningen under perioden 1956—60 utgjorde enligt föreliggande statistik ca 30 procent av den samtidiga ökningen av bruttonationalprodukten. Lagerökning på 900 mkr år 1965 har erhållits genom att tillämpa detta relationstal på den beräknade produktionsökningen.

För *bytesbalansens saldo* har, som närmare framgår av avsnittet om utrikeshandeln, uppställts den målsättningen, att den 1965 skall visa ett överskott som medger u-hjälp och ökning av valutareserven om sammanlagt 500 mkr. I *tabell 3:1* har emellertid för 1965 införts ett överskott för den statistiskt registrerade bytesbalansen på endast 200 mkr. Anledningen därtill är följande. Valutareservens utfall har sedan lång tid tillbaka blivit gynnammare än vad statistiken rörande bytesbalans och kapitalrörelser gett vid handen. Detta fenomen, den s. k. förskjutningsposten, har tidigare vanligen antagits i sin helhet representera en kortfristig kreditgivning till Sverige. Nu synes emellertid flera skäl tala för att en sådan uppfattning är mindre välgrundad.¹ Förskjutningsposten torde i stället, åtminstone till väsentlig del, vara ett uttryck för vissa systematiska fel och ofullständigheter i handelsstatistiken och således till stora delar representera en underskattning av bytesbalansens saldo. Mot bakgrunden av att förskjutningsposten de senaste fem

¹ Se bland annat »Konjunkturläget, November 1961» (konjunkturinstitutet), sid. 36.

åren uppgått till i medeltal ca 400 mkr och 1960 till ca 500 mkr har vi i tabell 3:1 utgått från att den statistiska missvisningen 1960 uppgick till 300 mkr och att bytesbalansen sålunda uppvisade ett faktiskt underskott på 300 mkr. För att uppnå målsättningen om ett överskott på 500 mkr skulle under sådana omständigheter en förbättring i bytesbalansen från 1960 till 1965 med 800 mkr behöva äga rum (se not 2 till tabell 3:1). För den statistiskt registrerade bytesbalansen betyder det ett omslag från - 600 mkr år 1960 till + 200 mkr år 1965. I övrigt hänvisas till avsnitt 4.4 angående utrikeshandeln.

Den *offentliga konsumtionens* utveckling har på sätt som framgår av avsnittet om de offentliga tjänsterna i avdelning 2 angetts med ledning av uppgifter från myndigheter etc. För en närmare karakteristik se avsnitt 4.5.2, där bland annat fördelningen på olika områden presenteras i tabellform.

De *militära utgifterna* av såväl investerings- som konsumtionskaraktär har på grund av sin speciella beskaffenhet i tabell 3:1 sammanförts under en rubrik.

För den *privata konsumtionen* slutligen finns en närmare redogörelse i avsnitt 4.5.3.

AVDELNING 4

Ekonomisk utveckling och politik

4.1 Befolkning och arbetskraft

4.1.1 Befolkningsutveckling

Den svenska befolkningssituationen karakteriseras av att totalbefolkningen växer relativt långsamt; ökningstakten skiljer sig dock ej nämnvärt från flertalet västeuropeiska länders. På grund av variationerna i födelsetalen under senare årtionden sker dock inom totalbefolkningen snabba förskjutningar av olika åldersgruppers storlek. Detta förhållande påverkar den ekonomiska utvecklingen och ställer samhällsplaneringen inför särskilda problem.

Sveriges totala folkmängd, som 1960 uppgick till 7,5 miljoner, kommer enligt statistiska centralbyråns prognos¹ att öka till 7,7 miljoner år 1965 och till 8,0 miljoner år 1970 (se tabell 4.1.1: 1 och diagram 4.1.1). Ökningen under perioderna 1961—65 och 1966—70 väntas bli 3,0 respektive 3,4 procent, vilket betyder, att ökningen blir något större än under senare hälften av 1950-talet (2,9 procent) men något mindre än under första hälften av 1950-talet (3,5 procent) och betydligt mindre än under åren 1946—50 (5,6 procent).

Till befolkningsökningen bidrar i första hand födelseöverskotten (den naturliga folkökningen), men alltsedan 1940-talet spelar också invandringsöverskotten (nettoimmigrationen) en stor roll. Vad det årliga födelseöverskottet beträffar har detta under efterkrigstiden minskat från drygt 63 000 år 1945 till ca 27 000 år 1960. Antalet dödsfall har

under samma tid varit praktiskt taget oförändrat 70 000 per år. Minskningen av födelseöverskottet har sålunda uppkommit som en följd av nedgången i antalet levande födda. Av diagram 4.1.1 framgår hur antalet levande födda från bottenivån i mitten på 1930-talet ökar kraftigt till ett maximum (135 000) i mitten på 1940-talet. Därefter sjunker kurvan hastigt och når 1960 en nivå på 102 000. De stora barnkullarna från 1940-talet beräknas under 1960-talet ge upphov till en ny uppgång av antalet levande födda, som beräknas nå ett nytt maximivärde, drygt 124 000, i början på 1970-talet. Dessa vågor i födelsetalen avspeglar sig under de närmaste årtiondena successivt i olika åldersgrupper.

Nettoimmigrationen har genomsnittligt per år under 1950-talet uppgått till ca 10 600 personer. Stora variationer mellan åren förekommer emellertid huvudsakligen som en följd av den allmänna konjunkturutvecklingen. Exem-

¹ För denna prognos, som utgör en revision av den i Statistisk Tidskrift nr 6, 1960, publicerade prognosen, har följande antaganden gjorts:

- dödligheten i olika åldersgrupper antas sjunka i samma takt som mellan de båda femårsperioderna 1946—50 och 1951—55;
- fruktsamheten inom och utom äktenskap har extrapolerats med ledning av utvecklingen efter 1940;
- nettoimmigrationen antas bli 10 000 personer per år; könsuppdelning samt uppdelning av kvinnorna i fruktsam ålder på gifta och icke gifta har skett enligt förhållandena under perioden 1953—57.

Tabell 4.1.1:1 Folkmängdens förändringar 1945—70

Antal personer i olika åldersgrupper samt förändring under föregående femårsperiod. 1 000-tal personer

Åldersår		Faktisk utveckling				Prognos	
		1945	1950	1955	1960	1965	1970
0—6	Antal	771,9	870,1	763,8	728,5	726,4	798,9
	Förändring		+ 98,2	- 106,3	- 35,3	- 2,1	+ 72,5
7—15	Antal	756,4	862,9	1 061,2	1 064,7	963,6	931,7
	Förändring		+ 106,5	+ 198,3	+ 3,5	- 101,1	- 31,9
16—19	Antal	359,8	333,9	361,3	463,1	501,4	432,3
	Förändring		- 25,9	+ 27,4	+ 101,8	+ 38,3	- 69,1
20—24	Antal	519,5	459,7	429,1	465,1	605,7	627,6
	Förändring		- 59,8	- 30,6	+ 36,0	+ 140,6	+ 21,9
25—29	Antal	536,7	534,0	469,1	435,5	475,2	615,8
	Förändring		- 2,7	- 64,9	- 33,6	+ 39,7	+ 140,6
30—49	Antal	2 021,6	2 118,5	2 149,6	2 074,7	1 974,3	1 918,4
	Förändring		+ 96,9	+ 31,1	- 74,9	- 100,4	- 55,9
50—64	Antal	1 047,4	1 146,6	1 254,5	1 378,9	1 470,8	1 520,9
	Förändring		+ 99,2	+ 107,9	+ 124,4	+ 91,9	+ 50,1
65—74	Antal	435,3	479,2	525,3	576,4	643,9	721,9
	Förändring		+ 43,9	+ 46,1	+ 51,1	+ 67,5	+ 78,0
75—w	Antal	225,2	242,1	276,1	312,0	364,9	421,8
	Förändring		+ 16,9	+ 34,0	+ 35,9	+ 52,9	+ 56,9
Samtliga	Antal	6 673,8	7 046,9	7 290,1	7 498,8	7 726,2	7 989,3
	Förändring		+ 373,1	+ 243,2	+ 208,7	+ 227,4	+ 263,1
	D:o i procent		+ 5,6	+ 3,5	+ 2,9	+ 3,0	+ 3,4

Källa: Statistiska centralbyrån.

Tabell 4.1.1:2 Olika åldersgruppers andel av totalbefolkningen 1960—70

Procent

	Åldersgrupp							Hela befolkningen
	0—6	7—15	16—19	20—29	30—49	50—64	65—w	
1960	9,7	14,2	6,2	12,0	27,7	18,4	11,8	100
1965	9,4	12,5	6,5	14,0	25,6	19,0	13,0	100
1970	10,0	11,7	5,4	15,6	24,0	19,0	14,3	100

pelvis uppgick nettoimmigrationen endast till 7 850 personer lågkonjunkturåret 1958 mot nära 18 000 året före, vilket till alldeles övervägande del berodde på en nedgång i antalet immigranter. I befolkningsprognosen har antagits, att

nettoimmigrationen under 1960-talet kommer att ungefär bli av 1950-talets omfattning. I appendix A anføres skäl för att detta närmast måste betecknas som ett maximiantagande.

Den förutsedda utvecklingen av den

totala folkmängden är ett resultat av förändringar i olika riktning för skilda åldersgrupper. Sålunda minskar antalet 7—15-åringar och 30—49-åringar. Den däremellan liggande åldersgruppen, 20—29 år, ökar däremot kraftigt. Samtidigt fortsätter befolkningen i åldrarna över 50 år att öka i snabb takt.

Av tabell 4.1.1: 2 framgår hur 20—29-åringarnas samt de högre åldrarnas andelar ökar kraftigt, medan 7—15-åringarnas och 30—49-åringarnas andelar däremot minskar starkt. Dessa snabba förskjutningar av olika åldersgruppers storlek är av intresse ur bland annat följande synvinklar.

Utbildningen. Antalet barn i *grundskolans* åldrar sjunker mellan åren 1960 och 1965 med 101 000 eller med 9 procent. Nedgången fortsätter under resten av 1960-talet, ehuru i långsammare takt. »*Gymnasieåldrarna*», 16—19 år, kulminerar 1963 och faller därefter fram till 1970 med 86 000 eller med 17 procent. »*Universitetsåldrarna*», 20—24 år, stiger under perioden 1960—68 med 190 000 eller med 41 procent för att därefter falla något fram till 1970.

Familjebildning och bosättning. Åldersgruppen 20—29 år ökar med 180 000 eller med 20 procent under perioden 1960—65; under senare hälften av 1960-talet blir ökningen 163 000 eller 15 procent. Tillväxten förskjuts samtidigt från 20—24 år mot 25—29 år.

Barnavård och barnfamiljer. Antalet barn i åldrarna 0—6 år blir praktiskt taget detsamma 1965 som 1960; mellan 1965 och 1970 följer sedan en ökning med 73 000 eller med ca 10 procent. Enligt ovan växer befolkningen i de unga familjernas åldrar, 20—29 år, i snabb takt. Antalet personer i åldrarna 30—49 år, vilkas barn kan förutsättas i stor utsträckning tillhöra »utbildningsåldrarna», sjunker däremot under perioden 1960—70 med 156 000 eller med 7 pro-

cent. Den motsatta utvecklingen mellan denna nedgång i mellanåldrarna och ökningen av antalet personer i de högre utbildningsåldrarna förklaras delvis av 1940-talets höga födelsetal.

Hushållsantal. Befolkningsutvecklingen synes kunna medföra en stark ökning av antalet hushåll i unga åldrar, 20—29 år, en minskning i den »lägre medelåldern», 30—49 år, och en stark ökning både i den »högre medelåldern», 50—64 år, och för de äldre.

Åldringarnas problem (pensioner, bostäder, sjukvård). Antalet personer över 64 år stiger under 1960-talet med 255 000 eller med 29 procent, därav de äldsta, över 75 år, med 110 000 eller med 35 procent.

Arbetskraften. Antalet personer i åldrarna 14—64 år, som mellan 1955 och 1960 ökade med 223 000, stiger mellan 1960 och 1965 med 172 000. Under senare hälften av 1960-talet blir ökningen endast 79 000 eller 1,5 procent. Denna åldersgrupps andel av totalbefolkningen är relativt konstant.

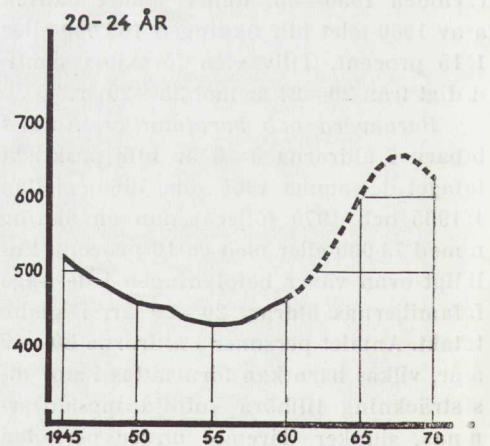
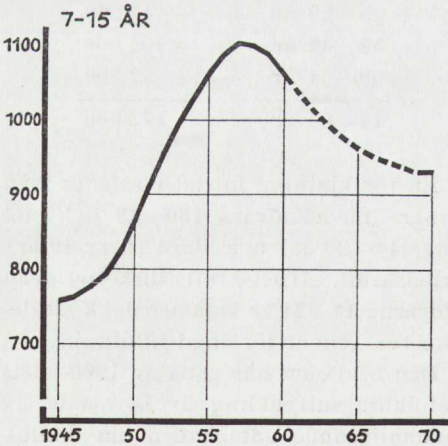
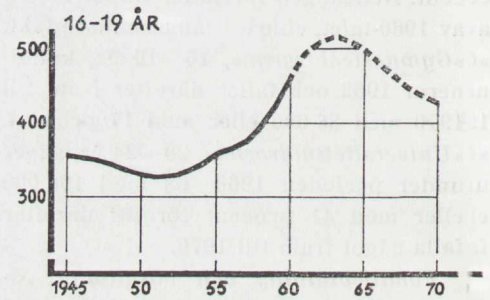
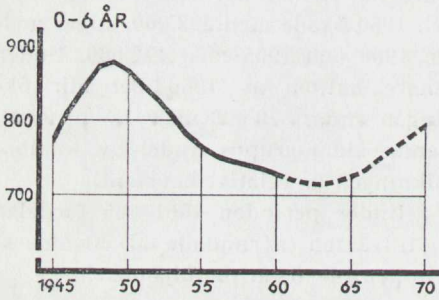
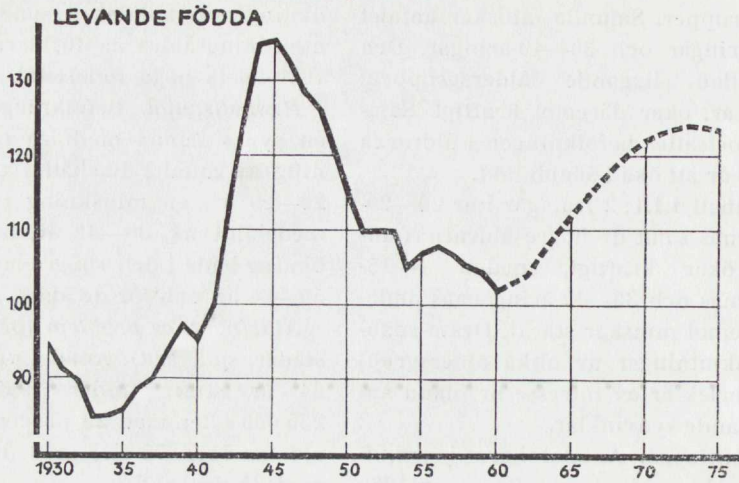
Under perioden 1961—65 fördelar sig tillväxten (avrundade tal) av åldersgruppen 14—64 år på följande sätt:

14—19 år	0
20—24 år	+ 141 000
25—29 år	+ 40 000
30—49 år	— 100 000
50—64 år	+ 92 000
14—64 år	+ 172 000

En förskjutning inträder således från »yngre medelåldrar» (30—49 år) mot ung (14—29 år) och äldre (över 49 år) arbetskraft. Arbetskraftstillskottet från åldrarna 14—24 år kommer dock att decimeras genom förlängd utbildning.

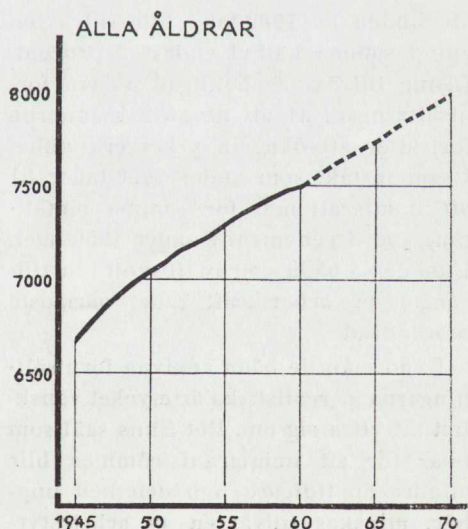
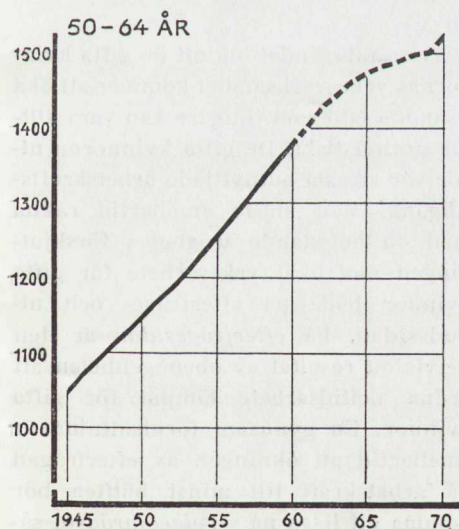
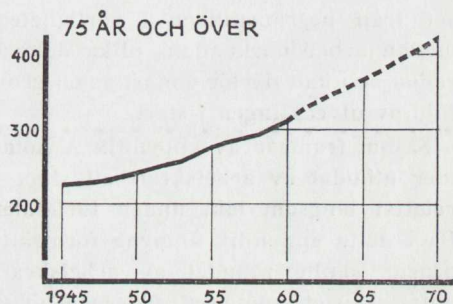
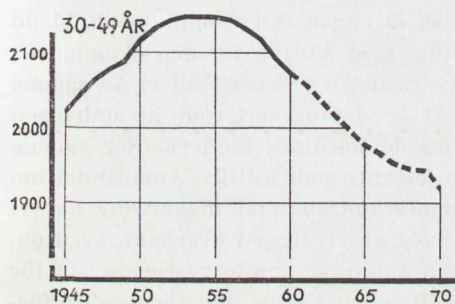
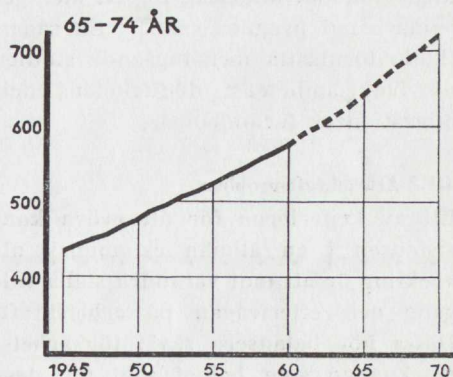
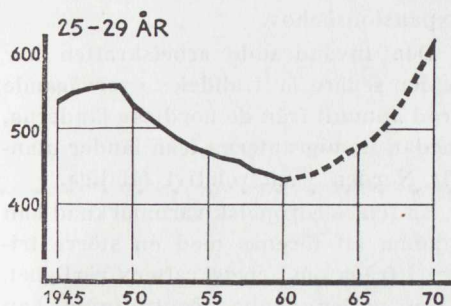
Den bild som här getts av 1960-talets befolkningsutveckling är beroende av bakomliggande antaganden om dödlighet, fruktsamhet och migration. I alla

Diagram 4.1.1 Levande födda 1930—75 samt befolkningens utveckling 1945—
1 000-tal personer

Källa: Statistiska centralbyrån.

70 inom olika åldersgrupper

tre fallen har en relativt mekanisk framskrivning gjorts av en tidigare utveckling, eftersom underlag för en mer genomarbetad prognos saknas. En sådan skulle förutsätta mer ingående studier av fruktsamhetens, dödlighetens och migrationens förändringar.

4.1.2 Arbetskraftsproblem

Ett av kriterierna för att pröva konsistensen i en allmän ekonomisk utveckling är att mot varandra ställa tillgång och efterfrågan på arbetskraft. Dessa bör balansera såväl för arbetsmarknaden som helhet som för dess olika delområden. En diskussion av balansen för hela arbetsmarknaden bortser från begränsningen i rörligheten mellan arbetsmarknadens olika delområden och kan därför endast ge en grov bild av utvecklingen i stort.

Såsom framgår av appendix A kommer utbudet av arbetskraft att stiga i relativt långsam takt under 1960-talet. På i detta appendix angivna förutsättningar skulle utbudet av arbetskraft antalsmässigt komma att öka med högst omkring $3\frac{1}{2}$ procent eller ca 120 000 personer mellan 1960 och 1965. Under återstoden av 1960-talet blir tillväxten enligt samma kalkyl endast 2 procent. Denna tillväxt är betingad av två förutsättningar: a) att de gifta kvinnorna fortsätter att öka sin yrkesverksamhet i samma takt som under 1950-talet; b) att immigrationen får samma omfattning som i genomsnitt under 1950-talet. Utan dessa båda slag av tillskott blir tillgången på arbetskraft i det närmaste oförändrad.

I vad mån de båda angivna förutsättningarna är realistiska är mycket svårt att yttra sig om. Det finns skäl som talar för att immigrantströmmen blir mindre än tidigare; om den helt upphör, minskas tillväxten av arbetsstyrkan 1960—65 i jämförelse med tillgångs-

kalkylen med ca 30 000 personer. Vi anser, att fortsatt invandring av yrkesutbildad arbetskraft, på vilken knapphet råder, är önskvärd och bör befrämjas med hänsyn till näringslivets expansionsbehov.

Den invandrande arbetskraften har under senare år i alldeles övervägande grad kommit från de nordiska länderna, medan immigranterna från länder utanför Norden varit relativt fåtaliga.

En friare europeisk varumarknad kan komma att förenas med en större frihet i fråga om arbetskraftens rörlighet. Även under denna förutsättning kan man emellertid knappast vänta sig att invandringen från icke-nordiska länder skall få någon större omfattning, bland annat med hänsyn till den ekonomiska utvecklingen i dessa länder. Av samma skäl är det osäkert, om invandringen från de nordiska länderna får samma omfattning som hittills. Antagandet om en oförändrad total invandring har vi därför ansett ligga i överkant, även om man samtidigt måste reservera sig för möjligheten av nu inte förutsedda förändringar av invandringens förutsättningar, speciellt sådana av politisk natur.

Även antagandet om att de gifta kvinnornas yrkesverksamhet kommer att öka i samma takt som tidigare kan vara alltför optimistiskt. De gifta kvinnorna utgör vår största outnyttjade arbetskraftstillgång. Man måste emellertid räkna med en betydande tröghet i förskjutningen mot ökat yrkesarbete för gifta kvinnor både på efterfråge- och utbudssidan. På *efterfrågesidan* är den delvis ett resultat av obenägenheten att ordna deltidsarbete lämpat för gifta kvinnor. En gynnsam förutsättning är emellertid att ökningen av efterfrågan på arbetskraft till minst hälften bör komma att ligga på *serviceområden*, såsom handel, undervisning, hälso- och

sjukvård m. m., där man är inställd på att i stor utsträckning använda kvinnlig arbetskraft. Skall de kvinnliga arbetskraftstillgångarna kunna mobiliseras i högre grad, krävs emellertid ett ökat intresse för anställning av kvinnlig arbetskraft även inom *varuproduktionen*. På *utbudssidan* blir takten i utvecklingen delvis beroende av en generationsväxling. Man kan nämligen utgå ifrån, att kommande generationers kvinnor blir mer benägna än tidigare generationers att ägna sig åt yrkesarbete även som gifter.

Både efterfråge- och utbudssidan bör kunna påverkas genom upplysningsverksamhet. Reserven av gifta kvinnor bör också kunna utnyttjas bättre dels genom en lokaliseringpolitik som leder företag, vilka sysselsätter kvinnor, till orter med typiskt manliga industrier — t. ex. gruvsamhällen och järnbruk — dels och framförallt genom att kvinnorna i ökad utsträckning kan vinna anställning inom yrkesområden, som hittills främst använt manlig arbetskraft.

Överhuvudtaget finner vi det angeläget att understryka betydelsen av aktiva insatser i syfte att bättre tillvarata den kvinnliga arbetskraften och att speciellt jämna vägen för de medelålders och äldre kvinnornas inordnande i arbetslivet. Omskolnings- och fortbildningsmöjligheter måste i ökad omfattning ställas till förfogande för dessa grupper av kvinnor.

För att fler mödrar med minderåriga barn skall kunna delta i yrkesarbete krävs en utbyggnad av kollektiva daghem (lämpligen i kombination med förskola), privata familjedaghem, eftermiddags- eller fritidshem för barnen efter skolans slut, kommunal hemhjälp och vårdmöjligheter, när barnen är sjuka.

Även en rad andra förutsättningar för tillgångskalkylen kan tas upp till diskus-

sion. Detta gäller bland annat storleken av det bortfall av arbetskraft som den fortgående förlängningen av utbildningen medför. Antagandena på denna punkt ansluter sig visserligen till de prognoser för utbildningen, som angetts i annat sammanhang (avsnitt 2.9.1). Dessa prognoser får emellertid betraktas som minimiantaganden för befolkningen under utbildning. En snabbare utbyggnad av utbildningsväsendet kan ytterligare begränsa näringslivets tillgång på ung arbetskraft.

I appendix A har även något diskuterats förutsättningar att höja sysselsättningsgraden. Fortfarande föreligger inte obetydliga variationer i arbetskraftens sysselsättningsgrad säsongmässigt, regionalt och mellan olika yrkes- och befolkningsgrupper. I sistnämnda avseende bör uppmärksammas den högre arbetslösheten bland handikappade och äldre personer. Genom en aktiv arbetsmarknadspolitik bör — även vid oförändrat konjunkturläge — en viss höjning av sysselsättningsgraden och således en något snabbare ökning av antalet sysselsatta än av antalet personer i arbetskraften kunna ske. Kvantitativt torde dock dessa möjligheter vara relativt begränsade. Vi har emellertid i våra kalkyler räknat med att antalet sysselsatta kan ökas med 140 000 personer (dvs. något mera än de ovan beräknade 120 000) eller med 4 procent mellan 1960 och 1965. Detta får emellertid betraktas som en maximisiffra. När vi tagit en så hög siffra som utgångspunkt för vår diskussion, har det skett med den förutsättningen, att en intensifiering sker av de arbetsmarknadspolitiska åtgärder, som syftar till att mobilisera reserver och anpassa efterfrågan på olika kategorier av arbetskraft efter utbudet.

Tillgången på arbetskraft har i det föregående beräknats i antal personer

utan hänsyn till förändringar i årlig arbetstid per person. En viss grad av ovisshet råder, i vad mån denna bild kan sammanställas med efterfrågekalkylen (tabell 3:4 i avdelning 3), som likaledes har utförts i antal sysselsatta.

Tillgångskalkylen förutsätter att inslaget av gifta kvinnor bland de yrkesverksamma ökar; dessa får antas i större utsträckning än andra kategorier endast stå till förfogande för deltidarbete. Som framgår av appendix A, kan denna förskjutning av arbetsstyrkans sammansättning medföra en nedräkning av tillgången med styvt en halv procent, motsvarande ca 20 000 heltidssysselsatta personer. Detta får emellertid betraktas som en maximireduktion. Produktivitetsantagandena för den kommande femårsperioden bygger delvis på utvecklingen av antalet sysselsatta under 1950-talet, då ävenledes inslaget av deltidarbete ökades. Vid de variationer i verksamheten under en vecka eller säsongvis, som förekommer exempelvis i handeln, behöver för övrigt de deltidarbetandes prestation ej minska i proportion till deras kortare arbetstid.

Hänsyn måste också tas till en eventuell förkortning av den årliga arbetstiden under de närmaste fem åren. Den reform som diskuterats är en fjärde semestervecka eller motsvarande förkortning av veckoarbetstiden; denna reform kommer dock troligen att genomföras först mot periodens slut. Om man antar, att antalsprognoserna för efterfrågesidan inte har tagit hänsyn till en sådan förkortning, skulle de ligga högst ett par procentenheter för lågt, såvida inte arbetstidsförkortningen framkallar en kompensande höjning av produktionen per arbetstimma. I viss utsträckning torde emellertid antalsprognoserna ha påverkats av utvecklingen av antalet sysselsatta under den gångna fem-

årsperioden, då arbetstiden förkortades väsentligt mera än vad som synes bli aktuellt under den kommande femårsperioden. I samma mån bör efterfrågeprognosen för de närmaste fem åren med dess mindre förkortning av arbetstiden tendera att ligga för högt. Det är emellertid vanskligt att bedöma verkningarna på produktionen av en förkortning av arbetstiden. Med hänsyn till dessa förhållanden har vi stannat för att diskutera en *antalsbalans*.

Vår bedömning är sålunda att man bör räkna med att arbetsstyrkan maximalt kommer att växa med 140 000 personer 1960—65 eller med 4 procent. Häremot står en ökning av efterfrågan på arbetskraft med närmare 180 000 personer eller med närmare 5 procent vid de produktivitetsförändringar som svarar mot de planer och bedömningar som insamlats för olika sektorer (jämför avdelning 2). Utgår vi från denna efterfrågekalkyl blir slutsatsen den, att som minimum ett underskott på arbetskraft med närmare 40 000 personer skulle uppstå.

Det bör kraftigt understrykas att dessa tal endast kan tjäna syftet att ange en tendens. Det kalkylmässiga underskottet uppgår endast till ca 1 procent av den samlade arbetsstyrkan 1965, vilket kan sägas ligga inom felmarginalen. Å andra sidan pekar det som ovan anförts på, att det på grund av en mindre tillgång än vi räknat med kan uppstå ett större underskott, om utvecklingen inte påverkas av en intensifierad arbetsmarknadspolitik.

Den kalkyl för efterfrågan på arbetskraft, som anges i tabell 3:4, är — vad gäller produktivitetsutvecklingen — baserad på uppgifter som lämnats från näringslivet, expertbedömningar rörande produktivitetsutvecklingen inom olika sektorer eller i vissa fall en extrapolation av produktivitetstrender under

1950-talet. Även denna kalkyl har sina felmarginaler; det är emellertid ovisst i vilken riktning de övervägande slår. Vi har därför i brist på bättre information stannat för den slutsatsen, att *antingen* måste produktionsökningen 1960—65 bli mindre än vad som förutsatts i kalkylen *eller* måste produktivitetsökningen påskyndas. På ena eller andra sättet måste behovet av arbetskraft 1965 reduceras i jämförelse med den efterfrågan som primärt kommit till uttryck i olika sektorbedömningar.

Hur en sådan reduktion kommer att fördela sig på olika sektorer beror på om man räknar med en snabbare produktivitetsstegring eller en långsammare produktionsökning. I *förra fallet* blir fördelningen beroende av möjligheterna att påskynda produktivitetsökningen i olika sektorer. Hur dessa möjlighe-

ter fördelar sig är svårt att på förhand avgöra, även om man måste tillmäta produktivitetsökningen i industri och handel en relativt stor vikt. I *senare fallet* blir utfallet beroende av hur de begränsade resurserna fördelas; den följande diskussionen pekar i första hand mot en begränsning av den privata konsumtionen, med följd för bland annat konsumtionsvaruindustrier, varuhandel och annan serviceverksamhet. I varje fall förefaller det uppenbart att de stora ökningarna av industrins och handelns anspråk på arbetskraft, som svarar mot planer och bedömningar, måste skäras ned mot samma nivå som under 1950-talet, så att ökningen inom vardera sektorn stannar vid högst 50 000 personer. Arbetskraftsbalansen skulle då kunna utfalla så som nedanstående tabell visar (1 000-tal personer).

	Antal personer				Förändring av antal personer			
	1950	1955	1960	1965 Ej korri- gerad	1950—55	1955—60	1960—65	
							Ej korri- gerad	Korri- gerad
Efterfrågan:								
Jordbruk, skogsbruk m. m.	631	557	477	413	— 74	— 80	— 64	— 70
Egentlig industri. . .	814	843	892	963	+ 29	+ 49	+ 71	+ 50
Varuhandel. .	402	425	460	520	+ 23	+ 35	+ 60	+ 50
Övriga sektorer. . .	1 488	1 595	1 711	1 821	+ 107	+ 116	+ 110	+ 110
S:a efterfrågan. .	3 335	3 420	3 540	3 717	+ 85	+ 120	+ 177	+ 140
S:a tillgång.	3 680	+ 140	+ 140
S:a tillgång minus s:a efterfrågan.	— 37	— 37	0

4.2 Produktivitetsbestämmande faktorer

4.2.1 Produktionsfaktorinsats, tekniska framsteg och produktionsökning

En ökning av produktionen kan i princip tillskrivas å ena sidan en kvantitativt ökad insats av arbetskraft och kapital och å andra sidan de »tekniska»

framsteg, som gör dessa faktorer mera produktiva. Man har genom statistiska studier försökt finna ett svar på frågan, vilken produktionsökning man skulle få, om man enbart ökade insatsen av produktionsfaktorer, och vilket bidrag

»teknikfaktorn» ger till produktionens tillväxt. Vanligen brukar man därvid utgå från, att om — vid given teknik — insatsen av arbetskraft och kapital ökas i samma proportion, ökas produktionen i samma takt.

Vill man uppnå en ökning av produktionen per sysselsatt är man vid givna tekniska förutsättningar hänvisad till att öka kapitalinsatsen per enhet av arbetsinsats. För insatsen av kapital per enhet av arbete kan man använda beteckningen *kapitalintensiteten* hos produktionen och för produktionen per enhet av arbetsinsats beteckningen *arbetsproduktiviteten*. Olika studier har gjorts av hur tillväxten av arbetsproduktiviteten påverkas av en ökning av kapitalintensiteten. Alla undersökningar pekar i den riktningen, att vid givna tekniska förutsättningar arbetsproduktiviteten växer långsammare än kapitalintensiteten. De resultat man nått tyder på att, om man vill öka arbetsproduktiviteten med säg 10 procent så måste vid givna tekniska förutsättningar kapitalintensiteten ökas med kanske upp emot en tredjedel.

Den ökning av kapitalinsatsen som under dessa förutsättningar måste göras blir beroende av det förhållande mellan samlad kapitalvolym och årlig produktion från vilka man utgår. Detta förhållande — den totala kapitalkvoten — brukar för den samlade svenska ekonomin överslagsvis uppskattas till 3 å 3,5. Så länge kapitalutrustningen växer i samma takt som arbetsinsatsen skulle sålunda, om vi utgår från denna relation, en ökning av det årliga produktionsresultatet med 100 mkr kräva en ökning av kapitalutrustningen med 300 å 350 mkr. Den marginella kapitalkvoten eller förhållandet mellan *ökningen* av kapitalvolym och av årsproduktion skulle sålunda bli densamma som den totala, och den senare skulle inte ökas.

Men vill man uppnå en produktionsökning genom ökad kapitalinsats per man, skulle, om några tekniska framsteg inte gjordes, samma ökning av produktionen kräva, att kapitalutrustningen ökades med ett belopp, som är väsentligt större än i föregående fall. Den *marginella* kapitalkvoten skulle då bli betydligt högre än den totala, och den senare skulle i längden stiga.

De här anförda relationerna mellan faktorinsats och produktionsökning visar på ett bräckligt statistiskt underlag. De åskådliggör emellertid med en vid osäkerhetsmarginal de ogynnsamma förutsättningarna för att enbart genom en ökad investering i realkapital uppnå en snabbare ökning av produktionen. De visar samtidigt betydelsen av den tredje faktorn, teknikfaktorn, när det gäller att uppnå en produktionsökning utan alltför stor kapitalinsats.

I utvecklade länder har kapitalutrustningen tenderat att stiga väsentligt snabbare än insatsen av arbetskraft, dvs. produktionens kapitalintensitet har ökat. Man kan utgå från att så även har varit fallet i Sverige, även om inga försök gjorts att mäta förändringarna i den totala kapitalstocken. Undersökningar som gjorts i andra länder, främst Förenta staterna, tyder emellertid på att förhållandet mellan kapitalutrustning och produktion, den totala kapitalkvoten, inte har stigit i det långa loppet. Tvärtom har man åtminstone under vissa perioder ansett sig kunna konstatera att den totala kapitalkvoten tenderat att sjunka. Med de svenska relationstal, som försöksvis angetts i det föregående, skulle detta innebära att »teknikfaktorn» för varje ökning av produktionen med 100 mkr (utöver den tillväxt som motsvarar tillväxten av arbetsinsatsen) reducerat behovet att öka kapitalinsatsen till högst 300 å 350 mkr och sparat in minst samma belopp av

investeringar. De tekniska framstegen har med andra ord uppvägt den tendens till avtagande avkastning av kapitalet, som uppstår vid en ökning av produktionens kapitalintensitet.

Sådana beräkningar kan på grund av sin osäkerhet endast illustrera det förhållande, som utan tvivel gör sig gällande, att den investeringsnivå vi måste hålla för att uppnå en viss produktionsökning är starkt beroende av den »tekniska framstegstakten». Variationer i denna måste påverka storleken av de investeringar som är nödvändiga för att uppnå en viss produktionsökning.

Som framgår av det följande, har man inte anledning tro, att den »tekniska framstegstakten» är stabil. Det finns därför inte heller anledning utgå från stabilitet i förhållandet kapital/produktion, om man försöker göra en prognos för framtiden. Frågeställningen blir i stället följande. Låt oss anta, att man under tidigare år har kunnat iakta att förhållandet kapital/produktion varit stabilt (eller eventuellt förändrats i viss takt). Låt oss vidare anta, att kapitalinsatsen per sysselsatt fortsätter att stiga i en takt som ej ligger så långt från den tidigare (detta är innebörden av det perspektiv som läggs fram i det följande). Finns det då anledning tro att »teknikfaktorn» i samma mån som tidigare skall tendera att hålla nere det marginella förhållandet kapitalinsats/produktionsökning? Med andra ord, har man anledning tro att »teknikfaktorn» skall accelereras?

4.2.2 Element inom »teknikfaktorn»

I princip är det möjligt att statistiskt undersöka, vilka samband som existerat under en gången period mellan produktionens tillväxt och den kvantitativa tillväxten av arbets- och kapitalinsatsen. Man erhåller då en oförklarad rest av produktionsökningen, som bru-

kar hänföras till en »teknikfaktor». Den diskussion av förutsättningarna för att uppnå en viss ökning av industriproduktionen, som förts i avsnitt 2.3, har i princip utgått från ett sådant betraktelsesätt. För övriga grenar av näringslivet är möjligheterna att genomföra en sådan analys i allmänhet mera begränsade. Den diskussion vi här för måste därför anknyta till mera allmänna överväganden. Som förklaring av utvecklingen och därmed också som underlag för en prognos har statistiska undersökningar av denna typ också ett begränsat värde; detta av två skäl:

a. »Teknikfaktorn» är i själva verket en komplex företeelse, som måste uppdelas för att man skall komma närmare en förklaring av utvecklingen.

b. Olika sidor av »teknikfaktorn» förs in i produktionen i samband med insatsen av arbete och kapital. Den är därför inte oberoende av den kvantitativa insatsen av produktionsfaktorer. Några sidor av denna »introduktionsprocess», som är relevanta för en förståelse av aktuella utvecklingstendenser, skall beröras i det följande.

»Teknikfaktorn» har ibland också kallats den »mänskliga faktorn». Dess innebörd måste, bortsett från exempelvis klimatfaktorer som påverkar jordbrukets avkastning, vara att nya kunskaper och ny mänsklig skicklighet börjar tillämpas i produktionen. Häri kan då inräknas

a. naturvetenskapliga och tekniska *upptäckter* och *uppfinningar* samt deras överförande till produktionen i form av nya produktionsprocesser och produkttyper; bland annat kan nya typer av maskiner, byggnader m. m. införas och förändra *kapitalutrustningens tekniska egenskaper*;

b. en förbättrad *utbildning*, vare sig allmän eller yrkesutbildning;

c. en ökad *arbetsintensitet*, eventuellt

som ett resultat av en arbetstidsförkortning, en bättre anpassning av produktionen till arbetsfysiologiska och psykologiska förutsättningar, en ändrad inställning hos de anställda till produktivitetssökning som en följd av nya typer av löneincitament eller minskade risker för arbetslöshet;

d. en effektivare *organisation* av produktionen, eventuellt med en ny specialisering och arbetsfördelning; en sådan utveckling kan ta formen av en *inlärningsprocess*, som innebär att erfarenheter om de effektivaste arbetsmetoderna ackumuleras, och som kan leda till en ökning av produktiviteten även inom ramen för en oförändrad kapitalvolym.

Att ange i vilken relativ takt utvecklingen i dessa olika avseenden kommer att gå vidare i jämförelse med tidigare är knappast möjligt. En bedömning därav kan emellertid sägas ligga till grund för försöken i det föregående att ange produktivitetssutvecklingen inom olika sektorer av näringslivet. Allmänt kan man väl hävda att företag, organisationer och det allmänna efter det andra världskriget har intensifierat ansträngningarna att befrämja en höjning av näringslivets produktivitet. Här skall endast mera på måfå nämnas några exempel på åtgärder och tendenser som kan ha verkat i denna riktning:

ett växande offentligt och privat stöd åt forskning och tekniskt utvecklingsarbete;

åtgärder för att intensifiera förmedlingen av nya kunskaper, speciellt från utlandet;

fortsatt arbetstidsförkortning;

systematiska arbets- och rörelsestudier;

avlägsnande av tyngre arbetsmoment;

den växande övertygelsen om trygghet mot arbetslöshet under intryck av en relativt stabil hög sysselsättningsgrad;

en snabbt utbyggd utbildning på lägre och högre nivå;

en arbetsmarknadspolitik med inriktning på en produktiv placering av arbetskraften;

åtgärder för att befrämja konkurrensen mellan olika företag och därmed strävan efter rationalisering;

framväxten av större företagsenheter med bättre förutsättningar för planering och intern rationalisering.

I vilken grad sådana åtgärder och tendenser fortsättningsvis kommer att bidra till en produktivitetstegring är knappast möjligt att överblicka. Vad gäller forskning och utbildning bör man dock ha anledning räkna med att de ökade insatserna efter kriget bör mogna ut i resultat, som delvis ligger i framtiden. Utvecklingen blir i stor utsträckning beroende av vilka åtgärder som sätts in. De »tekniska framstegen» är sålunda inte en faktor, vars storlek inte kan påverkas. Man kan i olika former *investera i »tekniska framsteg»*; dessa investeringar kan begränsa behovet av investeringar i realkapital och kan mycket väl visa sig kunna tävla med de senare i fråga om produktivitet.

4.2.3 Produkttyper och produktionsprocesser

Det är knappast för närvarande möjligt att ange den relativa betydelsen av ovan angivna eller andra förändringar inom teknikfaktorns ram. Vad speciellt gäller förnyelsen av produkttyper och produktionsprocesser har utredningens diskussioner med representanter för olika områden inte gett vid handen att man kan utpeka några framsteg som är av den betydelse att de kan betraktas som viktiga framför andra. Intrycket är snarast att det pågår en relativt kontinuerlig teknisk utveckling på en bred front. Skall man peka på något område, där utvecklingen är mera dramatisk, är det naturligt att nämna elektroniken

och speciellt datamaskinerna, som kan väntas få en växande betydelse för produktivitetens utvecklingen på olika områden. Omläggningen av trafiksystemet till motortrafik på bättre vägar skapar också allmänt en bättre bas för en effektivare produktion och distribution. Men vid sidan därav kan nämnas en lång rad av fall där nya typer av produkter och processer kan väntas bli spridda och utvecklade: djupfryst med frysledja från producent till konsument, keramiska skär, motorsågar, plastprodukter, nya stålprocesser, fabriksgjorda huselement, nya fartygstyper, fjärrstyrd järnvägstrafik, varuhus och självbetjäningsbutiker representerar ett slumpartat urval. Samtidigt utvecklas äldre produkttyper och processer gradvis, delvis i syfte att förbättra deras funktioner, delvis i syfte att förenkla och förbilliga produktframställningen.

Den takt i vilken nya typer av maskiner och annat realkapital arbetas in i kapitalstrukturen beror inte endast av storleken av *nettotillskotten* till kapitalstocken utan även av den takt i vilken äldre kapitalutrustning ersätts med ny, dvs. av den takt i vilken näringslivet *moderniseras*. En övervägande del av den svenska kapitalutrustningen bör ha tillkommit efter kriget och representerar sålunda efterkrigstidens teknik. Detta utesluter inte, att — som vissa undersökningar visar — äldre maskiner i betydande utsträckning har behållits länge i produktionen och att betydande moderniseringsmöjligheter därför bör föreligga på vissa områden av näringslivet. Denna uppfattning har påverkat vår diskussion om möjligheterna att öka produktiviteten och spara arbetskraft.

4.2.4 Strukturfrågor

Den föregående diskussionen av produktivitetens utvecklingen har utgått från

vad som händer vid de enskilda produktionsställen, när teknik och kapitalutrustning förnyas. Produktivitetens utveckling beror emellertid även på förskjutningar mellan olika företag inom en näringsgren eller mellan olika näringsgrenar. I den mån arbetskraft och kapitalutrustning förskjuts från enheter som är mindre produktiva till mera effektiva enheter kan produktivitetens vinst uppstå vid sidan av dem som växer fram inom varje företag eller inom varje enskild näringsgren. Med ett sammanfattande ord kan sådana förskjutningar betecknas som »strukturrationalisering». I det föregående har visats att förhållandet mellan olika industrigrenar under de närmaste fem åren kommer att förskjutas relativt snabbt enligt nu föreliggande planer. Man har anledning att tro att denna anpassning till marknadsförhållandena i stort sett skall medföra en produktivitetensvinst för industrin. Å andra sidan kan givetvis en sådan strukturförskjutning — i den mån den äger rum mellan sektorer med olika kapitalintensitet — förändra det vägda medeltalet för relationen kapitalinsats/produktion för ekonomin som helhet. Endast en sammanvägning av olika sektorer, sådan som i det följande företas, kan visa i vad mån så blir fallet.

Nästan alla sidor av den ekonomiska politiken påverkar takten och omfattningen av de strukturförskjutningar som kan komma att ske: finanspolitik och kreditmarknadspolitik, näringsfrihetslagstiftning, jordbrukspolitik, handelspolitik, utbildnings- och forskningspolitik, löne- och arbetsmarknadspolitik. Det är inte möjligt att i detta betänkande närmare ingå på alla dessa frågor; några av dem skall dock beröras i det följande. En genomgående fråga i dessa sammanhang är, i vad mån det är möjligt att med olika politiska medel befrämja *rörligheten* hos näringslivet.

4.2.5 Arbetsmarknads- och utbildningspolitik

En typ av åtgärder vid vilken vi fäster särskild vikt är den *aktiva arbetsmarknadspolitiken*. I det föregående har denna politik berörts ur synpunkten att öka arbetskraftsutbudet. Det finns emellertid också anledning att se den som ett instrument för att öka arbetskraftens rörlighet från mindre till mera produktiva sysselsättningar inom samma näringsgren eller inom näringslivet som helhet. I den mån detta kräver ökade investeringar i det mottagande företaget, kan detta ses som en metod att genom ökad investering minska den arbetskraft som åtgår för att uppnå en given produktion. En aktiv arbetsmarknadspolitik, som underlättar för de mest produktiva företagen att skaffa mera arbetskraft, kan möjliggöra en utbyggnad av dessa, som medför en produktivitetsökning för en hel näringsgren eller för näringslivet i stort.

Den tidigare gjorda översikten över produktionsutvecklingen visar, att man kan vänta stora förändringar i näringslivets struktur med däremot svarande nya krav på arbetskraftens yrkesskicklighet. Denna tendens kan komma att intensifieras under trycket av de krav som vårt förhållande till världsmarknaden och speciellt Europamarknaden ställer. Motorismen skapar nya förutsättningar för arbetsplatsernas storlek och lokalisering samt för bostädernas förläggning i förhållande till arbetsplatserna. Näringslivets tekniska och organisatoriska omstrukturering kan innebära regionala förskjutningar. Samtidigt kan en tendens framträda till koncentration till större enheter inom exempelvis industri, handel, utbildning och annan offentlig service (detta behöver inte nödvändigtvis medföra en koncentration till de största tätorterna).

Den aktiva arbetsmarknadspolitikens uppgift bör vara att under denna ut-

veckling anpassa efterfrågan och utbud till varandra, yrkesmässigt och geografiskt. Den rörlighet, som därvid krävs av arbetskraften, kan ökas genom bidrag till lokal flyttning, utbildning och omskolning. Speciellt får man därvid beakta de problem, som gäller lokala över- och underskottsområden på arbetsmarknaden. Dessa regionala förhållanden har i viss mån belysts i appendix A, där det bland annat visats, att man kan vänta en kraftig ökning av arbetskraften i övre Norrland. Dessa regionala frågor skulle behöva studeras mera ingående mot bakgrunden av vårt perspektiv än vad vi haft möjlighet att göra. En förutsättning för att den geografiska rörligheten skall öka är även att bristen på bostäder minskas.

Utbildningspolitiken måste samordnas med denna aktiva arbetsmarknadspolitik. Vi har i flera sammanhang haft anledning konstatera, att bristen på utbildat folk på vissa områden bildar en flaskhals för en önskvärd utvidgning av verksamheten. Bristen på tekniker och yrkesarbetare är emellertid en mera allmän företeelse som hämmar en utveckling av produktion och produktivitet. En snabb utbyggnad av grundutbildningen måste kombineras med en utvidgad vuxenutbildning i form av vidareutbildning och omskolning i syfte att övervinna dessa hämningar för produktionen.

4.2.6 Sammanfattning och slutsatser

Som framgår av det föregående kan en tillväxt av den svenska produktionen under 1960-talet endast i mindre grad baseras på en växande arbetsinsats och en däremot svarande utbyggnad av kapitalutrustningen. Till alldeles övervägande grad beror den av en ökad kapitalinsats per man och av tekniska framsteg. En utbyggnad av kapitalutrustning-

en innebär också att nya tekniska hjälpmedel förs in i produktionen; samma effekt uppnås genom en ersättning av äldre kapitalutrustning, dvs. genom dess modernisering. Därigenom kan i viss mån den tendens till avtagande avkastning av kapitalet upphävas som bör uppstå om kapitalinsatsen per sysselsatt ökas. I vad mån detta sker blir emellertid beroende av omfattningen och karaktären av de tekniska framstegen. Sammanlagt kan dessa mycket väl sva-

ra för en betydande del av den samlade produktionsökningen. Delvis är de tekniska framstegen av organisatorisk art och kräver relativt begränsade investeringar; sådana framsteg bör kunna påskyndas genom att skapa incitament till ökad effektivitet hos arbetskraft och företagsledning i produktionen. De tekniska framstegen kan också påskyndas genom investeringar i forskning, utbildning och åtgärder för att befrämja arbetskraftens rörlighet.

4.3 Produktionskapaciteten

4.3.1 Nationalprodukten 1950—65

Den svenska nationalprodukten har under 1950-talet trendmässigt stigit med ca 3,5 procent per år.¹ Denna stegringstakt ligger högre än den som nåddes under mellankrigstiden; för perioden 1920—39 har erhållits 2,8 procent per år.² Skillnaden blir större, om man ställer produktionen i relation till befolkningen i »arbetsför ålder» (15—64 år); under mellankrigsåren steg antalet personer i dessa åldrar med ca 1 procent per år, medan tillväxten under 1950-talet endast var drygt $\frac{1}{2}$ procent per år. Man har därför anledning tro, att produktionen per sysselsatt under 1950-talet har stigit väsentligt snabbare än före kriget. Våra uppskattningar av antalet faktiskt sysselsatta ger en tillväxt av produktionen per sysselsatt med närmare 3 procent per år i genomsnitt under 1950-talet.

Internationellt sett ligger vår produktionstillväxt under 1950-talet inte särskilt högt. Bland de större industriländerna uppvisar visserligen Förenta staterna och England under senare hälften av 1950-talet en långsammare stegringstakt; dessa långsamma framsteg har där tagits upp som ett problem i den ekonomisk-politiska debatten. I Västtysk-

land, Frankrike, Italien, Japan och Sovjetunionen har däremot produktionen under 1950-talet ökat i väsentligt snabbare takt än hos oss (med 6—10 procent per år). Speciella förhållanden har troligen bidragit till dessa olika utvecklingstendenser. För svenskt vidkommande finns emellertid ingen anledning utgå ifrån att takten i produktionsökningen inte skulle kunna påskyndas.

I detta betänkande har på olika grunder valts att kalkylmässigt presentera en svensk ekonomisk utveckling 1960—65, som innebär att bruttonationalprodukten stiger med i genomsnitt 4 procent per år, således en ökning av tillväxttakten i jämförelse med 1950-talet enligt tillgänglig statistik med ca $\frac{1}{2}$ procent per år. Vad en sådan utveckling skulle innebära i ett trendmässigt perspektiv har åskådliggjorts i diagram 4.3.1.

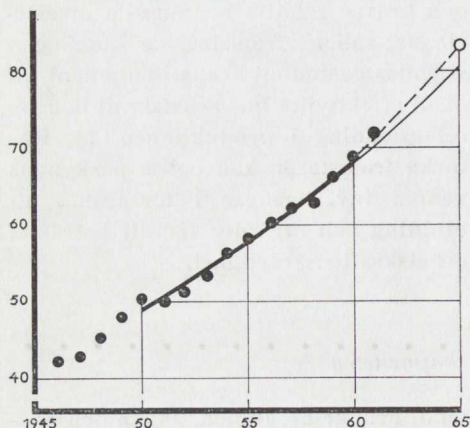
Siffran 4 procent per år som tillväxt-

¹ En trendberäkning för perioden 1950—60 har gett till resultat en ökning med 3,4 procent per år (se diagram 4.3.1). Utvecklingen 1950—51 kan dock vara statistiskt missvisande. En trendberäkning för perioden 1951—60 ger till resultat en ökning med 3,6 procent per år.

² Se *L. Fastbom*, Några trendstudier kring Sveriges ekonomiska utveckling (Meddelanden från Konjunkturinstitutet. Serie B:10).

Diagram 4.3.1 *Bruttonationalproduktens utveckling 1946—65*

Miljarder kronor i 1960 års priser

Årlig ökningstakt 1950—60 enligt trendberäkningen: 3,4 procent

Årlig ökningstakt 1960—65 enligt långtidsutredningen: 4,0 procent

Teckenförklaring till samtliga diagram av ovanstående typ:

- Faktiska årsvärden, beräknade med utgångspunkt från konjunkturinstitutets uppgifter i 1954 års priser.
- Exponentiell regressionslinje anpassad till värdena för 1950—60.
- 1965 års värde enl. långtidsutredningen.
- Utvecklingen 1960—65 vid jämn procentuell årlig ökning.

takt för produktionen har erhållits genom en sammanläggning av utvecklingen sådan den bedömts för ett stort antal sektorer inom näringslivet. Hur denna produktionsökning har antagits fördela sig på olika näringsgrenar framgår av tabell 3:3 i avdelning 3. Jordbruksproduktionen beräknas även i fortsättningen vara i det närmaste konstant, medan skogsbruket utvecklas snabbare än tidigare som en följd av massa- och pappersindustrins utbyggnad. Industriproduktionens tillväxt påskyndas, så att dess andel av bruttonationalprodukten växer. Byggnads- och anläggningsverksamhet och offentliga tjänster fortsätter i stort sett att växa i samma takt som under senare hälften av 1950-talet. Bo-

stadsnyttjandets, samfärdselns och varuhandelns utveckling påskyndas något.

I första hand är dessa kalkyler avsedda att ange den *kapacitetsmässiga* tillväxten av produktionen. I ett senare sammanhang återkommer vi till utnyttjandet av denna kapacitet och den för inkomstutvecklingen väsentliga frågan om relationen mellan våra export- och importpriser, dvs. våra terms of trade.

4.3.2 Produktionen per sysselsatt

Som utgångspunkt för ovan angivna produktionskalkyler har valts det antagandet att tillgången på arbetskraft (antal sysselsatta) 1960—65 växer med 4 procent eller med 0,8 procent per år; detta innebär en något snabbare tillväxt än under 1950-talet (se tablan s. 107). Nationalprodukten per sysselsatt skulle under denna förutsättning 1960—65 stiga med 3,2 procent per år, att jämföra med en trendmässig ökning med 2,9 procent per år under 1950-talet. Det bör dock understrykas att en sådan tillväxt av tillgången på arbetskraft för 1960—65 får betraktas som ett maximumantagande. Skulle tillgången på arbetskraft icke komma att växa snabbare än under 1950-talet, måste antingen produktionsökningen komma att begränsas till ca 3,8 procent per år eller tillväxten av produktionen per sysselsatt öka till närmare 3,4 procent per år. Vi har emellertid ansett, att en kapacitetsmässig ökning av produktionen med 4 procent borde ligga inom räckhåll; samtidigt har vi ansett oss i ett senare avsnitt böra ta upp frågan om risken för och konsekvenserna av en långsammare produktionsökning.

Den förskjutning av produktion och sysselsättning mellan olika sektorer, som ovan berörts, kan tänkas bidra till den allmänna produktivitetstegringen från 1960 till 1965 genom att arbetskraften flyttar till sektorer med ett stör-

	Tillväxt i procent per år	
	1950—60	1960—65
Bruttonationalprodukt (trendmässig ökning)	3,5	4,0
Antal sysselsatta	0,6	0,8
Nationalprodukt per sysselsatt	2,9	3,2

re förädlingsvärde per sysselsatt eller till sektorer där produktivitetsoökningen är relativt snabb. En kalkyl som utförts med särskiljande av endast sju sektorer (jord- och skogsbruk, egentlig industri, byggnads- och anläggningsverksamhet, samfärdsel, post och tele, varuhandel samt övriga sektorer) har emellertid gett till resultat att produktionsökningen skulle ha varit i det närmaste lika stor om arbetskraftens fördelning på olika sektorer bleve densamma 1965 som 1960. Vid en sådan kalkyl tar man dock inte hänsyn till att redan produktivetsbedömningen för de enskilda sektorerna har påverkats därav, att omfördelningen av arbetskraften åtminstone delvis innebär att man överger de minst produktiva enheterna inom en sektor. Detta är endast en sida av det mera allmänna förhållandet, att produktivetsvinster uppstår genom förskjutningar av arbetskraftens fördelning *inom* var och en av de angivna sektorerna mot mera produktiva sysselsättningar. Man har exempelvis anledning förmoda att industriproduktionens förskjutning mot råvarubaserade exportindustrier — såsom gruv-, järn-, verkstads-, massa- och pappersindustri — ger en vinst i förädlingsvärde per sysselsatt för industriproduktionen som helhet; speciellt bör detta bli fallet i den mån den innebär ett ökat utnyttjande av råvarutillgångar såsom malm, och i den mån dessa råvaruuttag ingår i produktionens beräknade förädlingsvärde.

Den stegring av produktiviteten som

anges i kalkylen är i varje fall i huvudsak ett resultat av utvecklingen *inom* de olika sektorerna av näringslivet. Som framgår av tabell 4.3.2 har vi räknat med en viss ökning av takten i produktivitetsoökningen inom nästan alla sektorer.

Inom gruppen *jordbruk-skogsbruk* förklaras denna snabbare produktivitetsoökning delvis av förskjutningen mot skogsbruk, där förädlingsvärdet per enhet av arbetsinsats är väsentligt större än i genomsnitt för jordbruket. Inom detta har vi räknat med en minskning av arbetskraftsförbrukningen i ungefär oförändrad takt.

Inom *industrigruppen*, som 1960 sysselsatte drygt en tredjedel av den samlade arbetsstyrkan, har vi för kraftverk och eldistribution samt småindustri och hantverk utgått från en oförändrad produktivitetstrend i jämförelse med 1950-talet. För den *egentliga industrin* innebär däremot vår kalkyl, att produktivitetstillväxten ökas från ca 3 procent per år under 1950-talet till 3,6 procent per år 1960—65. Detta antagande kan synas djärvt. De uppgifter som inhämtades från industrin gav primärt till resultat att produktionen per sysselsatt 1959—65 skulle kunna ökas till 3,1 procent per år. Innebörden av vårt antagande är således den, att produktionen per sysselsatt skulle kunna ökas med ytterligare $\frac{1}{2}$ procent per år eller på en femårsperiod $2\frac{1}{2}$ procent mer, än vad primärt angavs av industrienkäten. Vi har emellertid, som framgår av det följande, ansett det önskvärt och under vissa för-

Tabell 4.3.2 Produktionen (bruttoförädlingsvärdet) per sysselsatt i olika näringsgrenar 1950—65

	Produktion per sysselsatt			
	1960 (kronor i 1960 års priser)	Procentuell ökning		
		1950—55	1955—60	1960—65
Jordbruk och skogsbruk	12 000	10	20	24
Egentlig industri ¹	26 000	15	18	20
Byggnads- och anläggningsverk- samhet	20 000	14	14	14
Samfärdsel (inkl. post och tele)	22 000	21	18	24
Varuhandel	20 000	7	7	11

¹ Beräknat enligt den metod som anges i avsnitt 2.3.4.

utsättningar möjligt, att företagens bedömning av produktionsutvecklingen förverkligas, trots att den kvantitet arbetskraft mot vilken industrienkäten pekade inte kan beräknas stå till förfogande.

Industriproduktionens utveckling är, som i annat sammanhang visats, i hög grad inriktad på export, och en sådan utveckling har vi ansett speciellt önskvärd under en period då vår ekonomi kan väntas få en närmare handelspolitisk anknytning till Europamarknaden. Ökade krav kommer då att ställas på vår förmåga att med export betala en växande import. Ett annat motiv för att söka befrämja en snabb utveckling av industrin är att vi ansett det önskvärt att uppnå ett överskott i vår bytesbalans (se avsnitt 4.4).

I avsnitten 4.1.2 och 4.2.5 har diskuterats möjligheterna att öka takten i produktivitetsökningen genom en aktiv arbetsmarknadspolitik. Samtidigt har det emellertid stått klart för oss att en snabbare produktivitetsökning inom industrin endast kan uppnås genom väsentligt ökade kapitalinsatser. Detta har motiverat att vi i vår investeringskalkyl lämnat utrymme för en ökning av industriinvesteringarna från 3 mmkr år 1960 till 4,2 mmkr år 1965. Detta inne-

bär samtidigt, att vi höjt industriinvesteringarna för perioden 1961—65 med ca 30 procent utöver vad som primärt angavs i industrienkäten. Efter denna uppjustering skulle investeringarna inom industrin under åren 1961—65 uppgå till ca 19 mmkr, att jämföra med 12½ mmkr åren 1956—60, således en ökning med närmare 50 procent. Effekten av en sådan investeringsökning har diskuterats i avsnitt 2.3.5.

För byggnads- och anläggningsverksamhet har produktiviteten antagits stiga i samma takt som under senare hälften av 1950-talet.

Inom gruppen samfärdsel har vi i allmänhet extrapolerat tidigare produktivitetstrender; bland annat televerkets bedömning av utvecklingen framöver drar dock upp medeltalet.

Vad beträffar varuhandeln har vi även förutsatt att produktivitetsökningen skall kunna påskyndas, så att den uppnår ca 2 procent per år. Under 1950-talet synes omsättningen per sysselsatt ha ökat med ca 1½ procent per år. Vi har räknat med att en utveckling mot nya distributionsformer kommer att fortsätta i snabbare takt än hittills. Utrymmet för investeringar i nya distributionsanläggningar har i enlighet därmed ökat från 2,7 mmkr under perio-

den 1956—60 till 4,0 mmkr under perioden 1961—65, en ökning med 48 procent.

För de serviceområden som representeras av *offentliga tjänster, bank, försäkring, arbetshjälp i hemmet etc.* har inga produktivitetsberäkningar företagits. Deras bidrag till nationalprodukten har i överensstämmelse med förfaringssättet i konjunkturinstitutets nationalräkenskaper satts lika med summan av de anställdas löner; volymutvecklingen har antagits direkt betingad av antalet anställda och dessas kvalifikationsgrader. Detta innebär, att vi i detta sammanhang av räknetekniska skäl bortser från de produktivitetsförändringar som kan äga rum inom dessa verksamhetsgrenar. År 1960 svarade dessa områden för närmare en fjärdedel av sysselsättningen i landet.

Med utgångspunkt från dessa överväganden har vi ansett oss kunna förutsetta, att möjligheter skulle föreligga att påskynda produktivitetens stegring inom olika sektorer, så att den sammanlagda bruttonationalprodukten under perioden 1961—65 skulle kunna ökas med 4 procent per år eller med 22 procent under femårsperioden. Vi vill samtidigt betona att alla dessa kalkyler har en vid osäkerhetsmarginal och att den förutsätter en ökning av den sysselsatta arbetskraften med 4 procent under femårsperioden som helhet.

4.3.3 Nationalprodukt och kapitalbildning

Såsom framgår av det föregående har utvecklingen av produktionskapaciteten i förhållande till insatsen av arbetskraft och kapital bedömts för sig inom var och en av ett antal delsektorer inom näringslivet. Nationalproduktens utveckling har erhållits genom en sammanläggning av de så erhållna resultaten. Vi har ansett detta vara det mest realistiska sättet att närma sig frågan

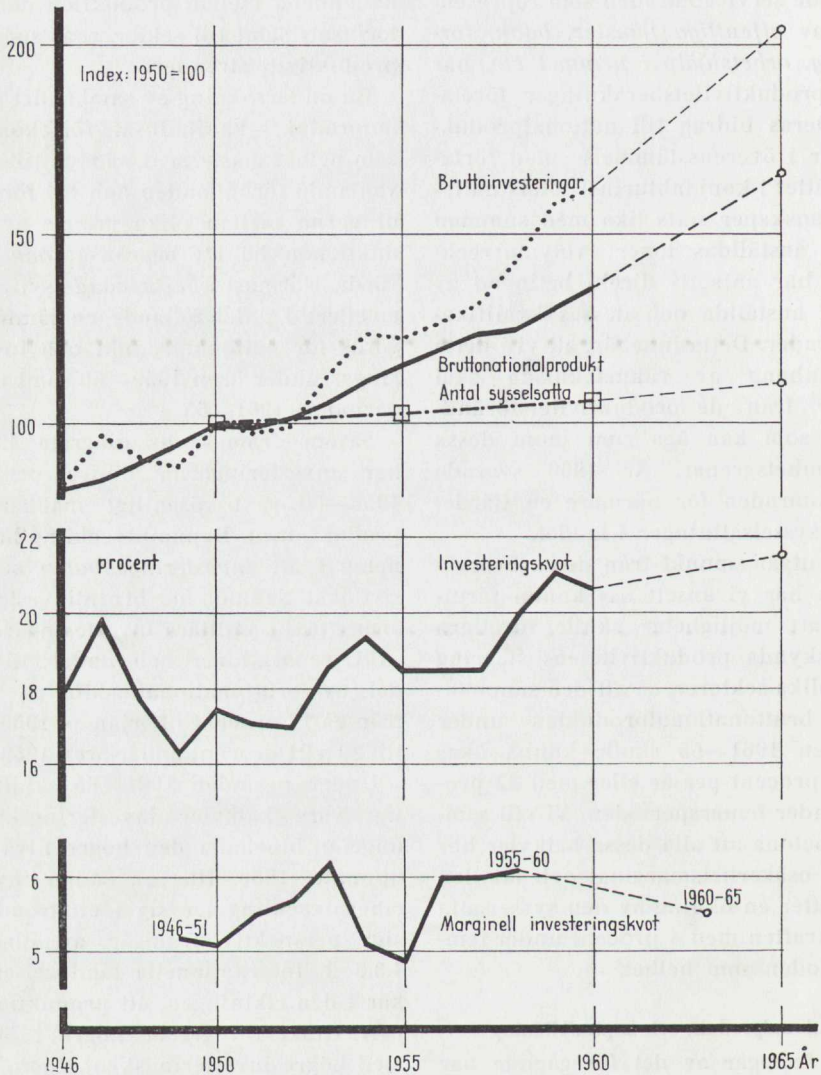
om den samlade ekonomiska utvecklingen; hänsyn kan nämligen då tas till de från sektor till sektor växlande förhållandena mellan produktion och faktorinsats samt till sektorernas specifika produktivitetstrender.

En undersökning av sambandet nationalprodukt—kapitalinsats för ekonomin som helhet måste med hänsyn till dessa växlande förhållanden och till förskjutningarna mellan olika grenar av produktionen ha ett begränsat *analytiskt* värde. Närmast i *beskrivande* syfte skall emellertid i det följande en jämförelse göras för nationalprodukt och investeringar under åren 1950—60 samt under perioden 1961—65.

Såsom framgår av diagram 4.3.3:1 har investeringarna under perioden 1950—60 växt väsentligt snabbare än produktionen. Denna utveckling har inneburit att *investeringskvoten* successivt ökat. Sålunda har bruttoinvesteringarnas (exkl. militära investeringar samt exkl. reparationer och underhåll) andel av bruttonationalprodukten stigit från ca 17 procent i början av 1950-talet till 20 à 21 procent under åren 1959—60.

Under perioden 1961—65 skulle enligt våra kalkyler investeringskvoten ungefär bibehålla den högre nivå som uppnåtts 1960. Hur en sådan investeringsutveckling ter sig i ett trendmässigt perspektiv framgår av diagram 4.3.3:2. Internationella jämförelser pekar i den riktningen, att produktionens tillväxttakt i regel är högre i länder med högre investeringskvot. Inom samma nationella ekonomi, där förutsättningarna för produktionsökning icke är så olika mellan närliggande perioder som under samma period mellan länder med olika strukturella förhållanden, finns det i varje fall anledning förmoda att en sådan tendens gör sig gällande. När vi nu förutsatt att investeringskvoten under första hälften av

Diagram 4.3.3:1 Utvecklingen av produktion, investeringar och sysselsättning inom den totala ekonomin 1946—65

Källor och beräkningsmetoder:

Bruttoinvesteringar (exkl. militära investeringar samt exkl. reparationer och underhåll) och bruttonationalprodukt 1946—60 enligt konjunkturinstitutets beräkningar i 1954 års priser.

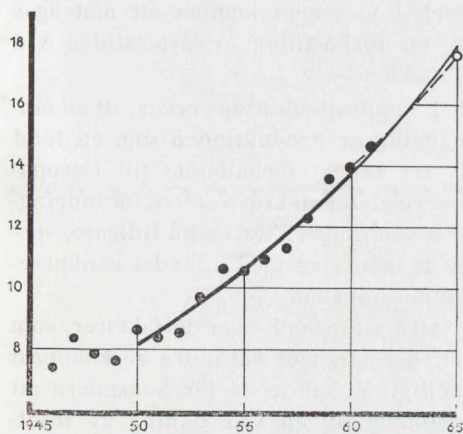
Antal sysselsatta 1950, 1955, 1960 och 1965 enligt tabell 3:4. Årsvärdena (markerade med kvadrater resp. ring) har förbundits med räta strecklinjer.

Investeringsskqvot: bruttoinvesteringarnas procentuella andel av bruttonationalprodukten.

Marginell investeringsskqvot: för glidande femårsperioder har summa investeringar dividerats med ökningen i absoluta tal av bruttonationalprodukten under samma tid. I diagrammet har markeringen gjorts på resp. periods mittår.

Diagram 4.3.3:2 *Bruttoinvesteringarnas utveckling 1946—65 (exkl. militära investeringar samt exkl. reparationer och underhåll)*

Miljarder kronor i 1960 års priser

Årlig ökningstakt 1950—60 enligt trendberäkningen: 5,4 procent

Årlig ökningstakt 1960—65 enligt långtidsutredningen: 4,6 procent

Teckenförklaring: Se diagram 4.3.1, s. 106.

1960-talet skall bli större än den var i början och mitten av 1950-talet, synes en något snabbare tillväxt av produktionen inte stå i strid med andra iakttagelser som kunnat göras. Att försöka en kvantitativt preciserad slutsats för nationalprodukten, som är sammansatt av så många olika delar, anser vi emellertid ha föga värde; som tidigare berörts måste vi hänvisa till bedömningen sektor för sektor.

För att ytterligare belysa förhållandet mellan investeringar och produktionstillväxt har vi också beräknat de *marginella investeringskvoterna* för perioderna 1947—60 och 1961—65. Som framgår av diagram 4.3.3:1 har dessa kvoter under perioden 1947—60 varierat kring ett medeltal av 5,6 med avvikelser uppåt och nedåt på maximalt 10 procent. Variationerna synes delvis vara betingade av växlingar i syssel-

sättningsgraden från periodernas början till deras slut. En närmare analys skulle dock troligen visa, att de faktorer som betingat dessa växlingar är mera komplicerade än de, som tidigare visats framträda för enbart industriproduktionen (se avsnitt 2.3.5). Bland annat torde kvoterna ha påverkats av den konjunkturpolitik som inneburit att investeringar i vägar samt andra offentliga anläggningar och byggnader periodvis (exempelvis 1958—60) ökats i sysselsättningsskapande syfte, utan att dessa investeringars produktionsresultat på kort sikt gett något större bidrag till nationalproduktens ökning.

Utän att ingå på en närmare analys av dessa förhållanden, kan vi här endast konstatera att för perioden 1961—65 den marginella investeringskvoten enligt våra antaganden blir 5,5 och sålunda relativt nära sammanfaller med medeltalet för 1950-talet; samtidigt har vi förutsatt att ökningen av sysselsättningen under prognosperioden skall bli något snabbare än tidigare. Vi får även här inskränka oss till den allmänna anmärkningen, att den bild vi uppställt för utvecklingen under prognosperioden icke uppenbart strider mot den utveckling man tidigare kunnat iaktta.

4.3.4 Allmänna förutsättningar för produktionens tillväxt

I det föregående har vi belyst utvecklingen av produktion, sysselsättning och investeringar kvantitativt och på denna grund gjort jämförelser med den tidigare utvecklingen. En sådan jämförelse förutsätter emellertid, att »övriga omständigheter» är lika mellan de jämförda perioderna. Att så skulle bli förhållandet är emellertid inte utan vidare givet. Vi skall i det följande beröra några faktorer som kan komma

att rubba tidigare iakttagna kvantitativa relationer.

a. En bedömning av den *tekniska utvecklingen* bildar bakgrunden till vår behandling av olika sektorer. Vi ser oss, som tidigare nämnts (avsnitt 4.2), icke i stånd att summera upp produktionsteknikens allmänna framstegstakt. De omständigheter som tidigare berörts kan emellertid ge ett visst stöd åt uppfattningen att denna faktors betydelse kan komma att öka och därmed påskynda produktivitetens utvecklingen. Speciellt fäster vi därvid avseende vid möjligheterna att förstärka arbetsmarknadspolitikens inverkan på arbetskraftens rörlighet. Vi har emellertid inte ansett att man nu med säkerhet kan diskontera en sådan tendens.

b. Vi har förutsatt en snabbare relativ ökning av industriproduktionen än tidigare och en däremot svarande ökning av industriinvesteringarnas andel av de totala investeringarna. Dessa investeringar utgörs till stor del av maskininvesteringar och bör därför över en begränsad period ha en större effekt på produktionsökningen än andra i stort sett mera långsiktiga investeringar.

c. Man bör vidare vid en bedömning av produktivitetens utvecklingen ta hänsyn till förändringar i arbetstiden och övriga arbetsförhållanden. Under 1950-talet minskade *arbetstiden* till följd dels av en förlängning av semestern med en vecka, dels av en förkortning av veckoarbetstiden med tre timmar. För perioden 1961—65 har vi endast räknat med ytterligare en semestervecka, som skulle tillkomma i slutet av perioden. Detta innebär, att förkortningen av arbetstiden per sysselsatt under perioden 1961—65 blir långsammare än i genomsnitt under 1950-talet.

Man får vidare ta hänsyn till att förhållandet mellan kapitalinsats och pro-

duktion bör sjunka om produktionen läggs om mot ökat *skiftarbete*. Det är möjligt att vi under de närmaste åren får en snabbare utveckling i denna riktning än tidigare. Denna tendens kan dock i viss mån komma att motvägas av en förkortning av arbetstiden vid skiftarbete.

d. I motsatt riktning verkar, att en omläggning av produktionen som en följd av ett ändrat förhållande till Europamarknaden kan kräva större förändringar av kapitalstrukturen än tidigare, speciellt inom den med utlandet konkurrerande industrin.

Att på förhand väga de faktorer, som här berörts, mot varandra är knappast möjligt. Vi måste därför konstatera att resultatet av en viss ökning av insatsen av produktionsfaktorer är ovisst. Vi måste vara beredda på att produktionsökningen kan bli mindre än vi förutsatt, även om våra antaganden om faktorinsatserna blir förverkligade.

Inte heller i fråga om faktorinsatserna kan man med säkerhet bedöma framtiden. Tillgången på *arbetskraft* kan växa mindre än vi antagit. Även *investeringarna* kan bli mindre än beräknat av olika skäl; på grund av flaskhalsar i planeringskapaciteten kan investeringarna fördröjas, speciellt på det offentliga området. Även det privata näringslivets investeringar kan bli mindre än vi antagit. Utvecklingen i detta avseende blir beroende av den konjunkturella situationen under de närmaste åren, och då speciellt av exportindustrins avsättningsmöjligheter samt av förutsättningarna att finansiera aktuella investeringar. Dessa förhållanden ställer problem för den ekonomiska politiken, till vilka vi återkommer i det följande. Ovissheten om framtiden leder också till den slutsatsen, att man inte nu med bestämdhet kan räkna med att resurser kommer att stå till förfogande för

utvecklingen på olika områden utan att man successivt får ta ställning till sådana fördelningsfrågor. Såsom när-

mare utvecklas i avsnitt 4.6.3, får man i detta avseende ersätta fasta planer med en ekonomisk strategi.

4.4 Utrikeshandel

4.4.1 Exporten

De planer och bedömningar som inhämtats från olika exporterande industrier ger vid handen att deras kapacitet att exportera kommer att stiga relativt snabbt fram till 1965. Detta gäller speciellt järn- och stålindustrin, vissa grenar av verkstadsindustrin samt pappersindustrin. Det är således i främsta rummet våra på inhemska råvaror (malm och skog) baserade industrier som rycker fram. Detta sker både på bredden och i riktning mot en högre grad av förädling (exempelvis stålmanufaktur och papper). Sammanlagt skulle denna utveckling, som framgår av tabell 4.4.1:1, möjliggöra en volymmässig ök-

ning av varuexporten mellan 1960 och 1965 med 36 procent eller med 6 procent per år.

Det är givet att möjligheten att utnyttja den angivna ökningen av exportkapaciteten beror på exportmarknadens utveckling, förändringarna i vårt handelspolitiska läge och utvecklingen av vår relativa kostnadsmässiga konkurrensförmåga. Vi har emellertid kalkylmässigt stannat vid de exportbedömningar industrin gett uttryck åt, i varje fall vid vår uppskattning av den totala exportvolymen.

Av tabell 4.4.1:2 framgår att vi under 1950-talet lyckats hålla vår andel av världsexporten (och importen), möj-

Tabell 4.4.1:1 Sveriges varuexport 1950—65

	Proc. volymförändring		Mkr (1960 års priser)		Ökning 1960—65	
	1950—55	1955—60	1960	1965	Mkr ¹	Procent
1. Järnmalm m. m.	20	26	1 111	1 300	190	17
2. Järn, stål m. fl. metaller.	41	72	1 287	2 300	1 010	79
3. Maskiner och apparater.	0	67	2 365	3 100	740	31
4. Järn- och metallmanufaktur.	23	2	402	650	250	62
5. Transportmedel (exkl. fartyg).	96	212	708	1 050	340	48
6. Fartyg (exkl. krigsfartyg).	—9	32	930	1 100	170	18
7. Sågade trävaror.	54	—3	1 163	1 200	40	3
8. Massa.	8	33	1 847	2 200	350	19
9. Papper och papp.	7	48	1 352	2 050	700	52
10. Övrigt.	—3	79	2 108	3 150	1 040	49
Total export.	16	45	13 273	18 100	4 830	36
Därav:						
1—6. Järnmalm, järn, stål, verkstadsprodukter m. m.	23	52	6 803	9 500	2 700	40
7—9. Skogsprodukter.	18	24	4 362	5 450	1 090	25

¹ Avrundade tal.

Källor:

Åren 1950—60: konjunkturinstitutets volymlräkningar.

Åren 1960—65: industrienkäten (bilaga 1); för icke-industriprodukter har i brist på uppgifter antagits samma utveckling som genomsnittligt för industriprodukter.

Tabell 4.4.1:2 Sveriges andel av exporten till vissa länderområden 1950—60

År	Hela världens export	OEEC-ländernas export till		Sveriges export			Sveriges andel av		
		OEEC-länder	Andra länder	Totalt	Till OEEC-länder	Till andra länder	Hela världens export	OEEC-ländernas export till	
								OEEC-länder	Andra länder
Miljarder USA-dollar, löpande priser							Procent		
1950	56,7	10,1	10,1	1,1	0,7	0,4	1,9	7,0	3,9
1951	76,7	13,5	14,2	1,8	1,1	0,7	2,3	8,4	4,6
1952	73,8	13,7	14,0	1,6	1,0	0,6	2,1	11,5	3,9
1953	74,8	14,2	13,9	1,5	1,0	0,5	2,0	7,1	3,4
1954	77,5	15,5	14,7	1,6	1,1	0,5	2,0	7,2	3,2
1955	84,0	17,8	16,0	1,7	1,3	0,4	2,1	7,1	2,9
1956	93,5	19,5	17,6	1,9	1,4	0,5	2,1	7,0	3,3
1957	100,4	21,2	19,4	2,1	1,5	0,6	2,1	7,1	3,2
1958	95,7	20,6	19,8	2,1	1,4	0,7	2,2	6,9	3,4
1959	101,3	22,9	20,9	2,2	1,5	0,7	2,2	6,4	3,5
1960	112,9	27,4	22,6	2,6	1,8	0,8	2,3	6,4	3,6

Källa: OEEC, Foreign Trade, Series A, August 1961.

ligen med en mindre dragning uppåt mot 1950-talets slut. Detta är emellertid en tendens som vi delar med övriga industriländer, eftersom handeln mellan dem stigit snabbare än handeln i övrigt. Speciellt har OEEC-länderna ryckt fram som exportörer till varandra och även till andra delar av världen. Av tabellen framgår att vi, om vi jämför oss med denna grupp av europeiska länder, relativt sett har fallit tillbaka som exportörer, både till andra länder i Västeuropa och i mindre mån till andra delar av världen. Andra länder i Västeuropa har sålunda ökat sin export i snabbare takt än vi.

I vilken takt världshandeln och speciellt Västeuropas export och import kommer att utvecklas i fortsättningen är givetvis svårt att bedöma. En sådan bedömning förutsätter i första hand en prognos för deras inre expansion. Vad gäller de ekonomiska framstegen i Västeuropa, kan man visserligen hävda, att expansionen hittills gynnats av invandring av arbetskraft (Västtyskland), och att den till en början bör ha gått lättare från det relativt låga

tekniska utgångsläge, som efter det andra världskrigets slut delvis kännetecknade näringslivet i ett antal europeiska länder (bland annat Frankrike och Italien). Å andra sidan har man anledning vänta sig, att integrationen av den västeuropeiska marknaden skall utlösa nya expansionskrafter. Man kanske även kan hoppas, att Förenta staterna, som genom sin import i hög grad påverkar råvaruländernas utveckling, skall komma ur sin relativa stagnation. I de flesta länder gäller, att inriktningen på ekonomisk tillväxt, vare sig i planerad eller friare form, är så stark, att man borde kunna utgå från en fortsatt utveckling i ett liknande tempo som tidigare. Man kanske därför kan förutsätta att den expansion av vår export, som vi kalkylerat med, icke kommer att betyda att vi behöver erövra en växande andel av exporten till andra länder, totalt eller till speciella ländergrupper. Men vi betonar ovissheten på denna punkt.

Det skulle här föra för långt att närmare ingå på den handelspolitiska utvecklingen i olika delar av världen.

Tabell 4.4.1:3 Den svenska utrikeshandelns länderfördelning 1960

	Import		Export	
	Miljarder kronor	I procent av total import	Miljarder kronor	I procent av total export
OEEC.....	9,8	65,4	9,1	68,3
EFTA (De sju).....	3,6	24,3	4,6	34,4
EEC (De sex).....	6,0	39,8	4,2	31,7
Övriga OEEC-länder.....	0,2	1,3	0,3	2,2
Nordamerika.....	2,0	13,3	1,0	7,2
Latinamerika.....	1,0	6,6	0,8	5,7
Östeuropa o. Kina.....	0,7	4,4	0,6	4,8
Övriga länder.....	1,5	10,3	1,8	14,0
Totalt.....	15,0	100	13,3	100

Källa: Konjunkturläget, November 1961, sid. 22°.

En allmän tendens är ju sammanslutningen till handelspolitiska block (Gemensamma marknaden, EFTA, Latinamerika) med däremot svarande diskriminering mot »tredje» länder. För vår del är den stora frågan anslutningen till en gemensam västeuropeisk marknad. Denna marknads betydelse framgår av att år 1960 mer än $\frac{2}{3}$ av vår export gick till OEEC-länder (tabell 4.4.1:3). Kan vi under de närmaste åren nå en sådan anslutning till Gemensamma marknaden, att diskriminering mot vår export icke uppstår, bedömer vi utsikterna för en gynnsam utveckling av exporten som relativt goda. Vår export är, och detta i växande grad, så specialiserad att den bör ha utsikter till en i stort sett gynnsam avsättning på en sådan marknad. Består däremot diskrimineringen eller skärps, alltefter som frihandel etableras inom den Gemensamma marknaden, kan vissa industrier få svårigheter med sin export (t. ex. kvalitetsstål och papper).

Hur dessa förhållanden kan komma att utfalla är föremål för ingående utredningar i handelspolitiska sammanhang. Utgången av de kommande förhandlingarna kan i varje fall i dag icke överblickas. Vi inskränker oss där-

för till att erinra om problemens relation till bedömningen av exportutvecklingen.

Man kan även ta upp en diskussion av möjligheterna att vid en ogynnsam handelspolitisk utveckling i förhållande till Gemensamma marknaden i högre grad inrikta vår export på andra världsdelar, Nordamerika, Östeuropa samt de i stort sett mindre utvecklade delarna av världen. I dessa riktningar går för närvarande närmare $\frac{1}{3}$ av vår samlade export. Vilka möjligheter som finns att öka denna andel är en fråga som skulle kräva ett mera ingående studium än vad här kan komma i fråga. Vi vill här endast fästa uppmärksamheten på, att på grund av den snabba utvecklingen av motsvarande produktion i andra världsdelar, exporten av massa och papper i framtiden i högre grad än hittills torde bli hänvisad till avsättning på den västeuropeiska marknaden och därmed främst bli beroende av efterfrågeutvecklingen där, såsom redan är fallet med exporten av malm och trävaror. Malm, massa och trävaror kan knappast komma att möta några tullhinder från Gemensamma marknadens sida. Men vi kan inte endast lita till en sådan råvaru-

export; nämnda varor kommer, även om deras samlade exportvolym stiger, enligt vår kalkyl 1965 endast att svara för 26 procent av hela exporten. Beträffande stål- och verkstadsprodukter borde möjligheterna i stort sett vara större att förskjuta exporten mot andra delar av världen, även om Västeuropa måste förbli en huvudmarknad.

Diskussionen om exportens avsättningsmöjligheter kan också formuleras som en fråga om våra terms of trade. Prisutvecklingen för exportvarorna blir beroende både av efterfrågans tillväxt utomlands, konkurrensen från andra exporterande länder och den handelspolitiska utvecklingen. Med hänsyn till sådana förhållanden kan den snabba ökning av stål- och pappersexporten, som vår kalkyl anger, inge vissa farhågor. Under förutsättning av en gynnsam handelspolitisk utveckling, speciellt gentemot Gemensamma marknaden och av en allmän ekonomisk expansion i avnämjarländerna, har vi dock icke ansett oss behöva räkna med en försämring av våra terms of trade. I motsatt fall ökar emellertid risken för en relativt ogynnsam utveckling av exportpriserna.

4.4.2 Bytesbalansen och importutrymmet

Exportinkomsterna är den dominerande posten på bytesbalansens inkomstsidan. Enligt vår kalkyl (tabell 4.4.1:1) skulle inkomsterna av kommersiell export vid oförändrade priser komma att öka med närmare 5 mmkr mellan 1960 och 1965. Vid sidan därav har vi räknat med att handelsflottans utbyggnad skulle öka sjöfartsnettot med 250 mkr, medan övriga tjänster (turism, försäkring m. m.) skulle ge ett underskott, som ökar med 50 mkr. Salderas dessa poster får vi en ökning av valutaintäkterna med 5 mmkr (tabell 4.4.2).

Vi har emellertid inte ansett att detta utrymme helt kan utnyttjas för ökad import. För det första kan man ifrågasätta, om inte *valutarenserven* borde ökas, när omfattningen av utrikeshandeln växer; för närvarande motsvarar den närmare 3 månaders import. Vi har emellertid inte ansett att valutareserven med nödvändighet behöver växa i takt med importen. Hänsyn bör bland annat tas till utvecklingen av de internationella likviditetsreserver (Internationella Valutafonden etc.), som är avsedda att kunna utnyttjas för att stärka ett lands internationella likviditet i en kris-situation.

Tabell 4.4.2 Bytesbalansen 1960 och 1965

Miljoner kronor i 1960 års priser

	1960	1965	Förändring 1960—65	
			Mkr ¹	Procent
Kommersiell varuexport.....	13 273	18 100	+ 4 800	+ 36
Sjöfartsnetto.....	+ 1 355	+ 1 600	+ 250	
Övriga tjänster, netto.....	— 215	— 250	— 50	
Saldo av föregående poster.....	+ 14 413	+ 19 450	+ 5 000	
U-hjälpsexport.....	..	+ 300	+ 300	
Saldo inkl. u-hjälpsexport.....	+ 14 413	+ 19 750	+ 5 300	
Import resp. utrymme för import ..	15 006	19 550	+ 4 500	+ 30
Bytesbalansens saldo:				
Enl. statistisk redovisning.....	— 593	+ 200	+ 800	
Efter korrektion för statistisk missvisning.....	(— 300)	(+ 500)	(+ 800)	

¹ Avrundade tal.

För det andra har vi räknat med att vårt *bistånd till u-länderna*, i form av gåvor och krediter, kommer att ökas. Vill man beräkna den belastning som detta bistånd innebär för den svenska ekonomin, bör man däri inräkna såväl tekniskt bistånd (bilateralt och genom internationella organisationer) som lån till u-länder direkt eller via internationella organ (Internationella Banken, International Finance Corporation, International Development Association m. fl.) samt svenska företags långsiktiga krediter till och direkta investeringar i u-länderna. Även om vår kapacitet för bilateralt tekniskt bistånd är begränsad, har vi räknat med att de andra kanaler som står öppna för vårt bistånd är så vida, att dess omfattning blir beroende av vår vilja att göra en ekonomisk uppoffring.

Vi har inte ansett det vara vår uppgift att ange ett program för detta bistånd. Vare sig det får formen av gåvor eller lån, respektive experttjänster i utlandet, materielleveranser eller rena valutatransaktioner, måste det emellertid komma att belasta vår bytesbalans och begränsa utrymmet för vår import. Vi har ansett det angeläget att framhålla det ofta förbisedda förhållandet, att biståndets omfattning inte bara är en fråga om svenska medborgares offervillighet utan även om en ekonomisk politik, som ger ett erforderligt överskott i vår bytesbalans.

Kalkylmässigt har vi behandlat frågan om valutaservens ökning och u-hjälpen på följande sätt: Vi har räknat med att bytesbalansens underskott 1960, vilket vi uppskattat till 300 mkr (se vidare sid. 89—90), måste utjämnas fram till 1965 och därutöver ge ett överskott på 500 mkr, oavsett om detta går till förstärkning av valutaservens eller till u-hjälp. Bytesbalansens saldo skulle enligt denna kalkyl mellan 1960

och 1965 förbättras med 800 mkr. — En oviss fråga är, i vad mån u-hjälpen tar formen av svenska varuleveranser; deras omfattning blir beroende av i vad mån svensk industri utvecklar en export på kredit till u-länderna eller gör direkta investeringar där. För sådana leveranser har vi antydningvis avsatt ett belopp på 300 mkr år 1965.

Under dessa förutsättningar beträffande bytesbalansens utveckling återstår ett utrymme för en ökning av importen med 4,5 mmkr eller med närmare en tredjedel mellan 1960 och 1965 (tabell 4.4.2).

4.4.3 Importen

Utvecklingen av importen under 1960-talet blir beroende dels av vår egen inre expansion, dels av konkurrensläget i förhållande till utlandet. För att få en utgångspunkt för en diskussion av den framtida importutvecklingen har vi gjort en beräkning av importen 1965 under antagande att vissa samband mellan importen och olika efterfrågevariabler, som gällt under 1950-talet, även skall gälla fram till 1965.¹

Enligt en sådan kalkyl skulle importen 1965 (i 1960 års priser) stiga till 19 900 mkr, vilket endast med 350 mkr eller med ca 2 procent överstiger det

¹ Sådana samband har beräknats av konjunkturinstitutet. Bland några alternativa beräkningar har vi valt en, där exportutvecklingen ingår som en förklaring till importutvecklingen. Enligt detta alternativ kan totala importen I skrivas som en funktion av två variabler X och Y på följande sätt

$$I = a + 0,49 \cdot X + 0,69 \cdot Y$$

a = nivåkonstant

X = privat konsumtion (exkl. tjänster) +
+ maskininvesteringar (exkl. militära) +
+ export (exkl. export av malm, skogsprodukter och livsmedel)

Y = lagerförändringar (exkl. lagerförändringar inom gruvor, jord- och stenindustri, skogsindustri samt korrektionsposterna för kreaturskapital och skogsuttag).

enligt ovan beräknade utrymmet för import.

Enligt denna kalkyl skulle sålunda den import, som man får vid de relationer som gällt under 1950-talet, vara i det närmaste förenlig med företagets exportbedömning och den målsättning vi uppställt för bytesbalansen. Av olika skäl kan man emellertid inte utgå från att tidigare iakttagna importbenägenheter skall gälla även i fortsättningen.

För det första påverkas importens tillväxt av *strukturella förändringar* i produktion och inhemsk efterfrågan, till vilka hänsyn endast i mindre mån tas i den förklaringsmodell vi utnyttjat. Man skulle kunna närma sig dessa problem genom en mera detaljerad analys varugrupp för varugrupp, så som skett i de försörjningsbalanser — delvis byggda på input-output-analys — vilka redovisats i bilaga 3. Vi har emellertid funnit, att de importsiffror som erhållits på detta sätt varit alltför osäkra för att de skulle kunna sammanställas till en importbudget, fördelad på varukategorier.¹

För det andra är det givet att utvecklingen av importen, liksom av exporten, påverkas av vår *relativa kostnadsutveckling i förhållande till utlandet*. Förändringar i detta avseende kan ha påverkat de statistiskt redovisade importbenägenheterna under 1950-talet, även om kostnadsfaktorn icke explicit införts i analysen. När vi använt dem för framskrivning av importen, kan detta sålunda sägas implicera det antagandet, att vår relativa kostnadsutveckling blir densamma under prognosperioden som under 1950-talet.

I själva verket får man räkna med att utvecklingen av vår bytesbalans både på export- och importsidan är relativt känslig för förändringarna i vår relativa kostnadsnivå. På importsidan

finns det visserligen varor (importerade bränslen, kaffe, sydfruktar etc.), vilka ej kan ersättas med inom landet tillverkade produkter. Å andra sidan finns varor som av olika skäl ej blir föremål för större import (tegel, cement, färskt bröd etc.). Men däremellan finns ett register av olika varor, som delvis bör vara känsliga för den relativa kostnadsutvecklingen hemma och ute. För sådana varor som exempelvis handelsjärn samt enklare garner och tyger bör redan mindre prisdifferenser kunna medföra en omställning från import till köp på hemmamarknaden och vice versa; för dessa bör med andra ord substitutionselasticiteten mellan svenska och utländska produkter vara hög. Motsvarande förhållanden gör sig gällande på exportsidan, även om elasticiteten torde vara större på importsidan.

Av detta förhållande följer, att det bör finnas betydande möjligheter att utan avstående från full sysselsättning uppnå en önskad balans i vår utrikeshandel, om man kan påverka utvecklingen av vår relativa kostnadsnivå. Hur en sådan politik får utformas är nu omöjligt att förutse med hänsyn till ovissheten om konjunkturen på exportmarknaderna, kostnadsutvecklingen i utlandet, de strukturella förändringarna av produktion och efterfrågan inom landet samt möjligheten att ersätta importerade varor med hemmaproducerade. Bortser man från möjligheten av växelkursförändringar, blir den viktigaste faktorn utvecklingen av de nominella lönerna (en fråga som givetvis bör skiljas från frågan om reallönernas utveckling). Vår analys har inte gett något underlag för att på förhand ange vilken nominell lönestegring som är förenlig med de målsättningar vi uppställt. Vi har här endast velat fäs-

¹ Beträffande importen av fasta och flytande bränslen hänvisas till kalkylen i avsnitt 2.4.

ta uppmärksamheten på lönepolitikens roll, när det gäller att uppnå den balans i vår utrikeshandel, som bland an-

nat motiveras av önskemålet att bereda utrymme för en ökad hjälp till uländerna.

4.5 Investeringarnas och konsumtionens fördelning

4.5.1 Investeringar

Såsom framgår av det föregående har investeringarna på olika områden i vår kalkyl avvägts så att de skulle möjliggöra en viss ökning av produktionen och samtidigt hålla efterfrågan på arbetskraft inom den gräns som sätts av tillgången. Investeringarnas fördelning är sålunda en reflex av den utveckling av produktionen på olika områden från vilken vi utgått. En sammanfattning av den utveckling vi kalkylerat med ges i tabell 4.5.1.

Bruttoinvesteringarna (exkl. reparationer och underhåll) under femårsperioden 1961—65 har beräknats bli ca 89 mmkr eller 28 procent större än under närmast föregående femårsperiod (1956—60). I stort sett gäller, att alla de planer och önskemål som framkommit från olika sektorer kunnat medtas. I detta avseende är situationen nu en annan än den var vid den långtidsutredning som företogs för fem år sedan; då visade det sig, att planer och önskemål vida översteg vad som rimligtvis kunde förverkligas. Nu har problemställningen tvärtom på flera områden varit, hur mycket större investeringarna skulle kunna göras med hänsyn till vår uppfattning om en önskvärd expansion. Det har emellertid därvid visat sig, att möjligheterna att öka investeringarna ofta begränsas av flaskhalsar antingen inom byggnadsverksamheten eller inom den produktion som investeringarna avser att utveckla. Vad gäller maskiner och transportmedel har vi inte räknat med några sådana begränsningar i investeringskapaciteten; de faktorer som begränsar

utvecklingen i detta avseende är främst av finansiell art.

En begränsning i kapaciteten att planera och bygga har vi bland annat ansett föreligga i fråga om *bostadsbyggandet*. Vi har utgått från, att detta borde utökas så snabbt som möjligt, men har inte vågat räkna med en större ökning än från 70 000 lägenheter 1960 till 85 000 lägenheter 1965. Trots denna uppgång och en förutsedd ökning av lägenheternas genomsnittliga storlek kommer enligt våra kalkyler bostadsbyggandets andel av de samlade investeringarna att minska något mellan 1956—60 och 1961—65 (tabell 4.5.1).

I fråga om vissa typer av *offentliga investeringar*, exempelvis universitetsbyggande och fångvård, har vi också ansett oss böra räkna med att organisatoriska flaskhalsar kan komma att försena byggandet i förhållande till planer och önskemål; det program vi infört i vår kalkyl ligger här troligen i överkant till vad som kan hinna förverkligas. Beträffande utbildning och sjukvård har tillgången på lärare och sjukvårdspersonal ansetts begränsa möjligheterna till en expansion av verksamheten och därmed också investeringarnas omfattning. Investeringarna på det offentliga civila området har dock beräknats få en något större andel av den totala investeringsvolymen 1961—65 än 1956—60.

Större rörelsefrihet i fråga om investeringarnas utveckling kan bedömas föreligga inom varuproduktion, samfärdsel och varuhandel. Även här är emellertid utvecklingen på vissa områden delvis bunden. Takten i jordbrukets

Tabell 4.5.1 Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) 1951—65

Miljarder kronor i 1960 års priser

	Totalt under perioden			Procentandelar		
	1951—55	1956—60	1961—65	1951—55	1956—60	1961—65
Jordbruk och skogsbruk.....	3,0	2,5	2,8	5,7	3,7	3,2
Egentlig industri.....	9,9	12,6	18,6	18,6	18,2	21,0
Kraftverk och eldistribution.....	4,0	4,9	5,7	7,4	7,1	6,4
Bostäder.....	11,6	15,3	19,0	21,7	22,1	21,4
Samfärdsel.....	11,6	14,9	17,9	21,7	21,5	20,2
Varuhandel.....	1,2	2,7	4,0	2,3	3,8	4,5
Offentliga tjänster:						
civila.....	6,0	8,5	11,7	11,2	12,2	13,2
militära.....	5,3	7,0	7,9	10,0	10,1	8,9
Övriga områden.....	0,7	0,8	1,0	1,3	1,2	1,1
Totalt	53,3	69,2	88,6	100	100	100

strukturuomvandling är beroende av den fram till 1965 gällande jordbrukspolitiken och därmed begränsas också investeringarnas omfattning. Skogsbrukets expansion begränsas av skogarnas tillväxt; större utrymme för ökade investeringar finns på detta område i form av skogsvägar och maskiner som ökar skogsarbetets produktivitet. De sammanlagda investeringarna inom *jord- och skogsbruk* har beräknats öka relativt litet mellan perioderna 1956—60 och 1961—65; deras andel av den totala investeringsvolymen kommer därmed att fortsätta att sjunka.

Investeringarna inom olika grenar av *samfärdseln* har under den närmaste femårsperioden beräknats med ca 20 procent överstiga investeringarna under perioden 1956—60, vilket innebär en fortsatt nedgång av deras andel av den samlade investeringsvolymen. Denna utveckling återspeglar dock motsatta tendenser inom denna grupp, som sammanhänger med transportsystemets strukturuomvandling och konjunkturer. Investeringarna i flygmateriel sjunker, sedan inköpen av stora reoplan avslutats. Handelsflottans utbyggnad har i nuvarande sjöfartskonjunktur bedömts

bli långsammare än under senare år. Järnvägsinvesteringarna blir ungefär oförändrade, medan byggandet av hamnar och vägar samt anskaffningen av motorfordon ökar.

Investeringarna i *kraftverk* ökas enligt *kraftindustrins* planer endast med ca 16 procent mellan femårsperioderna 1956—60 och 1961—65. Detta förklaras delvis av att kapaciteten på detta område i utgångsläget ligger högre än tidigare i förhållande till kraftförbrukningen. Investeringsvolymen bestäms i övrigt av kraftindustrins bedömning av utvecklingen efter 1965.

För *industrin* har vi räknat med en investeringsökning på närmare 50 procent i jämförelse med närmast föregående femårsperiod. Denna stora ökning har motiverats av önskemålet om en snabbare produktionsökning än tidigare utan en större ökning av sysselsättningen. Industrin skulle därmed öka sin andel av den samlade investeringsvolymen från 18 till 21 procent.

Även för *varuhandeln* har vi räknat med en så snabb ökning av investeringarna, att detta områdes andel av de samlade investeringarna stiger. Uppgången i jämförelse med närmast fö-

regående femårsperiod har anslagits till omkring 50 procent. Utgångspunkten har därvid varit, att den snabbare ökning av den privata konsumtionen som vi räknat med skulle kunna ske utan någon större ökning av sysselsättningen inom handeln. En sådan utveckling skulle uppnås bland annat genom en relativt snabb strukturomvandling.

Den utveckling av investeringarna, som här belysts, har fått sin prägel av det relativt korta perspektiv med vilket vi arbetat. De olika bindningar som angetts hindrar en utveckling som från en värderande synpunkt kan betraktas som optimal. Först på längre sikt kan, i den mån detta organisatoriskt förbereds, större förskjutningar äga rum, som bättre svarar mot en samhällspolitisk prioritetsbedömning. Till utvecklingsperspektivet bortom 1965 återkommer vi i avsnitt 4.8.

4.5.2 Offentlig konsumtion

Såsom framgår av avsnitt 2.9 har uppgifter angående planer för offentlig kon-

sumtion insamlats för *undervisning, hälso- och sjukvård* samt *social- och fångvård*. Dessa områden svarar för ca $\frac{2}{3}$ av civil offentlig konsumtion (jämför tabell 4.5.2).

I dessa planer har vi — förutom vissa tekniska korrigeringar — endast företagit en mindre nedjustering beträffande fångvården. Denna nedjustering har motiverats av en bedömning, att de omfattande planerna för investeringar inom fångvårdens område sannolikt inte hinner genomföras inom femårsperioden med hänsyn till projekteringsläget.

En hopsummering av de kostnader som ingår i vår kalkyl ger en volymökning 1960—65 för de tre nämnda områdena tillsammans med 23 procent (drygt 4 procent per år). För hälso- och sjukvård samt social- och fångvård har uppgången beräknats till 24 à 25 procent (se tabell 4.5.2). Utgifterna för undervisning förutses öka mindre eller med 21 procent. Främsta anledningen till att ökningen för under-

Tabell 4.5.2 Den offentliga konsumtionens utveckling 1960—65
1960 års priser och löner. Avrundade tal

	1960 Mkr	Förändring 1960—65			1965 Mkr
		Mkr	Procent	Proc./år	
Undervisning.....	2 430	+ 520	+ 21	+ 3,9	2 940
Hälso- och sjukvård.....	1 890	+ 460	+ 25	+ 4,5	2 360
Social- och fångvård.....	690	+ 160	+ 24	+ 4,4	850
Övrig civil (förvaltning, rätts- och polisväsen etc.).....	2 410	+ 590	+ 24	+ 4,4	3 000
Ospecificerat.....	—	+ 150	.	.	150
S:a civil konsumtion.....	7 420	1 880	+ 25	+ 4,6	9 300
Försvar.....	1 390	+ 110	+ 8	+ 1,5	1 500
Totalt.....	8 810	+ 1 990	+ 23	+ 4,1	10 800
därav: kommunal.....	5 250	+ 1 290	+ 24	+ 4,5	6 540
statlig (exkl. militär).....	2 170	+ 590	+ 27	+ 4,9	2 760
militär.....	1 390	+ 110	+ 8	+ 1,5	1 500

Anm. Statistik beträffande den kommunala konsumtionens fördelning på olika verksamhetsområden föreligger för närvarande inte för senare år än 1958. 1960 års värden har här erhållits genom att detta års totala kommunala konsumtion fördelats med hjälp av 1958 års andelar.

visningens del väntas bli så pass begränsad trots det pågående reformarbetet är att antalet ungdomar i grundskolans åldrar minskar, vilket motverkar de kostnadsökningar som väntas följa av förlängd skolgång och höjd undervisningsstandard. Statens utgifter för den högre utbildningen beräknas stiga betydligt snabbare (närmare 30 procent).

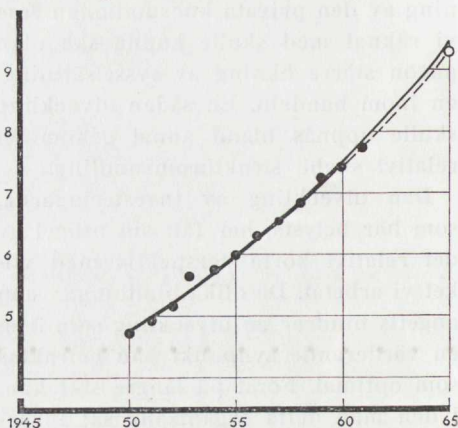
Den förutsedda ökningen för de tre här nämnda områdena med 23 procent kan uppskattas vara några procent mindre än vad som registrerats för närmast föregående femårsperiod. Vi har ej möjlighet att exakt jämföra ökningen 1955—60 och 1960—65 område för område, eftersom fastprisberäkning inte kan utföras i brist på löneindex för olika kategorier stats- och kommunalanställda. Överslagsberäkningar ger emellertid vid handen, att den konstaterade avsaktningen huvudsakligen faller på undervisningen.

Enligt vår uppfattning hade det varit önskvärt att verksamheten inom delar av de här berörda områdena hade kunnat utvecklas i snabbare takt. Expansionsmöjligheterna är emellertid begränsade på grund av flaskhalsar för projekteringen av byggnader och otillräcklig tillgång på utbildad personal. På vissa områden av hög angelägenhetsgrad — speciellt åldringsvård, daghem och förskolor samt yrkesutbildning — har vi dock ansett det vara möjligt att utöka verksamheten snabbare än vad som planerats. För detta ändamål samt som en reserv för en möjlig underskattning av kostnaderna för den planerade utbyggnaden inom olika områden har vi i kalkylen infört ett ospecificerat belopp för den offentliga verksamhetens driftkostnader 1965 på 150 mkr.

För *övriga civila* områden (förvaltning, rätts- och polisväsen, brandväsen,

Diagram 4.5.2 Den offentliga konsumtionens utveckling 1950—65 (exkl. militär)

Miljarderna kronor i 1960 års priser

Årlig ökningstakt 1950—60 enligt trendberäkningen: 4,6 procent
 Årlig ökningstakt 1960—65 enligt långtidsutredningen: 4,6 procent

Teckenförklaring: Se diagram 4.3.1, s. 106.

kyrklig verksamhet, bibliotek etc.) har som framgår av avsnitt 2.9.5 uppgifter om planer för utbyggnad av verksamheten inte insamlats annat än för några mindre delsektorer. Vi har för dessa områden antagit att driftkostnaderna kommer att stiga i samma takt som för de tre ovan specificerade sektorerna. Utgifterna för den *totala civila offentliga konsumtionen* skulle således stiga med 25 procent (4,6 procent per år) mellan 1960 och 1965 vid antagande om oförändrade löner och priser. Detta innebär en lika stor årlig ökning, som trendmässigt uppnåddes under 1950-talet (diagram 4.5.2).

Den skisserade utvecklingen skulle höja denna sektors andel av bruttonationalprodukten i löpande priser från 10,8 procent 1960 till 12,2 procent 1965. Motsvarande andel i början av 1950-talet var 8,3 procent (se tabell 3: 2, sid. 85). Beträffande *försvaret* hänvisar vi till framställningen i avsnitt 2.9.6.

4.5.3 Privat konsumtion

Den privata konsumtionen har under 1950-talet trendmässigt ökat med 3,2 procent per år. Enligt vår kalkyl för den ekonomiska utvecklingen skulle den komma att öka något snabbare under perioden 1961—65 (3,9 procent per år); jämför diagram 4.5.3.

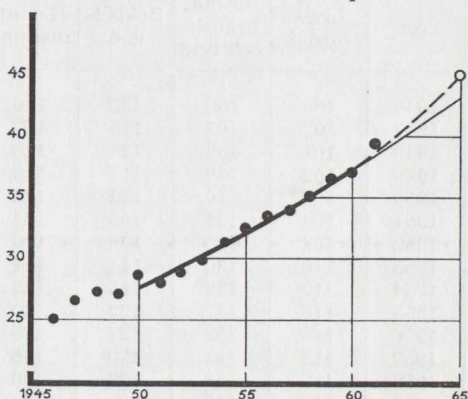
Den andel av bruttonationalprodukten som åtgått till privat konsumtion har under efterkrigstiden uppvisat en sjunkande tendens. Från 1946, då den uppgick till 64 procent, har den successivt sjunkit och var 1960 endast 54 procent. Vår kalkyl innebär, att andelen sjunker ytterligare något från 1960 till 1965.

Efterkrigstidens konsumtionsökning har — naturligt nog — inte varit lika stark för alla olika varor och tjänster. Av tabell 4.5.3: 1 framgår, att bland där betraktade varugrupper ökningstakten varit lägst för livsmedel och hushållstjänster och störst för resor. Grupperna bostad, beklädnad, hemutrustning, rekreation samt sjukvård och hygien inftar en mellanställning.

Den uppdelning på endast åtta grupper, som förekommer i tabellen, kan givetvis inte ge annat än en mycket grov bild av förändringarna i konsumtionsinriktningen. För att få en mer nyanserad uppfattning av vad som skett måste hänsyn tas även till de förskjutningar, som skett inom de i tabellen redovisade grupperna. Dessa förskjutningar har i själva verket varit mycket betydande. Inom livsmedelsgruppen kan vi sålunda konstatera en markerad övergång från mindre till mer förädlade produkter, t. ex. från mjöl till bröd samt en allmän övergång till mindre kaloriska varor, t. ex. från rotfrukter till färsk frukt och grönsaker. Inom beklädnadsgruppen kan vi konstatera en övergång från metervaror till konfektionerade varor och från garner till triåvaror. Bland hemutrustningsvarorna

Diagram 4.5.3 Den privata konsumtionens utveckling 1946—65

Miljarderna kronor i 1960 års priser

Årlig ökningstakt 1950—60 enligt trendberäkningen: 3,2 procent

Årlig ökningstakt 1960—65 enligt långtidsutredningen: 3,9 procent

Teckenförklaring: Se diagram 4.3.1, s. 106.

har de elektriska hushållsmaskinerna ökat särskilt mycket och under de allra senaste åren är det televisionens expansion som dominerat utvecklingen. Den stora ökningen i resevolymen kan helt skrivas på bilismens konto; utnyttjandet av de kollektiva färdmedlen har under 1950-talet förblivit i stort sett oförändrat.

De förskjutningar i den privata konsumtionens inriktning, som kommit till stånd under de senaste 15 åren, kan i huvudsak sägas vara en »naturlig» följd av den allmänna välståndsstegring som samtidigt ägt rum. Det är välbekant, att konsumtionsinriktningen i ett samhälle med stigande välstånd undergår vissa karakteristiska förskjutningar: en övergång från »nödvändighetsvaror» till mer »umbärliga» varor, en övergång från sådana varor som kräver mycket arbete från husmoders sida till mer lättbearbetade varor, en stark ökning i köpen av hushållsmaskiner, likaså en stark ökning i köpen av »fritidsvaror»,

Tabell 4.5.3:1 Den privata konsumtionens utveckling 1946—60

Volymindex: 1946 = 100

År	Livs- medel	Bostad, bränsle och lyse	Bekläd- nad	Hemut- rustning	Hus- hålls- tjänster	Resor	Rekrea- tion	Sjuk- vård och hygien	Total konsumtion
1946	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1947	102	103	115	117	101	113	109	104	106
1948	101	108	124	120	99	120	113	105	108
1949	102	110	117	113	96	123	114	108	108
1950	107	116	122	122	93	150	118	116	114
1951	104	121	105	121	98	163	122	110	112
1952	108	126	108	120	100	164	126	119	116
1953	110	130	114	117	99	182	132	127	120
1954	112	139	115	123	102	217	137	134	125
1955	115	147	122	130	104	226	142	139	130
1956	116	153	127	136	103	234	146	147	133
1957	115	153	130	145	103	248	152	154	135
1958	117	163	132	160	108	258	150	162	140
1959	118	167	136	184	111	278	150	171	145
1960	121	176	139	177	120	284	149	176	148

t. ex. sportartiklar, och en minskning eller en obetydlig ökning i utnyttjandet av vissa personliga tjänster, t. ex. sådana som utförs av hembiträden och skomakare. Till bilden hör vidare framträngandet av »nya» varor, som mer eller mindre fullständigt »slår ut» förut befintliga likartade varor från marknaden. Dessa karakteristiska drag i konsumtionsutvecklingen har kunnat konstateras i många länder. Att de återfinns även i vårt land innebär tydligen, att utvecklingen här i landet hittills följt ett välkänt mönster. Även om detta förhållande ingalunda utgör ett bevis för att den svenska konsumtionsutvecklingen även i framtiden kommer att följa ett sådant mönster, är det dock ett starkt argument för att så skall bli fallet. Den prognos, som nedan kommer att presenteras, är i själva verket baserad på ett antagande därom.

Inom Industriens utredningsinstitut (IUI) utarbetades 1957 en prognos över den privata konsumtionens utveckling fram till 1965. Denna prognos reviderades sedan på vissa punkter 1959. Den allmänna bild av konsumtionsinrikt-

ningens förändringar i framtiden, som där ges, har vi inte haft anledning betvivla. När det gäller den i prognosen givna numeriska precisionen av utvecklingen på olika områden har vi emellertid vid våra framtidsbedömningar icke kunnat utnyttja dessa tidigare beräkningar. Anledningen därtill är i främsta rummet att de av IUI reviderade prognoserna baserats på ett antagande om en ökning av den totala privata konsumtionen med 2 procent per capita och år från 1958 till 1965, medan vår framtidsbedömning som tidigare nämnts utgår från en förutsättning om en i det närmaste dubbelt så snabb ökning. Därtill kommer, att sedan 1959 åtskilliga fakta framkommit, som på vissa punkter ger anledning till justeringar av de förutsättningar och hypoteser, som man arbetade med i 1959 års prognos.

Vi har inte ansett det motiverat att på detta område lägga ned så mycket arbete som skulle varit nödvändigt för att åstadkomma en brett upplagd och väl genomarbetad konsumtionsprognos. Att erhålla en sådan har inte bedömts vara av primärt intresse för den pro-

Tabell 4.5.3:2 Prognos för den privata konsumtionens utveckling 1960—65

	Konsumtion 1960. Mkr i 1960 års priser	Volymökning		
		Procent		Prognos 1960—65
		1953/54—60	Procent	Mkr
Livsmedel.....	14 550	8	13	1 900
Bostad, bränsle och lyse	5 450	31	24	1 300
Beklädnad	4 600	22	23	1 050
Hemutrustning	2 950	48	32	950
Hushållstjänster	1 050	20	22	250
Resor	4 500	42	30	1 350
Rekreation	2 000	11	21	400
Sjukvård och hygien	1 900	35	32	600
Totalt	37 000	21	21	7 800

Anm. De procentuella ökningstal för 1950-talet är beräknade från konsumtionsvolym i 1954 års priser. För prognosen gäller 1960 års priser.

blematik vi stått inför. Därför har ett mer schematiskt förfarande valts. I stort sett kan detta sägas ha inneburit en justering av IUI:s prognoser från 1959. Denna justering har gjorts med ganska grova metoder i den meningen, att den med undantag för livsmedelsgruppen huvudsakligen baserats på kalkyler gällande de starkt sammanslagna varugrupper som redovisas i tabell 4.5.3: 1. Mera tillfredsställande hade varit att utgå från en finare varugrupping, men det skulle ha medfört ett betydande merarbete. För våra ändamål har det ansetts fullt tillräckligt med mer schematiska beräkningar, även om dessa då närmast måste få karaktären av överslagskalkyler. Det kan här påpekas att prognoserna baserats på antaganden om oförändrade prisrelationer utom för enstaka varuområden. De viktigaste av dessa utgörs av personliga tjänster och spritdrycker, vars relativa priser förutsatts stiga.

Resultatet av utredningens beräkningar framgår av tabell 4.5.3:2. Förutom prognossiffrorna visas där till jämförelse motsvarande ökningstal för perioden 1953/54—60. Att just denna jämförelseperiod valts beror därpå, att den totala konsumtionens volym år 1960

översteg genomsnittet för åren 1953 och 1954 procentuellt sett lika mycket som 1965 års totala konsumtionsvolym beräknas överstiga 1960 års. Det må emellertid observeras, att 1960 års värden på vissa punkter är »onormala», beroende på omsättningsskattens införande på nyåret 1960. Vissa köp, som normalt skulle ägt rum i början på 1960, förlades i stället till 1959 års slut. Av naturliga skäl gällde detta i synnerhet varaktiga varor.

Det framgår av denna tabell, att den procentuella ökningen mellan 1960 och 1965 för grupperna beklädnad, hushållstjänster samt sjukvård och hygien beräknas bli av samma storleksordning som motsvarande ökning mellan 1953/54 och 1960. För grupperna livsmedel, bostad, resor, hemutrustning och rekreation är skillnaderna mellan prognosen och den gångna utvecklingen däremot ganska stora. Därvid är emellertid att märka, att livsmedelspostens ökning under perioden 1953/54 till 1960 sannolikt är något underskattad i det statistiska materialet och för bostadspostens del hänger skillnaden ihop med förhållandena på utbudssidan; jämförelseperioden omfattar ju fler år än prognosperioden. För de tre övriga

gruppernas del kan de stora avvikelserna huvudsakligen tillskrivas de senaste årens snabba expansion på bilismens och televisionens område. Denna expansion har medfört en »onormalt» snabb procentuell ökning av grupperna resor och hemutrustning och en »onormalt» liten ökning i gruppen rekreation. I prognosen har visserligen räknats med en ökning såväl i bilinnehav som i televisionsinnehav men procentuellt sett blir denna ökning väsentligt långsammare än under de senast förflutna åren.

Med tanke på den relativt höga näringsstandard som råder i vårt land kan det kanske synas förvånande att den gjorda prognosen anger så mycket som 13 procents ökning av livsmedelskonsumtionen. Detta så mycket mer som prognosen gjorts under antagandet att spritkonsumtionen icke kommer att stiga (det har här förutsatts att politiken på detta område utformas så att spritkonsumtionen förblir vid 1960 års nivå). Det må emellertid påpekas att den ökning som förutses i livsmedelskonsumtionen inte är tänkt som en kvantitativ ökning med avseende på kaloriinnehållet utan enbart som en kvalitativ ökning, i främsta rummet då en fortsatt ökning från mindre till mer förädlade produkter.

Den i prognosen angivna siffran för bostadskonsumtionens ökning har beräknats med utgångspunkt från den byggnadsverksamhet som vi räknat med. Prognosen är således baserad på *utbudssidans* utveckling. Huruvida den erhållna ökningen också svarar mot den efterfrågeökning som framkommer är svårt att säga. Det beror givetvis i hög grad på hur prisutvecklingen kommer att te sig. Med tanke på den bostadsbrist som för närvarande råder, befolkningsutvecklingen och den inkomstelasticitet man kan räkna med för bostadskonsumtionens del kommer den angiv-

na utbudsökningen med all sannolikhet inte att vara tillräcklig för att vid nuvarande hyresnivå åstadkomma jämvikt mellan tillgång och efterfrågan 1965 (jämför avsnitt 2.6).

Sannolikt kommer åtskilliga under 1960-talet att i starkt växande utsträckning försöka skaffa sig fritidsbostäder. Man har därför anledning tro att de med innehav av sådana bostäder förenade kostnaderna kommer att öka ganska väsentligt. Att ge något kvantitativt mått på vad detta skulle komma att betyda för konsumtionsinriktningen är emellertid inte lätt med den ytterst bristfälliga statistiska information som föreligger på detta område. Man vet t. ex. inte hur många familjer som har egen sommarstuga och inte heller hur många familjer som hyr sommarbostad. Av socialstyrelsens konsumtionsundersökning gällande 1958 framgår emellertid, att detta år utgifterna för sommarstuga genomsnittligt uppgick till endast 2 procent av de totala bostadskostnaderna, vilket tyder på att även en relativt sett stor ökning i dessa utgifter skulle få en ganska liten effekt på den totala bostadskonsumtionens omfattning.

Under efterkrigstiden har beklädnadskonsumtionens utveckling varit mycket ojämn (se tabell 4.5.3:1). Man har tolkat utvecklingen så, att den kraftiga volymökningen på slutet av 1940-talet var en temporär företeelse, förorsakad av då rådande speciella efterkrigsförhållanden, och att stagnationen under första hälften av 1950-talet innebar en återanpassningsprocess vilken skulle följas av en mer »normal» utveckling. Det som hänt under 1950-talets senare hälft motsäger icke denna tolkning. I enlighet härmed har utredningen baserat sin prognos på ett antagande om att beklädnadskonsumtionen kommer att öka något snabbare än den totala privata konsumtionen eller

med 23 procent. Liksom för livsmedel förutses en fortsatt övergång från mindre till mer förädlade varor, från garner och tyger till trikå- och konfektionsvaror.

För gruppen hemustrustningsvaror har räknats med en stark ökning i köpen av hushållsmaskiner medan däremot köpen av televisionsapparater väntas stagnera. I detta sammanhang må en kommentar vara på sin plats beträffande de elektriska hushållsmaskinerna. Som tidigare nämnts kan köpen av sådana varor förväntas växa snabbt vid stigande välstånd. Det må emellertid observeras, att köpen av hushållsmaskiner endast utgör en ringa del, ca $\frac{1}{10}$, av de totala utgifterna för hemustrustningsvaror — gruppen domineras i själva verket av möbler och hushållstextilier. Vidare innehåller denna varugrupp en mängd artiklar med relativt låg inkomstelasticitet, t. ex. köksutensilier och sänglinne. Jämte vad som ovan sagts angående televisionsköpen är detta förklaringen till den kanske oväntat låga ökningstakt, som prognosen anger för varugruppen i fråga.

För reseutgifternas del har i prognosen räknats med att personbilbeståndet i landet skall stiga till 1,6 miljoner fordon 1965. Någon större ökning i utnyttjandet av de kollektiva färdmedlen, bortsett från flyget, har däremot ej ansetts vara att förvänta. Att utgifterna för flygresor kommer att stiga snabbt förefaller helt självklart. I prognosen har räknats med inemot en fördubbling mellan 1960 och 1965. Att göra några finare kalkyler på detta område är inte möjligt på grund av brist på statistisk information.

Bland de i resegruppen ingående varorna finns det en post för vilken en ganska stor ökning kan förväntas och det är utgifter för egna båtar. Under de senaste åren har ju köpen av mo-

torbåtar ökat snabbt och att denna expansion kommer att fortsätta förefaller sannolikt. På detta område kommer emellertid återigen bristen på statistiska data in som en för möjligheterna att göra numeriskt preciserade prognoser starkt begränsande faktor. I prognosen har därför ingen hänsyn tagits till vad en eventuell expansion på motorbåtsområdet kan komma att betyda. Grova överslagsberäkningar ger vid handen, att beståndet för närvarande är av storleksordningen 150 000 och att tillväxten under de två senaste åren varit något sådant som 20 000 à 30 000 per år. Detta gör att man kan räkna med att den årliga kostnaden för inköp, drift och underhåll för närvarande uppgår till 200 à 300 mkr. Även om dessa utgifter skulle stiga är det sålunda en i jämförelse med övriga resekostnader relativt liten post det här är fråga om.

Till gruppen rekreation räknas här diverse varor och tjänster av sinsemellan ganska olika karaktär: sportartiklar, leksaker, tidningar, nöjen av olika slag, fotografiutrustning m. m. Hur utgifterna härför kommer att utvecklas i framtiden är i själva verket ganska vanskligt att säga. Denna varugrupp innehåller flera typexempel på varor med hög inkomstelasticitet och därför skulle man vänta sig att utgifterna stiger kraftigt i framtiden. Mot detta står emellertid det förhållandet, att ett ökat televisionsinnehav i och för sig är ägnat att minska denna typ av konsumtion. Televisionen utgör nämligen till viss del ett substitut för denna. Att så är fallet har manifesterats bland annat genom att rekreationsutgifterna i vårt land efter att tidigare ha stigit ganska snabbt fr. o. m. 1957 började att minska. Det är i främsta rummet utgifterna för nöjen som nedgått. Ett ökat televisionsinnehav måste därför tänkas medföra en minskande tendens i utgifterna för

rekreation. Den här angivna prognosen har emellertid baserats på det antagandet, att televisionens minskande effekt på rekreationsutgifterna i framtiden kommer att mer än väl kompenseras av den »naturliga» inkomstelasticiteten hos hithörande varor.

Det må till sist påpekas, att det finns vissa privata konsumtionsutgifter, som på grund av bristande statistisk information icke innefattas i de ovan redovisade beloppen. Av vad som tidigare sagts har framgått att köpen av motorbåtar hör till denna kategori. Som exempel på andra sådana oredovisade konsumtions-

utgifter kan här nämnas utrikes resor, hotell- och pensionatsutgifter, advokat-arvoden samt skolavgifter. Då man saknar statistiska data för dessa poster, vet man inte mycket om hur stor summan av denna oredovisade konsumtion kan vara. Det brukar dock anses, att den icke kan uppgå till mer än ett fåtal procent av hela den privata konsumtionen. Det förhållandet att dessa poster lämnats obeaktade, torde därför icke ha medfört någon mer väsentlig snedvridande effekt på de ovan redovisade prognoskalkylerna.

4.6 Framstegstakten och resursernas fördelning

4.6.1 Avvägningen investeringar-konsumtion; principiella synpunkter

I den kalkyl för den ekonomiska utvecklingen som framlagts i det föregående ingår en viss avvägning mellan investeringar och konsumtion. Denna avvägningsfråga bör, som vi sett det, i hög grad bedömas utifrån de aktuella utvecklingsbehoven inom de olika områdena av samhällsekonomin; till sådana synpunkter återkommer vi i det följande. Man har emellertid även anledning att se den som en fråga om fördelningen av konsumtionen på en närmare och en mera avlägsen framtid.

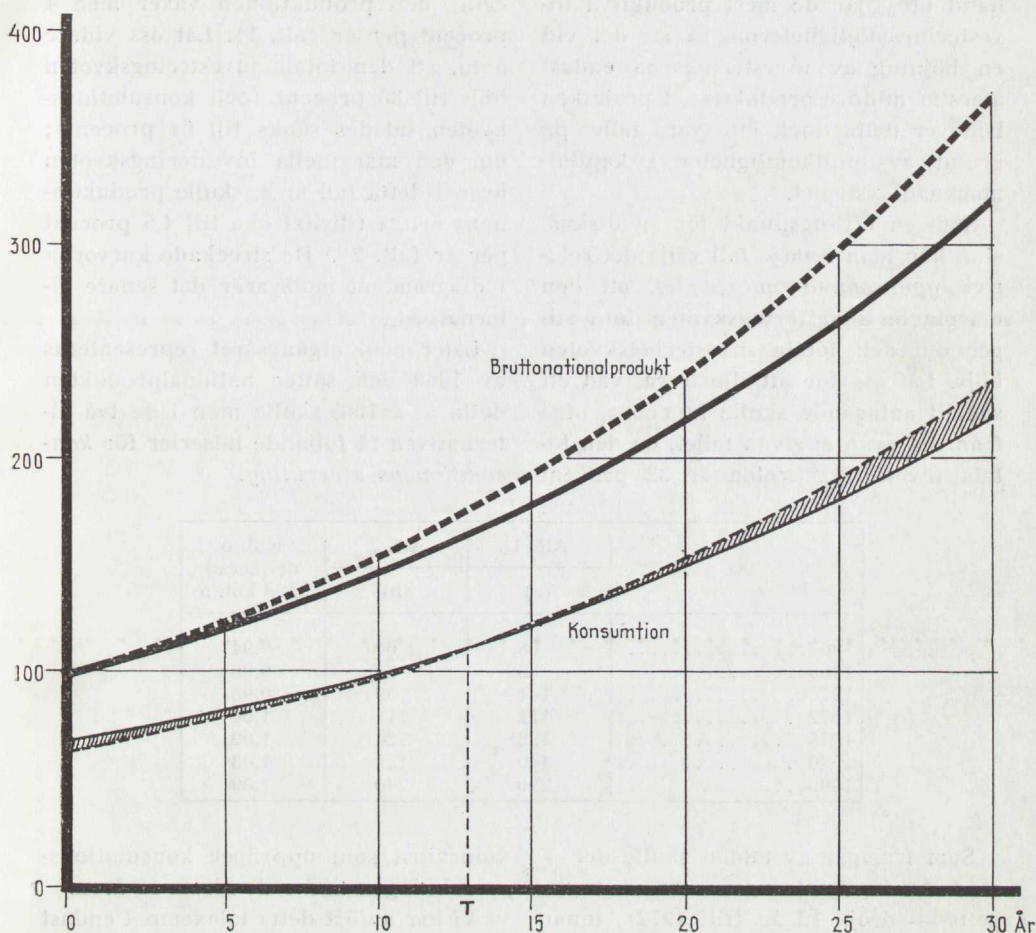
Innebörden av den senare frågeställningen kan klargöras i anslutning till ett räkneexempel. Antag att i ett utgångsläge investeringarna uppnått en viss andel av nationalprodukten (säg att denna totala investeringskvot är 32 procent), medan konsumtionen utgör resten (68 procent). Antag vidare, att nationalprodukten väntas växa med 4 procent per år, om vi i framtiden *behåller utgångsårets totala investeringskvot*.¹ Konsumtionen kommer då,

eftersom dess andel av nationalprodukten är oförändrad, att stiga i samma takt som produktionen, dvs. med 4 procent per år. Denna utveckling anges med heldragna kurvor i diagram 4.6.1.

Låt oss nu anta att man som ett alternativ överväger att *höja investeringskvoten* i utgångsåret och behålla denna högre kvot under den framtida ut-

¹ Detta skulle innebära, att den marginella investeringskvoten ($I/\Delta O$) = 8, en siffra som relativt nära ansluter sig till denna kvots storleksordning inom den svenska ekonomin under senare år. Produktionens årliga tillväxt ($\Delta O/O$) motsvarar nämligen kvoten mellan total och marginell investeringskvot, om den senare definieras som förhållandet mellan investeringarna under ett år och produktionsökningen under det följande: $0,32/8 = 0,04$ — Antagandet om en konstant marginell investeringskvot under ett förlopp, där kapitalstocken successivt växer, är relativt godtyckligt. Det förutsätter en viss balans mellan de tekniska framstegen och tendensen till avtagande avkastning hos kapitalet. En marginell investeringskvot, som hänför sig till två på varandra följande år, kan även påverkas av förändringar i de nya kapitalföremålens utmognadstid. En förskjutning mot mera långsiktiga investeringar bör tendera att sänka den produktionsökning på kort sikt som svarar mot investeringarna; den kortsiktiga marginella investeringskvoten kommer sålunda att höjas.

Diagram 4.6.1 Principdiagram för sambandet mellan investeringskvot och konsumtion

vecklingen. *Produktionens* ökning kommer då att bli snabbare och konsumtionens *tillväxt* från utgångsläget kommer följaktligen att påskyndas i samma mån. Men dess *andel* av nationalprodukten har i utgångsläget sänkts; den kommer därför först vid en framtida tidpunkt (T i diagrammet) att nå upp till och därefter överstiga den nivå, som den skulle ha haft, om investeringskvoten inte hade höjts. Ett sådant alternativ anges med streckade kurvor i diagrammet.

Hur mycket den totala investeringskvoten måste höjas och konsumtionskvoten i motsvarande mån sänkas för att uppnå en viss ökning av produktionens tillväxttakt under de framförliggande åren beror nu på det marginella förhållandet mellan investeringar och produktionstillskott. Utgår vi från att utvecklingen av arbetsinsatsen inte ändras, kommer vid ökade investeringar produktionens kapitalintensitet att ökas, och detta borde medföra att den marginella investeringskvoten stiger. Man

kan också se saken så, att man i första hand utnyttjar de mest produktiva investeringsmöjligheterna, så att det vid en höjning av investeringarna endast återstår mindre produktiva. I praktiken behöver detta dock inte vara fallet på grund av ofullkomligheter i kapitalmarknadssystemet.

Som en utgångspunkt för en diskussion kan man i varje fall välja det relativt *gymsamma antagandet*, att den marginella investeringskvoten inte stiger om den totala investeringskvoten höjs. Låt oss för att illustrera, vad ett sådant antagande skulle innebära, utgå från det ovan angivna fallet, då den totala investeringskvoten är 32 procent

(och konsumtionskvoten således 68 procent) och produktionen växer med 4 procent per år (alt. 1). Låt oss vidare anta, att den totala investeringskvoten höjs till 36 procent (och konsumtionskvoten således sänks till 64 procent); om den marginella investeringskvoten även i detta fall är 8, skulle produktionens årliga tillväxt öka till 4,5 procent per år (alt. 2).¹ De streckade kurvorna i diagrammet motsvarar det senare alternativet.

Låter man utgångsåret representeras av 1960 och sätter nationalprodukten detta år = 100, skulle man i de två alternativen få följande talserier för *konsumtionens utveckling*.

År	Alt. 1	Alt. 2	Kol. b dividerad med kol. a
	(a)	(b)	
1960.....	68	64	0,94
1965.....	83	80	0,96
1970.....	101	99	0,98
1972.....	111	111	1,00
1975.....	122	124	1,02
1980.....	149	154	1,03
1990.....	220	240	1,09

Som framgår av tablån skulle det — med de förutsättningar som ovan angetts — dröja 12 år (till 1972), innan man vid den högre investeringskvoten uppnått samma konsumtionsnivå som vid den lägre. Först fr. o. m. det 13:de året (1973) skulle konsumtionen börja bli större än den skulle ha varit, om den totala investeringskvoten inte hade höjts. Man kan nu fråga, hur länge det dröjer, innan konsumtionen summerad över alla år från periodens början blir lika stor i alternativet med den högre investeringskvoten som i alternativet med den lägre. Av diagrammet (streckade ytor) kan man sluta sig till, att det dröjer ytterligare ungefär ett årtionde (fram till början av 1980-talet) innan konsumenterna hunnit göra en konsum-

tionsvinst som uppväger konsumtionsminskningen under de första 12 åren.

Vi har anfört detta talexempel endast som en utgångspunkt för en diskussion av frågans tidsdimensioner. Avgörande för resultatet har varit antagandet, att investeringarnas produktionseffekt inte minskas när deras nivå höjs. Räknar vi med, att investeringarnas produktionseffekt sjunker, om de ökas, *förlängs de tider* som angetts i exemplet. Det skulle då krävas en större sänkning av konsumtionens andel av nationalprodukten för att uppnå den takt i produktionsökningen som exemplet anger.

Huruvida en ekonomisk politik, som

¹ $0,36/8 = 0,045$.

inriktas på en höjning av investeringskvoten och en snabbare ökning av produktionen, lönar sig ur konsumtions-synpunkt eller inte, blir tydligen beroende av hur man värderar konsumtion nu och i framtiden. Det exempel vi anfört, som ansluter sig till aktuella storleksförhållanden i den svenska ekonomin, tyder på att denna fråga måste ses på relativt lång sikt och att man vid en avvägning måste ta hänsyn till olika generationers intressen. Enligt räknexemplet, som betecknats som relativt gynnsamt, skulle *redan i det lägre investeringsalternativet* konsumtionen bli mer än 3 gånger större efter 30 år. Höjningen av investeringarnas andel skulle öka denna högre standard med endast ca 10 procent. Man kan inför ett sådant perspektiv kanske tveka, om ett sådant resultat är värt en uppoffring av konsumenter, som lever på dagens betydligt lägre standard. Å andra sidan behöver — om sänkningen av konsumtionskvoten i motsats till vårt exempel fördelas på några år — konsumtionen icke till en början absolut sett sjunka utan behöver endast *stiga långsammare*, än den annars skulle ha gjort (jämför utvecklingen under 1950-talet).

De kalkyler som här anförts har utgått från den traditionella uppdelningen i nationalräkenskaperna på »investeringar» och »konsumtion». Till investeringarna hänförs då enbart anskaffningen av realkapital, medan till konsumtionen hänförs utgifter för utbildning, forskning samt tekniskt och organisatoriskt utvecklingsarbete, i den mån de icke ingår i kapitalvaruproduktionens förädlingsvärde. I själva verket skulle hela denna grupp av utgifter, som numera stigit till betydande belopp, alternativt kunna betraktas som investeringar i ett »immateriellt» kapital, som är sidoställt med realkapitalet. Mot dessa båda typer av investeringar kan

ställas »övrig konsumtion», och frågan blir då vilka uppoffringar av sådan »övrig konsumtion» man vill göra för att genom investeringar i ena eller andra formen uppnå en större »övrig konsumtion» i framtiden. I den mån investeringar i »immateriellt» kapital ger en större avkastning i form av en framtida produktionsökning än investering i realkapital, hör de förra ges företräde, och det bör löna sig att sträcka uppoffringen av löpande »övrig konsumtion» längre, än om alternativet endast vore investering i realkapital. I samma riktning verkar det förhållandet att en högre utbildning, speciellt om den ger utrymme för mera allmänna bildningsvärden, kan tillmätas en betydelse utöver vad som enligt vanliga normer registreras som en ökning av nationalprodukten.

Även om långsiktiga synpunkter av den art, som berörts i det föregående, kan bilda en allmän bakgrund för bedömningen av avvägningen investeringar—konsumtion, kommer denna avvägning, såsom tidigare antytts, också att påverkas av synpunkter av mera kort-siktig art. Man har sålunda anledning att beakta det enkla faktum, att olika konsumtionsbehov på det privata och offentliga området som framträder på kort sikt *förutsätter vissa investeringar*. Den aktuella handelspolitiska utvecklingen kan likaså, om den ej skall få ogynnsamma verkningar på landets ekonomi, kräva en omstrukturering av produktionen genom investeringar. Andra investeringar krävs, om samhällsekonomin i övrigt skall utvecklas på ett konsistent och balanserat sätt. Sådana mera närliggande målsättningar kan leda till krav på utvecklingen av den samlade investeringsvolymen till vilka hänsyn måste tas vid sidan av det mera långsiktiga perspektiv på konsumtionsutvecklingen, som i det föregående be-

handlats. I avdelning 1 har på olika punkter sådana frågor om målsättningar och ekonomisk konsistens berörts inom ramen för de närmaste årens utveckling. Vår framställning har visat, hur vi från sådana utgångspunkter byggt upp en bild av investeringarnas utveckling med fördelning på olika områden.

I följande avsnitt kommer vi att närmare diskutera den för svensk ekonomi under 1960-talet aktuella avvägningen

mellan investeringar och konsumtion ur de olika synpunkter som ovan berörts.

4.6.2 Kommentarer till avvägningen investeringar-konsumtion 1960—65

Den utveckling av nationalproduktens fördelning som ägt rum under de senaste årtiondena har inneburit, att konsumtionens andel av nationalprodukten successivt sänkts och investeringskvoten i motsvarande grad höjts.

	Andel av bruttonationalprodukten i procent			
	1938/39	1950	1960	1965
Total konsumtion	73	70	65	65
därav:				
offentlig (exkl. försvar).....	7	8	11	12
privat.....	66	62	54	53

Man finner sålunda att den samlade konsumtionens andel under de båda sista årtiondena sjunkit från ca $\frac{3}{4}$ till ca $\frac{2}{3}$ av nationalprodukten. Denna utveckling bildar en fortsättning på den som ägde rum under mellankrigstiden. Siffran 73 procent för åren 1938/39 låg sålunda lägre än under de tidigare åren av 1930-talet, då den närmade sig 80 procent. Under 1920-talet låg konsumtionskvoten enligt tillgängliga beräkningar ännu något högre (i genomsnitt ca 83 procent).

En motsvarande ökning har skett av investeringarnas andel.

Den successiva ökningen av investeringskvoten har i och för sig på kort sikt hållit tillbaka konsumtionens tillväxt. Den snabbare produktionsökning, som följer av ökade investeringar, bör emellertid också ha gjort sig gällande. Utvecklingen under 1950-talet kan betraktas som resultatet av sådana motsatta tendenser. Nationalproduktens trendmässiga tillväxt ökade till ca 3,5 procent per år, medan konsumtionens tillväxt stannade vid 3,2 procent per år,

vilket dock innebär en något högre tillväxttakt än under tidigare år.

I den kalkyl vi genomfört för perioden 1960—65 har vi räknat med att den investeringskvot vi uppnått genom den tidigare utvecklingen skulle bibehållas och ge till resultat en något snabbare ökning av produktionen än under 1950-talet. Konsumtionen skulle då av två skäl stiga snabbare än under det senaste decenniet; dels genom att produktionen stiger snabbare än tidigare, dels genom att konsumtionens andel av produktionen inte fortsätter att falla. Det är samtidigt uppenbart att, om man under de närmaste åren ytterligare höjde investeringskvoten, effekten i konsumtionsökande riktning av dess tidigare höjning skulle fördröjas, samtidigt som konsumtionen på längre sikt, kanske på 1970-talet, skulle kunna bli större, än om man stannade vid 1960 års investeringskvot.

I anslutning till den problemställning vi angett i föregående avsnitt skulle sådana överväganden kunna bilda utgångspunkten för en diskussion om av-

vägningen mellan konsumtion nu och i framtiden. Den avvägning mellan investeringar och konsumtion för vilken vi stannat i vår kalkyl för åren 1960—65 har gjorts mot bakgrunden av sådana överväganden. Vi har emellertid funnit att valmöjligheterna varit begränsade av flaskhalsar och tröghetsfaktorer av olika slag. På ett flertal områden har möjligheterna att inom en så kort period som fem år öka investeringarna i snabbara takt, än vad vår kalkyl anger, varit problematiska. Arten av de bindningar till vilka vi måst ta hänsyn har redovisats i avdelning 2; dessa slutsatser är emellertid omgivna med en ovisshetsmarginal, till vilken vi återkommer i det följande.

Medan vi sålunda bedömt möjligheterna att på ett meningsfullt sätt ytterligare *höja investeringskvoten* under de närmaste åren som relativt begränsade, hade den motsatta möjligheten, att *sänka den*, givetvis stått öppen. Detta skulle exempelvis ha kunnat innebära, att investeringarna och därmed också produktionsökningen inom industri och handel blivit mindre, liksom att det hade byggts färre skolor, sjukhus, vägar m. m. Den samhällspolitiska bedömning från vilken vi utgått har inneburit, att en förskjutning i denna riktning inte är önskvärd. Motiven för denna ståndpunkt är både av långsiktig och kortsiktig natur.

Vi har sålunda inte ansett att man nu genom att sänka investeringskvoten bör avstå från möjligheten till en snabbare framstegstakt än tidigare. Vi återkommer i ett senare avsnitt (4.8) till några mera långsiktiga synpunkter på denna fråga. Ett motiv blir därvid, att vi på längre sikt inte bör sacka efter i den internationella utvecklingen. Redan de krav utvecklingen under de närmaste åren ställer ger emellertid tillräckliga motiv för att hålla investeringarna så

stora som möjligt. Speciellt har vi därvid fäst avseende vid betydelsen av att industrin, som har det mest utsatta läget i konkurrensen med utlandet, i nuvarande handelspolitiska situation bör få möjligheter genomföra en expansion och rationalisering i all den omfattning, som svarar mot företagens egen bedömning av expansionsmöjligheterna. Vi har vidare ansett att byggandet av bostäder, skolor, sjukhus m. m. bör genomföras i största möjliga omfattning under hänsynstagande till personaltillgångarna; investeringarna har här en specifik konsumtionsmotivering, samtidigt som de bildar ett stöd för produktionsökningen både på kortare och längre sikt. Det finns andra områden, exempelvis vägar, vatten och avlopp, för vilka även lägre investeringsbelopp än vi angett kanske kunde diskuteras; vår kalkyl kan här sägas ge uttryck för en viss värderingsmässig avvägning mot den löpande konsumtionen. Men på dessa, liksom på andra områden, exempelvis kraftförsörjning, transportväsende och handel, blir investeringarna inom vissa gränser en konsekvens av den ekonomiska utvecklingen i övrigt. Deras volym påverkas i höjande riktning därav, att den begränsade ökningen i tillgången på arbetskraft under 1960-talet måste uppvägas av en utveckling i mera kapitalintensiv riktning, om ett givet produktionsresultat skall kunna uppnås.

Vår bedömning blir sålunda, förenklat uttryckt, att en snabbare ökning av investeringarna än vi förutsatt på åtskilliga stora områden knappast är möjlig. Det större utrymme som därmed öppnas för ökad konsumtion förutsätter i sin tur betydande konsekvensinvesteringar. Men de samlade investeringar som från dessa utgångspunkter erhålls ger ej anledning att höja investeringskvoten. Att sänka den för att öka konsumtionens andel — och därigenom

sänka produktionens framstegstakt — har vi å andra sidan uteslutit. Vi har, när vi dragit dessa slutsatser, också vägljett av olika synpunkter på den konsumtion som skulle kunna rymmas inom den ram som står till förfogande.

Som framgår av tablån i början på detta avsnitt har under de båda senaste årtiondena minskningen av konsumtionens andel endast gällt den del som finansieras av hushållen, medan den del som finansieras med skattemedel, den offentliga konsumtionen¹, ökat sin andel av den totala konsumtionen. Denna andel, som 1938/39 uppgick till knappt $\frac{1}{14}$, hade 1960 stigit till omkring $\frac{1}{9}$. Uppdelningen på privat och offentlig konsumtion har delvis en organisatorisk och finansiell motivering. Expansionen på båda områdena bidrar till standardstegringen.² Ur denna synpunkt har uppdelningen det intresset, att de områden som dominerar den offentliga konsumtionen — främst utbildning, sjukvård och socialvård — haft en relativt snabb expansion. Den förskjutning av kostnaderna för konsumtionen som ägt rum förklaras emellertid delvis av en relativ fördyring av de mera arbetsintensiva offentliga tjänsterna. Till viss del har förskjutningen också inneburit att utgifter flyttats över från hushållen till det allmänna.

Vår tidigare genomgång av olika delar av den offentliga konsumtionen har visat, att på områden sådana som utbildning, sjukvård, åldringsvård m. m. stora otillfredsställda konsumtionsbehov föreligger, markerade av köer utanför skolor och sjukhus. På utbildningen och sjukvården kan dessutom produktions-synpunkter anläggas. Vår bedömning har därför blivit, att man på dessa områden bör söka genomföra en så snabb expansion som är möjlig med hänsyn till personaltillgång och kapaciteten att planera och organisera. Från sådana ut-

gångspunkter har vi beräknat, att denna del av konsumtionen även under åren 1960—65 skulle fortsätta att öka sin andel av nationalprodukt och total konsumtion. Våra kalkyler är sålunda på denna punkt i huvudsak avsedda att ange det största program, som vi ansett vara möjligt och rimligt att förverkliga, samtidigt som vi icke kan finna det motiverat att göra programmet väsentligt mindre ens om utrymmet för den samlade konsumtionen skulle bli mindre än vad vi beräknat.

Enligt våra kalkyler skulle utrymmet för den privata konsumtionen stiga något långsammare än den offentliga konsumtionen. Detta skulle ändå innebära en ökning med närmare 4 procent per år, att jämföra med en trendmässig ökning med 3,2 procent per år under 1950-talet. Däri ingår då utgifter för bostad, hemutrustning, livsmedel, kläder, bil samt olika slag av fritidsutgifter. Standarden i dessa avseenden är i jämförelse med övriga europeiska länder i stort sett hög. Men man får inte glömma bort att för stora grupper av befolkningen den för konsumtion disponibla inkomsten — vare sig förtjänad eller transfererad via det allmänna i form av pensioner, barnbidrag etc. — icke överstiger 10 000 kronor per år. I den mån detta gäller familjer med barn måste det innebära, att steget är långt till vad man kan kalla en »medelklass-

¹ I den offentliga konsumtionen inräknas här inte de militära utgifterna.

² Även i den civila offentliga konsumtionen som det här är fråga om, ingår poster, vilkas släktskap med den privata konsumtionen kan ifrågasättas. Hit hör offentlig administration, polis- och rättsväsende, m. m. Dessa är också delvis att betrakta som tjänster för produktionen. Även utbildningen kan betraktas ur en sådan produktionsaspekt. De dubbla funktionerna gör det emellertid inte möjligt att uppdelna de offentliga utgifterna i en konsumtions- och en produktionsdel. De har därför här utan åtskillnad bokförts som offentlig konsumtion.

standard» i fråga om bostad, innehav av bil och annan konsumtion. Även för bättre ställda grupper vore det givetvis meningslöst att tala om en mättnad vad gäller konsumtionen. Särskilt i den mån de materiella framstegen kan förenas med en höjning av den kulturella standarden, öppnar sig obegränsade möjligheter att berika den enskildes och familjens liv genom nya former av konsumtion. Det kan därför inte betraktas som annat än tillfredsställande, om det skulle vara möjligt att nu öka de privata konsumtionsutgifterna i något snabbare takt än tidigare. Samtidigt förefaller det oss naturligt att en sådan utveckling i främsta rummet borde komma de mindre väl ställda hushållen tillgodo, dvs. att konsumtionens fördelning försköts till förmån för familjer med lägre inkomster och speciellt sådana med barn som ännu ej kommit ut på arbetsmarknaden. Man bör i detta sammanhang komma ihåg, att förlängningen av studietiden lägger ökade bördor på familjer med barn i dessa åldrar. Speciellt vill vi fästa uppmärksamheten på att de stora barnkullarna från 1940-talet vid mitten av 1960-talet är i åldern 15—25 år, dvs. i de åldrar, där en förlängning av studietiden sätter in. Det är inte vår uppgift att föreslå de former i vilka en sådan omfördelning av konsumtionen kan äga rum — skattefria avdrag, ökade bostadsbidrag, barnbidrag eller studiestipendier. Vi har här endast velat fästa uppmärksamheten vid frågan.

Det finns emellertid inslag i konsumtionsbilden, som gör, att man just under de närmaste åren kanske icke har anledning att ge ökningen av den privata konsumtionen en alltför hög grad av prioritet. Angelägenheten av att öka utgifterna för den konsumtion, som finansieras av det allmänna — skolor, sjukvård etc. — har redan berörts. Men

vidare måste hänsyn tas till det förhållandet att möjligheterna att öka tillgången på bostäder under de närmaste åren är starkt begränsade. Bostaden intar utan tvivel en central plats i den privata konsumtionen; standardstegringen i övrigt är i stor utsträckning komplementär till bättre och rymligare bostäder.

En allmän höjning av konsumtionsstandarderna är givetvis i och för sig önskvärd. Försöker man bedöma frågan om standardutvecklingen ur samhällspolitisk välfärdssynpunkt, har det emellertid syntts oss naturligt att i nuvarande läge tillmäta bostäder, liksom utbyggnad av utbildning, sjukvård och åldringsvård, med åtföljande investeringar en relativt hög prioritet i förhållande till andra delar av konsumtionen. Liknande synpunkter kan anläggas på avvägningen konsumtion—investeringar i övrigt. Vi har exempelvis ansett att ökade investeringar inom industrin, som kan göra det möjligt att framgångsrikt passera en besvärlig handelspolitisk omställningsperiod — så att omställningen ur sysselsättningssynpunkt går mera friktionsfritt och så att en försvagning av levnadsstandardens stegring på längre sikt kan undvikas — bör ligga i hushållens intresse.

Frågan om resursfördelningen investeringar—konsumtion kan också bedömas ur finansiella synpunkter. Man kan med skäl hävda, att investeringskvoten ej bör sättas högre än den sparkvot för samhället som helhet, vilken kan förverkligas utan inflation. Utvecklingen av samhällssparandet kan emellertid påverkas av den ekonomiska politiken, en fråga till vilken vi återkommer i avsnitt 4.7.

4.6.3 Framstegstakt och ekonomisk strategi

Den kalkyl vi presenterat bygger på en rad förutsättningar om utvecklingsten-

denser, ekonomiska sammanhang och ekonomisk politik. Vi har upprepade gånger betonat, att det resultat vi erhållit på många punkter är osäkert, och att man — vad gäller produktion och andra storheter — egentligen borde räkna med en spridning inom ett sannolikhetsfält. Den kalkyl vi valt att numeriskt genomföra representerar emellertid en målsättning i den mån utvecklingen kan påverkas genom samhällspolitiken. Vi har ansett att en sådan målsättning bör sättas snarare högt än lågt; detta har kommit till uttryck i valet av alternativ för vår kalkyl.

Detta förfarande innebär emellertid också, att utvecklingen kan bli mindre gynnsam än kalkylen anger, i första hand vad gäller *nationalproduktens tillväxt*. De risker man därvid måste räkna med är i främsta rummet följande:

a. Tillgången på *arbetskraft* kan växa något långsammare än vi räknat med, även om man sätter in de åtgärder som kan sammanfattas under rubriken en aktiv arbetsmarknadspolitik.

b. *Investeringarna* kan, om konjunkturen för dessa blir gynnsam, visserligen bli större än vi förutsatt. Men det finns troligen större risk att de blir mindre. Anledningen kan vara en otillräcklig kapacitet att planera, projektera och bygga. De privata investeringarna kan även periodiskt hållas tillbaka av en ogynnsam konjunkturutveckling. I vad mån konjunkturrella svängningar kommer att hålla tillbaka eller påskynda kapitalackumuleringen över perioden som helhet, blir beroende av konjunkturpolitiken. Till denna fråga återkommer vi i avsnitt 4.7.3.

En annan tendens som kan uppstå och medföra risk att den långsiktiga kapitalackumuleringen hålls tillbaka, är att konsumtionen stiger i alltför snabb takt, och att detta i sin tur tvingar till en begränsning av investeringsverksam-

heten. Riskerna för en sådan utveckling och möjligheterna att begränsa dem behandlas mera ingående i avsnitt 4.7.

Man kan i varje fall inte bortse från risken att under ogynnsamma förhållanden det ackumulerade resultatet av investeringarna under perioden 1961—65 blir mindre än vi räknat med, i varje fall på vissa delområden. I motsvarande mån blir produktionsökningen mindre.

c. En tredje ovisshet gäller sambandet mellan faktorinsats och produktionsresultat. Dessa frågor har behandlats relativt utförligt i det föregående. Vi har där även berört möjligheterna att med olika medel påskynda den »tekniska utvecklingen» i vid bemärkelse. En mindre gynnsam produktivitet utveckling kan också motverkas genom en ökad kapitalinsats. I första hand har vi därför utgått från att en svagare produktivitetstrend än den som ingår i vår kalkyl bör mötas med ökade investeringar. Vi återkommer till denna fråga i det följande.

d. Vi har antagit att den snabbt växande produktionen inom våra exportindustrier skall kunna avsättas utan försämring av våra terms of trade. Vi har därvid utgått från att svårare handelspolitiska förvecklingar skall kunna undgås och att världshandelns expansion skall fortsätta i en liknande takt som under 1950-talet. Den gemensamma deklARATION som nyligen gjorts av OECD-gruppens ministerråd (jämför nedan), att man mellan 1960 och 1970 skall söka förverkliga en produktionsökning med 50 procent synes båda gott för att dessa förutsättningar skall förverkligas. Men man kan givetvis inte bortse från risken av en mindre gynnsam utveckling, både handelspolitiskt och i fråga om den internationella expansionsstakten.

Av de skäl, som här angetts, måste man räkna med risken, att vår natio-

nalprodukt växer långsammare än vi förutsatt. Utvecklingen under 1961 och de kortsiktsprognoser som gjorts för 1962 synes icke ge belägg för att vi överskattat utvecklingsmöjligheterna. Men i varje fall kan vår politik inte läggas upp så, att man med säkerhet diskonterar det relativt gynnsamma alternativet vi kalkymässigt lagt upp. Inställningen till utvecklingsproblemen måste därför få karaktären av en *strategi*, som innebär att vi är beredda att anpassa våra åtgärder efter den utveckling som successivt bedöms som sannolik.

I stort sett innebär den prioriteringsbedömning som vi tidigare diskuterat, att en försvagning av nationalproduktens tillväxt i första hand bör gå ut över den privata konsumtionen och inte över investeringar och offentlig konsumtion, även om dessa på ur utvecklingssynpunkt mindre väsentliga punkter kan få hållas tillbaka något. En sänkning av framstegstakten — med säg $\frac{1}{2}$ procent, så att den faller tillbaka till 1950-talets takt — kan exempelvis få till följd, att också den privata konsumtionens tillväxt får sänkas till ungefär den takt som rådde under 1950-talet (ca 3,2 procent per år).

En annan ovisshet i vår kalkyl, som ovan berörts, gäller frågan, om investeringarna anslagits till för små belopp; antingen av den anledningen att den produktionsökning vi förutsatt skulle kräva *större investeringar* eller att investeringarna på vissa angelägna punk-

ter, främst bostäder, skulle kunna ökas mer än vi förutsatt. I båda fallen skulle vi anse, att sådana av oss icke kalkylerade investeringsbehov respektive investeringsmöjligheter — i den mån de svarar mot angelägna samhällspolitiska målsättningar — borde ha företräde framför den privata konsumtionen. Denna osäkerhetsmarginal för investeringarna kan kanske anslås till storleksordningen 1 mmkr under år 1965 eller ca 3 mmkr under hela perioden 1961—65. En sådan förskjutning skulle i och för sig innebära, att konsumtionens tillväxt över perioden som helhet sänktes från 3,9 till 3,4 procent per år. Även i detta avseende bör den ekonomiska politiken successivt anpassas efter de erfarenheter man kommer att vinna.

Syftet med vårt femårsperspektiv är ju att ange långsiktiga riktpunkter för den ekonomiska utvecklingen. Som redan berörts kommer de tendenser och risker, som behandlats i det föregående, att framträda konjunkturvis från år till år i former, vilkas innebörd med hänsyn till den långsiktiga utvecklingen blir svår att tolka. Den kortsiktiga politiken måste utformas även med andra hänsyn än dem som anges av långsiktiga målsättningar. Vi har utgått från, att det ändå är angeläget att politiken från år till år i möjlig mån får en långsiktig inriktning. Att i övrigt närmare ange, hur en långsiktspolitik skall komma till uttryck i varje tänkbar framtida konjunkturpolitisk situation är givetvis inte möjligt.

4.7 Finansiell utveckling och ekonomisk politik

4.7.1 Frågeställningen

Den föregående diskussionen har i huvudsak förts i realekonomiska termer. Vi har emellertid också ansett det vara angeläget att belysa, hur den angivna fördelningen av nationalprodukten

skulle kunna förverkligas genom en däremot svarande finansiell utveckling. Som en utgångspunkt för en sådan diskussion har utredningen låtit utföra vissa beräkningar, vilka redovisats i appendix B. Även om det visar sig, att

utvecklingen i här berörda avseende blir beroende av förhållanden, som nu endast delvis kan överblickas, har vi likväl velat anlägga några allmänna synpunkter på dessa frågor.

Den metod vi använt för att slå en brygga från det realekonomiska perspektivet till de finansiella frågeställningarna har varit följande.

I vår kalkyl för utvecklingen 1960—65 har vi räknat med, att nationalprodukten vid full sysselsättning och vid oförändrade priser skulle ökas med 15 mmkr. Detta ökade utrymme har vi förutsatt skall disponeras på följande sätt:

förbättring av bytesbalansen	= 0,8 mmkr
ökning av investeringarna (inkl. lagerförändring)	= 4,4 »
ökning av offentlig konsumtion	= 2,0 »
ökning av privat konsumtion	= 7,8 »
Summa	15,0 mmkr

I den följande analysen har vi som ett antagande utgått från att dessa poster intar en olika ställning. Förbättringen av *bytesbalansens saldo* har vi betraktat som en målsättning; den bör komma att förverkligas, om — vid den antagna ökningen av nationalprodukten — övriga utgiftsposter hålls inom de angivna ramarna.¹ Den *offentliga konsumtionen* och de *offentliga investeringarna*, vilka är direkt beroende av offentliga myndigheters beslut, skall vi i det följande också betrakta som givna storheter. Kvar står då de privata utgifterna för konsumtion och investering, på vilka uppmärksamheten i det följande kommer att koncentreras. Frågan blir, vilka utvecklingstendenser som kommer att göra sig gällande på

dessa båda områden, och hur man genom en ändamålsenlig ekonomisk politik skall kunna styra utvecklingen i den riktning som anges av vårt realekonomiska perspektiv.

Vi skall i det följande behandla dessa frågor i de nämnda totalkategorierna utan att ingå på utvecklingen inom olika delmarknader för investering och konsumtion. Vid en närmare analys kan man givetvis inte bortse från de sysselsättnings- och prisproblem som kan uppstå som en följd av de produktiva resursernas brist på rörlighet. Vår kalkyl är emellertid uppbyggd under den förutsättningen, att de olika delposterna av investering och privat konsumtion, som ingår i de angivna totalsummorna, skall motsvaras av en tillgänglig produktionskapacitet under hänsynstagande till utrikeshandeln.

De avvikelser som kan inträffa från den angivna utvecklingen av investeringar och konsumtion, och de konsekvenser som därav kan uppstå, är bland annat följande. Om de angivna ramarna inte uppnås, kommer antingen bytesbalansens saldo att bli större än som angetts eller vissa resurser att bli sysslösa; i det senare fallet kan full sysselsättning icke upprätthållas. Om omvänt investeringarna eller konsumtionen överskrider de angivna ramarna, kommer målsättningen för bytesbalansens saldo icke att uppnås; ett efterfrågeöverskott kan då samtidigt uppstå på sådana varor och tjänster, som icke är föremål för utrikeshandel.

De marknadsmekanismer som bestämmer efterfrågan på konsumtions-

¹ Vi förutsätter här att full sysselsättning upprätthålls. För att detta skall bli möjligt om summan av konsumtion och investeringar understiger den nationalprodukt som svarar mot full sysselsättning, fordras att den inre kostnadsnivån i förhållande till utlandet är så avvägd, att målsättningen för bytesbalansens saldo uppnås.

och investeringsvaror är till sin natur olika. Vid en analys av hushållens efterfrågan på *konsumtionsvaror* får man utgå från *tillväxten av inkomsterna* i samhället och deras fördelning på olika användningar. En anknytning till det realekonomiska perspektivet erhålls därvid genom det definitionsmässiga förhållandet, att de samlade bruttointkomsterna i samhället är lika med bruttonationalprodukten. Denna sida av problemet behandlas nedan i avsnitt 4.7.2. När det gäller de *privata investeringarnas* utveckling kan man endast delvis finna stöd i en analys av inkomstutvecklingen; i huvudsak blir deras omfattning beroende av deras lönsamhet och förhållandena på kreditmarknaden, en fråga som behandlas i avsnitt 4.7.3.

4.7.2 Efterfrågan på konsumtionsvaror och sparande

En kalkyl. De utvecklingstendenser och sammanhang som bestämmer den privata konsumtionens utveckling vid den antagna produktions- och inkomstutvecklingen är synnerligen komplicerade. Avgörande för utvecklingen blir sådana frågor som inkomsternas fördelning mellan företag och hushåll, saldot av betalningarna mellan dessa samt stat och kommun, skatters och avgifters fördelning mellan hushåll och företag. En analys av dessa frågor kan företas, som i sista hand bör syfta till att klargöra, hur hushållens disponibla inkomst kommer att utvecklas. Slutligen uppstår frågan hur hushållens disponibla inkomster fördelas på konsumtion och sparande. Sådana tendenser och sammanhang är emellertid endast delvis möjliga att förutse. Vi måste därför inskränka oss till att diskussionsvis ange några synpunkter på de frågor, som därvid blir av betydelse. Vi har valt att göra detta med utgångspunkt från en kalkyl

på vissa relativt godtyckligt valda antaganden, som utförts i appendix B. Denna kalkyl är uppbyggd på följande förutsättningar beträffande utvecklingen mellan 1960 och 1965:

a. Nationalproduktens tillväxt samt fördelningen på investeringar och konsumtion har antagits följa de antaganden, som ingår i vår huvudkalkyl. Prisivån antas bli oförändrad med undantag för redan företagna höjningar av de indirekta skatterna.

b. Fr. o. m. 1962 gällande skattesatser för direkt och indirekt beskattning bibehålles. Motsvarande budgetbalans för stat och kommun har erhållits genom att från de beräknade inkomsterna dra de utgifter för offentlig konsumtion och investering som ingår i våra kalkyler samt transfereringarna, sådana de beräknas stiga enligt särskilt företagna kalkyler.

c. Uttagsprocenten för ATP-avgifterna antas bli höjd till 8 procent 1965. Vid det antagande om produktions- och inkomstutvecklingen som ingår i vår kalkyl skulle ATP-fondernas årliga tillväxt 1965 uppnå 2,5 å 3 mmkr.

d. Företagen övervältrar skatter på konsumtionsvaror samt ATP-avgifter på hushållen. Företagens bruttovinst efter dessa avdrag utgör en oförändrad andel av produktionsvärdet.

e. Hushållens marginella sparande (exkl. försäkringssparande) blir oförändrat i jämförelse med 1950-talet eller enligt statistiska beräkningar 20 procent.

f. Sparandet genom fondtillväxt inom de privata försäkringsföretagen utvecklas enligt en prognos som för utredningens räkning företagits av Svenska Livförsäkringsbolags Förening. Enligt denna prognos skulle dessa fonders årliga tillväxt nedgå med ca 200 mkr till knappt 1 mmkr.

Resultatet av denna kalkyl har blivit,

att mellan 1960 och 1965 det finansiella sparandets¹ olika delposter skulle utvecklas på följande sätt: Den *offentliga sektorn*², som 1960 hade ungefärlig balans mellan utgifter och inkomster, förutses 1965 få ett utgiftsoverskott på omkring 1 mmkr. Kalkylen för *företagens*³ utgifter och inkomster pekar mot ett betydligt ökat utgiftsoverskott 1965; att märka är därvid att jämförelsen görs med 1960, ett år då företagens utgiftsoverskott var ovanligt stort. *Hushållssparandet* skulle öka väsentligt; speciellt stor skulle ökningen bli av försäkrings-sparandet (inkl. ATP), som skulle växa från 1,6 mmkr år 1960 till 3,6 mmkr år 1965.

Det samlade resultatet av en sådan utveckling skulle bli, att *efterfrågan på konsumtionsvaror* skulle stiga ungefär i den takt, som angetts i vår real-ekonomiska kalkyl. Detta resultat är emellertid beroende av den serie speciella antaganden som ovan angetts. Vi skall i det följande ange några punkter, där utvecklingen kan bli en annan, eller där ovisshet råder om olika sammanhang.

Kommentarer till kalkylen och slutsatser. Ett väsentligt nytt inslag i sparandets utveckling under perioden 1960—65 i jämförelse med 1950-talet utgör ATP-fondernas tillväxt. Tidigare utredningar har knappast lyckats ge ett svar på frågan, hur detta nya pensionssystem kommer att påverka sparandet i övrigt. Den prognos som gjorts för fondtillväxten i de privata försäkringsbolagen tyder emellertid på, att dess nedgång, i varje fall under de närmaste åren, endast i mindre mån skulle motväga ATP-fondernas tillväxt; att märka är härvid, att de privata försäkringsbolagens fondtillväxt till en stor del uppstår genom ränteavkastning på tidigare uppsamlade fonder, och att som en följd härav även SPP-fonderna

beräknas fortsätta att växa. Det är sålunda troligt att under den här behandlade perioden försäkringssektorns (inkl. ATP) bidrag till sparandet kommer att väsentligt ökas.

I vad mån ATP-systemets tillkomst kommer att påverka hushållssparandet i andra former än försäkrings-sparande är ännu för tidigt att bedöma. Man torde emellertid kunna räkna med en betydande stabilitet i hushållens sparvanor, åtminstone över den kortare period det här gäller.

Trots de undersökningar av hushållssparandet, som företagits under senare år, har vi emellertid alltså inte säkra kunskaper om dess omfattning och bestämningsfaktorer. Man kan inte utesluta den möjligheten, att hushållens marginalsparande under 1950-talet har statistiskt överskattats; delvis kan det ha motsvarats av en icke registrerad konsumtion. Med hänsyn till här berörda förhållanden är det inte uteslutet, att hushållens sparbenägenhet i kalkylen har satts för hög.

Än svårare att bedöma är utvecklingen av inkomstfördelningen mellan hushåll och företag. Den blir i främsta rummet beroende av vinstkonjunkturen. Den uppfattningen har framförts, att företagets vinstmarginaler kommer att krympa vid en integration med Europamarknaden. Att detta kan bli fallet inom den importkonkurrerande industrin är naturligt. Den exporterande industrin förefaller däremot i stort sett så väl rustad för internationell konkurrens, att en sänkning av de tullar som möter i europeiska länder snarare

¹ Med en sektors finansiella sparande förstås den del av sektorns disponibla inkomster som ej använts till konsumtion eller realinvestering.

² Exkl. utlåning till bostadssektorn.

³ Bland företagen inkluderas här ej bostadssektorn, försäkringsbolagen och de offentliga affärsverken.

bör leda till höjda vinster. Olika tendenser kan sålunda framträda i olika industribranscher, men nettoresultatet för industrin som helhet synes icke i och för sig behöva bli en tendens till vinstminskning. I det motsatta fallet — en ofullständig integration eller ett helt negativt resultat av associationsförhandlingarna — bör den importkonkurrerande industrins vinster beröras endast i mindre grad, medan exportindustrins vinster kan tendera att sjunka som en följd av den växande diskrimineringen på Europamarknaden.

Bortsett från dessa handelspolitiska förhållanden, blir den utlandskonkurrerande industrins vinstutveckling främst bestämd av den inhemska kostnadsutvecklingen i förhållande till utlandet. Lyckas vi hålla oss i underkant till kostnadsutvecklingen i de länder med vilka vi bedriver utrikeshandel, kommer troligen vinstmarginalerna icke att sjunka ens vid en ogynnsam handelspolitisk utveckling.

I vad mån konsumtionsskatter och ATP-avgifter kommer att övervältras från företagen till hushållen, såsom förutsatts vid kalkylen i appendix B, blir också beroende av konkurrensläget i förhållande till utlandet. Att konsumtionsskatterna, som också läggs på importerade varor, i stort sett kommer att ge utslag i priserna på konsumtionsvaror förefaller emellertid sannolikt. Vad gäller ATP-avgifterna talar vissa skäl för att de kommer att övervältras på hushållen, men i praktiken blir utvecklingen beroende av vinstutveckling och lönepolitiska förutsättningar i övrigt.

Diskussionen har här främst gällt frågan, i vad mån de ökade inkomster, som uppstår när produktionen 1960—65 stiger, kommer att undandras den privata konsumtionen. De slutsatser som kan dras av de kalkyler och över-

väganden som gjorts, blir med nödvändighet osäkra. Det synes emellertid inte vara orealistiskt att räkna med, att efterfrågan på konsumtionsvaror skall kunna styras så att de realekonomiska målsättningar vår kalkyl anger förverkligas. En eventuell risk, att efterfrågan på konsumtionsvaror blir mindre än beräknat, skulle kunna mötas med sänkningar av hushålls- och konsumtionsbeskattningen. Den ekonomiska politiken kan emellertid också ställas inför risken, att efterfrågan på konsumtionsvaror stiger mera, än vad den realekonomiska kalkylen anger. Denna risk bör visserligen bli mindre än tidigare, eftersom vi förutsatt att konsumtionens andel av bruttoinkomsterna i samhället icke skall sjunka. Den kraftiga ökningen av försäkringssparandet är också ett nytt inslag, som kan komma att innebära en ökning av sparbenägenheten, även om några kvantitativt preciserade slutsatser ej kan dras på denna punkt. Andra ovissheter representeras av utvecklingen av hushållssparandet i andra former och av vinstmarginalerna för företagen. Som en beredskap mot sådana risker synes det oss naturligt, att man tills vidare som en långsiktig målsättning bibehåller en hög balans för det allmännas budget.

En sådan finanspolitik kan som tidigare berörts bli motiverad även av det skälet att den ekonomiska utvecklingen kan komma att avvika från vad som antagits i vår huvudkalkyl. Produktionens tillväxttakt kan bli långsammare än beräknat, och det kan visa sig möjligt och önskvärt att öka investeringarna i snabbare takt; i båda fallen har vi förutsatt, att den privata konsumtionens tillväxt skall i motsvarande mån begränsas. I så fall återkommer tendensen mot en växande real investeringskvot; och en sådan utveckling kan be-

höva stödet av ett stort offentligt sparande.

Diskussionen av sparandets och konsumtionens utveckling har i det föregående utgått från förutsättningen, att prisnivån förblir stabil. Man kan nu fråga, hur bilden ändras, om 1950-talets kostnadsinflation fortsätter. I vad mån en sådan framträder, blir bland annat beroende av den kortsiktiga konjunkturutvecklingen. Här skall endast pekas på att en lönestegring, som i ett givet internationellt konkurrensläge pressar ned företagets vinstandel, bör tendera att öka den reala konsumtionen; en sådan tendens kan dock i viss mån mötas av progressiviteten i inkomstbeskattningen. Risken för att en sådan utveckling leder till en alltför stor konsumtionsökning blir ännu ett argument för en hög balansering av den offentliga budgeten.

4.7.3 Investeringarna och kreditmarknaden

Den tillväxt av nationalprodukten, som enligt vår kalkyl skulle komma till stånd 1960—65, bygger på förutsättningen, att investeringarna på olika områden kommer att väsentligt öka. På det offentliga området och i fråga om bostadsbyggandet blir detta i främsta rummet en politisk och organisatorisk fråga. De privata företagens investeringar blir beroende av deras marknadsbedömning och finansiella förutsättningar. Utvecklingen i detta avseende blir närmast en konjunkturfråga. Investeringarna kan periodiskt hållas tillbaka av en konjunkturrell försämring av avsättningsmöjligheterna eller av en ovisshet om den internationella konjunkturen och speciellt den handelspolitiska utvecklingen på längre sikt. Sådana avmattningsperioder kan följas av uppsving i investeringsverksamheten. Den på investeringarna inriktade ekonomiska politiken bör anpassas efter

sådana konjunktursvängningar med den målsättningen, att den långsiktiga kapitalackumuleringen inte mattas av.

Det är inte möjligt att nu överblicka hur ett sådant konjunkturförlopp kommer att gestalta sig. Det synes emellertid vara angeläget, att perioder med sämre konjunkturförutsättningar icke får leda till att uppbyggandet av kapitalutrustningen alltför mycket fördröjs. Investeringspolitiken bör i ett sådant läge inte endast inriktas på att öka de offentliga investeringarna och bostadsbyggandet utan även på att stimulera det privata näringslivets investeringar. De metoder för investeringsstimulans genom utnyttjandet av konjunkturinvesteringsfonder, som med framgång använts under 1958 års konjunkturedgång, borde kunna komma till användning vid en ny konjunkturförsvagning. I övrigt förutsätter vi, att man får lita till de möjligheter, som finans- och kreditmarknadspolitiken i andra former erbjuder. Den lämpliga kombinationen av dessa blir beroende av det speciella konjunkturläget.

Avvägningen kommer emellertid också att påverkas av de mera långsiktiga tendenser, som kan väntas framträda under perioden. För det första kan en anslutning till den europeiska marknaden medföra, att kapitalrörelserna blir friare; därmed inskränks spelrummet för en fristående nationell kreditmarknadspolitik, och större vikt kommer då att få tillmätas de finanspolitiska medlen. För det andra bygger vårt perspektiv på den förutsättningen, att produktionsteknikens utveckling mot en ökad kapitalintensitet påskyndas. En sådan inriktning av investeringarna kan utlösas genom en lönestegring; höjningen av ATP-avgifterna kan både kostnads- och psykologiskt verka i samma riktning. Men en sådan utveckling kan också visa sig behöva stödet av en här-

på inriktad kreditmarknads- och finanspolitik.

De förändringar av sparandets källor och av investeringarnas inriktning som ovan berörts synes komma att förändra balansen på olika delar av kreditmarknaden. Enligt den målsättning vi accepterat för industriproduktionen, skulle investeringarna på detta område stiga snabbare än på andra områden. Vid de antaganden om industrins vinstförhållanden och möjlighet att övervältra skatter och avgifter, som gjorts i den tidigare anförda kalkylen, skulle detta, som redan berörts, komma att leda till ett ökat behov att låna på marknaden, i den mån icke uppsamlade likvida medel förbrukas. Utvecklingen av försäkringssparandet (inkl. ATP) bör å andra sidan, om hushållssparandet inte nedgår och om de offentliga utgiftsbehoven hålls nere, leda till en förbättrad balans på

kapitalmarknaden. Som en följd av de angivna förändringarna skulle tillväxten av insättningarna i affärsbankerna relativt sett gå tillbaka. Den situation som rått på kreditmarknaden under en stor del av 1950-talet — med underskott av utbud på långfristiga lån — kan då komma att förändras. Vid en sådan utveckling synes det naturligt, att affärsbankerna avlastar sina långsiktiga engagemang i bostäder m. m., och att industriföretagen får en friare tillgång till kapitalmarknaden. Med hänsyn till önskemålet att inom perioden 1961—65 uppnå den kapitalackumulation, som vi förutsatt, är det angeläget, att en sådan omstrukturering av kreditmarknaden kommer till stånd, så snart förutsättningar därför uppstår. Denna sida av kreditmarknadspolitiken torde få tillmätas en betydande vikt, om man vill stimulera till ökade investeringar.

4.8 Utblick bortom 1965

Möjligheterna att på ett verklighetsnära sätt bedöma den ekonomiska utvecklingen på längre sikt är givetvis begränsade. Den internationella utvecklingen är osäker och därmed också den allmänna ram inom vilken vår ekonomi fungerar. Inte heller den inhemska utvecklingen låter sig förutses med större grad av säkerhet. Några konkreta planer för byggande och produktion finns endast undantagsvis uppgjorda för mer än fem år framåt i tiden. Vissa allmänna tendenser kan man emellertid redan nu förutse, i varje fall som möjligheter på vilka man bör vara beredd. Det borde också vara möjligt att med ledning av sådana tendenser göra tentativa prognoser på 10 å 15 års sikt, som kan ange utvecklingsmöjligheterna inom vissa gränser. Även på denna sikt blir resultatet givetvis beroende av samhällspolitiska målsättningar, bland

annat av avvägningen konsumtion—investeringar men också av inställningen till sådana frågor som näringspolitik (exempelvis jordbrukspolitik), inkomstfördelning, samhällsbyggande samt utbildnings-, forsknings- och kulturpolitik.

Behoven av ett sådant långsiktigt perspektiv framträder speciellt på de områden, där kapitalföremålen är långlivade eller där dagens åtgärder i övrigt binder handlingsmöjligheterna på längre sikt. Det förra gäller främst alla de områden, där byggnader och anläggningar bildar ett stort inslag i investeringarna, och där dessa måste utformas för speciella användningar med begränsade möjligheter till ombyggnad för annat ändamål. Hit hör bland annat stadsbebyggelse, specialiserade industribyggnader, kraftverk, transportleder, skolor, sjukhus m. m.

Ett annat område som med nödvändighet är långsiktigt inriktat är utbildningen. Här krävs en planering på minst ett årtiondes sikt, om inte personella flaskhalsar skall hindra utvecklingen på samma sätt som, enligt vad vi konstaterat, är fallet för de närmaste åren. Den prognosverksamhet på detta område, som upptagits inom arbetsmarknadsstyrelsen, behöver anknytas till en långsiktig bedömning för hela samhällsekonomin. Av speciellt intresse är därvid, att det antal tekniker, arkitekter och samhällsplanerare som kommer att behövas blir beroende av den *takt* i vilken hela ekonomin växer. Skulle denna takt ökas, krävs ett större antal personer för planering och projektering av en snabbare omvandling både av produktion och samhällsmiljö.

Vi har inte haft tillfälle att utföra preciserade prognoser för den ekonomiska utvecklingen på längre sikt. Vår bedömning för de närmaste åren har emellertid påverkats av mera allmänna föreställningar om den utveckling som kan väntas respektive kan vara önskvärd på längre sikt.

Som framgår av vårt perspektiv för åren 1961—65 har vi ansett att det skulle finnas möjlighet att höja den årliga framstegstakten över 1950-talets 3½-procentsnivå till 4 procent. På längre sikt bör emellertid friheten att välja framstegstakt vara större, under förutsättning att detta *förbereds i tid*. Som ett minimum har vi utgått från att man på längre sikt bör eftersträva och bör ha möjlighet uppnå en framstegstakt som inte ligger lägre än under perioden 1961—65.

En sådan utveckling skulle i huvudsak stå i överensstämmelse med den deklARATION, som avgetts av OECD:s ministerråd vid dess möte i Paris den 16—17 november 1961. I denna uppställs som ett »kollektivt mål» för

OECD-området, att mellan 1960 och 1970 öka den samlade produktionen i de 20 medlemsländerna med 50 procent.

Deklarationen är betydelsefull med hänsyn till vårt starka beroende av den ekonomiska utvecklingen på våra exportmarknader. Den stärker förhoppningen att förutsättningarna i detta avseende för vår inre expansion under det närmaste årtiondet i stort sett skall bli relativt gynnsamma.

Den »kollektiva» karaktären av den målsättning, som anges i OECD-deklARATIONEN, sägs innebära att tillväxten kan växla från land till land, och att varje land får lämna sitt bidrag efter sina speciella förhållanden. I vissa avseenden kan förutsättningarna för en snabb ökning av produktionen i vårt land sägas vara mindre gynnsamma än i andra länder inom OECD-gruppen. Tillgången på arbetskraft växer relativt långsamt. Liksom i andra länder, som hunnit långt i ekonomisk utveckling, är servicesektorn relativt stor, och inom denna stiger produktiviteten långsammare än i andra näringsgrenar, åtminstone som den mäts i nationalräkenskaperna. Å andra sidan har vi nått en sådan ekonomisk standard, att vi borde ha råd att avsätta relativt stora resurser för realkapitalbildning, för utbildning och för tekniskt framstegsarbete i övrigt.

Det synes därför inte uteslutet, att som en målsättning på längre sikt skulle kunna uppställas att nå den framstegstakt under 1960-talet, som deklARATIONEN anger för den samlade utvecklingen inom OECD-området. 50 procents produktionsökning på tio år motsvarar drygt 4 procent per år. En svensk produktionsökning 1960—65 om 4 procent per år, skulle sålunda följas av en tillväxt med närmare 4,5 procent per år under perioden 1965—70, för att en

produktionsökning med 50 procent 1960—70 skulle uppnås. En sådan utveckling förutsätter troligen en viss ytterligare höjning av den nationella investeringskvoten under senare delen av 1960-talet. Som tidigare understrukits blir dock utvecklingen i detta avseende beroende på vilka bidrag till produktionsökningen den »tekniska utvecklingen», inklusive bland annat utbildningen, kan komma att ge. Detta torde ännu vara för tidigt att bedöma; utvecklingen 1960—65 bör i detta avseende ge en vägledning.

Förutsättningen om en fortsatt relativt snabb ekonomisk expansion har i olika avseenden färgat vår bedömning av investeringar och produktion under de närmaste åren. Det finns också några mera speciella inslag i den långsiktiga framtidsbilden, som har påverkat vår bedömning på olika punkter.

Befolkningsprognoser fram till 1970 pekar mot att tillgången på arbetskraft kommer att växa långsammare under senare hälften av 1960-talet än under dess början. Detta skärper kravet att produktionen redan under de närmaste åren måste läggas upp kapitalintensivt. En i förhållande till dessa krav alltför låg kapitalnivå kan leda till på längre sikt felaktiga investeringar. Automation och andra typer av långt driven arbetskraftsbesparande mekanisering och rationalisering måste sättas in i större utsträckning än tidigare. Service-sektorn, både den enskilda och den offentliga, som kräver allt mera arbetskraft, kan inte undantas från en sådan utveckling.

Om förhandlingarna med sexstatsmarknaden blir framgångsrika, bör den handelspolitiska integrationen med Europamarknaden hinna i huvudsak fullbordas under senare hälften av 1960-talet. Parallellt därmed kommer sannolikt till stånd en integration av

arbets- och kapitalmarknad samt av jordbrukets marknadsorganisation. Det är inte sannolikt att detta på ett radikalt sätt kommer att ändra förutsättningarna för invandring av arbetskraft. Däremot kan kapitalrörelserna bli friare och, som ovan berörts, leda till en utjämning av ränte- och övriga kreditmarknadsförhållanden. Produktionsmässigt bör utvecklingen gå i riktning mot en längre driven specialisering.

Vad gäller industriproduktionen har en strukturomläggning med inriktning på en större avsättningsmarknad redan inletts. Man får förutsätta, att denna utveckling kommer att fullföljas under resten av 1960-talet och kanske i större utsträckning än nu förutsetts innebära en specialisering av de enskilda företagen, en utveckling som bör underlätta en övergång till mera kapitalintensiva produktionsformer. Hur jordbruksproduktionen kommer att påverkas av marknadsomläggningen är ännu svårt att överblicka. Sannolikt är emellertid, att nedläggningen av marginella jordbruk och sammanläggningen till större kommer att fortsätta. Därmed underlättas en längre driven arbetskraftsbesparande rationalisering.

Den inre samhällsutvecklingen kommer bland annat att påverkas av bilismens fortsatta frammarsch. Enligt gjorda prognoser skulle 1975 finnas en personbil per tre personer, eller ungefär lika många bilar som hushåll. Förutsättningarna för den lokala samhällsutvecklingen och speciellt bostadens belägenhet i förhållande till arbetsplatsen samt distributionens struktur kommer att ändras när innehav av bil börjar bli än mer allmänt. Samhällsplanering och utbyggnad av trafikleder bör anpassas efter dessa nya förutsättningar. Inflyttningen till tätorterna kommer med säkerhet att fortsätta under hela 1960-talet. De stora årskullarna från 1940-

talet kommer likaså att även bortom 1965 hålla hushållsbildningen på en hög nivå. Det kommer därför sannolikt att marknadsmässigt finnas ett underlag för ett bostadsbyggande på hög nivå. Den stigande standarden i förening med bilinnehav kommer sannolikt att ta sig uttryck i en växande efterfrågan på enfamiljshus. Det är angeläget att den lokala samhällsplaneringen redan under de närmaste åren inriktas på dessa mera långsiktiga behov.

Vår diskussion har gett tydliga be-
lägg för att tillväxten i ekonomin inte

bara bestäms av den kvantitativa tillgången på arbetskraft och kapital; avgörande är också, att olika framsteg organisatoriskt förbereds i tid och med tillräckligt höga målsättningar. Av detta skäl blir utvecklingstakten bortom 1965 i hög grad beroende av de förberedelser som görs de närmaste åren. Skall vi efter 1965 uppnå en tillväxttakt för nationalprodukten som uppnår eller överstiger 4 procent per år, bör utredningsarbete och planering snarast anpassas efter denna förutsättning.

APPENDIX A

Arbetskraftstillgångarna under 1960-talet

Av byråchef Curt Canarp

Det statistiska underlaget för bedömning av arbetskrafts- och sysselsättningsförhållanden har i det avseendet förbättrats sedan föregående långtidsutredning att statistiska undersökningar av s. k. labor force-typ — arbetskraftsundersökningar — numera påbörjats. Det har härigenom varit möjligt att få en aktuell bild av arbetskraftens storlek och disposition. Hithörande undersökningar har emellertid pågått alltför kort tid för att tjäna som underlag för bedömning av de mera långsiktiga utvecklingstendenserna i fråga om yrkesverksamhetsgrad m. m. Det har emellertid syntts praktiskt att i efterföljande beräkningar utgå bl. a. från den avgränsning av arbetskraftstillgångarna som gäller för dessa undersökningar. En viss anknytning mellan arbetskraftsundersökningarna och folkräkningarna har erhållits genom den i 1960 års folkräkning ingående intervjuundersökningen, vilken delvis kunnat utnyttjas för föreliggande beräkningar. Det är emellertid angeläget att i framtiden en närmare samordning kommer till stånd mellan folkräkningarnas totalundersökningar och arbetskraftsräkningarna.

Efterföljande beräkningar av arbetskraftstillgångarna har i övrigt lagts upp enligt i stort sett samma modell som de beräkningar vilka utfördes för 1955 års långtidsutredning (SOU 1957: 10 Bilaga 4). I huvudsak gäller fortfarande de re-

servationer som där anfördes beträffande såväl det statistiska underlaget för beräkningar av hithörande slag som den allmänna innebörden av dessa. I sistnämnda avseende framhölls bland annat följande.

»Det är naturligt att söka bedöma de förändringar som arbetsstyrkan kan komma att undergå på grundval av vissa antaganden rörande dels befolkningsutveckling dels sannolika förändringar i andelen förvärvsarbetande i bl. a. olika ålders- och civilståndsklasser. Båda dessa företeelser är tydligen, åtminstone på kortare sikt, huvudsakligen bestämda av utomekonomiska faktorer: befolkningsutvecklingen — om man begränsar sig till den vuxna befolkningen — av den nuvarande befolkningens åldersstruktur, dödsrisker, giftermålsfrekvens; yrkesintensiteten av olika institutionella förhållanden, såsom exempelvis skoltidens längd. Detta hindrar emellertid inte att såväl befolkningsutvecklingen — framförallt genom migrationsrörelserna — som i än högre grad yrkesintensiteten är nära beroende också av den allmänna ekonomiska aktiviteten i samhället. Detta har särskilt betydelse som det i detta sammanhang — om man ser till den totala arbetsstyrkan — oftast är fråga om ytterst små marginella förändringar. En allmän förutsättning för de bedömanden som göres i det följande kan sägas vara att den allmänna eko-

nomiska aktiviteten kommer att fortsätta att ligga på den höga nivå som

genomsnittligt kännetecknat efterkrigstiden.»

Befolkningsutvecklingen

Allmän översikt

Tabell 1 lämnar en sammanfattande beskrivning av befolkningsutvecklingen under 1950-talet samt den beräknade utvecklingen under 1960-talet. En mera utförlig redovisning lämnas i tabellbilaga 1. Beräkningarna av befolkningsutvecklingen under 1960-talet baserar sig på en inom statistiska centralbyrån verkställd befolkningsframskrivning. Denna har utgått från den kyrkobokförda befolkningen vid slutet av år 1959. Viss justering av talen har dock skett med hänsyn till den observerade folkmängden vid slutet av år 1960. Vid befolkningsframskrivningen har antagits en fortsatt nettoimmigration av 10 000 personer årligen d. v. s. av ungefär samma storlek som under 1950-talet samt en successiv reduktion av dödsriskerna, i första hand bland befolkningen under 50 år men även, ehuru i mindre grad, upp till 60-årsåldern.

I detta sammanhang är det främst utvecklingen i de arbetsföra åldrarna som

tilldrar sig intresse. För dessa åldrar besitter också framskrivningarna — med reservation för immigrationsantagandena, varom mera nedan — en högre grad av säkerhet än för de yngsta och äldsta åldrarna.

Som framgår av tabell 1 kan 1960-talet väntas medföra en något svagare tillväxt av åldrarna 14—64 år än fallet var under 1950-talet. Ökningen stannar för 1960-talet som helhet vid knappt 5 procent mot över 6 1/2 procent under 1950-talet. För första hälften av 1960-talet erhålles en ökning med 3,4 procent mot 4,6 procent under senare hälften av 1950-talet.

Med hänsyn till de skiljaktigheter som arbetskraftsandelen visar i olika åldersgrupper blir förskjutningen mellan dessa av stor betydelse för bedömningen av arbetskraftstillgångarna. Utvecklingen under 1960-talet kommer framförallt att kännetecknas av en kraftig ökning av befolkningen i åldrarna 20—29 år. Den kontrasterar i detta avseende mot ut-

Tabell 1. Folkmängd 14 år och däröver. Förändringar 1950—70

Åldersår	1 000-tal				%			
	1950—55	1955—60	1960—65	1965—70	1950—55	1955—60	1960—65	1965—70
14—19.....	+ 50,3	+ 171,1	+ 0,1	— 77,4	+ 10,0	+ 31,0	± 0	— 10,7
20—29.....	— 95,5	+ 2,3	+ 180,4	+ 162,5	— 9,6	+ 0,3	+ 20,0	+ 15,0
30—49.....	+ 31,1	— 74,9	— 100,4	— 55,9	+ 1,5	— 3,5	— 4,8	— 2,8
50—64.....	+ 108,0	+ 124,3	+ 91,9	+ 50,1	+ 9,4	+ 9,9	+ 6,7	+ 3,4
65—w.....	+ 80,1	+ 87,0	+ 120,4	+ 134,8	+ 11,1	+ 10,9	+ 13,6	+ 13,4
Summa 14—w.	+ 174,0	+ 309,8	+ 292,4	+ 214,1	+ 3,2	+ 5,5	+ 4,9	+ 3,4
Därav män....	+ 85,2	+ 156,9	+ 150,2	+ 110,0	+ 3,1	+ 5,6	+ 5,1	+ 3,5
kvinnor.	+ 88,8	+ 152,9	+ 142,2	+ 104,1	+ 3,2	+ 5,3	+ 4,7	+ 3,3
14—64..	+ 93,9	+ 222,8	+ 172,0	+ 79,3	+ 2,0	+ 4,6	+ 3,4	+ 1,5
Därav män....	+ 50,3	+ 121,6	+ 95,6	+ 48,3	+ 2,1	+ 5,0	+ 3,8	+ 1,8
kvinnor.	+ 43,6	+ 101,2	+ 76,4	+ 31,0	+ 1,8	+ 4,2	+ 3,0	+ 1,2

vecklingen under 1950-talet. Däremot upphör den tidigare ökningen i åldrarna 14—19 år och förbyts i en minskning. Sammankrympningen av befolkningen i mellanåldrarna fortsätter medan befolkningen i åldrarna över 50 år ökar.

Beräkning av antalet gifta kvinnor. Utvecklingen under de senaste decennierna har inneburit en fortgående stark ökning av den gifta befolkningen och en minskning av den icke gifta vuxna befolkningen. Från arbetskraftssynpunkt har detta haft betydelse framförallt för yrkesverksamhetsgraden bland kvinnorna. Några mera preciserade prognoser rörande de framtida civilståndsförändringarna har inte stått till buds. För att erhålla ett underlag för beräkningarna av arbetskraftstillgångarna har därför verkställt en grafisk extrapolering av utvecklingen under de två senaste decennierna i vad avser andelen gifta kvinnor i olika åldersgrupper. De erhållna talen redovisas i tabellbilaga 2. Som framgår av denna skulle man mot bakgrunden av den hittillsvarande utvecklingen ha anledning räkna med en fortsatt ökning av andelen gifta kvinnor i alla åldersgrupper — här bortses då

från åldersgruppen under 20 år — om än i avsaknade takt.

Immigrationsantagandet. Som ovan framhållits baseras befolkningsframskrivningen på en antagen nettoimmigration av 10 000 årligen eller av samma storlek som under 1950-talet. I förut omnämnda för 1955 års långtidsutredning utarbetade promemoria diskuteras något den dittillsvarande utvecklingen av den utrikes omflyttningen. Till komplettering av där redovisade uppgifter lämnas i tabell 2 en översikt av utvecklingen fram till 1960.

Den utrikes omflyttningen domineras av omflyttningen mellan de nordiska länderna. Denna dominans synes ha blivit än mer markerad under senare hälften av 1950-talet. Detta gäller särskilt om man bortser från den ungerska flyktingströmmen. Gör man detta har 92 procent av invandringsöverskottet 1956—60 hänfört sig till de nordiska länderna. Under de senaste tre åren har den helt dominerande posten i flyttningresultatet varit flyttningarna från Finland till Sverige. Inte mindre än 85 procent av inflyttningsöverskottet åren 1958—60 kom från Finland.

Tabell 2. Ut- och invandrare samt omflyttningresultat 1931—60

	1931— 35	1936— 40	1941— 45	1946— 50	1951— 55	1956— 60	1956	1957	1958	1959	1960
Utvandrare....	12 359	13 404	11 538	50 184	75 555	74 518	14 737	15 071	14 247	15 607	14 856
Invandrare....	35 755	28 867	48 022	147 693	127 923	128 472	28 029	33 023	22 097	19 089	26 234
<i>Invandrings- överskott....</i>	23 396	15 463	36 484	97 509	52 368	53 954	13 292	17 952	7 850	3 482	11 378
Män.....	14 762	6 593	17 314	43 756	24 574	30 369	7 597	10 253	4 024	1 959	6 536
Kvinnor.....	8 634	8 870	19 170	53 753	27 794	23 585	5 695	7 699	3 826	1 523	4 842
Därav i för- hållande till Danmark, Norge o. Island.....	150	3 301	9 894	26 333	10 487	10 409	5 224	4 019	1 261	— 523	450
Finland.....	1 337	2 501	5 695	34 147	32 086	33 234	5 716	8 317	5 042	4 818	9 341
Tyskland.....	1 895	2 797	2 990	14 627	17 155	3 981	1 923	1 186	510	— 134	496
Övriga Europa. Utomeuro- peiska länder	1 127	2 695	18 071	35 175	6 385	11 994	1 981	6 496	1 825	371	1 299
	18 887	4 169	— 166	—12773	—13745	— 5664	—1552	—2066	— 788	—1050	— 208

Närmare studier av förutsättningarna för denna omflyttning skulle vara av stort intresse men har inte varit möjliga i detta sammanhang. Migrationsfrågorna synes emellertid förtjänta av större uppmärksamhet inte minst med hänsyn till den »ogynnsamma» befolkningsutvecklingen i vårt land och den betydelse som migrationen för närvarande har från arbetsmarknadssynpunkt. Hållpunkter för annat antagande än det ovan gjorda beträffande det utrikes omflyttningresultatet under 1960-talet saknas emellertid. Det synes dock — med hänsyn till vad ovan berörts om flyttningstvågarna under de senaste åren — snarast vara ett antagande i överkant.

Regionala skillnader i befolkningsutvecklingen

Av intresse från arbetsmarknadssynpunkt är bl. a. de skillnader som befolkningsutvecklingen uppvisar mellan olika delar av landet. Som framgår av tabell 3 har tillväxten av befolkningen i de

arbetsföra åldrarna under 1950-talet varit särskilt kraftig i Stockholmsområdet, procentuellt mer än dubbelt så kraftig som genomsnittligt för riket. Vid slutet av 1960 var 17,5 procent av befolkningen i åldrarna 15—64 bosatt i Stockholms stad och län mot 16,3 procent i början av 1950-talet. En kraftigare tillväxt än genomsnittligt för riket redovisar även Övre Norrland (Västerbottens och Norrbottens län) samt Mälarlänen (Uppsala, Södermanlands, Örebro och Västmanlands län). Häremot står en mycket obetydlig tillväxt i Östra Götaland (Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län) samt i Nedre Norrland och Dalarna.

Dessa stora skillnader i befolkningsutvecklingen bör ses mot bakgrunden av bl. a. flyttningrörelserna under 1950-talet. Som framgår av tabell 4 har Östra Götaland, Dalarna och Nedre Norrland samt Övre Norrland haft nettoutflyttning. Man finner även att denna ökat

Tabell 3. Folkmängdens förändringar 1950—60 och beräknade förändringar 1960—70 efter riksområden. Åldrarna 15—64 år

Riksområde ¹	Folk- mängd 15—64 år 1960	Ökning eller minskning (—) i %					
		1950—55	1955—60	1960—65		1965—70	
				A ²	B ²	A ²	B ²
Stockholms stad o län ..	866 314	4,2	9,1	2,1	7,5	0,2	5,2
Mälarlänen i övrigt	584 452	3,0	4,9	3,3	5,7	1,1	3,4
Östra Götaland	710 038	0,1	1,4	2,9	1,3	0,5	—1,1
Skåne, Halland o Ble- kinge	785 402	0,5	3,7	2,0	2,6	0,4	1,0
Väst kust- o Vänerlänen	1 019 660	1,6	3,4	2,0	3,4	0,1	1,5
Dalarna o Nedre Norr- land	655 686	1,0	0,8	2,8	0,7	0,2	—1,9
Övre Norrland	327 464	4,1	4,8	6,6	4,4	3,8	1,7
Hela riket	4 949 016	1,9	4,0	2,7	3,7	0,6	1,5

¹ Mälarlänen i övrigt = Uppsala, Södermanlands, Örebro och Västmanlands län; Östra Götaland = Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län; Skåne, Halland och Blekinge = Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län; Väst kust- och Vänerlänen = Göteborgs och Bohus, Älvsborgs, Skaraborgs och Värmlands län; Dalarna och Nedre Norrland = Kopparbergs, Gävleborgs, Väster norrlands och Jämtlands län; Övre Norrland = Västerbottens och Norrbottens län.

² A = Framskrivnen folk-mängd exkl. in- och utrikesomflyttning.

B = Framskrivnen folk-mängd under förutsättning av samma in- och utrikesomflyttning-resultat som 1956—60.

Tabell 4. Nettoinflyttning och -utflyttning (—) riksområdesvis 1951—60

	Stock- holms stad o. l.	Mälär- länen	Östra Göta- land	Skåne Halland Blekinge	Väst kust o. Väner- länen	Dalarna o. nedre Norrland	Övre Norrland	Hela riket
Inrikes om- flyttning								
1951—55.....	37 429	4 040	—12 814	—9 803	3 845	— 8 536	—10 528	3 633
1956—60.....	44 979	5 916	—17 967	— 461	5 985	—22 724	—11 331	4 397
Utrikes om- flyttning								
1951—55.....	10 177	12 349	3 799	3 839	10 283	8 813	3 108	52 368
1956—60.....	12 119	11 389	3 845	6 174	11 412	6 263	2 752	53 954
Total om- flyttning								
1951—55.....	47 606	16 389	— 9 015	—5 964	14 128	277	— 7 420	56 001
1956—60.....	57 098	17 305	—14 122	5 713	17 397	—16 461	— 8 579	58 351

från första till andra hälften av 1950-talet. Nettoinflyttning redovisas i första hand för Stockholmsområdet men därjämte för Mälarlänen samt Västsverige. Under senare hälften av årtiondet har även Sydsverige (Skåne, Halland och Blekinge) haft nettoinflyttning.

Flyttningsrörelserna får uppenbarligen främst ses mot bakgrunden av skillnader i näringslivets struktur mellan olika delar av landet. I de stora talen är det främst det vikande arbetskraftsbehovet inom jordbruket och det stigande arbetskraftsbehovet inom stadsnäringarna som avspeglar sig. Den kraftigaste nettoinflyttningen visar följaktligen de mest urbaniserade delarna av landet. En bedömning av befolkningsutvecklingen inom olika landsdelar under det närmaste årtiondet förutsätter därför i första hand en bedömning av arbetskraftsbehovet. Emellertid kan det vara av intresse att något belysa de förändringar som befolkningen i de arbetsföra åldrarna skulle undergå om nettoflyttningsresultaten förutsattes bli desamma under 1960-talet som under senare hälften av 1950-talet.

Resultaten av en sådan framskrivning blir tydligen beroende av storleken av

den naturliga befolkningsstillväxten, alltså de förändringar som kan väntas med utgångspunkt från befolkningens nuvarande åldersstruktur. Som framgår av tabell 3 är skillnaderna mellan olika landsdelar i detta avseende ganska små med undantag för Övre Norrland, som fortfarande kommer att ha en procentuellt kraftigare naturlig tillväxt av de arbetsföra åldrarna än landet i övrigt. Av intresse att konstatera är även den relativt kraftiga naturliga befolkningsstillväxten i Mälarlänen.

Resultaten av en befolkningsframskrivning för de olika riksområdena under ovannämnda förutsättningar beträffande omflyttningen visar i sina huvuddrag inte några mera betydande avvikelser från utvecklingen under 1950-talet. Man konstaterar emellertid att oförändrade flyttningsrörelser skulle innebära en något svagare tillväxt i Stockholmsområdet än under 1950-talet men en något starkare i Mälarlänen. För Övre Norrlands vidkommande skulle oförändrad utflyttning medföra nämnvärd försvagning av hittillsvarande ökningstakt först under senare hälften av 1960-talet.

Arbetskraftstillgångarna

Avgränsningen av arbetskraften

Till arbetskraften hänförs i arbetskraftsundersökningarna alla personer i åldrarna 14 år och däröver, som under den vecka som undersökningen avser haft något inkomstgivande arbete. S. k. medhjälpande familjemedlemmar anses dock tillhöra arbetskraften, även om de inte haft kontant ersättning, under förutsättning att arbetstiden under veckan uppgått till minst 15 timmar. Personer som har ett förvärvsarbete men på grund av sjukdom, semester, militärtjänstgöring m. m. varit frånvarande från arbetet under mätveckan räknas som sysselsatta, »ej i arbete». Vidare ingår i arbetskraften arbetslösa personer, d. v. s. personer som ej haft någon sysselsättning under veckan men söker arbete, avvaktar återanställning efter permittering eller avvaktar nytt arbete som vederbörande skall börja inom en begränsad tidsrymd (30 dagar).

Enligt arbetskraftsundersökningen i november 1960 uppgick hela antalet personer i arbetskraften till ca 3,6 miljoner, motsvarande 60,4 procent av befolkningen i åldern 14 år och däröver. Antalet sysselsatta var 3,5 miljoner medan antalet arbetslösa endast uppgick till något över 60 000 personer, motsvarande 1,7 procent av hela antalet personer i arbetskraften.

Folkräkningarnas avgränsning av arbetskraften, den förvärvsarbetande befolkningen, är snävare än arbetskraftsundersökningarnas. Till den förvärvsarbetande befolkningen hänföres sålunda endast personer med minst halv normal arbetstid vid räkningstillfället. Personer med arbetsuppehåll ingår endast om arbetsuppehållet varat mindre än fyra månader. Detta gäller även arbets-

lösa, som sålunda i princip ej alls ingår i den förvärvsarbetande befolkningen därest de tidigare ej haft något arbete eller detta ligger längre tillbaka i tiden än fyra månader.

I den inledningsvis berörda intervjuundersökningen i samband med 1960 års folkräkning har uppgifter inhämtats även om antalet förvärvsarbetande personer med mindre än halv normal arbetstid. Undersökningen har upplagts så att personer i arbete under undersökningsveckan kan utskiljas. Vidare kan på grundval av redovisningen av antalet utgjorda arbetstimmar fränskiljas medhjälpande familjemedlemmar med mindre än 15 timmars arbetsvecka. Härigenom ges möjligheter till en direkt jämförelse mellan folkräkningens intervjuundersökning, som avsåg veckan 2—8 oktober 1960, och arbetskraftsräkningen för veckan 13—19 november 1960. Vid en uppskrivning av intervjuundersökningens resultat mot befolkningen den 31 december erhålles ungefär samma tal på antalet personer i arbete som i arbetskraftsräkningen.

Ytterligare ett material för bedömande av arbetskraftens aktuella storlek är inkomststatistiken. Denna redovisar för 1960 (taxeringsåret 1961) 3,55 miljoner inkomsttagare med förvärvsarbete. Talet bör ligga lägre än det som framkommer vid arbetskraftsundersökningarna bl. a. därför att medhjälpande familjemedlemmar utan kontant ersättning ej ingår. I höjande riktning kan däremot verka att inkomststatistiken i princip avser alla som någon gång under året haft deklarationspliktig inkomst av förvärvsarbete medan arbetskraftsundersökningarna liksom folkräkningarna avser antalet förvärvsarbetande vid viss tidpunkt (under en vecka).

Utvecklingstendenser under 1950-talet

Av de 3,6 miljoner personer som enligt arbetskraftsräkningen i november 1960 tillhörde arbetskraften var 2,3 miljoner män och 1,3 miljon kvinnor, varav något mer än hälften gifta. Det innebär att närmare 80 procent av den manliga befolkningen i åldrarna 14 år och däröver och över 40 procent av den kvinnliga befolkningen tillhörde arbetskraften. Väsentliga skillnader föreligger emellertid mellan gifta och icke gifta kvinnor. I senare fallet ligger andelen vid 45 å 50 procent, i förra fallet vid 35 å 40 procent. Stora skillnader i arbetskraftsandel föreligger också mellan olika åldersgrupper.

För att belysa arbetskraftsutvecklingen i stort under senare hälften av 1950-talet ger inkomststatistiken vissa utgångspunkter. Det bör dock beaktas att inkomststatistiken sannolikt kommer att något överskatta en ökning (resp. underskatta en minskning) av antalet sysselsatta. Detta beror bland annat på att inkomststatistiken formellt endast avser antalet inkomsttagare med en viss lägsta nettointkomst, nämligen under den här ifrågakommande tidsperioden 1 200 kronor. I fråga om samtaxerad make, d. v. s. i huvudsak gifta kvinnor, föreligger dock inte någon sådan undre inkomstgräns. Man torde därför få en viss skenbar ökning av sysselsättningen genom att en större andel av de sysselsatta vid periodens slut än vid dess början uppnått detta inkomstbelopp. Bort-

ses från de gifta kvinnorna är dock antalet förvärvsarbetande inkomsttagare i den lägsta redovisade inkomstgruppen, nämligen under 1 500 kronor, mycket litet, nämligen år 1960 knappt 1 procent och år 1955 styvt 1 procent av hela antalet förvärvsarbetande inkomsttagare, exkl. gifta kvinnor. En viss överrespektive underskattning av sysselsättningsutvecklingen kan vidare bland annat ske genom att oavlönade s. k. medhjälpande familjemedlemmar inte kommer med i inkomststatistiken. De medhjälpande familjemedlemmarna utgöres till större delen av gifta kvinnor, framförallt inom jordbruket, och har av allt att döma successivt minskat i antal. I den slutliga kalkylen har, som framgår av det följande, också antagits en något svagare ökning av det totala antalet sysselsatta mellan 1955 och 1960 än vad som framkommer i inkomststatistiken.

Som framgår av tabell 5 har enligt inkomststatistiken antalet förvärvsarbetande inkomsttagare stigit med totalt 4,5 procent mellan 1955 och 1960. Beträffande männen stannar ökningen vid 1,6 procent medan den för kvinnorna uppgått till 10,2 procent. Särskiljes gifta och icke gifta kvinnor finner man att de förra ökat med inte mindre än 21,6 procent medan antalet förvärvsarbetande icke gifta kvinnor varit oförändrat. Stora skilljaktigheter föreligger också mellan olika åldersgrupper. Nettoökningen faller helt på åldrarna 35—66 år. I åldrarna 25—34 år har en minskning

Tabell 5. Antal förvärvsarbetande inkomsttagare åren 1955 och 1960

	Män	Kvinnor	Därav		Samtliga
			gifta	icke gifta	
1955.....	2 277 401	1 120 720	528 807	591 913	3 398 121
1960.....	2 314 720	1 235 109	643 105	592 004	3 549 829
Ökning el. minskning i %.....	+ 1,6	+ 10,2	+ 21,6	± 0	+ 4,5

Tabell 6. Förvärsarbetande inkomsttagare åren 1955 och 1960 i procent av folkmängden vid respektive års slut

År	Åldersår								Samtliga	Därav män	Giftn kv.	Icke giftn kv.
	14—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	50—66	67—w				
1955	46,4	77,0	73,2	70,5	69,6	69,0	60,1	21,7	60,1	81,5	30,8	51,7
1960	40,1	77,9	74,7	71,0	72,1	71,7	62,2	18,9	59,5	78,4	36,1	48,1

av antalet förvärsarbetande skett medan en mindre ökning redovisas för åldrarna under 25 år. Antalet förvärsarbetande i åldrarna 67 år och äldre visar en — om än liten — nedgång. Man finner vidare att ökningen av antalet förvärsarbetande under den ifrågavarande femårsperioden helt faller på gruppen anställda, som stigit med 6,0 procent, medan antalet företagare minskat med 6,7 procent.

För att få en uppfattning om de förändringar som yrkesverksamhetsgraden kan ha undergått under senare delen av 1950-talet har antalet förvärsarbetande inkomsttagare i redovisade åldersgrupper uttryckts i procent av befolkningen i samma åldersgrupper vid slutet av resp. år. Den lägsta i inkomststatistiken redovisade åldersgruppen — under 20 år — har därvid uttryckts i procent av åldersgruppen 14—19 år. Vidare har antalet redovisade manliga samt giftn resp. icke giftn kvinnliga förvärsarbetande angivits i procent av resp. befolkningsgrupp i åldern 14 år och däröver. De erhållna talen framgår av tabell 6.

De förändringar i yrkesverksamhetsgraden som tabell 6 redovisar, ansluter sig i stort till tidigare kända utvecklingstendenser (se bland annat bilaga 4 till Balanserad expansion). Som framgår har en nedgång i yrkesverksamhetsgraden skett i åldrarna under 20 år. Nedgången torde, som ytterligare skall belysas, i det följande få ses mot bakgrunden av en stigande utbildningsintensitet. En sänkning av yrkesverksam-

hetsgraden har vidare skett i åldrarna över 66 år. Denna förklaras sannolikt framförallt av förskjutningarna mellan jordbruksbefolkning och annan befolkning, då huvuddelen av dem som redovisas som förvärsarbetande i dessa åldrar synes utgöras av jordbruksföretagare. I övriga åldrar konstateras en viss höjning av yrkesverksamhetsgraden. Denna är emellertid mycket obetydlig i åldrarna 20—34 år men ganska kraftig i åldrarna 35—66 år. Totalt har antalet förvärsarbetande inom den vuxna befolkningen — 14 år och däröver — enligt inkomststatistiken sjunkit mellan 1955 och 1960, nämligen från 60,1 procent till 59,5 procent. En nedgång av procentandelen förvärsarbetande kan konstateras såväl för män som för icke giftn kvinnor medan beträffande de giftn kvinnorna andelen förvärsarbetande stigit från 30,8 procent år 1955 till 36,1 procent år 1960. Ser man enbart till åldrarna 14—66 år finner man att yrkesverksamhetsgraden enligt inkomststatistiken var 65,3 procent 1955 och 65,4 procent 1960, alltså i stort sett oförändrad.

Inkomststatistiken lämnar inga uppgifter om antalet förvärsarbetande inkomsttagare i kombination med såväl ålder som kön (civilstånd). För att få en närmare uppfattning framförallt om förändringarna i de giftn kvinnornas yrkesverksamhetsgrad har en specialbearbetning skett av 1959 års inkomststatistik. Yrkesverksamhetstal har därvid erhållits för varje åldersgrupp —

Tabell 7. Förvärvsarbetande gifta kvinnliga inkomsttagare åren 1954 och 1959 i procent av hela antalet gifta kvinnor vid respektive års slut

År	Åldersår								
	—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	50—66	67—w	Samtliga
1954.....	14,9	34,8	38,6	37,1	32,9	33,7	20,0	6,0	29,1
1959.....	16,9	37,7	42,1	40,8	41,1	40,3	27,2	6,0	34,1
Procentuell minskning av andelen icke förvärvsarbetande (avrundade tal) ¹									
1954—59	—2,5	—4,5	—5,5	—6,0	—12,0	—10,0	—9,0	± 0	

¹ Följande värden synes ytterligare kunna interpoleras, nämligen för åldersgruppen 40—44 år —10,0 %, 45—49 år —10,0 %, 50—54 år —9,5 %, 55—59 år —9,0 %, 60—64 år —7,0 % samt 65—w ± 0.

vanligen 5-årsgrupp — dels för män, dels för gifta resp. icke gifta kvinnor. Med utgångspunkt från de observerade talen för 1954 har ett försök gjorts att beräkna motsvarande tal även för detta år. De sålunda erhållna talen för de gifta kvinnorna framgår av tabell 7.

Som denna tabell visar har yrkesverksamhetsgraden bland de gifta kvinnorna stigit kraftigt i samtliga åldersgrupper. Ökningen har varit särskilt framträdande i åldrarna 35—66 år. En minskning har under den redovisade femårsperioden skett av den andel bland de gifta kvinnorna som ej har förvärvsarbete med omkring 5 procent i åldrarna under 35 år och med omkring 10 procent i åldrarna 35—66 år.

Arbetskraftsutvecklingen under 1960-talet

Det synes realistiskt att under 1960-talet räkna med vissa fortsatta förändringar i yrkesverksamhetsgraden dels i de lägsta arbetsåldrarna, dels i de högsta åldrarna och dels slutligen bland de gifta kvinnorna.

De gifta kvinnornas yrkesverksamhetsgrad. Vad först beträffar den observerade ökade yrkesverksamhetsgraden bland de gifta kvinnorna är det tydligt att man här har att göra med en långsiktig utvecklingstendens som nära sammanhänger med den allmänna ekonomiska utvecklingen innebärande bl. a. en överflyttning av allt flera arbetsuppgifter från det privata hushållet till olika varu- och tjänstproducerande

Tabell 8. Relativa arbetskraftstal, i procent, för kvinnor i åldrarna 20—44 år enligt arbetskraftsundersökningarna

	Gifta kvinnor				Icke gifta kvinnor				Samtliga kvinnor			
	1960		1961		1960		1961		1960		1961	
	Nov.	Maj	Aug.	Nov.	Nov.	Maj	Aug.	Nov.	Nov.	Maj	Aug.	Nov.
Samtliga.....	43,2	45,4	46,3	44,6	79,1	78,7	80,9	89,9	52,0	54,1	54,9	56,1
Med hemmavaran- dande barn un- der 7 år.....	28,9	30,0	29,5	28,6	77,8	60,0	66,7	62,6	31,7	31,6	31,6	30,9
Utan hemmavaran- dande barn un- der 7 år.....	58,4	60,2	60,0	62,9	79,3	80,3	82,2	93,5	66,3	68,0	67,8	75,0

sektorer inom »nationalhushållet». Samma tendenser till ökad yrkesverksamhetsgrad bland de gifta kvinnorna återfinnes i andra industriellt utvecklade länder, inte minst i USA. De där verkställda arbetskraftsundersökningarna har under hela efterkrigstiden redovisat en stigande tendens bland de gifta kvinnorna att gå ut på arbetsmarknaden så snart barnen uppnår skolåldern.

De svenska arbetskraftsundersökningarna visar, som framgår av tabell 8, en väsentligt lägre yrkesverksamhetsgrad bland de gifta kvinnor, som har barn under skolåldern, än bland övriga kvinnor. Begränsar man sig till åldrarna 20—44 år är bland de senare närmare 60 procent yrkesverksamma mot blott hälften så stor andel bland dem som har barn under 7 år. Även bland de icke gifta kvinnorna är yrkesverksamhetsgraden lägre för dem som har barn under 7 år än bland övriga. Med hänsyn till att talen för de icke gifta kvinnorna (ogifta, förut gifta, änkor) med barn under 7 år baserar sig på mycket små urvalsfraktioner torde man dock inte kunna dra några mera precisa slutsatser från de framkomna skillnaderna.

En fortsatt minskning av antalet icke yrkesverksamma gifta kvinnor i samma takt som under 1950-talet torde icke kunna komma till stånd enbart genom höjning av yrkesverksamhetsgraden bland de kvinnor som ej har barn under skolåldern. Dessa utgör i åldrarna 20—44 år för närvarande mindre än hälften av de gifta kvinnorna och har som framgått av ovanstående redan en så hög yrkesverksamhetsgrad att det kan ifrågasättas om någon mera betydande ytterligare höjning av denna på kort sikt kan påräknas. En kraftigare höjning av den kvinnliga yrkesverksamhetsgraden synes därför förutsätta såväl att de gifta kvinnorna i åldrarna över 45 år i ökad utsträckning tas i anspråk på arbets-

marknaden, som att de gifta kvinnorna med barn under skolåldern får större möjligheter att, om de så önskar, anta förvärvsarbete. Härvid träder bl. a. utbyggnaden av daghems- och förskoleverksamheten i förgrunden.

En annan förutsättning för ett ökat utnyttjande av den gifta kvinnliga arbetskraften är tillgång till deltidsarbete. Det är tydligt att en mycket stor del av de gifta kvinnorna ej står till buds för arbete på heltid. Enligt arbetskraftsundersökningarna har 45 å 50 procent av de sysselsatta gifta kvinnorna en veckoarbetstid understigande 35 timmar. För mer än en fjärdedel uppgår veckoarbetstiden ej till 22 timmar. Den helt övervägande delen av de deltidsanställda kvinnorna uppgår arbete i hemmet som skäl för deltidsarbete och att de ej önskar heltidsarbete.

Ytterligare en faktor bör beaktas vid bedömande av de arbetskraftsresurser som de gifta kvinnorna kan erbjuda, nämligen att utbudet av arbetskraft i allmänhet endast gäller en lokalt begränsad arbetsmarknad, och då — av institutionella och traditionella skäl — den där maken har sin sysselsättning. Avståndet mellan bostad och arbetsplats torde dessutom på grund av arbetet i hemmet ofta spela större roll än för maken — mannen. Detta förhållande jämte det att efterfrågan på kvinnlig arbetskraft hittills väsentligen hänfört sig till de serviceproducerande sektorerna — i fråga om deltidsarbetande så gott som uteslutande dessa — samt vissa konsumtionsvaruindustrier har medfört mycket stora regionala skillnader i fråga om yrkesverksamhetsgraden bland de gifta kvinnorna. När det gäller männen och de icke gifta kvinnorna är däremot de regionala skillnaderna i yrkesverksamhetsgraden ganska små.

En viss uppfattning om dessa regionala skillnader ger den specialbearbet-

Tabell 9. Antal gifta kvinnor i arbetskraften i procent av hela antalet gifta kvinnor

	1950	1955	1960	1965	1970
—35 år.....	36,1	39,6	42,9	46,1	49,0
35—50 ».....	29,3	37,1	43,9	50,0	55,3
50—64 ».....	21,1	27,9	34,1	39,4	44,3
65—w ».....	5,1	5,1	5,1	5,1	5,1
Samtliga.....	27,5	32,7	36,2	41,3	44,7
därav under 64 år....	29,6	35,4	40,7	45,5	49,7

ning av 1959 års inkomststatistik som skett för långtidsutredningens räkning. Den högsta procentandelen förvärvsarbetande inkomsttagare bland de gifta kvinnorna har Stockholmsområdet (Stockholms stad och län). Procentandelen är här — om man bortser från åldrarna 65 år och däröver — över 45. Den motsatta ytterligheten är Övre Norrland med endast 25 procent yrkesverksamma. Dalarna och Nedre Norrland samt länen i Östra Götaland redovisar också ganska låga tal. I Mälarlänet och Väst kust- och Vänerlänen redovisas 32 å 34 procent av de gifta kvinnorna i åldrarna under 65 år som förvärvsarbetande inkomsttagare; i Skåne, Halland och Blekinge omkring 38 procent. Skillnaderna mellan olika landsdelar sammanhänger tydligen i hög grad med urbaniseringsgraden. Den högsta yrkesverksamhetsgraden redovisas i storstadsområdena och andra tätorter med rikt differentierat näringsliv eller med utpräglat kvinnliga industribranscher, t. ex. Borås; den lägsta i glesbygdso mråden och orter, som domineras av en tung och traditionellt manlig industri, t. ex. många bruksorter.

En kraftigare höjning av yrkesverksamhetsgraden bland de gifta kvinnorna torde därför förutsätta en mera geografiskt differentierad efterfrågan på kvinnlig arbetskraft än för närvarande. Ett ökat utnyttjande av kvinnlig arbetskraft inom de delar av näringslivet som har stor geografisk spridning, alltså

främst de varuproducerande sektorerna — jordbruk, skogsbruk, industri och byggnadsverksamhet — blir från dessa synpunkter särskilt betydelsefullt. Från arbetsmarknadssynpunkt måste det vidare vara angeläget att erhålla en sådan lokalisering av bosättningen i förhållande till arbetsplatserna att förutsättningar finns att tillvarata den kvinnliga gifta arbetskraften.

De i det följande redovisade beräkningarna av arbetskraftstillgångarna har baserats på antagandet av en fortsatt minskning av andelen icke yrkesverksamma gifta kvinnor i olika åldersgrupper i samma procentuella takt som den som framräknats för senare hälften av 1950-talet på grundval av inkomststatistiken. De utgör i så måtto endast en extrapolering av den hittillsvarande utvecklingen. Förändringarna i de gifta kvinnornas yrkesverksamhetsgrad vid ett sådant antagande framgår av tabell 9. Utgångspunkten har därvid varit de yrkesverksamhetstal (relativa arbetskraftstal) som redovisades vid arbetskraftsundersökningen i november 1960.

Yrkesverksamhetsgraden i åldrarna under 25 år. Sänkningen av arbetskraftstalen i de yngsta arbetsåldrarna står uppenbarligen i nära samband med utvecklingen mot en längre genomsnittlig skoltid, en företeelse som är genomgående för flertalet industriellt utvecklade länder och tydligen i hög grad sammanhänger med den allmänna ekonomiska och industriella utvecklingen. I själva

Tabell 10. Antal lärjungar i olika åldrar i procent av folkmängden i respektive åldrar

Läsår	7—13 år	14—19 år	20—24 år
1929/30.....	92,0	8,7	2,5
1939/40.....	92,9	12,8	3,4
1945/46.....	94,6	17,4	4,7
1949/50.....	98,7	21,5	5,7
1951/52.....	98,6	25,1	6,5
1954/55.....	99,0	28,3	7,7
1958/59.....	99,0	38,0	9,7
1960/61.....	99,0	41,6	10,6
1965/66.....	99,0	50,0	13,0
1970/71.....	99,0	62,1	14,9
Män 1960/61.....	99,0	39,7	11,4
1965/66.....	99,0	48,8	13,7
1970/71.....	99,0	61,1	15,5
Kvinnor 1960/61.....	99,0	43,7	9,7
1965/66.....	99,0	51,3	12,3
1970/71.....	99,0	63,1	14,3

verket synes frekvensen personer i utbildning stiga med nationalprodukten per capita och alltså visa en positiv inkomstelasticitet.

Som framgår av tabell 10 har utbildningsfrekvensen i åldrarna 14 år och däröver — d. v. s. de åldersgrupper som i huvudsak motsvarar åttonde och högre skolår — stigit mycket kraftigt under de senaste decennierna och snarast i ett accelererat tempo. Vid slutet av 1960 var sammanlagt omkring 42 procent av åldersgruppen 14—19 år under utbildning i skolor med heltidsundervisning. Talet torde snarast vara i underkant. Enligt arbetskraftsundersökningen i november 1960 tillhörde endast 49,9 procent av befolkningen i denna åldersgrupp arbetskraften. Huvuddelen av de ungdomar som ej ingick i arbetskraften kan antagas ha utgjorts av studerande. Ett visst bortfall av arbetskraft erhålles dock bl. a. genom värnplikstjänstgöring och genom att särskilt på landsbygden kvinnliga ungdomar, som slutat skolan, till en tid stannar i hemmet och deltagar i hushållsgöromålen. I sistnämnda fall torde det ofta vara frågan om en dold

arbetslöshet betingad av bristen på förvärvsarbetsmöjligheter på hemorten.

Även om utbildningsfrekvensen i åldrarna 14 år och däröver stigit kraftigt ligger den dock i Sverige fortfarande lågt framförallt jämfört med USA och Ryssland. För åldrarna 15—19 år har utbildningsfrekvensen i dessa länder beräknats vara omkring dubbelt så hög som i Sverige. En fortsatt stegring av utbildningsfrekvensen är också sannolik såväl till följd av utbyggnaden av den obligatoriska skolan som till följd av stigande efterfrågan på utbildning utöver den obligatoriska skolans ram. Utvecklingstendenserna i detta avseende har belysts i avsnittet om undervisningssektorn i långtidsutredningens betänkande.

De i tabell 10 återgivna talen för antalet personer i utbildning läsåren 1965/66 och 1970/71 har framräknats med utgångspunkt från förändringarna mellan 1954 och 1958. Därvid har antagits att utbildningsfrekvensen i varje åldersgrupp (1-årsgrupp) stiger med i genomsnitt samma antal procentenheter per år som mellan nyssnämnda år.

Tabell 11. Procentuella andelen personer i arbetskraften i åldersgrupperna 14—19 år och 20—24 år bland män och icke gifta kvinnor

	1950	1955	1960	1965	1970
14—19 år					
Män	73,6	66,2	52,6	43,5	31,2
Icke gifta kvinnor	59,4	55,7	47,3	39,7	27,9
20—24 år					
Män	81,9	79,8	77,7	75,4	73,6
Icke gifta kvinnor	80,2	79,1	77,1	74,5	72,5

I stort sett ansluter sig antagandena till dem som legat till grund för de i betänkandets avsnitt om undervisningen redovisade planerna för utbyggnaden av undervisningsväsendet.

Mot bakgrunden av den hittillsvarande utvecklingen, som närmast antyder en accelererande ökning av utbildningsfrekvensen, synes dessa antaganden närmast ligga i underkant. Vid beräkningarna av förändringarna i yrkesverksamhetsgraden har förutsatts att yrkesverksamheten i varje åldersgrupp minskar med samma antal procentenheter som utbildningsfrekvensen stiger.¹ Sistnämnda förutsättning kan dock inrymma en något snabbare stegring av utbildningsfrekvensen i den mån de studerande i ökad utsträckning kommer att ha förvärvsarbete vid sidan av studierna. Man skulle i så fall närmast ha att motse en ökning av andelen deltidsarbetande i ifrågavarande åldersgrupper.²

Den beräknade procentuella andelen personer i arbetskraften i åldrarna 14—19 och 20—24 år bland män och icke gifta kvinnor åren 1965 och 1970 samt — vid tillämpning av motsvarande beräkningsmetod — åren 1950 och 1955 framgår av tabell 11. Utgångspunkt för framskrivningarna har varit de relativa arbetskraftstalen i ifrågavarande åldrar enligt arbetskraftsundersökningen i november 1960.

Andra förändringar i yrkesverksamhetsgraden. Slutligen har för männen

och de icke gifta kvinnorna i åldrarna 65 år och däröver antagits en sänkning av arbetskraftstalen med 10 procent per femårsperiod. I övrigt har arbetskraftstalen antagits förbli oförändrade, d. v. s. för männen och de icke gifta kvinnorna i åldrarna 25—64 år och för de gifta kvinnorna i åldrarna 65 år och däröver.

Beräknat antal personer i arbetskraften

De under ovan angivna förutsättningar verkställda beräkningarna av arbets-

¹ Beträffande icke gifta kvinnor har dock under 1950-talet antagits en något svagare minskning av yrkesverksamhetsgraden än som motsvarar ökningen av utbildningsfrekvensen, nämligen 1950/55 hälften och 1955/60 tre fjärdedelar av den beräknade ökningen av utbildningsfrekvensen. Detta beror på att det bortfall av arbetskraft som den stigande utbildningsfrekvensen medfört till en del kan antas ha motverkats av ett allt mindre bortfall till följd av att vederbörande arbetar med hushållsgöromål i det egna hemmet. Som närmare belystes i Bil. 4 till Balanserad expansion förelåg tidigare, huvudsakligen på landsbygden, en lägre yrkesverksamhetsgrad bland de kvinnliga än bland de manliga ungdomarna. Dessa skillnader synes av arbetskraftsundersökningarna att döma ha utjämnats.

² Amerikanska undersökningar tyder på att utvecklingen i USA kännetecknas av att skolgångdomen i allt högre grad har förvärvsarbete vid sidan av studierna. Följande tabell är hämtad ur Donald J. Bogue, *The Population of the United States*, sid. 441

Year	Participation rate	
	High school ages (14 to 17 years)	College ages (18 to 24 years)
1947	16.9	not available
1948	19.2	24.3
1950	24.0	35.7
1956	23.4	40.0

Tabell 12. Antal personer i arbetskraften. Beräknade förändringar 1950—70

År	1 000-tal					I %				
	Åldersår					Åldersår				
	14—19	20—29	30—49	50—w	Samtliga	14—19	20—29	30—49	50—w	Samtliga
Samtliga										
1950—55	+ 2,9	— 74,8	+ 67,7	+ 92,0	+ 87,8	+ 0,9	— 10,2	+ 4,6	+ 10,7	+ 2,6
1955—60	+ 25,6	— 1,6	— 10,6	+ 104,2	+ 117,6	+ 7,6	— 0,2	— 0,7	+ 11,0	+ 3,4
1960—65	— 59,5	+ 124,2	— 33,2	+ 87,6	+ 119,1	— 16,5	+ 18,9	— 2,2	+ 8,3	+ 3,3
1965—70	— 109,2	+ 122,3	— 8,5	+ 60,2	+ 64,8	— 36,3	+ 15,7	— 0,6	+ 5,3	+ 1,7
Män										
1950—55	— 1,8	— 50,7	+ 17,3	+ 50,3	+ 15,1	— 1,0	— 11,2	+ 1,6	+ 8,0	+ 0,7
1955—60	+ 8,9	— 4,1	— 38,6	+ 58,3	+ 24,5	+ 4,8	— 1,0	— 3,6	+ 8,6	+ 1,1
1960—65	— 33,3	+ 70,6	— 49,3	+ 46,3	+ 34,3	— 17,1	+ 17,8	— 4,8	+ 6,3	+ 1,5
1965—70	— 57,6	+ 73,5	— 25,7	+ 26,3	+ 16,5	— 35,8	+ 15,7	— 2,6	+ 3,4	+ 0,7
Kvinnor										
1950—55	+ 4,7	— 24,1	+ 50,4	+ 41,7	+ 72,7	+ 3,2	— 8,5	+ 11,7	+ 17,9	+ 6,7
1955—60	+ 16,7	+ 2,5	+ 28,0	+ 45,9	+ 93,1	+ 11,2	+ 1,0	+ 5,8	+ 16,7	+ 8,0
1960—65	— 26,2	+ 53,6	+ 16,1	+ 41,3	+ 84,8	— 15,8	+ 20,6	+ 3,2	+ 12,9	+ 6,7
1965—70	— 51,6	+ 48,8	+ 17,2	+ 33,9	+ 48,3	— 36,9	+ 15,5	+ 3,3	+ 9,4	+ 3,6
Gifta kv										
1950—55	+ 0,4	+ 2,7	+ 70,5	+ 39,2	+ 112,8	+ 16,7	+ 2,5	+ 27,9	+ 45,8	+ 25,2
1955—60	+ 0,3	+ 8,3	+ 48,6	+ 46,0	+ 103,2	+ 10,7	+ 7,5	+ 15,0	+ 36,9	+ 18,4
1960—65	— 0,2	+ 31,7	+ 34,9	+ 42,7	+ 109,1	— 6,5	+ 26,7	+ 9,4	+ 25,0	+ 16,4
1965—70	— 0,5	+ 42,3	+ 30,2	+ 39,7	+ 111,7	— 17,2	+ 28,1	+ 7,4	+ 18,6	+ 14,4
Icke gifta kv										
1950—55	+ 4,3	— 26,8	— 20,1	+ 2,5	— 40,1	+ 3,0	— 15,3	— 11,3	+ 1,7	— 6,2
1955—60	+ 16,4	— 5,8	— 20,6	— 0,1	— 10,1	+ 11,2	— 3,9	— 13,1	— 0,1	— 1,7
1960—65	— 26,0	+ 21,9	— 18,8	— 1,4	— 24,3	— 16,0	+ 15,4	— 13,7	— 0,9	— 4,1
1965—70	— 51,1	+ 6,5	— 13,0	— 5,8	— 63,4	— 37,3	+ 4,0	— 11,0	— 3,9	— 11,2

kraftstillgångarnas utveckling under 1950- och 1960-talen framgår närmare av tabellbilaga 3. En sammanfattande belysning av förändringarna i arbetskraftens storlek och sammansättning ger tabell 12.

Beräkningarna kan i huvudsak sägas innebära ett försök till extrapolering av utvecklingen under 1950-talet. Totalt skulle antalet personer i arbetskraften enligt dessa beräkningar öka med omkring 180 000 eller 5 procent under 1960-talet. Detta innebär en t. o. m. något svagare utveckling än under 1950-talet, då arbetskraftstillgångarna beräknas ha stigit med omkring 200 000 eller 6 procent. Ökningen blir dock starkare under första hälften av 1960-talet än under den andra. Mellan 1960 och 1965

har den sålunda uppskattats till 120 000 eller 3,3 procent medan den under påföljande femårsperiod skulle stanna vid omkring 60 000, motsvarande 1,7 procent.

Antalet personer i arbetskraften kommer följaktligen att öka väsentligt svagare än hela den vuxna befolkningen, som beräknas växa med 8 å 9 procent under 1960-talet. Man får därför, som tabell 13 visar, en fortgående minskning av andelen förvärvsarbetande. Bortses från åldrarna 65 år och däröver förblir dock andelen anmärkningsvärt stabil omkring 68 procent. Detta beror på att den fortsatt sjunkande yrkesverksamhetsgraden bland männen och de icke gifta kvinnorna helt kompenseras av den stigande yrkesverksamhetsgraden bland

Tabell 13. Antal personer i arbetskraften i procent av folkmängden 14 år och däröver

År	Män	Kvinnor	Därav		Samtliga
			gifta	icke gifta	
1950.....	85,4	39,4	27,5	56,1	62,1
1955.....	83,3	40,7	32,7	52,6	61,7
1960.....	79,7	41,7	37,3	48,1	60,5
1965.....	77,0	42,5	41,3	44,2	59,6
1970.....	74,8	42,6	44,7	39,4	58,6
Därav under 65 år					
1950.....	92,1	44,5	29,6	69,5	68,2
1955.....	90,8	46,7	35,4	67,1	68,7
1960.....	87,5	48,5	40,7	62,0	68,0
1965.....	85,6	50,2	45,5	58,7	68,0
1970.....	84,5	51,4	49,7	54,7	68,1

de gifta kvinnorna. Vid slutet av 1960-talet skulle sålunda omkring 50 procent av de gifta kvinnorna under 65 år tillhöra arbetskraften mot omkring 40 procent 1960 och endast 30 procent i början av 1950-talet.

Liksom under 1950-talet skulle man därför ha att motse en kraftigare tillväxt av den kvinnliga än av den manliga arbetskraften. Den senare har beräknats öka med endast något över 2 procent. Antalet kvinnor i arbetskraften skulle däremot stiga med 11 procent. Denna ökning faller helt på de gifta kvinnorna, som beräknats öka med 33 procent, medan antalet icke gifta kvinnor skulle minska kraftigt. Förutsättningen är då den antagna fortsatta stegringen av de gifta kvinnornas yrkesverksamhetsgrad. Betydelsen av detta antagande illustreras därav, att om de gifta kvinnornas yrkesverksamhetsgrad kvarlåg på 1960 års nivå skulle antalet gifta kvinnor endast öka med 9 procent och hela antalet kvinnor i arbetskraften minska med omkring 30 000. Ökningen av de totala arbetskraftstillgångarna skulle i så fall för hela 1960-talet stanna vid endast omkring 20 000 eller något över en halv procent.

Beaktas bör att i beräkningarna förutsatts ett invandringsöverskott av 10 000 per år. Detta motsvarar i arbets-

kraft uppskattningsvis omkring 60 000 personer under en tioårsperiod. Det betyder med andra ord att ökningen av arbetskraftstillgångarna under 1960-talet helt är beroende av möjligheterna dels att i större utsträckning ta i anspråk arbetskraftsresurserna bland de gifta kvinnorna, dels att disponera utländsk arbetskraft.

Tabell 12 belyser även de ganska stora förändringar som arbetskraftens åldersstruktur kommer att undergå under 1960-talet. Man har att vänta en kraftig ökning dels i åldrarna 20—29 år, dels i åldrarna över 50 år. Däremot minskar arbetskraftstillgångarna i mellanåldrarna samt i åldrarna under 20 år. Förändringarna i arbetskraftens ålderssammansättning kan väntas ställa särskilda arbetsmarknadsproblem, bl. a. på grund av de stora skillnader i geografisk rörlighet som erfarenhetsmässigt föreligger mellan de äldre och de yngre åldrarna.

Regionala skillnader i arbetskraftstillgångarna

I avsnittet om befolkningsutvecklingen har något belysts de förändringar som befolkningen i de arbetsföra åldrarna skulle undergå inom olika riksområden dels om hänsyn endast togs till den naturliga befolkningstillväxten, dels om inflyttningsresultaten förutsattes bli desamma under 1960-talet som under sena-

Tabell 14. Arbetskraftens förändringar riksområdesvis

Riksområde	1 000-tal personer i arbetskraften nov. 1960	Ökning eller minskning (—) i %			
		1960—65		1965—70	
		A ¹	B ¹	A ¹	B ¹
Stockholms stad och län.....	660,8	1,8	7,3	0,5	5,7
Mälarlän i övrigt.....	435,7	2,4	4,9	0,8	3,2
Östra Götaland.....	515,6	1,6	—0,2	0,2	—1,6
Skåne, Halland o Blekinge.....	533,8	1,8	2,5	0,3	1,0
Väst kust- o Vänerlän.....	729,8	1,4	2,9	0,2	1,7
Dalarna o Nedre Norrland.....	479,2	1,9	—0,3	0,3	—1,9
Övre Norrland.....	276,0	5,7	3,7	3,5	1,6
Hela riket	3 630,9	2,0	3,0 ²	0,6	1,6 ²

¹ A = In- och utrikesomflyttning = 0; B = In- och utrikesomflyttningsresultat = 1956—60.

² P.g.a. beräkningarnas schematiska natur avviker dessa siffror något från huvudkalkylens.

re hälften av 1950-talet. I tabell 14 har verkställts en framskrivning av antalet personer i arbetskraften inom olika riksområden under motsvarande förutsättningar. Därvid har de procentuella förändringarna i yrkesverksamhetsgraden inom olika åldersgrupper dels bland män dels bland kvinnor antagits bli desamma inom skilda riksområden som genomsnittligt för riket.

Den allmänna bilden blir ungefär densamma som den som erhöles vid befolkningsframskrivningen. Ser man till enbart den naturliga befolkningstillväxten är skillnaderna mellan olika delar av landet små bortsett från Övre Norrland. Framförallt under första hälften av 1960-talet får man en väsentligt mycket kraftigare ökning av arbetskraftstillgångarna i Övre Norrland än genomsnittligt i riket. Under senare hälften av 1960-talet konstaterar man en — i förhållande till riksmedeltalet — relativt kraftig naturlig tillväxt av arbetskraften även i Mälarlänen, dock fortfarande väsentligt svagare än i Övre Norrland.

Ser man till de förändringar av arbetskraftstillgångarna som skulle erhållas vid oförändrade flyttningar är det återigen främst resultatet för Övre Norrlands vidkommande, som tilldrar sig in-

tresse. Man skulle även vid en fortsatt nettoutflyttning av samma storlek som under senare hälften av 1950-talet få en icke obetydligt kraftigare tillväxt av arbetskraftstillgångarna i Övre Norrland än genomsnittligt för riket under första hälften av 1960-talet. Då arbetsmarknaden i Övre Norrland samtidigt kännetecknas av en högre arbetslöshet än riket i övrigt reser detta särskilda arbetsmarknadsproblem. En väsentligt kraftigare ökning av arbetskraftsbehovet än genomsnittligt för riket skulle sålunda krävas i Övre Norrland för att vid hittillsvarande flyttningsnivå uppnå en sysselsättningsgrad motsvarande den för riket i övrigt.

Den volymmässiga arbetskraftstillgången

Som framgår av tabell 15 är de i förvärvsarbete sysselsatta gifta kvinnorna i stor utsträckning endast deltidsarbetande. Enligt arbetskraftsundersökningen i maj 1961 hade 28 procent av de sysselsatta gifta kvinnorna en arbetstid understigande 22 timmar under mätveckan. Motsvarande procentandel för männen och de icke gifta kvinnorna var 2,5 resp. 7. Liknande resultat erhöles vid den i samband med 1960 års folkräkning utförda intervjuundersökning-

Tabell 15. Sysselsatta i arbete efter antalet arbetstimmar under mätveckan

	Män		Kvinnor		Giftna kv.		Ej giftna kv.		Samtliga	
	Nov. 1960	Maj 1961	Nov. 1960	Maj 1961	Nov. 1960	Maj 1961	Nov. 1960	Maj 1961	Nov. 1960	Maj 1961
Under 22 tim.....	3,1	2,6	17,5	18,1	26,1	27,9	7,8	7,0	8,1	7,9
22—34 »	2,9	3,1	15,5	14,1	22,0	19,4	8,2	8,1	7,2	6,8
Över 34 »	94,0	94,4	67,0	67,8	52,0	52,7	84,0	84,9	84,7	85,3
	100,0	100,1	100,0	100,0	100,1	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Medianarbetstid... ..	46,9	45,0	41,8	40,9	35,9	35,8	44,9	43,8	45,9	44,0
Beräknat medeltal arbetstimmar... ..	46,3	45,1	37,2	36,7	33,0	32,5	41,8	41,5	43,2	42,2

en. Medelarbetstiden för de giftna kvinnorna ligger därför väsentligt lägre än för männen och de icke giftna kvinnorna. Sålunda var enligt arbetskraftsundersökningen i maj 1961 medeltalet arbetstimmar under mätveckan 28 procent lägre för de giftna kvinnorna än för männen medan de icke giftna kvinnornas arbetstid understeg männens med 8 procent. Totalt var medeltalet arbetstimmar 19 procent lägre för kvinnorna än för männen.

Det är inte sannolikt att skillnaderna mellan männen och kvinnorna, och då närmast de giftna kvinnorna, är mindre om man ser till årsarbetsvolymen. De uppgifter om utgjorda arbetstimmar som redovisas i riksförsäkringsverkets statistik över olycksfall i arbete synes snarast tyda på motsatsen. Det torde ej heller finnas anledning räkna med en minskning av andelen deltidssarbete bland de giftna kvinnorna under 1960-talet. Den fortsatta stegring av de giftna kvinnornas yrkesverksamhetsgrad som antagits i det föregående kan i stället tänkas förutsätta en ökad andel deltidssarbete. Utgår man emellertid från att medeltalet arbetstimmar för män, giftna kvinnor resp. icke giftna kvinnor skulle förbli oförändrat, erhålles en ökning av den till förfogande stående arbetsvolymen vid förut angivna ökning av antalet personer i arbetskraften med en-

dast 3,8 procent för hela 1960-talet. Under första hälften av 1960-talet skulle ökningen bli 2,6 procent och under andra hälften 1,1 procent.

Det är uppenbart att även andra faktorer finns, vilka verka mot en svagare ökning av arbetsvolymen i timmar räknat än av antalet personer i arbetskraften. De data som står till buds för belysning av utvecklingstendenserna i detta avseende är emellertid mycket bristfälliga. Utvecklingen under 1950-talet torde emellertid närmast ha inneburit en minskning av det totala antalet utgjorda arbetstimmar.

Förändringar i arbetskraftens utbildningsnivå

Uppenbart är att tillgången på arbetskraft inte bara — eller ens huvudsakligen — kan ses som ett kvantitativt spörsmål, vare sig man härvid räknar i arbetstimmar eller i individer. Minst lika stor betydelse torde få tillmätas arbetskraftens utbildningsnivå, dess yrkeskunskaper eller förutsättningar att tillägna sig erforderliga yrkeskunskaper. Även om utbildningsnivån i denna vidsträckta betydelse inte enbart är liktydig med skolmässig utbildningsnivå — allmän och yrkesmässig — kan denna dock antas ha väsentlig betydelse.

Utvecklingen under de senaste decennierna har, som berörts i det föregående, kännetecknats av en — närmast

Tabell 16. Förvärvsarbetande personer med yrkesutbildning i procent av hela antalet förvärvsarbetande

	15—24 år	25—44 år	45—64 år	65—w år	Samtliga
<i>Män</i>					
Yrkesutbildning på alla nivåer	18,7	35,2	21,1	15,0	26,3
Yrkesutbildning på nivå 2 och högre . . .	14,8	26,9	16,0	12,7	20,1
<i>Kvinnor</i>					
Yrkesutbildning på alla nivåer	21,9	28,1	19,6	17,0	23,4
Yrkesutbildning på nivå 2 och högre . . .	16,9	18,0	15,1	5,7	16,3
<i>Män och kvinnor</i>					
Yrkesutbildning på alla nivåer	20,3	32,8	20,5	15,5	25,2
Yrkesutbildning på nivå 2 och högre . . .	15,8	23,7	15,7	11,0	18,6

i accelererat tempo — fortgående ökning av skoltidens längd. Detta har i första hand inneburit en höjning av den allmänna utbildningsnivån. Medan bland de årskullar som under de närmaste åren uppnår pensionsåldern mindre än 2 procent avlagt studentexamen avlägger f. n. omkring 10 procent av en årskull denna examen. Medtages även avgångsexamina från fackgymnasier och lärarseminarier stiger andelen till 13 å 14 procent.

Speciellt intresse tilldrar sig emellertid yrkesutbildningsnivån hos arbetskraften. En belysning av läget i detta avseende vid slutet av 1960 ger de i tabell 16 återgivna uppgifterna från intervjuundersökningen i samband med 1960 års folkräkning.

Som framgår av denna tabell hade omkring 25 procent av samtliga förvärvsarbetande någon form av yrkesutbildning. Bortses från nivå 1, som huvudsakligen omfattar kortare kurser, hade 19 procent egentlig yrkesutbildning. Stora skillnader föreligger emellertid, dels mellan könen dels mellan olika åldersgrupper. Av den förvärvsarbetande befolkningen i åldrarna 45—64 år hade endast 16 procent egentlig yrkesutbildning, i gruppen 25—44 år 24 procent.

Med utgångspunkt från elevantalet i

olika skolformer synes man överslagsvis kunna räkna med att omkring hälften av en årskull f. n. skaffar sig någon form av yrkesutbildning, motsvarande nivå 2 och högre. Häremot skall ställas att sannolikt mindre än 15 procent av dem som nu lämnar arbetsmarknaden har sådan utbildning.

Mot denna bakgrund har bruttoförändringarna i arbetskraftstillgångarna intresse. Nettoökningen av arbetskraften under 1960-talet har ovan uppskattats till omkring 180 000 eller ca 5 procent. Bakom dessa tal döljer sig emellertid betydande bruttoförändringar. Avgången av arbetskraft enbart till följd av ålder och dödsfall kan under 1960-talet uppskattas till omkring 600 000 medan tillskotten av ny arbetskraft efter avslutad skol- och yrkesutbildning bör beräknas till minst omkring 800 000. Det betyder att något mer än en sjättedel av arbetskraften till följd av nämnda orsaker kommer att lämna arbetsmarknaden under 1960-talet medan en fjärdedel å en femtedel av arbetskraften vid decenniets slut kommer att utgöras av från nyssnämnda synpunkter ny arbetskraft.

Utgår man från att endast omkring 15 procent av den avgående arbetskraften men omkring hälften av den nytillkommande har egentlig skolmässig yrkesutbildning skulle detta innebära att vid

slutet av 1960-talet omkring en tredjedel mot f. n. knappt en femtedel av samtliga personer i arbetskraften hade sådan utbildning. En ännu snabbare stegring

bör emellertid kunna åstadkommas genom ökade insatser bl. a. på vuxenutbildningens område.

Tillgång och efterfrågan på arbetskraft

Sysselsättningsutrymmet

Som framgått av det föregående är en mycket svag ökning av arbetskraftstillgångarna att motse under 1960-talet. För första hälften av 1960-talet har ökningen uppskattats till knappt 3,5 procent. Utrymmet för en ökning av sysselsättning- en skulle dock bli större, om samtidigt en höjning av sysselsättningsgraden kunde ske.

Sysselsättningsgraden — andelen sysselsatta av hela antalet personer i arbetskraften — har under 1950-talet legat på en genomsnittligt mycket hög nivå. Detta gäller både vid internationella jämförelser och vid jämförelser med tidigare tidsperioder. Såväl de konjunkturella som de säsongmässiga variationerna i sysselsättningsgraden torde ha varit mindre än tidigare. Detta hindrar inte att efterfrågan på arbetskraft även under 1950-talet kännetecknats av icke obetydliga variationer i båda dessa avseenden.

Det statistiska material som står till buds för belysning av förändringarna i sysselsättningsgraden är dock mycket

bristfälligt. De förut omnämnda arbetskraftsundersökningarna har pågått alltför kort tid för att ännu ge några säkra hållpunkter. Framhållas kan emellertid att vid den första arbetskraftsundersökningen, som verkställdes i maj 1959, alltså medan ännu verkningarna av den senaste konjunkturavmattningen kvarstod, redovisades ett arbetslöshetstal på 3,6 procent, medan vid undersökningen i maj 1960 arbetslösheten var 2,2 procent och i maj 1961 1,2 procent. I tabell 17 har jämte uppgifter från arbetskraftsundersökningarna sammanställts även uppgifter om antalet arbetslöshetsveckor i procent av antalet genomlevda veckor för medlemmar i de erkända arbetslöshetskassorna — den enda arbetslöshetsstatistiska serie som täcker hela 1950-talet — samt antalet hos arbetsförmedlingarna anmälda kassamedlemmar i procent av hela antalet medlemmar. Sistnämnda statistik finnes endast fr. o. m. juli 1955.

Som framgår av dessa serier innebar särskilt den senaste konjunkturedgången en inte obetydlig ökning av ar-

Tabell 17. Arbetslöshetens förändringar

		1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
% arbetslöshets- veckor i de erk. arbetslöshets- kassorna	Nov/Dec	3,5	4,1	2,7	4,3	3,3	3,4	4,1	4,2	5,4	4,0	3,1
	Årsmedeltal	3,5	2,9	3,4	3,6	3,4	3,0	3,5	3,6	4,5	3,9	3,2
% vid arbetsförmed- lingen anmälda ar- betslösa kassamed- lemmar	Nov	1,0	1,3	1,7	2,4	1,6	1,1
	Årsmedeltal	1,5	1,9	2,5	2,0	1,4
% arbetslösa enl. ar- betskraftsunder- sökningarna	Maj										(3,6)	2,2
	Nov										(2,0)	1,7

Tabell 18. Arbetslöshetens förändringar under året. Medeltal 1956—60

	Jan.	Febr.	Mars	April	Maj	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Okt.	Nov.	Dec.
% arbetslöshetsveckor i de erk. arbetslöshetskassorna		5,7		4,4		2,9		2,7		2,6		4,2
% vid arbetsförmedlingen anmälda arbetslösa kassamedlemmar	3,2	3,1	2,6	2,6	1,8	1,0	0,8	1,0	1,0	1,2	1,6	2,2

betslöshetsprocenten. Ser man till de totala arbetskraftstillgångarna synes det ej osannolikt att bottenläget 1958 innebar en nedgång i sysselsättningsgraden med 2,5 å 3 procent. Framhållas bör att arbetsmarknadsläget påverkar inte bara sysselsättningsgraden utan även antalet personer i arbetskraften. Detta gäller i första hand tillskotten av utländsk arbetskraft, som visat en hög grad av konjunkturkänslighet. Men även yrkesverksamhetsgraden bland kvinnorna, och då närmast de gifta kvinnorna, och bland befolkningen i de högre åldrarna påverkas av läget på arbetsmarknaden. En konjunkturavmattning medför därför ej blott en sänkning av sysselsättningsgraden utan också en långsammare eller kanske helt upphörande tillväxt av arbetskraften.

De säsongmässiga variationerna i sysselsättningsgraden är likaså mycket stora. Som framgår av tabell 18 har arbetslösheten vad gäller hos arbetsförmedlingarna anmälda arbetslösa under senare hälften av 1950-talet legat i genomsnitt mer än dubbelt så högt under månaderna november—april (2,6 %) som under övriga månader av året (1,1 %). De yrkesgrupper som omfattas av arbetslöshetsförsäkringen har dock sannolikt en genomsnittligt högre säsongarbetslöshet än andra yrkesgrupper. En säsongutjämning som nedbringade arbetslösheten till samma nivå för

hela året som för månaderna maj—oktober skulle dock gissningsvis medföra en höjning av den genomsnittliga sysselsättningsgraden — såsom denna redovisats i arbetskraftsundersökningarna — med omkring en halv procent.

Arbetslösheten och sysselsättningsgraden utvisar även icke oväsentliga skillnader mellan olika geografiska områden. Betydelsen av en utjämning av skillnaderna i detta avseende illustreras därav att om arbetslösheten — i årsmedeltal — i de 12 »sämsta» länen varit samma som i övriga län, skulle detta år 1960 ha inneburit en sänkning av arbetslöshetsprocenten för hos arbetsförmedlingarna anmälda kassamedlemmar från 1,4 procent till 1,0 procent.

Den genomsnittliga sysselsättningsgraden utvisar också skillnader mellan olika yrkeskategorier. Den högsta arbetslöshetsprocenten har byggnadsarbetare, skogsarbetare och lantarbetare, väsentligen beroende på hög säsongarbetslöshet. Av hela antalet hos arbetsförmedlingarna anmälda arbetslöshetsförsäkrade arbetslösa tillhörde år 1960 i medeltal omkring hälften ifrågavarande yrkesområden. Enligt arbetskraftsundersökningarna i maj och november 1960 hade omkring en fjärdedel av de arbetslösa haft sin sysselsättning inom jordbruk, skogsbruk eller byggnadsverksamhet. I stor utsträckning synes dessa skillnader mellan olika yrkesgrupper

ansluter sig i detta avseende till beräkningarna av arbetskraftstillgångarna.

Totalt kan antalet sysselsatta under 1950-talet antas ha ökat med omkring 6 procent, motsvarande ungefär 200 000 personer. Ökningen var något starkare under senare hälften av 1950-talet, då den uppskattats till 3 å 4 procent, än under förra hälften.

Ser man till arbetskraftens fördelning på olika sektorer av näringslivet har utvecklingen under 1950-talet inneburit en fortsatt minskning av den andel av arbetskraften som tas i anspråk i den varuproducerande sektorn — jordbruk och skogsbruk m. m. samt industri och byggnadsverksamhet — och en motsvarande ökning av den andel som sysselsättes i servicesektorn. En sammanfattande belysning av förskjutningarna i antalet sysselsatta mellan olika sektorer av näringslivet under 1950-talet ger de i tabell 19 återgivna uppgifterna om antalet förvärvsarbetande inkomsttagare. Som framgår av dessa uppgifter har den varuproducerande sektorns andel sjunkit från omkring 60 procent i början av 1950-talet till omkring 55 procent vid slutet av årtiondet. Minskningen faller helt på jordbruk och skogsbruk m. m. medan industri och byggnadsverksamhet haft en i stort sett oförändrad andel av sysselsättningen. Inom servicesektorn har en fortgående minskning skett av andelen i privathushåll sysselsatta. Även andelen sysselsatta inom transport- och kommunikationsväsen har tenderat att minska under 1950-talet. Ökningen av servicesektorns andel faller sålunda helt på varuhandel och offentliga tjänster samt andra privata tjänster än anställning i privathushåll.

För närmare kvantifiering av förändringarna i antalet sysselsatta inom olika sektorer av näringslivet har vid sidan av inkomststatistiken utnyttjats dels data från folkräkningarna 1950 och 1960 (in-

tervjuundersökningen), dels tillgänglig specialstatistik och särskilda utredningar för vissa sektorer. Resultaten av de verkställda beräkningarna har sammanfattats i tabell 20. I tabellen har även införts uppgifter om det förväntade antalet sysselsatta år 1965 enligt de planer och bedömningar rörande produktionsutvecklingen och arbetskraftsbehovet inom olika näringsgrenar som 1959 års långtidsutredning inhämtat.

Produktivitetsutvecklingen

Den totala produktionen (bruttoförädlingsvärdet) beräknas ha ökat med 15 å 16 procent under första hälften och med 18 procent under andra hälften av 1950-talet. Mellan 1960 och 1965 har långtidsutredningen på basis av föreliggande planer och bedömningar som mål uppställt en produktionsökning med 22 procent. Det är tydligt att ett realiserande av detta produktionsmål förutsätter en inte obetydligt snabbare produktivitetsökning än under 1950-talet.

De bedömningar av arbetskraftsbehoven som förelegat i av långtidsutredningen insamlade planer och verkställda expertutredningar beträffande olika näringsgrenar har i allmänhet inte innehållit några mera ingående diskussioner av arbetskraftsproduktivitets utveckling. I många fall har man vid bedömningen av arbetskraftsbehovet antagit i huvudsak samma produktivitetsutveckling som under 1950-talet. En direkt summering av dessa planer m. m. visar därför som framgår av tabell 20 en icke obetydligt större ökning av antalet sysselsatta än vad som totalt bedömts vara möjlig. Det bör än en gång understrykas att innebörden av de redovisade planerna m. m. vis å vis arbetskraftsbehovet och produktivitsantagandena ofta är svårtolkad. Bland annat är det tveksamt huruvida dessa avsett antalet sysselsatta

Tabell 20. Antal sysselsatta personer

Näringsgren	Antal sysselsatta (1 000-tal)				Förändring (1 000-tal)		
	1950	1955	1960	1965 »Planerad» efterfrågan	1950— 55	1955— 60	1960— 65
<i>Jordbruk, skogsbruk m. m.</i>	631	557	477	413	— 74	— 80	— 64
<i>Industri o hantverk m. m.</i>	1 057	1 120	1 187	1 277	+ 63	+ 67	+ 90
Egentlig industri (anställda)	814	843	892	963	+ 29	+ 49	+ 71
Kraftverk m. m.	20	21	22	23	+ 1	+ 1	+ 1
Industri o hantverk i övrigt.	223	256	273	291	+ 33	+ 17	+ 18
<i>Byggnads- o anläggningsverksamhet.</i>	263	285	307	329	+ 22	+ 22	+ 22
<i>Samfärdsel.</i>	275	279	280	273	+ 4	+ 1	— 7
Sjöfart.	37	37	38	38	± 0	+ 1	± 0
Luftfart.	3	4	7	8	+ 1	+ 3	+ 1
Järnvägstrafik.	66	60	55	50	— 6	— 5	— 5
Vägfart.	74	81	82	83	+ 7	+ 1	+ 1
Post och tele.	72	72	73	69	± 0	+ 1	— 4
Samfärdsel i övrigt.	23	25	25	25	+ 2	± 0	± 0
<i>Varuhandel.</i>	402	425	460	520	+ 23	+ 35	+ 60
<i>Arbetshjälp i hemmet.</i> (husligt arbete)	140	105	79	59	— 35	— 26	— 20
<i>Övriga privata tjänster.</i>	237	250	266	286	+ 13	+ 16	+ 20
<i>Offentliga tjänster.</i>	330	399	484	560	+ 69	+ 85	+ 76
Undervisning.	82	101	120	136	+ 19	+ 19	+ 16
Hälso- och sjukvård.	95	114	140	167	+ 19	+ 26	+ 27
Social- och fångvård.	21	28	43	51	+ 7	+ 15	+ 8
Försvar.	39	39	39	39	± 0	± 0	± 0
Övriga (inkl. privata organisa- tioner).	93	117	142	167	+ 24	+ 25	+ 25
Totalt	3 335	3 420	3 540	3 717	+ 85	+ 120	+ 177

individer eller arbetsvolymen vid oförändrad arbetstid per individ. Där det senare varit fallet kan spänningen mellan arbetskraftsbehov och arbetskraftstillgång antagas i själva verket vara större än som antyds av här redovisade tal.

Arbetskraftsbehovet inom olika sektorer av näringslivet

I det följande skall i korthet något belägas utvecklingstendenserna inom olika sektorer av näringslivet. Då en detaljerad redogörelse för produktionsförut-

sättningarna lämnats i betänkandets avdelning 2 begränsar sig den följande översikten i huvudsak till de beräkningsmässiga antagandena bakom talen i tabell 20. I avdelning 2 har också behandlats vissa förutsättningar för de »korrigeringar» av den »planerade» efterfrågan på arbetskraft som bedömts erforderliga med hänsyn till det reala utrymmet för en ökning av antalet sysselsatta.

Jordbruk, skogsbruk, fiske m. m.
Hela antalet sysselsatta inom dessa sektorer uppgick vid slutet av 1960 till

477 000 personer. Mellan 1950 och 1960 torde antalet sysselsatta ha sjunkit med omkring 25 procent. Minskningstakten — i procent — har sannolikt varit något starkare under senare hälften av 1950-talet än under första hälften. Några mera betydande skillnader torde dock inte ha förelegat mellan de båda femårsperioderna.

Inom jordbrukets utredningsinstitut har verkställt en beräkning av arbetskraftsåtgången för den egentliga jordbruksdriften under 1960-talet. Enligt dessa beräkningar skulle arbetsvolymen minska från omkring 877,6 miljoner arbetstimmar 1956 till omkring 647 miljoner arbetstimmar 1965, en minskning med 28 procent eller ca 3,5 procent per år. Arbetsvolymen år 1960 har med utgångspunkt härifrån uppskattats till 775 miljoner arbetstimmar. Mellan 1960 och 1965 skulle sålunda erhållas en minskning av arbetsvolymen i jordbruket med 128 miljoner arbetstimmar.

Beträffande skogsbruket väntas med utgångspunkt från verkställda beräkningar av skogsindustrins råvarubehov en ökning av avverkningarna med omkring 15 procent komma att erfordras under första hälften av 1960-talet. Detta skulle innebära en ökning från omkring 55 miljoner m^3 sk år 1960 till omkring 63 miljoner m^3 sk år 1965.

Arbetskraftsåtgången per m^3 sk uppskattas för närvarande till i medeltal omkring 0,65 dagsverken. En mycket snabb produktivitetsutveckling synes för närvarande känneteckna skogsbruket. Under 1960 har vid domänstyrelsen utförts en detaljerad arbetskraftsutredning, som bl. a. syftat till en beräkning av arbetskraftsbehovet omkring år 1970. Till grund för denna utredning har lagts åtgångstal för olika slag av arbeten, trädslag och dimensioner, vilka tillkommit under medverkan av arbetsstudieorganisationerna SDA och MSA. En till-

lämpning av dessa åtgångstal på de totala avverkningarna ger enligt en av arbetsmarknadsstyrelsen i samarbete med statens skogsforskningsinstitut verkställd utredning (Skogsbrukskarta över Sverige) till resultat en arbetskraftsåtgång av endast 0,41 dagsverken per m^3 sk inkl. barkning och 0,37 dagsverken per m^3 sk exkl. barkning. Det kan naturligtvis diskuteras om de åtgångstal som härletts för domänverkets interna beräkningar är tillämpliga på landets samtliga skogar. Man kunde eventuellt befara att den rationaliseringstakt, som bedömts vara möjlig inom domänverket, inte kan uppnås inom det enskilda småskogsbruket, varigenom de berörda åtgångstalen genomsnittligt sett skulle vara för låga. En snabb produktivitetstegring torde emellertid för närvarande utmärka även småskogsbruket och direkta hållpunkter för att anta en långsammare rationaliseringstakt inom denna del av skogsbruket saknas i varje fall. Det förhållandet att den beräknade ökningen av avverkningarna till betydande del kan väntas komma på småskogsbruket torde i och för sig utgöra incitament till en snabb rationaliseringstakt. Då domänverket i en till långtidsutredningen överlämnad promemoria endast räknat med en minskning av arbetskraftsåtgången till 0,55 dagsverken per m^3 sk under första hälften av 1960-talet har detta tal därför ansetts kunna tillämpas på hela skogsbruket.

Under angivna förutsättningar och vid antagande för enkelhetens skull av i medeltal 7 timmar per dagsverke erhålles för 1960 en arbetsvolym av 250 miljoner arbetstimmar ($55 \times 0,65 \times 7$) och 1965 av 243 miljoner arbetstimmar ($63 \times 0,55 \times 7$), d. v. s. en i stort sett oförändrad arbetsvolym. Totalt för jordbruk och skogsbruk skulle i så fall arbetsvolymen under första hälften av 1960-talet kunna beräknas sjunka från

1 025 till 890 miljoner arbetstimmar eller med 13,2 procent.

Av den arbetsvolym på i runt tal 1 000 miljoner arbetstimmar som jord- och skogsbruk för närvarande tar i anspråk kommer närmare 90 procent på jordbruket och det med jordbruk kombinerade skogsbruket. Sysselsättningsutvecklingen inom jordbruk och skogsbruk — från övriga sektorer (trädgårdsskötsel, fiske m. m.) kan här bortses med hänsyn till deras kvantitativt ringa betydelse — blir därför nära beroende av företagsstrukturen inom jordbruket. Denna torde bl. a. medföra att förändringar i produktions- och arbetsvolymen inte lika omedelbart eller i samma utsträckning som i andra branscher påverkar antalet sysselsatta personer. Vissa av jordbrukets utredningsinstitut verkställda kalkyler rörande tillgång och efterfrågan på arbetskraft inom jordbruket och det med jordbruket kombinerade skogsbruket under 1960-talet synes också snarast antyda en snabbare minskning av arbetskraftsbehovet än av tillgången på arbetskraft. Stora regionala skillnader föreligger emellertid i detta avseende. Särskilt i delar av Norrland, framförallt de nordligaste delarna, föreligger otvivelaktigt på många håll en undersysselsättning bland jordbruksbefolkningen.

De ovan redovisade kalkylerna bör därför närmast tolkas så att produktionsutvecklingen och de förändringar i arbetsvolymen som betingas av denna ej ger anledning att för första hälften av 1960-talet anta en långsammare procentuell minskningstakt av antalet inom jordbruk och skogsbruk m. m. sysselsatta än fallet varit under 1950-talet. Det av långtidsutredningen antagna 4-procentsalternativet för nationalproduktens utveckling under första hälften av 1960-talet torde emellertid förutsätta en snabbare minskning av antalet sysselsatta inom här berörda sektorer än fal-

let varit under 1950-talet. Det torde ej heller vara orealistiskt att i balanskalkylen räkna med en minskning av antalet inom jordbruk och skogsbruk sysselsatta med omkring 15 procent under första hälften av 1960-talet.

Industri och hantverk (exkl. byggnadsverksamhet). Industri och hantverk svarade 1960 — enligt arbetskraftsundersökningen i november — för 1 187 000 sysselsatta. Antalet anställda (arbetare och förvaltningspersonal) inom egentlig industri utgjorde 1959 enligt den av kommerskollegium utarbetade industristatistiken (företag med minst 5 anställda) 850 000, fördelade på 185 000 tjänstemän och 665 000 arbetare. Den genomsnittliga ökningen av antalet arbetare mellan 1959 och 1960 var enligt socialstyrelsens sysselsättningsstatistik 4,6 procent, vilket — applicerat på industristatistiken — motsvarar 31 000 arbetare. Uppgången på tjänstemannasidan under samma tid har skattats till 6 procent eller 11 000 personer, varför totalt erhålles en ökning av antalet anställda inom egentlig industri med 42 000 eller ej fullt 5 (4,9) procent mellan 1959 och 1960. Enligt dessa beräkningar skulle delgruppen egentlig industri år 1960 ha sysselsatt 892 000 personer. Kraftverk m. m. svarade för 22 000 personer (oförändrad nivå antagen 1959—60), vilket ger en restpost »industri och hantverk i övrigt» på 273 000 sysselsatta.

För 1950 och 1955 har, när det gäller egentlig industri samt kraftverk m. m., industristatistikens direkta uppgifter kommit till användning (1950 års siffror med korrigerering för nytillskottet 1954). Gruppen »industri och hantverk i övrigt» har erhållits som en restpost, varvid utvecklingen för hela sektorn industri och hantverk 1955—60 baserats på inkomststatistiken samt 1950—60 på folkräkningsmaterialet. De erhållna ta-

len framgår av tabell 20, som också visar de beräknade förändringarna fram till 1965.

Antalet sysselsatta inom egentlig industri har av Industriens utredningsinstitut med hänsyn till föreliggande produktionsplaner beräknats behöva öka med 13 procent från 1959 till 1965. Mellan 1959 och 1960 har enligt ovan en ökning skett med 5 procent. Det skulle följaktligen krävas en ökning av antalet anställda med ytterligare 8 procent motsvarande 71 000 personer under första hälften av 1960-talet. Detta skulle innebära en väsentligt kraftigare ökning av sysselsättningen än under senare hälften av 1950-talet. En sådan ökning framstår knappast heller som realistisk mot bakgrunden av den svaga tillväxten av de totala arbetskraftstillgångarna. I balanskalkylen har därför antagits en ökning av antalet sysselsatta med endast 50 000 eller med ungefär samma antal som under senare hälften av 1950-talet (se i övrigt betänkandets avdelning 2). För kraftverk m. m. har antagits en fortsatt ökning av sysselsättningen med omkring 1 000 personer per femårsperiod. För industri och hantverk i övrigt har i brist på fastare hållpunkter likaså räknats med en ungefär lika stor ökning, 6,6 procent, motsvarande omkring 18 000 personer, mellan 1960 och 1965. Totalt skulle man för industri och hantverk i så fall kunna räkna med en möjlig ökning av antalet sysselsatta med omkring 70 000 personer eller ej fullt 6 procent under första hälften av 1960-talet.

Byggnads- och anläggningsverksamhet. Antalet sysselsatta inom byggnads- och anläggningsverksamhet var 307 000 personer vid slutet av 1960. De data som står till buds för bedömande av sysselsättningsutvecklingen under 1950-talet är mycket bristfälliga. Vissa uppgifter från folkräkningarna samt inkomststatistiken ger emellertid anledning räkna

med att en ökning skett av antalet sysselsatta med omkring 17 procent. Ökningen synes ha varit ungefär lika stor under första och andra hälften av 1950-talet eller omkring 8 procent. Då byggnadsverksamhetens produktion mellan 1955 och 1960 steg med 23 procent motsvarar detta en produktivitetstegring med 13,9 procent.

Mellan 1960 och 1965 har antagits en lika stor uppgång i produktiviteten, medan byggnadsvolymen beräknats stiga med 22 procent. Antalet sysselsatta skulle då behöva öka med 7,1 procent eller ca 22 000 personer.

Samfärdsel. Antalet sysselsatta inom transport- och kommunikationsväsen uppgick 1960 till 280 000. Vad gäller denna sektor har en uppdelning skett på undersektorer (järnvägstrafik, landsvägstrafik, sjötransport, etc.). För en del av dessa har särskild personalstatistik funnits att tillgå.

Som framgår av tabell 20 visar järnvägarna men också televerksamheten en minskning i sysselsättningen under 1950-talet; nedgången var ungefär lika stor under båda femårsperioderna. Delsektorn sjötransport har legat på en i det närmaste oförändrad nivå, medan landsvägstrafik, luftfart samt post har haft en viss ökning av antalet sysselsatta. För delsektorn landsvägstrafik inträffade större delen av uppgången under förra hälften av decenniet. Stegningen 1955—60 (1 000 personer) kommer helt på den konjunkturmässiga ökningen 1959—60; åren 1955—59 noterades en viss nedgång. Restposten samfärdsel i övrigt (stuveri, spedition m. m.) kan antagas ha varit i stort sett oförändrad. För hela samfärdseln har sålunda förelegat en tämligen svag ökning under 1950-talet, speciellt 1955—60, då uppgången beräknas ha utgjort endast 1 000 personer.

Det för 1965 angivna arbetskraftsbe-

hovet baserar sig beträffande järnvägs- trafik, post, tele och luftfart i huvudsak på uppgifter från vederbörande kommunikationsverk m. m. Beträffande landsvägstrafik och sjötransport har antalet sysselsatta antagits förbli i stort sett oförändrat. För hela samfärdseln erhålles en minskning av antalet sysselsatta med 7 000 personer eller 2,5 procent under första hälften av 1960-talet.

Varuhandel. Varuhandeln sysselsatte vid slutet av 1960 460 000 personer. Totalt kan personalantalet uppskattas ha stigit med 14 å 15 procent under 1950-talet. Till väsentlig del synes denna ökning komma på deltidsanställd, kvinnlig personal, vilken torde ha fördubbats. Antalet heltidsanställda synes endast ha ökat med omkring 10 procent. Ökningen av sysselsättningen inom varuhandeln under 1950-talet faller därför nästan helt på den kvinnliga arbetskraften, som torde ha ökat med närmare 30 procent, medan ökningen för männens del kan antagas ha stannat vid endast omkring 2 procent.

Under första hälften av 1960-talet skulle man på grundval av en för långtidsutredningen verkställd undersökning (Bil. 4) böra räkna med en ökning av antalet anställda med närmare 60 000 personer vid tillämpning av samma produktivitetstal som för 1950-talet. En så stark ökning synes icke realistisk med hänsyn till de knappa arbetskraftsresurserna. Då förutsättningar synes föreligga för en snabbare produktivitetsökning har i balanskalkylen antagits en ökning av antalet anställda med 50 000.

Arbets hjälp i hemmet (husligt arbete). Enligt arbetskraftsundersökningen i november 1960 sysselsattes 79 000 personer i husligt arbete. Av dessa torde omkring en tredjedel ha utgjorts av deltidsanställda. Utvecklingen inom detta område har kännetecknats av en fortgående minskning av den anställda arbets-

kraften med uppskattningsvis 25 procent per femårsperiod.

Övriga privata tjänster. Övriga privata tjänster innefattar ett flertal verksamhetsgrenar av mycket skiftande karaktär: bank- och försäkringsverksamhet, hotell- och restaurangrörelse, uppdragsverksamhet, fastighetsförvaltning, diverse personliga tjänster, m. m.

Antalet sysselsatta inom hela sektorn privata tjänster var 266 000 vid slutet av 1960. Några mera ingående beräkningar av sysselsättningsutvecklingen inom denna sektor har inte varit möjliga utan denna har i huvudsak fått lov att behandlas som en restgrupp. Antalet sysselsatta har därvid antagits öka med omkring 20 000 under första hälften av 1960-talet.

Offentliga tjänster. Offentliga tjänster är den sektor som visat den kraftigaste expansionen under 1950-talet. Enligt arbetskraftsundersökningen i november 1960 var antalet sysselsatta 484 000. Ökningen av antalet sysselsatta har uppskattats till 21 procent under första hälften och till 22 procent under andra hälften av 1950-talet, eller totalt 43 procent mellan 1950 och 1960. Ökningen synes till betydande del ha kommit på deltidsanställd kvinnlig personal.

Liksom för samfärdsel har gjorts en tämligen ingående uppdelning på delsektorer; även här har särskild personalstatistik samt material från berörda verk och myndigheter kommit till användning. Sysselsättningsförändringarna inom de största delsektorerna fram till 1965 har kunnat helt eller delvis baseras på uppgifter lämnade av berörda verk och myndigheter. Detta gäller undervisning, hälso- och sjukvård samt social- och fångvård. För delgruppen »statlig och kommunal förvaltning ej särskilt nämnd samt andra offentliga tjänster» har ökningen mellan 1960 och 1965 i anslutning till de beräknade för-

ändringarna under 1950-talet uppskattats till 25 000 personer. I fråga om försvarsväsendet har i brist på fastare hållpunkter antagits oförändrat antal.

Som framgår av tabell 20 skulle man ha att motse en fortsatt relativt kraftig ökning av arbetskraftsbehovet särskilt inom sjukvård och socialvård. Ökningen har — snarast »försiktigt» räknat — för hela den offentliga sektorn uppskattats till omkring 16 procent, motsvarande 76 000 personer.

Det kan naturligtvis även här ifrågasättas om förutsättningar finns för realiserande av en så stark ökning i konkurrens med andra sektorer av näringslivet. I motsats till vad fallet är för industri och varuhandel innebär dock en »planerad» efterfrågan av angiven storlek en något svagare ökning än den som den offentliga sektorn synes ha kunnat realisera under senare hälften av 1950-talet. En förutsättning härför torde ha varit att efterfrågan väsentligen tillgodosetts av kvinnlig arbetskraft och till stor del av deltidsanställd personal — bl. a. skolmåltidspersonal, hemvårdarinnor m. m. Denna förutsättning torde i än högre grad komma att gälla personalutvecklingen under 1960-talet.

Sysselsättningsutvecklingen under 1960-talet

Tabell 21 ger en sammanfattande belysning av de antagna förändringarna i arbetskraftens fördelning på olika sektorer av näringslivet under första hälften av 1960-talet. I stort sett innebär de en fortsättning av de hittillsvarande utvecklingstendenserna. Så gott som hela nettoökningen kan sålunda väntas komma på de serviceproducerande sektorerna. De varuproducerande sektorernas andel av hela antalet sysselsatta skulle därmed ytterligare minska och vid mitten av 1960-talet uppgå till mindre än 55 procent. Minskningen faller helt på jordbruk, skogsbruk m. m., som 1965 endast skulle ha omkring 11 procent av hela antalet sysselsatta. Industrins och byggnadsverksamhetens andel skulle stiga men ganska obetydligt. Inom de tjänsteproducerande sektorerna faller ökningen så gott som helt på de offentliga tjänsterna och varuhandeln.

Det material som stått till buds för bedömning av arbetskraftsbehoven har i allmänhet endast avsett tiden fram till mitten av 1960-talet. Det synes emellertid knappast finnas anledning förmoda annat än att här berörda utvecklingstendenser i sina huvuddrag kommer att be-

Tabell 21. Sysselsatta efter näringsgren 1950—60 samt prognos 1960—65

Näringsgren	Förändring				Fördelning i %			
	1 000-tal	i %			1950	1955	1960	1965
		1960—65	1950—55	1955—60				
Jordbruk, skogsbruk								
m. m.	— 70	— 11,7	— 14,4	— 14,7	18,9	16,3	13,5	11,1
Industri o hantverk m. m.	+ 69	+ 6,0	+ 6,0	+ 5,8	31,7	32,7	33,5	34,1
Byggnads- o anlägg-								
ningsverksamhet.	+ 22	+ 8,4	+ 7,7	+ 7,2	7,9	8,3	8,7	8,9
Samfärdsel.	— 7	+ 1,5	+ 0,4	— 2,5	8,2	8,2	7,9	7,4
Varuhandel.	+ 50	+ 5,7	+ 8,2	+ 10,9	12,1	12,4	13,0	13,9
Arbets hjälp i hemmet. . .	— 20	— 25,0	— 24,8	— 25,3	4,2	3,1	2,2	1,6
(husligt arbete)								
Övriga privata tjänster .	+ 20	— 5,5	+ 6,4	+ 7,5	7,1	7,3	7,5	7,8
Offentliga tjänster.	+ 76	+ 20,9	+ 21,3	+ 15,7	9,9	11,7	13,7	15,2
Totalt.	+ 140	+ 2,5	+ 3,5	+ 4,0	100,0	100,0	100,0	100,0

stå under hela 1960-talet. En fortsatt stigande andel av arbetskraften kan väntas komma att tas i anspråk av de tjänsteproducerande sektorerna och en motsvarande minskning ske av andelen sysselsatta i de varuproducerande sektorerna. Jordbruk, skogsbruk m. m. torde vid slutet av 1960-talet komma

att sysselsätta högst 9 å 10 procent av arbetskraften. Erinras kan om att redan under 1950-talet utvecklingen i USA lett därtill att en större andel av arbetskraften tas i anspråk i serviceproduktion än i varuproduktion. Jordbruk, skogsbruk m. m. sysselsätter där f. n. endast 7 å 8 procent av arbetskraften.

Sammanfattning

Resultaten av de beräkningar och överväganden som redovisats i det föregående kan i korthet sammanfattas som följande.

1. Den ökning av arbetskraftstillgångarna, som är att vänta under 1960-talet, blir mycket liten och sannolikt mindre än under 1950-talet. För årtiondet som helhet har antalet personer i arbetskraften beräknats växa med 5 procent, d. v. s. i genomsnitt endast en halv procent per år. Tillväxten blir dock något större under den första hälften av 1960-talet än under den andra. Under första hälften av 1960-talet har den beräknats till ej fullt $3\frac{1}{2}$ procent eller omkring 120 000 personer; under andra hälften torde ökningen stanna vid $1\frac{1}{2}$ å 2 procent eller omkring 65 000 personer. Under förutsättning av en aktiv arbetsmarknadspolitik har en viss om än begränsad ökning av sysselsättningsgraden antagits möjlig. Man skulle i så fall kunna våga räkna med en ökning av antalet sysselsatta med omkring 4 procent under första hälften av 1960-talet. Detta synes dock vara ett maximiantagande.

2. Tillgången på arbetskraft blir väsentligen beroende av i vilken utsträckning en fortsatt ökning av de gifta kvinnornas yrkesverksamhetsgrad kommer till stånd. Här har i anslutning till utvecklingstendenserna under 1950-talet antagits att vid slutet av 1960-talet 50 procent av de gifta kvinnorna under 65

år kommer att vara yrkesverksamma mot f. n. endast 40 procent. Under dessa förutsättningar har antalet gifta kvinnor i arbetskraften beräknats öka med omkring 220 000 under 1960-talet. Antages yrkesverksamhetsgraden förbli oförändrad skulle ökningen stanna vid endast omkring 40 000. Antalet män väntas öka med endast omkring 50 000 och i fråga om icke gifta kvinnor har man att motse en minskning med uppskattningsvis 85 000 personer.

3. Förutsättningarna för att de gifta kvinnorna i ökad utsträckning skall komma att stå till arbetsmarknadens förfogande är bland annat

- a) att tillsynen av barnen kan ordnas i tillfredsställande former under de tider av dagen då modern har förvärvsarbete; en väsentlig utbyggnad av daghems- och förskoleverksamheten är därför angelägen;
- b) att deltidsarbete kan ordnas; inemot hälften av de yrkesverksamma gifta kvinnorna torde endast stå till förfogande för deltidsarbete;
- c) att lämpligt arbete kan erbjudas inom samma lokala arbetsmarknad som för maken; detta förutsätter bland annat ett ökat utnyttjande av kvinnlig arbetskraft inom de delar av näringslivet som har vid geografisk spridning, alltså främst de varuproducerande sektorerna.

4. I de beräkningar av arbetskrafts-

tillgångarna som redovisats i det föregående har förutsatts att en fortsatt nettoimmigration av samma storlek som under 1950-talet, d. v. s. av omkring 10 000 personer per år, kommer till stånd. Det innebär — med hänsynstagande till ålders-, köns- och civilståndssammansättningen av immigrationsöverskottet — att omkring en tredjedel av den beräknade ökningen av arbetskraftstillgångarna är beroende av tillskotten av utländsk arbetskraft. Ökningen av tillgången på manlig arbetskraft är så gott som helt avhängig härav. Antagandet av en fortsatt nettoimmigration av samma storlek som under 1950-talet är emellertid mycket löst grundat och skäl kan anföras för att det ligger i överkant.

5. Ökningen av arbetskraftstillgångarna under 1960-talet kommer till betydande del att falla på åldrarna 50 år och däröver. Antalet personer i dessa åldrar har beräknats öka med omkring 175 000 eller 14 procent. Den äldre arbetskraftens problem kan därför väntas komma att kräva särskild uppmärksamhet i arbetsmarknadspolitiken. Inte minst viktigt är att företagen i sin anställningspolitik beaktar förskjutningarna i arbetskraftens åldersstruktur. Dessa förskjutningar kommer i övrigt att innebära en kraftig minskning av antalet personer i åldrarna under 20 år, likaså en minskning av arbetskraften i åldrarna mellan 30 och 50 år. Däremot kan väntas en ganska kraftig ökning i åldrarna mellan 20 och 30 år.

6. Vid bedömning av arbetskraftstillgångarna bör även uppmärksammas de regionala skillnader som utvecklingen av dessa företer. En särställning intar fortfarande Övre Norrland — Norrbottens och Västerbottens län — med en väsentligt kraftigare ökning av arbetskraftstillgångarna än landet i övrigt.

7. Beräkningarna av tillgången på arbetskraft har primärt avsett antalet per-

soner som kan komma att stå till arbetsmarknadens förfogande. Bland annat beroende på att ökningen av arbetskraftstillgångarna väsentligen kommer på de gifta kvinnorna, som i stor utsträckning endast står till förfogande för deltidsarbete, kan den tillgängliga arbetsvolymen — i timmar räknat — väntas visa en väsentligt svagare utveckling än antalet personer i arbetskraften. Enbart förskjutningarna mellan manlig och kvinnlig arbetskraft kan väntas begränsa ökningen av den tillgängliga arbetsvolymen till mindre än 4 procent under hela 1960-talet. Det är emellertid sannolikt att även andra faktorer kommer att verka mot en svagare utveckling av arbetsvolymen i timmar räknat än av antalet personer i arbetskraften.

8. Den svaga kvantitativa utvecklingen av tillgången på arbetskraft, såväl om man ser till antalet personer som i än högre grad när man ser till arbetsvolymen, kan uppvägas av att arbetskraftens utbildningsmässiga standard väsentligt höjes. Överslagsvis har på grundval av den hittillsvarande utvecklingen på yrkesutbildningens område beräknats att vid slutet av 1960-talet omkring en tredjedel mot f. n. endast omkring en femtedel av de yrkesverksamma kommer att ha någon form av längre skolmässig yrkesutbildning. Mot bakgrunden av den svaga kvantitativa utvecklingen av arbetskraftstillgångarna är emellertid en ännu snabbare höjning av utbildningsstandarden angelägen. Särskilt kommer ökade insatser på vuxenutbildningens område i form av omskolning och vidareutbildning att krävas.

9. De planer m. m. rörande olika sektorer av näringslivet som inhämtats av långtidsutredningen för första hälften av 1960-talet tyder på förväntningar om en starkare expansion av sysselsättning-

en än tillgången på arbetskraft kan väntas medge. För att den målsättning beträffande den ekonomiska tillväxten som uppställts av utredningen — en ökning av nationalprodukten med 4 procent per år — skall kunna realiseras, krävs en icke oväsentligt snabbare stegring av produktionen per sysselsatt än under 1950-talet.

10. Utvecklingen under 1960-talet kan väntas ställa stora krav på arbetsmarknadspolitiken. I första hand måste denna ta sikte på att effektivt tillvarataga de tillgängliga arbetskraftsresurserna. I beräkningarna har förutsatts att en viss höjning av sysselsättningsgraden skall vara möjlig. Kvantitativt mest betydelsefull är en höjning av den kvinnliga arbetskraftens sysselsättningsgrad men även bland annat den äldre arbetskraften och de partiellt arbetsföra bör i större utsträckning än f. n. kunna tillvaratagas i produktionen. Säsongmässigt och lokalt föreligger också kapacitetsöverskott av arbetskraft, som bör möjliggöra en sysselsättningsökning. Även med beaktande härav kommer tillgången på arbetskraft att utgöra den trånga sektorn vid realiserandet av de uppställda målsättningarna för produktionstillväxten. Särskilt kan lokalt, säsongmässigt och i fråga om olika yrkeskategorier av arbetskraft balansrubbingar hota att uppstå, som allvarligt kan försvåra produktionsplanernas genomförande. De arbetsmarknadspolitiska åtgärderna måste därför ha möjligheter att spela över ett brett register. De måste innefatta såväl

åtgärder i syfte att underlätta arbetskraftens geografiska och yrkesmässiga anpassning till växlande efterfrågesituationer som åtgärder i syfte att undvika balansrubbingar till följd av överefterfrågan på arbetskraft, antingen säsongmässigt eller på vissa orter, där en stark expansion av näringslivet hotar att medföra sådana eftersläpningar i samhällsbyggandet att arbetskraftsbehovet ej kan tillgodoses.

11. De bedömanden som redovisats i det föregående har närmast gällt långsiktsperspektivet. På kort sikt kan perspektivet bli ett annat till följd av konjunkturella fluktuationer. Det är emellertid viktigt att kortsiktsperspektivet inordnas under långsiktsperspektivet. En ekonomisk recession, även av den relativt milda karaktär som den som förelåg 1958—59, innebär en väsentlig sänkning av sysselsättningsgraden. Större förutsättningar för en snabb ekonomisk tillväxt bör finnas, om det utrymme som frigöres vid en konjunkturell avmattning inom vissa sektorer av samhällsekonomin snabbt kan tillvaratagas för en forcering inom andra sektorer, bl. a. av de offentliga investeringarna, inkl. bostadsbyggandet. Ett effektivt utnyttjande av de knappa arbetskraftstillgångarna under 1960-talet ställer därför krav på en sådan planering av dessa investeringar att en tidigareläggning kan åstadkommas med kort varsel, då konjunkturen läget och läget på arbetsmarknaden ger utrymme härför.

Tabellbilaga 1. Folkmängden 14 år och däröver vid slutet av åren 1950, 1955 och 1960 samt beräknad folkmängd vid slutet av åren 1965 och 1970. 1 000-tal

År	Åldersår											S:a
	14—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	60—64	65—w	
Samtliga												
1950	501,2	459,7	534,0	543,1	545,6	540,7	489,1	435,9	380,5	330,2	721,3	5 481,3
1955	551,5	429,1	469,1	535,2	540,4	540,8	533,2	477,7	419,5	357,4	801,4	5 655,3
1960	722,6	465,1	435,4	470,4	533,9	536,4	534,0	521,9	461,0	396,0	888,4	5 965,1
1965	722,7	605,7	475,2	439,9	470,6	531,6	532,2	525,6	506,9	438,3	1 008,8	6 257,5
1970	645,3	627,6	615,8	479,8	441,1	469,3	528,2	525,2	512,1	483,6	1 143,6	6 471,6
Män												
1950	254,2	230,6	269,8	274,8	276,1	272,3	242,4	213,9	183,5	156,8	335,5	2 709,9
1955	279,9	215,1	235,4	269,8	273,0	273,0	267,8	235,9	204,4	170,4	370,4	2 795,1
1960	369,1	235,3	219,7	236,4	268,8	270,7	268,7	261,1	225,8	190,7	405,7	2 952,0
1965	369,8	307,8	241,6	222,7	236,8	267,2	268,0	263,8	252,1	212,1	460,3	3 102,2
1970	331,2	319,6	314,1	244,5	223,4	235,7	264,9	263,7	255,5	237,6	522,0	3 212,2
Kvinnor												
1950	247,0	229,1	264,2	268,3	269,5	268,4	246,7	222,0	197,0	173,4	385,8	2 771,4
1955	271,6	214,0	233,7	265,4	267,4	267,8	265,4	241,8	215,1	187,0	431,0	2 860,2
1960	353,5	229,8	215,7	234,0	265,1	265,7	265,3	260,8	235,2	205,3	482,7	3 013,1
1965	352,9	297,9	233,6	217,2	233,8	264,4	264,2	261,8	254,8	226,2	548,5	3 155,3
1970	314,1	308,0	301,7	235,3	217,7	233,6	263,3	261,5	256,6	246,0	621,6	3 259,4
Gifta kv												
1950	7,5	90,9	189,6	217,8	219,6	211,5	182,3	153,2	124,9	95,7	134,1	1 627,1
1955	8,3	91,4	174,3	219,4	224,7	219,1	206,3	173,3	139,6	107,4	151,0	1 714,8
1960	8,7	99,7	167,0	198,0	225,3	223,2	213,0	196,1	158,6	120,7	171,5	1 781,8
1965	7,8	132,3	186,2	187,0	200,4	227,1	218,0	202,9	178,1	136,1	195,8	1 871,7
1970	6,3	139,9	245,0	206,1	187,7	204,1	220,9	209,2	185,5	151,8	222,7	1 979,2
Ej gifta kv												
1950	239,5	138,2	74,6	50,5	49,9	56,9	64,4	68,8	72,1	77,7	251,7	1 144,3
1955	263,3	122,6	59,4	46,0	42,7	48,7	59,1	68,5	75,5	79,6	280,0	1 145,4
1960	344,8	130,1	48,7	36,0	39,8	42,5	52,3	64,7	76,7	84,6	311,2	1 231,4
1965	345,1	165,6	47,4	30,2	33,4	37,3	46,2	58,9	76,7	90,1	352,7	1 283,6
1970	307,8	168,1	56,7	29,2	30,0	29,5	42,4	52,3	71,1	94,2	398,9	1 280,2

Tabellbilaga 2. Antal gifta kvinnor i procent av hela antalet kvinnor i olika åldersgrupper vid slutet av åren 1955 och 1959 samt beräknat antal vid slutet av åren 1960, 1965 och 1970

Åldersår	1955	1959	1960	1965	1970
15—19.....	3,7	3,3	3,0	2,6	2,4
20—24.....	42,7	43,4	43,4	44,4	45,4
25—29.....	74,6	77,0	77,4	79,7	81,2
30—34.....	82,7	84,2	84,6	86,1	87,6
35—39.....	84,0	84,9	85,0	85,7	86,2
40—44.....	81,8	83,6	84,0	85,9	87,4
45—49.....	77,7	79,9	80,3	82,5	83,9
50—54.....	71,6	74,7	75,2	77,5	80,0
55—59.....	64,9	67,1	67,4	69,9	72,3
60—64.....	57,5	58,6	58,8	60,2	61,7
65—69.....	47,2	49,0	49,2	50,2	51,1
70—w.....	27,9	27,9	27,9	27,9	27,9

Tabellbilaga 3. Antal personer i arbetskraften i november 1960 samt beräknat antal 1950 och 1955 samt 1965 och 1970

Ar	Åldersår											Summa
	14—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	60—64	65—w	
	1 000-tal											
Samtliga	331,8	333,7	399,5	383,4	357,7	390,3	348,4	306,2	226,8	170,7	155,6	3 404,1
1950.....	334,7	305,4	353,0	384,4	371,3	401,4	390,4	344,7	260,5	190,5	155,6	3 491,9
1955.....	360,3	325,9	330,9	343,2	333,8	408,8	401,1	386,4	295,8	218,5	154,8	3 609,5
1960.....	300,8	315,7	365,3	327,2	352,2	414,8	409,5	398,4	336,5	249,3	158,9	3 728,6
1965.....	191,6	424,3	479,0	362,2	342,6	374,8	415,6	406,4	349,7	284,0	163,2	3 793,4
1970.....	187,1	188,9	262,0	272,4	271,7	270,1	235,1	205,6	165,0	128,4	127,2	2 313,5
Män	185,3	171,6	228,6	267,4	268,6	270,8	259,8	226,6	184,0	139,6	126,3	2 328,6
1950.....	194,2	182,8	213,3	234,3	264,5	268,5	260,7	250,9	203,2	156,1	124,6	2 353,1
1955.....	160,9	232,1	234,6	220,7	233,0	265,0	260,0	253,5	226,9	173,7	127,0	2 387,4
1960.....	103,3	235,2	305,0	242,4	219,8	233,8	257,0	253,4	229,9	194,6	129,5	2 408,9
1965.....	144,7	144,8	137,5	111,0	86,0	120,2	113,3	100,6	61,8	42,3	28,4	1 090,6
1970.....	149,4	133,8	124,4	117,0	102,7	130,6	130,6	118,1	76,5	50,9	29,3	1 163,3
Kvinnor	166,1	143,1	117,6	108,9	119,3	140,3	140,4	135,5	92,6	62,4	30,2	1 256,4
1950.....	139,9	183,6	130,7	106,5	119,2	149,8	149,5	144,9	109,6	75,6	31,9	1 341,2
1955.....	88,3	189,1	174,0	119,8	122,8	141,0	158,6	153,0	119,8	89,4	33,7	1 389,5
1960.....	2,4	34,0	73,6	72,8	46,3	74,9	58,7	50,1	20,7	7,9	6,8	448,2
1965.....	2,8	36,7	73,6	82,0	68,8	91,8	80,5	67,7	33,6	15,8	7,7	561,0
1970.....	3,1	42,8	75,8	81,6	87,6	106,5	96,0	88,1	49,0	25,0	8,7	664,2
Gifta	2,9	60,2	90,1	83,5	92,6	120,2	110,3	101,7	66,0	35,8	10,0	773,3
1950.....	2,4	67,1	125,5	97,7	98,9	117,6	122,6	114,6	79,4	47,8	11,4	885,0
1955.....	142,3	110,8	63,9	38,3	39,7	45,3	54,6	50,5	41,0	34,4	21,6	642,4
1960.....	146,6	97,0	50,9	34,9	33,9	38,8	50,2	50,4	42,9	35,1	21,6	602,3
1965.....	163,0	100,3	41,8	27,4	31,6	33,8	44,4	47,4	43,6	37,4	21,5	592,2
1970.....	137,0	123,4	40,6	22,9	26,6	29,6	39,3	43,2	43,6	39,8	21,9	567,9
1970.....	85,9	121,9	48,6	22,1	23,9	23,4	36,0	38,4	40,4	41,6	22,3	504,5

Tabellbilaga 3 (forts.)

År	Åldersår										
	14—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50—54	55—59	60—64	65—w
Män	73,6	81,9	97,1	99,1	98,4	99,2	97,0	96,1	90,0	81,9	37,9
	66,2	79,8	97,1	99,1	98,4	99,2	97,0	96,1	90,0	81,9	34,1
	52,6	77,7	97,1	99,1	98,4	99,2	97,0	96,1	90,0	81,9	30,7
	43,5	75,4	97,1	99,1	98,4	99,2	97,0	96,1	90,0	81,9	27,6
	31,2	73,6	97,1	99,1	98,4	99,2	97,0	96,1	90,0	81,9	24,8
Gifta kv	31,9	37,4	38,8	33,4	21,1	35,4	32,2	32,7	16,6	8,3	5,1
	33,6	40,2	42,2	37,4	30,6	41,9	39,0	39,1	24,1	14,7	5,1
	35,3	42,9	45,4	41,2	38,9	47,7	45,1	44,9	30,9	20,7	5,1
	36,9	45,5	48,4	44,7	46,2	52,9	50,6	50,1	37,1	26,3	5,1
	38,5	48,0	51,2	47,4	52,7	57,6	55,5	54,8	42,8	31,5	5,1
Icke gifta kv	59,4	80,2	85,7	75,9	79,5	79,5	84,9	73,4	56,8	44,2	8,6
	55,7	79,1	85,7	75,9	79,5	79,5	84,9	73,4	56,8	44,2	7,7
	47,3	77,1	85,7	75,9	79,5	79,5	84,9	73,4	56,8	44,2	6,9
	39,7	74,5	85,7	75,9	79,5	79,5	84,9	73,4	56,8	44,2	6,2
	27,9	72,5	85,7	75,9	79,5	79,5	84,9	73,4	56,8	44,2	5,6

I % av folkmängden vid årets slut

APPENDIX B

Inkomstbildningen, det finansiella sparandet och utvecklingen på kreditmarknaden

~~Av docent Börje Kragh~~
Av docent Börje Kragh

En framtidsbedömning av den ekonomiska utvecklingen startar vanligen utifrån en kalkyl i företrädesvis »real» termer. Inom ramen för en *försörjningsbalans* göres en preliminär avstämning mellan å ena sidan en förväntad tillgång på varor och tjänster och å andra sidan de uppskattade anspråken på produktionsresultatet från olika områden och för olika ändamål. Tillgångskalkylen baseras på bedömningar av det framtida utbudet på arbetskraft, av produktivitet utvecklingen och av importbenägenheten. På efterfrågesidan har man som kalkylunderlag planer och prognoser för det offentliga utgifterna, för den privata sektorns investeringsutgifter på olika områden samt för exportutvecklingen. Det göres däremot på detta stadium av analysen ingen direkt prognos för den privata konsumtionsvaruefterfrågan, som därför i första hand blir en restpost i försörjningsbalansen. Den markerar det lediga »utrymme», som kvarstår sedan hänsyn tagits till anspråken på det totala produktionsresultatet från övriga efterfrågeområden.

En viktig prövning av konsistensen i försörjningsbalansen kommer därför att avse en jämförelse mellan dess »utrymme» för den privata konsumtionen och den efterfrågan, som kan beräknas föreligga under vissa förutsätt-

ningar beträffande inkomstfördelning, transfereringar och sparande. Försörjningsbalansen ger i och för sig ingen ledning för uppställandet av dessa förutsättningar. De måste också bli relativt godtyckliga, åtminstone när prognosperioden sträcker sig över flera år. Den resulterande beräkningen av den privata konsumtionsefterfrågan bör dock ge någon uppfattning om graden av överensstämmelse med försörjningsbalansens restpost. Om den förra är avsevärt större än den senare pekar kalkylen på ett »inflationsgap», i motsatt fall på ett »deflationsgap».

Den antydda beräkningen av de privata konsumenternas (hushållens) konsumtion och sparande kan kompletteras med kalkyler även för övriga sektors sparande. Utifrån försörjningsbalansens siffror för investerings- och konsumtionsutgifter samt förutsättningarna om inkomstfördelning och transfereringar kan man beräkna den offentliga sektorns och företagssektorns inkomstöverskott dvs. deras *finansiella sparande*. Denna storhet ger ett mått på respektive sektors nettoutbud på kredit. Redan i försörjningsbalansens utgiftsplaner och prognoser kan den finansiella utvecklingen i viss mån ha beaktats men då mera obestämt eller intuitivt. I en med försörjningsbalansen koordinerad beräkning av det finansiella sparandet får man emellertid

en explicit redovisning av finansieringsproblemen. Storleken och utvecklingen av upplåningsbehovet (resp. av ett finansieringsöverskott) har betydelse för företagets investeringsvilja och kan också tänkas påverka det offentliga utgiftspolitik. En global analys kan avslöja tendenser på detta område, till vilka de enskilda företagen inte har tagit, och kanske inte har kunnat taga hänsyn i sin planering, men som vid en senare tidpunkt kan komma att påverka deras beslut. Detta måste då också beaktas vid uppställandet av försörjningsbalansen och kan leda till modifikationer av dess ursprungliga siffror.

I modellteori och prognospraktik negligeras ofta den finansiella utvecklingen utom i den mån den bedömes kunna påverka räntan. Men denna har i sin tur vanligen ställning av datum i analysen. Tendenser till annan ränta än den, som svarar mot vissa (politiska) målsättningar, förutsättes kunna neutraliseras med penningpolitiska åtgärder, vars sidoeffekter absorberas på kreditmarknaden utan återverkningar på den »reala» utvecklingen. Detta betraktelsesätt kan emellertid komma att te sig speciellt orealistiskt om prognosen avser en följd av år under vilka ensidiga utgiftsöverskott (inkomstöver-skott) inom vissa sektorer leder till en kumulerad neddragning (uppladdning) av finansiella tillgångar. En dylik utveckling måste, vid given ränta, förr eller senare påverka de investerings- och konsumtionssamband man från början räknat med. Härigenom aktualiseras en förändring av den ekonomiska politiken — inklusive räntepolitiken. Men då kan man näppeligen förutsätta räntan given i systemet och måste i alla händelser ompröva de förutsättningar, som ligger till grund för försörjningsbalansen. Den konsistens-

prövning av försörjningsbalansen, som ligger i en beräkning av sparandefördelning och kreditbehov, kan alltså inte bara leda till korrigeringar av vissa enskilda utgiftsposter utan berör även de förutsättningar beträffande den ekonomiska politiken, som ligger till grund för hela prognosen.

Bedömningen av de kreditmarknads-mässiga aspekterna på försörjningsbalansen bör i själva verket gå ett steg längre än till beräkningen av det finansiella sparandet inom olika sektorer och studiet av det sätt på vilket en (eventuellt kumulerad) snedfördelning kan tänkas påverka olika utgiftsbeslut. Möjligheten och villigheten för en viss utgiftsenhet att täcka in sig för ett kalkylerat finansieringsunderskott kan bero på utbudet av just det *slags* kredit, som normalt tillfredsställer ifrågavarande behov. Detta utbud kan i sin tur bero på lokaliseringen av finansieringsöverskotten och de vägar på vilka dessa kanaliseras till olika delar av kreditmarknaden. Som exempel på hithörande problem kan nämnas den relativa knappheten på »långt kapital», som karakteriserade större delen av femtioalet och som i enstaka fall förhindrade en i och för sig både önskvärd och i övrigt möjlig investeringsutveckling. Framväxandet av Allmänna Pensionsfonden (ATP) under 1960-talet antyder en modifiering men fortsatt aktualitet för dylika problemställningar. Det gäller alltså här att i tid spåra upp markanta diskrepanser mellan kreditefterfrågans och kreditutbudets *lokalisering*, som skulle nödvändiggöra sådana transfereringar mellan olika delar av kreditssystemet för vilka detta ej vore rustat. Dylika diskrepanser kan förväntas ge utslag i form av tendenser till förskjutningar i räntestrukturen. Inom ramen för rimliga ränteförskjutningar är emellertid

systemets elasticitet trots allt begränsad. En stor och oväntad belastning kunde därför betyda störningar och aktualisera ingrepp av olika slag. Den ekonomiska politiken bör därför vara betjänt av att hithörande utvecklingstendenser inkorporeras i den allmänna framtidsbedömningen.

Hela det analyschema, som skisserats ovan, representerar en relativt hög ambitionsnivå. Tyvärr är det knappast möjligt att nå upp till denna nivå från den bräckliga grund av kunskaper om det aktuella läget och den framtida utvecklingen, som vi för närvarande förfogar över. Flera av försörjningsbalansens poster är visserligen grundade på relativt påtagliga tendenser, vars missvisningar måste hålla sig inom vissa rent fysiskt bestämda gränser. En del poster (t. ex. vissa transfereeringar) i den kalkyl, som leder fram till det finansiella sparandet inom olika sektorer, kan också beräknas relativt säkert. Men felmarginalerna blir genast bra mycket större, när man skall prognosticera t. ex. inkomstfördelning och sparbenägenhet. I kalkylen för själva det finansiella sparandet kumuleras ett flertal felkällor, och endast stora utslag kan ge anvisningar om de problem man står inför på finansieringssidan. Men man får likväl ett korrelat till försörjningsbalansen, som bland annat kan nyttjas till att klargöra hur olika former av ekonomisk politik — i första hand finanspolitik — kan tänkas påverka de i försörjningsbalansen presenterade plan- och prognossiffrorna.

Eftersom prognosen för det finansiella sparandets fördelning på sektorer i sin tur representerar utgångspunkten för den fortsatta analysen av efterfrågan och utbudet på delområden av *kreditmarknaden*, så förstås att denna kalkyl inte kan bli mycket mer än en

pedagogisk exercis av olika utvecklingsalternativ. Detta så mycket mer som redan utgångsläget statistiskt sett i vissa betydelsefulla avseenden inte kunnat kartläggas. Icke desto mindre finns även på detta analysfält vissa fasta hållpunkter. Signifikativa utslag — eller frånvaron därav — kan antyda riktlinjer för den ekonomiska politiken — i första hand penningpolitiken — eller inkonsistenser i de grundläggande förutsättningarna.

I det följande avsnittet kommer den provisoriska försörjningsbalansen — provisorisk i alla händelser med hänsyn till siffran för den privata konsumtionen — att tas till utgångspunkt för en beräkning av sparandefördelning och finansieringssaldon. I anslutning därtill diskuteras möjligheten av ett »gap» och av skevheter i fördelningen av det finansiella sparandet. I ett avslutande avsnitt föres analysen därefter vidare genom en koordinerad redovisning av utbudet och efterfrågan inom olika delar av kreditmarknaden. I samband därmed diskuteras också riskerna för balansbrister på detta område. Det är emellertid hela tiden i hög grad fråga om presentationen av ett analyschema, som tillsvidare blott kan illustreras med mycket bristfälliga data, men som undan för undan bör kunna göras till ett alltmer användbart prognosinstrument.

Inkomster, utgifter och sparande

Som utgångspunkt för analysen har använts försörjningsbalansens poster för 1960 och motsvarande prognoser för 1965.¹ Det är i princip fråga om en

¹ Av beräkningstekniska orsaker — bl. a för att få överensstämmelse med andra från nationalräkenskaperna hämtade och här i fortsättningen använda uppgifter — har på några punkter i detta appendix använts siffror, som något avviker från de som förekommer i avd. 3. Skillnaderna är emellertid mycket obetydliga och påverkar icke resonemanget i texten.

beräkning i 1960 års priser, men vissa justeringar måste göras med hänsyn till redan förutsedda prisstegringar. Mellersta kolumnen i tabell 1 visar den justerade fastpriskalkylen. I den justerade beräkningen har den offentliga konsumtionen (och därmed bruttonationalprodukten) för 1965 uppräknats med hänsyn till en antagen 3-procentig lönestegring. Avvikelsen i beräkningssättet sammanhänger därmed att, som grundantagande för inkomstfördelningen, genomsnittslönerna i den *privata* sektorn förutsattes stiga i takt med produktiviteten, dvs. omkring 3 procent årligen. I våra nationalräkenskaper räknar man emellertid av olika anledningar inte med någon produktivitetstegring i den offentliga sektorn, och därför ger ett fastprisantagande för denna sektor inte utrymme

för någon implicerad lönestegring. När man skall föra försörjningsbalansens prognos över i ett resonemang om inkomster, utgifter och sparande sektorsvis blir det å andra sidan nödvändigt att explicit ta hänsyn även till de stats- och kommunalanställdas löneutveckling. Denna har här helt enkelt antagits följa utvecklingen i den privata sektorn. Inom ramen för försörjningsbalansen kan motsvarande uppjustering uppfattas som ett uttryck för att produktivets- och kvalitetsförbättringar till äventyrs kan uppträda även inom den offentliga sektorn. Den för kalkylen grundläggande förutsättningen om en »given» ekonomisk politik innebär vidare att man måste ta hänsyn till den sannolika prisseffekt, som följer av den beslutade men först vid årsskiftet 1961/62 ikraftträdande skat-

Tabell 1. Försörjningsbalans 1960 och prognos för 1965

Miljoner kronor

	1960	1965 (1960 års priser)	1965 (justerade priser)
<i>Tillgång</i>			
Bruttonationalprodukt.....	68 500	83 500	85 600
Import.....	14 900	20 050	20 050
Summa	83 400	103 550	105 650
<i>Användning</i>			
Bruttoinvestering.....	21 760	26 550	26 850
Lagerökning.....	1 380	1 000	1 000
Export.....	14 450	20 300	20 300
Offentlig konsumtion.....	8 850	10 800	11 900
Privat konsumtion.....	36 960	44 900	45 600
Summa	83 400	103 550	105 650

Anm. Försörjningsbalansens siffror i 1960 års priser är i stort sett identiska med dem som presenterats i avd. 3. Vissa smärre avvikelser sammanhänger därmed att man i avd. 3 kunnat ta hänsyn till enstaka revideringar i nationalräkenskaperna för 1960. Eftersom en konsistent revidering ännu ej föreligger av alla de poster, som behövs för beräkningarna i detta avsnitt, har de oreviderade siffrorna genomgående kommit till användning. Detta har medfört att även några av prognossiffrorna för 1965 skiljer sig från de i avd. 3 använda. Skillnaderna är emellertid obetydliga och ligger väl inom ramen för de ytterligare revideringar av nationalräkenskaperna man erfarenhetsmässigt kan ha att räkna med.

Siffrorna för bruttoinvesteringen samt för den offentliga och privata konsumtionen i »justerade priser» inkluderar de prishöjningar, som beräknats motsvara förhöjningen av allmänna varuskatten och bensinskatten vid årsskiftet 1961/62. Dessutom har den offentliga konsumtionen uppräknats med en miljard kronor, vilket motsvarar en årlig löneökning på omkring 3 procent i den offentliga sektorn.

teomläggningen. Bruttoinvesteringen, den offentliga konsumtionen och den privata konsumtionen har därför räknats upp med den för respektive varuområden beräknade merbeskattning, som sammanhänger med förhöjningen av allmänna varuskatten och av bensinskatten. Det är i och för sig realistiskt att räkna med ytterligare prisstegringar utöver de här beaktade, i synnerhet som priserna under 1961 redan stigit över basårets nivå. Erfarenhetsmässigt vet man ju, att ett kompensande pris-

fall i framtiden ter sig mycket osannolikt. Det är emellertid svårt att kalkylmässigt motivera någon specifik »normal» prisstegringstakt, vadan grundberäkningarna i fortsättningen kommer att göras med utgångspunkt från det justerade prisantagande för 1965 års försörjningsbalans, som redovisas i *tabell 1*. Innebörden av alternativa prisantaganden skall dock beröras längre fram.

I anslutning till försörjningsbalansen presenteras i *tabell 2* en kalkyl för in-

Tabell 2. Inkomster, utgifter och sparande 1960 och 1965

Miljoner kronor

	A. Offentliga myndigheter		B. Privata och offentliga företag		C. Hushåll		D. Summa	
	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965
1. Bruttoinkomst ..			21 818	27 700	46 681	57 900	68 499	85 600
2. Direkta skatter .	11 918	14 350	— 1 146	— 1 730	— 10 772	— 12 620		
3. Indirekta skatter minus subventioner	6 331	9 200	— 6 331	— 9 200				
4. Transfereringar .	— 4 589	— 6 100	355	400	4 234	5 700		
5. Avgifter	1 026	1 250	— 199	— 220	— 827	— 1 030		
6. Räntor och utdelningar (netto) m.m. .	— 168	— 400	— 432	— 300	600	700		
7. Försäkringsnetto	— 981	— 1 400	— 1 182	2 600	— 201	— 1 200		
8. Disponibel inkomst (summa 1—7)	13 537	16 900	15 247	19 250	39 715	49 450	68 499	85 600
9. Konsumtion . . .	8 855	11 900	607	700	36 349	44 900	45 811	57 500
10. Bruttoinvestering	4 692	6 000	18 444	21 850			23 136	27 850
11. Finansiellt sparande (8-9-10)	— 10	— 1 000	— 3 804	— 3 300	3 366	4 550	— 448	250

Anm. Siffrorna för 1960 är hämtade från *Konjunkturläget maj 1961*, tabell 1 sid. 14° och tabell 9 sid. 28°. Siffrorna för 1965 bygger på nedan redovisade antaganden.

1. *Bruttoinkomst*. Det grundläggande antagandet är att både företagens bruttoinkomster och lönesumman i privata sektorn stiger i takt med bruttonationalprodukten dvs. med 4 procent årligen. Ökningen i nämnda lönesumma motsvarar dels en årlig med produktivitetstegringen parallell ökning av genomsnittslönen med dryga 3 procent dels en årlig ökning av sysselsättningen på något mindre än en procent. Ökningen av inkomstsommen på 4 procent förutsättes inkludera arbetsgivarnas inbetalningar för ATP och sjukförsäkring. Därtill kommer emellertid även ökningen av lönesumman i den offentliga sektorn, som stiger dels volymmässigt med 4 procent per år och dels på grund av en antagen lönestegring med 3 procent per år. Lönesummans stegring inom denna sektor blir alltså omkring 7 procent och totala ökningen i hushållsinkomsterna omkring fyra och en halv procent årligen.

Förutsättningen om konstans i inkomstfördelningen avser i princip endast fastpriskalkylen. Detta beräkningssätt innebär att företagen antages »bära» den ökning av de indirekta skatterna, som följer av ökad utgiftsvolym vid oförändrade skattesatser. Den merbelastning, som sammanhänger med förhöjningen av de indirekta skattesatserna vid årsskiftet 1961/62 har däremot

komst-, utgifts- och sparandefördelning för tre huvudsektorer: den offentliga sektorn, hushållssektorn och företagssektorn. Redovisningen följer här nationalräkenskapernas sektoravgränsning. Företagssektorn inkluderar sålunda de offentliga affärsverken lika väl som kreditinstitut av olika slag. (I fortsättningen skall emellertid företagssektorn brytas upp på delsektorer.) Den offentliga sektorn kan, för år 1960, uppdelas på statliga och kommunala myndigheter. För 1965 måste emellertid en dylik uppdelning bli

förutsatts bli övervältrad på det sätt som angives av den prisjusterade försörjningsbalansen i tabell 1. I tabell 2 har hela den av skatteomläggningen betingade prishöjningen av bruttonationalprodukten således lagts in i företagsinkomsten (post 1 B) för att sedan betalas tillbaka till det offentliga (3 B). Endast den del, som faller på den privata bruttoinvesteringen (10 B), kommer därmed att belasta företagen.

2. *Direkta skatter.* På grund av skatteomläggningen ökar hushållens direkta skatter (inkl. sjukförsäkringsavgifterna) långsammare än bruttonationalprodukten trots progressiviteten i den statliga inkomstskatten för fysiska personer. Den årliga ökningstakten blir omkring 3 procent jämfört med en ökning på omkring fem och en halv procent vid de för 1960 gällande skatteskalorna. I siffrorna för företagets direkta skatt ingår även en korrektion med hänsyn till efterskottsbetalningar, varigenom nationalräkenskaper siffror ställas på «kassabas». Korrektionen var ovanligt stor 1960 (375 mkr) och har för 1965 uppskattats till 120 mkr.

3. De *indirekta skatterna* (inkl. tullarna) har beräknats stiga betydligt snabbare än bruttonationalprodukten. Detta sammanhänger dels med skiljaktigheter i utvecklingstakten på områden med olika indirekta skatte- och tullsats, dels med förhöjningen av allmänna varuskatten och av bensinskatten vid årsskiftet 1961/62. För *subventionerna* föreligger särskilda beräkningar för bostadsrabatter, ränteeftergifter på bostadslån m. m.

4. *Transfereringarna.* I princip har hänsyn endast tagits till redan fattade utgiftsbeslut (inkl. höjningen av barnbidragen 1961/62) samt sådana förutsedda förändringar som befolkningens tillväxt och åldersfördelning. Folkpensionerna har t. ex. beräknats med hänsyn till den förväntade befolkningsökningen i pensionsåldrarna samt de beslutade standardlyften 1962—64. Transfereringarna från offentliga myndigheter till företagssektorn avser nettot av investeringsbidragen till de offentliga affärsverken och dessas inlevererade vinster.

5. *Avgifter.* Här ingår bland annat viss upp börd i den statliga och kommunala verksamheten. (Domstolsavgifter, landstingsavgifter vid sjukhusen, anslutningsavgifter för vatten, avlopp och elektricitet etc.). Dessa avgifter har förutsatts växa i takt med bruttonationalprodukten.

6. *Räntor och utdelningar.* Prognosen för det offentliga utgifter och inkomster antyder en årlig upplåning åren 1961—65 av storleksordningen en och en halv miljard (jämför tabell 6 nedan). Ökningen av ränteutgifterna år 1965 jämfört med 1960 skulle då komma att uppgå till omkring 400 mkr förutsatt ett ränteläge på 5 procent och ingen nämnvärd förändring i genomsnittliga förräntningen av nu utestående statsskuld. Hänsyn bör också tagas till någon ökning av statens ränteintäkter från bostadslånegivningen och till en erfarenhetsmässig ökning av kommunernas netto av räntor och utdelningar. (Detta netto innehåller också en stor, ej identifierbar restpost för kommunerna). Nettot för hushållens räntor och utdelningar inrymmer kapitalintäkterna enligt taxeringsstatistiken samt diverse låneräntor. Saldot har under senare år ökat relativt obetydligt och oregelbundet. Ökningen 1960—65 har satts till 100 mkr, varefter företagssektorns saldo framkommer som restpost.

7. *Försäkringsnettot.* Totala inbetalningen till ATP beräknas 1965 (vid en årlig löneökning på drygt 4 procent) komma att uppgå till 2 450 mkr. Det *offentliga* inbetalning av ATP premier uppgick 1960 till 115 mkr. Fördelat efter lönesummorna skulle det offentliga andelen av den totala inbetalningen 1965 komma att uppgå till omkring 400 mkr — alltså en ökning med nära 300 mkr. Härtill kommer en ökning av det offentliga bidrag till sjukförsäkringen med omkring 25 mkr årligen. *Hushållssektorns* premienetto inkluderar arbetsgivarandelen av ATP och sjukförsäkring samt nettot på privata liv- och pensionsförsäkringar. Ökningen av premieinbetalningen 1960—65 från privata arbetsgivare till ATP minus pensionsutbetalningar år 1965 beräknas till omkring 1 500 mkr (1 690 minus 190). Utfallna sjukförsäkringar ökar enligt vad ovan sagts med omkring 120 mkr. Slutligen har beträffande de privata liv- och pensionsförsäkringarna premienettot beräknats minska med bortåt 400 mkr mellan 1960 och 1965. I (mycket) runt tal ökar därmed det till företagssektorn (försäkringssektorn) inbetalda premienettot med en miljard. Försäkringsnettot för företagssektorn är saldot mellan den offentliga sektorns och hushållssektorns netton.

9—10. *Konsumtion och investering.* Motsvarande siffra har redovisats i tabell 1. Företagens konsumtion avser väsentligen banktjänster och har antagits stiga ungefär i takt med bruttonationalprodukten.

mycket godtycklig. Det föreligger visserligen vissa uppskattningar av utgiftsutvecklingen, vilka kan inkorporeras i försörjningsbalansen, men fördelningen av motsvarande utgiftsfinansiering svävar ännu i luften.

De antaganden som gjorts beträffande förändringarna 1960—65 i olika poster redovisas i tabellkommentaren. Här skall dock innebörden och rimligheten av vissa grundläggande förutsättningar närmare diskuteras. Det bör påpekas att precisionen av vissa poster ofta är särdeles illusorisk. Detta gäller särskilt vissa summasiffror, som kan ha erhållits genom addering av poster, av vilka en del kan beräknas med relativt hög grad av säkerhet medan andra har en felmarginal, som kan uppgå till flera hundra miljoner kronor.

Den grundläggande förutsättningen för inkomstfördelningen är att både företagets och hushållens inkomster utvecklas i samma takt som bruttonationalprodukten (jämför här anmärkningarna till tabell 2). Inkomstfördelningen och »vinstmarginalen» förblir alltså såtillvida oförändrade. Antagandet reser frågan om utgångsåret — 1960 — i berörda hänseende kan förutsättas vara i någon mening »normalt». Detta synes också vara fallet nämligen i den mån man kan använda genomsnittet av föregående års vinstmarginaler som kriterium.¹ Det är emellertid uppenbart, att ett flertal faktorer kan påverka denna fördelning och att även små procentuella förskjutningar kan få betydande effekt på konsumtions- och sparandeutveckling.

Antagandet om inkomstfördelningen framstår emellertid som särskilt arbiträrt, eftersom däri skall inläggas även en bedömning av incidensen av kostnaden för ATP. Här har nu förutsatts att lönerna *inklusive* de privata företagens ATP-avgifter (och övriga ar-

betsgivaravgifter) kommer att stiga i takt med bruttonationalprodukten. Ökningen i arbetsgivaravgifterna ligger alltså med i löneökningen från 46 681 mkr år 1960 till 57 900 mkr år 1965. Avgiftsökningen beräknas uppgå till drygt en och en halv miljard, vilket innebär att i den privata sektorn lönesumman *exklusive* ATP förutsättes stiga blott med omkring tre och en halv procent årligen, dvs. långsammare än bruttonationalprodukten. I kontouppställningen i tabell 2 registreras avbränningen på lönesumman formellt på det sättet att premierna till ATP läggs in i försäkringsnettot (post 7 C) och påverkar detta i negativ riktning.

Om man nu i stället låter ATP »bäras» av företagssektorn, erhålles en annan fördelning mellan företag och hushåll av de disponibla inkomsterna och av det finansiella sparandet än den i tabell 2 angivna. Det är svårt att a priori yttra sig om sannolikheten av det ena eller andra ytterlighetsfallet respektive av mellanliggande alternativ. Osäkerheten i denna bedömning sprider sig bland annat till prognosen för hushållens konsumtionsefterfrågan. Man får också här nöja sig med att diskutera ett ganska utbrett knippe av möjliga utvecklingslinjer.

En viktig principfråga vid uppgörandet av prognosen avser förutsättningarna för den ekonomiska politikens utformning. Här har nu beträffande det offentliga finanser helt enkelt antagits att vid början av 1962 gällande skattesatser, avgifter etc. kvarstår oförändrade. Analogt förutsättes ränteläget

¹ En beräkning av kvoten mellan »saldot» i företagssektorns produktionskonto (nationalräkenskaperna tabell 15; I:5) och samma sektors lönesumma (I:1) ger värden, som för åren 1953—60 ligger mellan 0,73 och 0,77. För år 1960 (och även 1956—58) är värdet 0,74. För åren före 1953 ligger siffrorna emellertid högre.

förbli oförändrat. Man kan spekulera om tendenserna t. ex. i fråga om statsutgifterna på vissa områden och söka inkorporera hänsynstagande härtill i prognosen. Det synes emellertid rimligare att i »första omgången» arbeta under förutsättningen av en i utgångsläget låst politik för att sedan eventuellt diskutera de modifieringar av politiken, vilka framstår som motiverade bland annat med hänsyn till prognosutfallet.

Även förutsättningarna beträffande prisutvecklingen kan utformas på olika sätt. Här har, med undantag för effekten av den indirekta skatthöjningen, antagits oförändrad prisnivå över hela perioden, vilket i och för sig är föga realistiskt. Under perioden 1955—60 steg konsumtionspriserna med nära 4 procent årligen, och prisstegringen har fortsatt under 1961. Det ligger alltså nära till hands att räkna med en liknande utveckling för perioden 1960—65 eller arbeta med alternativa antaganden härom. Men i första hand skulle detta blott innebära att man på de flesta områden finge göra en mekanisk uppräknig av inkomster och utgifter i takt med den antagna prisprocenten. Och på de områden där det finns anledning att räkna med olika reaktioner och olika »reala» utvecklingar vid viss prisstegring respektive vid priskonstans, där vet vi för litet om dessa olikheter för att kunna införa särskilda antaganden härom. Skillnader kan uppkomma t. ex. beträffande inkomstfördelningen, hushållens konsumtionsbenägenhet och det offentliga utgiftsvolym — men här har ändå redan de använda förutsättningarna en sådan grad av osäkerhet, att en finslipning i berörda avseenden skulle vara illusorisk. Den använda förutsättningen om »oförändrad politik» innebär emellertid åtminstone på ett område en viktig skillnad mellan ett priskon-

stans- respektive prisstegringsalternativ. Skillnaden avser statens intäkter av respektive hushållens utgifter för direkta skatter vid oförändrade (progressiva) skatteskalor. Vid en parallell lyftning av priser och nominallöner, som lämnar reallöneutvecklingen intakt, reduceras den disponibla reallönen, allteftersom löntagarna åker upp på högre marginals-kattenivåer. Ceteris paribus ökar då det offentliga finansiella sparande och minskar hushållens (reala) konsumtionsefterfrågan. Detta är alltså en priseffekt, som bland annat bör beaktas vid bedömningen av balansen på konsumtionsvaruområdet.

Totalsiffrorna i kontouppställningen för inkomst- och utgiftsfördelning i tabell 2 stämmer överens med motsvarande poster i den prisjusterade försörjningsbalansen i tabell 1. I summakolumnen längst till höger i tabell 2 svarar total bruttointkomst och total disponibel inkomst mot bruttonationalprodukten i tabell 1. (Bruttointkomst och disponibel bruttointkomst är lika, eftersom endast interna transfereringar har beaktats i tabell 2.) Samma överensstämmelse gäller även för total konsumtion, total investering samt bytesbalansens överskott. Detta senare är lika med hela samhällsekonomin finansiella sparande och återfinnes längst ner till höger i tabell 2. På raderna 8 och 11 redovisas den beräknade *sektorfördelningen* av de disponibla inkomsterna och det finansiella sparandet. Frågan är nu, ifall man utifrån den sektorsvisa konfrontationen mellan å ena sidan försörjningsbalansens utgiftsposter för konsumtion och investering och å andra sidan de härledda siffrorna för inkomster och sparande kan säga något om rimligheten och konsistensen i hela kalkylen.

Det bör först erinras om att i ta-

bell 2 siffran för hushållens konsumtion avser försörjningsbalansens restpost (efter avdrag för företagens konsumtion). Passar denna konsumtionsnivå (44 900 mkr) ihop med hushållens framräknade inkomster (49 450 mkr)? Det resulterande inkomstöverskottet (sparandet) ligger, som framgår av tabellen, omkring 1 200 mkr över sparandet för 1960 och kan jämföras med en ökning av de disponibla inkomsterna på nära 10 mmkr. Vid denna jämförelse har man emellertid att ta hänsyn till för det första att sparandet 1960 var ovanligt stort och för det andra att tillkomsten av ATP kan tänkas minska inte bara det privata försäkringsparandet utan även övrigt finansiellt sparande.

Hushållssparandet låg särskilt högt år 1960 som följd av konsumtionsökningen före införandet av omsättningskatten årsskiftet 1959/60. Sålunda var genomsnittliga sparkvoten (exkl. försäkringsparandet) 8,5 procent 1960 mot blott 4,6 procent 1959. Om man på de disponibla hushållsinkomsterna 1960 applicerar en genomsnittlig sparkvot på 7 procent, vilket är något högre än medeltalet 1959/60 men lägre än t. ex. åren 1955 och 1957, skulle det »korrigerade» sparandet för 1960 uppgå till omkring 2 800 mkr i stället för 3 400 mkr. Den sparökning, som år 1965 skall ge balans mellan konsumtionsefterfrågan och »konsumtionsutrymme» blir då 1 750 (= 4 550 — 2 800), vilket ger en marginell sparkvot på omkring 0,18. Det är mycket svårt att göra någon meningsfull utsaga om den »normala» marginella sparkvoten bland annat därför att beräkningar av den historiska sparkvoten inte är entydiga. De kan beräknas på olika sätt, och beräkningens resultat växlar dessutom med det studerade tidsavsnittet. En uppskattning för pe-

rioden 1954—60 i fasta priser visar en marginell sparkvot (exkl. försäkringsparandet) på 0,20.¹ Om denna sparkvot anses representativ även för perioden 1960—65 — ett i och för sig ganska godtyckligt antagande — skulle konsumtionsefterfrågan bli omkring 200 mkr mindre än det i försörjningsbalansen redovisade utrymmet. Detta belopp ligger naturligtvis helt inom felmarginalerna för de beräkningar det här är fråga om. Man skulle därför i stort sett kunna säga att kalkylen pekar på approximativ balans på konsumtionsvarumarknaden och såtillvida på konsistens i den preliminära försörjningsbalansen.²

Det kan i detta sammanhang vara av intresse att notera storleksordningen och riktningen av den effekt på konsumtionsefterfrågan, som skatteomläggningen vid årsskiftet 1961/62 kan beräknas få. Om de ovan utförda kalkylerna för 1965 göres med utgångspunkt från de 1960 gällande skattenormerna, erhålles ett »deflationsgap» på konsumtionsvarumarknaden om drygt en halv miljard. Skatteomläggningen har alltså medfört en reduktion av den deflationsskapande effekt, som progressiva skattesatser i och för sig har under perioder av stigande inkomster.³

¹ *Konjunkturläget februari 1961*, sid. 25.

² Som ett kuriosum kan här noteras, att med de revideringar av försörjningsbalansen, som kommit till användning i avd. 3 — jämför anm. sid. 184 — skulle kalkylen ovan resultera i perfekt balans mellan konsumtionsefterfrågan och konsumtionsutrymme. Den för denna kalkyl relevanta revideringen består nämligen i en justering uppåt av överskottet på bytesbalansen för 1965 på omkring 200 mkr och som konsekvens härav en reducering av konsumtionsutrymmet med motsvarande belopp.

³ Vid oförändrade normer för beskattningen av fysiska personer skulle progressiviteten år 1965 — vid den antagna inkomstutvecklingen — ha medfört en merbeskattning på 600—700 mkr. Omläggningen av den direkta beskattningen kan i och för sig beräknas ha haft en betydligt kraftigare effekt i motsatt riktning

Denna effekt kommer emellertid åter till synes, om genom en inflatorisk utveckling nominalinkomsterna stiger snabbare än vad som här förutsatts.

Antag att priserna (och därmed nominallönerna) stiger med 3 procent årligen och att alla inkomster och utgifter utom inkomstskatter räknas upp motsvarande. För inkomstskatten gäller automatiskt en högre stegringstakt. För det här studerade inkomstlyftet har marginalskatten beräknats ligga omkring 0,30. Hushållens disponibla realinkomst kommer härigenom att reduceras med drygt en halv miljard kronor jämfört med det i tabell 2 illustrerade fallet med prisstabilitet och approximativ balans. Vid denna lägre realt disponibla hushållsinkomst och ett marginalsparande på 0,20 resulterar kalkylen i ett efterfrågeunderskott på konsumtionsvarumarknaden på omkring 700 mkr.

De ovan redovisade beräkningarna av deflationsgapet representerar emellertid varianter av ett ytterlighetsfall såtillvida som hushållssektorn förutsatts »bära» kostnaden för ATP och dennas uppbyggnad dessutom förutsatts lämna sparbenägenheten oförändrad. I den grundkalkyl, som pekade på ungefärlig balans vid den »historiska» sparkvoten (exkl. försäkringssparandet) på 0,20, kommer tydligen en av ökningen av ATP-sparandet betingad sänkning av kvoten för övrigt sparande att ge utslag i form av ett inflationsgap. Varje sänkning av den 20-procentiga sparkvoten med en procentenhet betyder en efterfrågeökning på omkring 100 mkr. Skulle hela nettoökningen av försäkringssparandet (inkluderande nettot både för ATP samt för privata liv- och pensionsförsäkringar) leda till motsvarande bortfall av övrigt sparande uppkommer ett inflationsgap på omkring en miljard. Några

tydliga tendenser till dylik sparandekompensation har dock hittills ej kunnat iakttas.

Om företagssektorn bekostar ATP och löneinkomsterna ograverade stiger i takt med bruttonationalprodukten får man en betydligt större disponibel hushållsinkomst än den i tabell 2 angivna, och följaktligen också — även vid oförändrad marginell sparkvot på 0,20 — en större konsumtionsefterfrågan. Det resulterande inflationsgapet kan beräknas bli av ungefär samma storleksordning som i det nyss beskrivna fallet av en mot ökningen i försäkringssparandet svarande nedgång av övrigt sparande.

Det är tydligt att en rad ovägbara faktorer påverkar efterfrågeutvecklingen på konsumtionsområdet. A priori skulle man utifrån den här gjorda förutsättningen om samma tillväxttakt för bruttonationalprodukten och den privata konsumtionen kunna räkna med tendenser till ett deflationsgap. Detta följer därav att man på hushållsinkomsterna applicerar marginella skatte- och sparkvoter, som är större än respektive genomsnittskvoter. Tendensen till deflationsgap förstärkes om man dess-

Forts. fr. sid. 189.

och inneburit en lättnad på omkring 1 100 mkr. Hårtill kommer en ökning av transfereringarna på omkring 200 mkr. Vid en 1 300 mkr lägre disponibel hushållsinkomst än den i tabell 2 angivna skulle konsumtionsefterfrågan med marginella sparkvoten 0,20 sjunka tillbaka 1 050 mkr. Från tabellens »konsumtionsutrymme» skall emellertid dras den av omsättningskattens höjning betingade prisstegringen på 700 mkr. »Deflationsgapet» skulle alltså utan skatteomläggning ceteris paribus vara 350 mkr större än de 200 mkr, som framräknats ur tabellsiffrorna. Det bör emellertid också bemärkas att bakom nettoeffekten av skatteomläggningen också döljer sig en omfördelning av de disponibla inkomsterna till fördel för de lägre inkomsttagarna. Av denna anledning skulle man även kunna räkna med en minskning av sparkvoten och därmed också med ytterligare minskning eller eliminering av det kalkylerade deflationsgapet.

utom räknar med prisstegringar. Som speciell deflationsgapseffekt tillkommer den omständigheten att incidensen av ATP kan ta formen av eftersläpande hushållsinkomster. I det aktuella fallet kan emellertid mot deflationstendenserna ställas effekten av skatteomläggningen samt möjligheten av att pensionssparandet minskar övrigt sparande. Det bör också bemärkas att eftersom utgångsläget för konsumtionen 1960 kan antas ha legat onormalt lågt, den »justerade» konsumtionen inte kommer att öka i takt med bruttonationalprodukten. Årliga ökningen från en reviderad konsumtionssiffra för 1960 till det beräknade utrymmet för 1965 blir i själva verket 3,7 procent i stället för 4,0 för hela bruttonationalprodukten. Med den sistnämnda tillväxttakten skulle konsumtionsutrymmet 1965 bli omkring en halv miljard större.

De ovan behandlade typfallen anger möjligheten av en balansbrist på konsumtionsvaruområdet på \pm en halv till en miljard kronor. Detta kan jämföras med den balansbrist, som skulle uppkomma vid en avvikelse mellan tillväxttakten i bruttonationalprodukten och utrymmet för den privata konsumtionen, dvs. vid en annan tillväxttakt på de övriga bruttonationalproduktkomponenterna än den i försörjningsbalansen antagna. En skillnad i procentuella årliga ökningen mellan bruttonationalprodukten och konsumtionsutrymmet på en procent (dvs. 4 procent för bruttonationalprodukten och 3 procent för konsumtionen) skulle — vid given inkomst och efterfrågan — motsvara en förskjutning i konsumtionsvarubalansen på \pm 2 miljarder kronor. Storleksordningen av effekten i miljoner kronor redan av en differens av några tiondels procent antyder att tillväxten av konsumtionsutrymmet skulle komma att betyda mer

för balansen på konsumtionsvaruområdet än de på efterfrågesidan opererande faktorer, som ovan diskuterats. En sådan avvikelse från den »reala» prognosen skulle m. a. o. motivera en förändring i den här förutsatta ekonomiska politiken.

Den *offentliga* sektorns finansiella sparande visar en förändring från ungefärlig balans 1960 till ett underskott på omkring en miljard kronor år 1965. I det prisstegringsfall, som ovan behandlats, skulle emellertid det offentliga intäkter från den progressiva inkomstskatten komma att öka lika mycket som hushållens beräknades minska eller omkring 700 mkr. Ceteris paribus skulle det offentliga härigenom komma i närheten av den balans, som kännetecknat åren 1960 och 1961. En viss avbränning kan dock tänkas uppkomma på de indirekta skatterna, som nämligen tenderar att sacka efter vid rena prisstegringar. Sambandet mellan utvecklingen av det offentliga finanser och det framtida läget på kreditmarknaden kommer att beröras i det följande avsnittet.

Företagssektorns finansieringsunderskott minskar med omkring en halv miljard kronor enligt kalkylen i tabell 2. Denna förbättring är emellertid av flera anledningar endast skenbar. I viss mån som en motsvarighet till den onormalt låga privata konsumtionen möter man år 1960 en abnormt hög lagerinvestering inom företagssektorn. Den uppgick till 1 400 mkr mot en minskning på 400 mkr 1959. En lägre, mer normal lagerökning skulle i och för sig ha medfört en motsvarande reduktion av finansieringsunderskottet. Redan en reduktion till den för 1965 antagna lagerökningen (1 000 mkr) skulle innebära att företagssektorns finansiella sparande skulle bli ungefär lika stort för de bägge jämförelseåren.

Tabell 3. *Inkomster, utgifter och sparande inom företagssektorn 1960 och 1965*
Miljoner kronor

	A. Offentliga affärsverk		B. Bostäder		C. Offentliga försäkr.-inrättningar		D. Enskilda försäkr.-inrättningar		E. Övriga företag	
	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965	1960	1965
1. <i>Bruttoinkomst</i> ...	(3 139)	(3 600)	(1 246)	(1 500)					17 433	22 600
2. <i>Skatter, transfereringar och avgifter</i>	355	400							— 7 676	— 11 150
3. <i>Räntor</i>					12	400	476	700	— 920	— 1 400
4. <i>Försäkringsnetto</i>					505	2 300	580	200	97	100
5. <i>Disponibel inkomst</i> (summa 1—4).....	3 494	4 000	1 246	1 500	517	2 700	1 056	900	8 934	10 150
6. <i>Konsumtion</i>									607	700
7. <i>Bruttoinvestering</i>	3 494	4 000	4 270	5 300					10 680	12 550
8. <i>Finansiell sparande</i> (5-6-7)..	0	0	— 3 024	— 3 800	517	2 700	1 056	900	— 2 353	— 3 100

Anm. Sektorn »privata och offentliga företag» i tabell 2 har här uppdelats på delsektorer. Summan av de olika posterna för delsektorerna är alltså lika med motsvarande post för hela sektorn.

1. *Bruttoinkomst*. De offentliga affärsverkens »disponibla inkomst» är satt lika med deras bruttoinvesteringar. Deras finansiella sparande har alltså förutsatts vara noll. I bruttoinkomsten kommer att ingå även nettotransfereringen från offentliga myndigheter; jämför post 4 B i tabell 2. Kalkylen för bostadssektorn för 1960 utgår från det kreditmarknadsstatistiskt registrerade finansiella (minus —) sparandet. Differensen mellan bostadsinvestering och bostadsupplåning har satts lika med sektorns »bruttoinkomst». Bruttoinkomsten för restsektorn — »övriga företag» — är lika med hela sektorns bruttoinkomst (enl. tabell 2) med avdrag för övriga delsektorer bruttoinkomst.

2. *Skatter, transfereringar och avgifter* har direkt hämtats från motsvarande poster i tabell 2.

3. *Räntor*. För de två försäkringssektorerna har här angivits de beräknade kapitalinkomsterna vid 5 procent förräntning för ATP och 6 procent för livförsäkringsbolagens nyplaceringar. (Vid 6 procent förräntning även för ATP kommer de offentliga försäkringsinrättningarnas räntebärför 1965 att ligga ungefär 100 mkr högre än tabellens siffra.) Räntenettet för »övriga företag» framkommer som restpost. I kapitalinkomsterna ingår även förvaltningskostnader m. m. som negativ post.

4. *Försäkringsnetto* för försäkringssektorerna är beräknat i enlighet med de antaganden, som redovisas under post 7 i tabell 2. »Övriga företag» är restsektor.

Därtill kommer vidare, att eftersom företagssektorn inkluderar försäkringssektorn, så inkluderar det finansiella sparandet för 1965 också detta års stora fondering inom ATP. Man bör alltså ta hänsyn till utvecklingen inom denna och andra delsektorer för att kunna tolka innebörden av de siffror, som anges för hela företagssektorn.

I tabell 3 har särskilda beräkningar gjorts för inkomster och utgifter inom delsektorerna offentliga affärsverk, bostäder, offentliga och enskilda försäk-

ringsinrättningar. Med utgångspunkt från siffrorna för hela företagssektorn (i tabell 2) har sedan motsvarande siffror för »övriga företag» residualberäknats.

För de offentliga affärsverken och för bostadssektorn har för 1960 redovisningen byggts nerifrån det finansiella sparandet och upp i stället för tvärtom som i tabell 2. För de offentliga affärsverken har det finansiella sparandet förutsatts vara noll, dvs. det bortses från den relativt obetydliga

fondering, som kan förekomma inom denna sektor. Dess »disponibla inkomst» kommer därigenom att sättas lika med bruttoinvesteringen. I »bruttoinkomsten» ingår även det netto av investeringsbidrag och affärsverksvinst, som i tabell 2 redovisas i form av en transferering från offentliga myndigheter till företagssektorn.

För bostäderna har det finansiella sparandet beräknats med hjälp av kreditmarknadsstatistiken. Den totala upplåningen för bostadsändamål uppgick år 1960 till 3 024 mkr. Eftersom bruttoinvesteringen samtidigt beräknas till 4 270 mkr, framkommer en självfinansiering eller »disponibel inkomst» på 1 246 mkr. (Denna är nästan exakt lika stor som den i bruttoinvesteringen ingående underhållskostnaden.) För 1965 har förutsatts samma »självfinansieringsgrad» som 1960. (Denna kan dock eventuellt öka något eftersom amorteringarna på den ökade lånestocken bör öka snabbare än nytulåningen.) Utifrån försörjningsbalansens prognos för bostadsinvesteringen har därefter en siffra erhållits även för upplåningsbehovet år 1965.

För försäkringssektorerna har premienettot redovisats för sig och räntor m. m. för sig. Siffrorna för respektive premienetton år 1965 bygger på de antaganden, som ligger bakom samma netton för offentliga myndigheter och hushåll i tabell 2 (jämför kommentaren till denna tabell). Ränteintäkterna har för ATP kalkylerats efter en avkastning på 5 procent. För de enskilda försäkringsinrättningarna kan denna post förväntas öka bland annat på grund av en stigande genomsnittlig förräntning. Nuvarande ränteläge har antagits oförändrat och ligger högre än tidigare genomsnitt. Försäkringsinrättningarnas finansiella sparande visar deras fondering.

Restpostberäkningen för »övriga företag» resulterar i en betydande ökning av finansieringsunderskottet för 1965 jämfört med 1960. Om man tar hänsyn till att underskottet för 1960 som nämnts var »onormalt» stort, framstår förändringen som än mer markerad. Därtill kommer vidare att kalkylen gjorts med den för företagssektorn gynnsamma förutsättningen att hushållssektorn »betalar» ATP. Det är också möjligt, att det som »normalt» antagna utgångsläget för företagets vinstmarginaler (dvs. 1960) var normalt blott under 1950-talets inflationskonjunktur — man borde följaktligen räkna med lägre vinstmarginaler i den mån man förutsätter en relativt dämpad framtida prisutveckling.

Bakom kalkylen ligger emellertid även förutsättningar, som kan leda till en underskattning av vinstutvecklingen. Höjningen av de indirekta skattesatserna 1961/62 har visserligen antagits bli övervältrad på priserna. Men antagandet om en given inkomstfördelning (före skatt) mellan hushåll och företag innebär att de senare fått »bära» den kraftiga tillväxten av de indirekta skatterna, som uppkommer även vid oförändrade skattesatser och som är den viktigaste förklaringen till den relativt svaga ökningen av disponibla inkomsten för »övriga företag». I detta sammanhang reses också frågan om utvecklingen av terms of trade. En förbättring av dessa t. ex. genom råvaruprissänkningar kan förväntas förbättra näringslivets vinstläge. Detsamma gäller en sänkning av tullsatserna i samband med ett eventuellt svenskt inträde i den gemensamma marknaden. På nuvarande stadium lönar det sig emellertid knappast att spekulera ens om riktningen av dessa förändringar.

Prognosen för »övriga företags» finansiella sparande representerar tyd-

ligen en sådan kumulering av restpostberäkningar och av arbiträra antaganden att inte mycken vikt bör fästas vid den siffermässiga precisionen. Redan siffran för 1960 är mycket osäker — och dessutom är det svårt att fixera innehållet i sektorn »övriga företag». Bland annat kommer denna sektor i ovanligt hög grad att representera en abstraktion i den meningen att där figurerar enheter som lever ett dubbel-liv i en annan sektor. Detta är ju fallet redan i nationalräkenskapens vanliga uppdelning på hushåll och företag. Av särskild betydelse i detta sammanhang är att en icke identifierbar del av företagssektorns investeringar i själva verket motsvaras av ett heller icke identifierbart sparande, som presteras av de i hushållssektorn inkluderade »enskilda» företagen. Utbrytningen av »bostadssektorn» ökar ytterligare svårigheten att konkretisera sektoravgränsningen. Uppdelningen har emellertid gjorts därför att bostadsfinansieringen spelar en särskild roll på kreditmarknaden.

Trots osäkerheten i kalkylerna ger dock ökningarna i upplåningsbehovet för bostäder och för »övriga företag» respektive det ökade placeringsbehovet för försäkringssektorn vissa hållpunkter för bedömningen av utvecklingen på kreditmarknaden. Denna bedömning kräver en ytterligare differentiering med hänsyn till den roll andra kreditinstitut än försäkringsbolagen spelar i sammanhanget. Det är också av vikt att klarlägga utgångsläget med avseende på rådande tendenser och balansen på olika delmarknader.

Utvecklingen på kreditmarknaden

Beräkningen av det finansiella sparandet kan tas till utgångspunkt för en analys av de olika sektorernas finan-

siella transaktioner. Det finansiella sparandet representerar i princip nettot av utlåning och upplåning. Det gäller i första hand att redovisa dessa storheter var för sig och identifiera dem i kreditmarknadsstatistiken. Denna redovisning kan utsträckas till att avse inte bara de sektorer, som hittills diskuterats, utan även de kreditinstitut och marknader genom vilka ut- och upplåningen förmedlats. Innan beräkningarna av det finansiella sparandet kan översättas i kreditmarknadskategorier, måste emellertid hänsyn tas till kredittransaktionerna mellan realsektorer. Efter denna modifiering har man utifrån det finansiella sparandet kommit fram till vad som skulle kunna kallas ett *monetärt sparande* för de olika sektorerna. Detta sparande skall i princip kunna identifieras som differensen mellan en sektors utlåning och upplåning på kreditmarknaden. Denna teoretiska överensstämmelse föreligger emellertid inte i praktiken. I redovisningen ex post stöter man på sektorresidualer — förskjutningsposter — mellan beräkningen från nationalräkenskapssidan via det finansiella sparandet samt beräkningen av det monetära sparandet från finansräkenskapssidan. Vid framtidsbedömningen ställs man också inför frågan om innebörden av och eventuella förändringar i dessa residualer.

Redovisningen i *tabell 4* av det monetära sparandet för 1960 har som utgångspunkt beräkningarna av det finansiella sparandet i tabellerna 2 och 3. I *tabell 4* har även andra kreditinstitut än försäkringsinrättningarna brutits ut ur företagssektorn för att bilda särskild delsektor (kolumn G). Det finansiella sparandet (rörelseöverskottet) för dessa övriga kreditinstitut uppgick år 1960 till 414 mkr och utgör, med negativt tecken, en motpost till övriga

Tabell 4. Det finansiella sparandet 1960

Miljoner kronor

	A. Offentliga myndigheter och verk	B. Bostäder	C. Försäkringsinrättningar	D. Övriga företag	E. Hushåll	F. Utlandet	G. Summa
1. Finansiellt sparande ..	— 10	— 3 024	1 573	— 2 767	3 366	448	— 414
2. Nettoutlåning mellan sektorer (—).....	— 851	715		197		— 61	0
3. Residual.....	— 299			508		— 209	0
4. Monetärt sparande (1+2+3 = 5+6)...	— 1 160	— 2 309	1 573	— 2 062	3 366	178	— 414
5. Utlåning på kreditmarknaden.....	151		1 573	— 150	3 466	191	5 231
6. Upplåning på kreditmarknaden (—)....	— 1 311	— 2 309		— 1 912	— 100	— 13	— 5 645

Anm. 1. *Finansiellt sparande.* Siffrorna är hämtade från tabellerna 2 och 3. Kreditinstitutens (exkl. försäkringsinrättningarnas) finansiella sparande har dock utbrutits ur företagssektorns och återfinnes i summakolumnen längst till höger.

2. *Nettoutlåning mellan sektorer.* Försäkringsinrättningarnas utlåning har undantagits från denna redovisning och förts till kreditmarknaden (rad 5).

3. *Residual.* Detta är den differens, som framkommer vid beräkningen av det finansiella sparandet å ena sidan från nationalräkenskaperna och å andra sidan från kreditmarknadsstatistiken. Residualen för utlandet avser betalningsbalansens »förskjutningspost». Den för allmänheten gemensamt beräknade residualen har lagts i företagssektorn.

5. *Utlåning på kreditmarknaden.* För den offentliga sektorn och utlandet avses förändringar i inlåningen i kreditinstitut. För »övriga företag» och hushåll avses förutom bankinlåning även placeringar i värdepapper.

6. *Upplåning på kreditmarknaden.* Avser direkt låntagning i kreditinstitutet samt upplåning med värdepapper, som köpts av allmänheten och kreditinstitutet.

Se i övrigt förklaringarna till A-tabellerna i bilaga 5.

sektorers finansiella sparande. Arrangemanget motiveras av att redovisningen av övriga sektorers monetära skulder och fordringar, i huvudsak avser just poster i kreditinstitutens balansräkningar. Övriga sektorers (inkl. utlandets) upplåning från och utlåning till kreditinstitutet balanseras av dessa instituts finansiella sparande.

Korrigeringen av det finansiella sparandet mellan realsektorerna redovisas på rad 2 i tabell 4. Försäkringssektorn har undantagits från denna intersektorala långivning; dess utlåning skall fortsättningsvis sammanställas med den från övriga kreditinstitut. (I det föregående motiverade däremot storleken och förändringstakten av försäkringssektorns fondbildning att

den behandlades som särskild realsektor i analysen av inkomstbildningen och det finansiella sparandet.)

Nettoutlåningen mellan realsektorerna balanserar varandra, så att siffran i summakolumnen är noll. De mest betydande posterna avser statens utlåning till bostäderna, vilken återfinnes dels som post 2 B och dels som större delen av 2 A. För den säkert mycket betydelsefulla direkta långivningen mellan företagssektorn och hushållssektorn finns det tyvärr endast ofullständiga uppgifter. I siffrorna för nettoutlåningen ingår därför ej transaktioner mellan dessa sektorer. Det bör vidare observeras att förändringar i allmänhetens — företagets och hushållens — innehav av värdepapper (främst

statsobligationer) redovisas under rubriken »Utlåning på kreditmarknaden» (5 D och 5 E) och ej under rubriken »Nettoutlåning mellan sektorerna» (2 D och 2 E). För övriga sektorer är däremot förändringar i obligations- och aktieinnehav redovisade på sistnämnda rad. »Kreditmarknaden» (rad 5 och 6) kommer härigenom att innefatta kreditinstitutens fordringar och skulder samt »allmänhetens» (men icke övriga sektorer) värdepappersinnehav. Anledningen till asymmetrin i tabellen är, att det för den fortsatta analysen är av speciellt intresse att undersöka *allmänhetens* hela preferensskala för olika finansiella tillgångar. Den här gjorda grupperingen gör det möjligt att med fortsatt kontinuitet i redovisningen des-aggregera allmänhetens utlåning och upplåning på ett sätt, som närmare kommer att klargöras i den fortsatta tabellbehandlingen. Vad beträffar andra sektorer än företag och hushåll visar det sig lämpligt att redan i tabell 4 särskilja deras fordringsstatus gentemot kreditinstituten. Detta innebär att för dessa sektorer värdepappersfordringarna gentemot andra sektorer redovisas som intersektorala transaktioner (dessa är f. ö. relativt obetydliga).

Sedan det finansiella sparandet korrigerats för direkta finansiella transaktioner mellan sektorerna, bör man i princip ha kommit fram till förändringen i respektive sektorerers nettofordringar på den organiserade kreditmarknaden. Detta synliga monetära sparande erhålles från kreditmarknadsstatistiken som skillnaden mellan utlåning och upplåning och redovisas i raden 4 i tabell 4.¹ Det har beräknats oberoende av nationalräkenskaperna och skiljer sig från det på ovannämnt sätt korrigerade finansiella sparandet med en *residual*, som framgår av rad 3. Residualen hänför sig till ofullständighe-

ter i »nationalräkenskaperna» och »finansräkenskaperna», bristande överensstämmelse mellan respektive räknaskeparers definitioner m. m. Summa sektorresidualer är noll, eftersom kreditinstitutens finansiella sparande är beräknat direkt från kreditmarknadsstatistiken. Residualen i kolumnen för utlandet motsvarar i stort sett förskjutningsposten i betalningsbalansen, som alltså i princip har samma innebörd som de för övriga sektorer registrerade residualer. För hushållen har residualen satts lika med noll, så att den för företagen och hushållen gemensamt beräknade förskjutningsposten i sin helhet förts till förstnämnda sektor.

Vid beräkningen av det finansiella sparandet från nationalräkenskapssidan framkom siffran för »övriga företag» som en restpost. Efter vad som ovan sagts om fördelningen av residualerna gäller detsamma även beräkningen av företagssektorns monetära sparande. Vill man vidare fördela det monetära sparandet sektorsvis på utlåning respektive upplåning på den organiserade kreditmarknaden, får man göra ytterligare arbiträra antaganden. Som redan nämnts är det i kreditmarknadsstatistiken svårt att särskilja företag och hushåll. Vid uppsplattningen i tabell 4 har nu till hushållens upplåning förts de i bankstatistiken redovisade »personliga krediterna» (post 6 E, tabell 4), under det att resten av hushållssektorns monetära sparande antagits representera fordringsökning gentemot kreditmarknaden (post 5 E). Härav följer att all övrig privat upplåning (utom för bostadsändamål) förts

¹ Termerna upplåning och utlåning (inlåning) användes här genomgående i betydelsen av *flows*. Det statistiska materialet till tabell 4 har hämtats från s. k. kreditmarknadsmatriser av den typ, som för åren 1955—57 återfinnes i *Reviderad Nationalbudget för år 1958*; SOU 1958 : 28, sid. 131—139.

på företagssektorn (post 6 D). Förändringen i företagens utlåning (5 D) kan därefter residualberäknas antingen som skillnaden mellan företagens monetära sparande och deras upplåning eller som skillnaden mellan allmänhetens och hushållens totala utlåning.

Allmänhetens totala fordringsökning, inklusive försäkringssparandet, uppgick till 4 889 mkr år 1960 (5 C + 5 D + 5 E). Ur denna siffra har först utbrutits den indirekta utlåning, som kan anses motsvara försäkringssparandet, dvs. försäkringsinrättningarnas utlåningsökning på 1 573 mkr (post 5 C). Vidare har utbrutits hushållens fordringsökningar, vilka beräknats som skillnaden mellan denna sektors monetära sparande (3 366 mkr, post 5 E) och konsumtionskrediterna (— 100 mkr, post 6 E). Restposten (— 150 = 4 889 — 1 573 — 3 466) representerar i princip företagens fordringsökning. Siffran är negativ, vilket innebär att företagen under 1960 netto räknat skulle ha förbrukat finansiella tillgångar (150 mkr, post 5 D). Då företagen ökade sina finansiella tillgångar dels med omkring 850 mkr i form av investeringskonton i riksbanken och dels med aktie- och obligationsköp, implicerar kalkylen en minskning av företagens bankinlåning med över en miljard kronor.

Den kalkylerade företagsutlåningen (5 D) på kreditmarknaden har bestämts arbiträrt både med hänsyn till allokeringen av allmänhetens förskjutningspost och avgränsningen av företagens upplåning. Söker man identifiera företagsutlåningen kreditmarknadsstatistiskt finner man, att förändringarna av inlåningen på de typiska företagsräkningarna under senare år regelbundet håller sig omkring en halv miljard kronor *under* de siffror som motsvarar posten 5 D i tabell 4. Denna differens

kan tolkas på olika sätt. För det första kan det tänkas att någon del av företagens inlåning faktiskt hamnar på de typiska sparräkningarna. Vidare skulle en i och för sig icke omotiverad överflyttning av förskjutningsposten från företagssektorn till hushållssektorn implicera en minskning av siffran för företagens »utlåning» på kreditmarknaden till mera i nivå med den konstaterade inlåningen på av företagen vanligen utnyttjade kortare räkningar. Slutligen erhålles också samma effekt, om hushållens upplåning ökas med en halv miljard och företagens minskas motsvarande. Det är ganska troligt att hushållen kontinuerligt ökat sin skuldsättning direkt till företagen eller till bankerna — i senare fallet utöver de relativt obetydliga »personliga krediterna» — utan att denna upplåning haft något direkt samband med en realinvestering (i vilket fall utlåningen bör föras till företagssektorn). Implikationen härav är att företagen måste ha förbrukat motsvarande mycket mer av egna medel till investeringsfinansieringen, och att följaktligen posten 5 D blir lika mycket lägre.

I vilket fall som helst är det kanske större skäl att fästa uppmärksamheten mer på *förändringarna* mellan åren i »utlåningen på kreditmarknaden» än på dennas absoluta belopp. Det är i alla händelser av intresse att få denna utveckling belyst, eftersom posten 5 D bör kunna ge vissa antydningar om likviditetsläget inom sektorn »övriga företag». Den bör ju, som nämnts, tolkas som förändringen i sektorns likvida tillgångar, dvs. främst bankfordringar men även medel på investeringskonton samt obligationsinnehav.

Det visar sig vid en jämförelse med tidigare år, att man får gå tillbaka till 1955 för att finna en företagsutlåning på kreditmarknaden på lägre nivå än

för 1960.¹ Åren 1956 och 1957 låg posten 5 D drygt en halv miljard, år 1958 drygt 1,5 miljard och 1959 inte mindre än 3,7 miljarder högre än 1960. Det utgångsår, som här använts som jämförelse med prognosåret 1965, bör alltså för företagssektorn ha representerat ett ur likviditetssynpunkt ovanligt ansträngt läge.

Samtidigt med likviditetsuppladdningen 1956—59 steg företagsupplå-

ningen kontinuerligt. Den sjönk emellertid något tillbaka under 1960. Den mycket kraftiga försämringen i likviditetsläget 1960 kan ses som en reflex av en kraftig investeringsökning genomförd trots en faktisk minskning av den externa finansieringen. Utvecklingen 1955—60 av företagets upplåning, utlåning och monetärt sparande framgår av nedanstående siffror, vilka hämtats från A-tabellerna i bilaga 5.

Företagens transaktioner med kreditmarknaden 1955—60

Miljoner kronor	1955	1956	1957	1958	1959	1960
1. Utlåning.....	— 465	395	538	1 453	3 545	— 150
2. Upplåning.....	224	539	898	1 529	2 082	1 912
3. »Monetärt sparande» (1—2)	— 689	— 144	— 360	— 76	1 463	— 2 062

Det är i detta sammanhang även av intresse att notera utvecklingen av det monetära sparandet inom den offent-

liga sektorn och inom försäkringssektorn under senare år.

Monetärt sparande 1960—65

Miljoner kronor	1955	1956	1957	1958	1959	1960
1. Staten.....	— 917	— 592	— 1 571	— 1 152	— 2 046	— 1 098
2. Kommunerna.....	— 220	— 447	21	— 216	— 211	— 62
3. Försäkringssektorn.....	929	961	1 077	1 124	1 213	1 573

Försäkringssektorns »placeringsbehov» har stigit oavbrutet. Den kraftiga ökningen 1960 hänför sig emellertid helt till ATP. De enskilda försäkringsinrättningarnas monetära sparande kulminerade i själva verket 1959 och minskade 1960 med ett hundratal miljoner kronor (jämför B-tabellerna i bilaga 5). Den offentliga sektorns upplåningsöverskott domineras av den statsfinansiella utvecklingen och varierade särskilt kraftigt åren 1958—60. Det ökade nära en miljard kronor mellan 1958 och 1959 och föll sedan tillbaka med ungefär lika mycket mellan 1959 och 1960. Det är samma förändringar fast med större utslag och i motsatt riktning, som man återfinner för företagssektorns monetära sparande.

För att få en klarare bild av kreditmarknadsläget 1960 kan man detaljredovisa upp- och utlåningens fördel-

ning på olika delmarknader. Det blir då möjligt att bedöma utgångslägets normalitet och eventuella avvikelser i fördelningsmönstret jämfört med tidigare år. Nedre delen av tabell 4 kan i detta syfte användas som utgångspunkt för en kreditmarknadsmatris för 1960, som visar hur de olika sektorernas upplåning tillfredsställts av olika långgivare. Enligt siffrorna i tabell 4 balanserar utlåningen och upplåningen varandra på ett sätt som förtydligas nedan. Sektorfördelningen på *upplåningssidan* är här redan driven så långt det är praktiskt möjligt. På *utlåningssidan* är det emellertid av intres-

¹ Det hänvisas här till A-tabellerna i bilaga 5. I dessa inkluderas försäkringssektorn i företagssektorn. Det här i tabell 4 särredovisade försäkringssparandet återfinnes emellertid i bilagans B-tabeller och kan således direkt utdragas ur siffrorna för företagssektorn i A-tabellerna.

se att visa hur långivningen faktiskt kanaliseras på kreditmarknaden. Då man nu ej längre kan skilja mellan hushåll och företag får man operera med »allmänhetens» utlåning, som i stället kan spaltas på olika former för direkt långivning via obligations- och

aktiemarknaden och för indirekt långivning via olika kreditinstitut. För att renodla denna långivning har de offentliga myndigheternas och utlandets upplåning räknats netto, och bankinstitutens finansiella sparande (som negativ post) förts till upplåningssidan.

Upplåning	
Offentliga myndigheter, netto (6 A-5 A).....	1 160
Bostäder (6 B).....	2 309
Företag (6 D).....	1 912
Hushåll (6 E).....	100
Utlandet, netto (6 F-5 F).....	— 178
Bankinstitutens finansiella sparande (4 G).....	— 414
	4 889

Utlåning	
Försäkringsbolag (5 C).....	1 573
Företag (5 D).....	— 150
Hushåll (5 E).....	3 466
	4 889

I kreditmarknadsmatrisen för 1960 (tabell 5) återfinnes nu siffrorna för de olika sektorernas upplåning i summanden nederst i tabellen. »Innanmätet» i matrisen visar denna upplåning uppdelad på olika kreditinstitut och på aktie- och obligationsmarknaden utanför instituten. Detta ger samtidigt fördelningen av allmänhetens direkta och indirekta utlåning, som återfinnes i summakolumnen längst till höger i matrisen.

Det *offentligas* upplåning i riksbanken är, som förut nämnts, nettot av upplåningen och inlåningen. Eftersom staten i regel ej har medel inestående i andra banker än riksbanken, avser övriga poster förändringen enbart i upplåningen. För kommunernas del däremot representerar även tabellens siffror för upplåningen i affärsbanker och övriga kreditinstitut ett netto av upplåning och inlåning. I utlåningen till *bostäder* och till *företag* ingår de bostadsfinansierande respektive företagsfinansierande hypoteksinstitutens upplåning mot obligationer. Gränsdragningen mellan företag och *hushåll* följer av de antaganden, som redan i ta-

bell 4 gjorts i samband med bestämningen av upplåningen på kreditmarknaden. »Hushållen» förutsättes låna blott genom konsumtionskrediter. Egnahemslånen har förts till bostadssektorn och eventuell övrig upplåning till företagssektorn. Detta ger en abstrakt »kreditmarknadsmässig» innebörd åt sektorbegreppen, men bristen på kreditmarknadsstatistik omöjliggör en sådan fördelning mellan in- och utlåning, som skulle motsvara nationalräkenskaps sektoruppdelning. Den *interna* ut- och upplåningen (F) avser kreditinstitutens inbördes fordringar och deras finansiella sparande — den senare posten ingår med negativt tecken. Summan av de interna fordringarna blir därför lika med den i tabell 4 särredovisade summan av kreditinstitutens (exkl. försäkringsinrättningarnas) finansiella sparande. I summakolumnen längst till höger framkommer allmänhetens — företagens och hushållens — fordringsökningar gentemot olika kreditinstitut och förändringen i dess innehav av värdepapper. Försäkringssparandet ingår i form av förändringarna i de enskilda och offentliga försäkringsanstaltens placeringar. Totalsumman i ned-

Tabell 5. Utlåning och upplåning på kreditmarknaden 1960
Miljoner kronor

Långgivande sektor	Låntagande sektor						G. Summa utlåning
	A. Offentl. myndig- heter och verk	B. Bostäder	C. Företag	D. Hushåll	E. Utlandet	F. Internt	
1. Riksbanken	1 180	85	— 6		328	— 364	1 223
2. Affärsbanker	— 884	308	1 032	100	— 537	— 63	— 44
3. Andra banker	— 514	1 297	144		0	— 13	914
4. Enskilda försäkringsin- rättningar	425	345	294		18	— 26	1 056
5. Offentliga d:o	241	195	81		0	0	517
6. Obligationsmarknaden	712	79	91		11	13	906
7. Aktiemarknaden	0	0	276		2	39	317
8. Summa upplåning	1 160	2 309	1 912	100	— 178	— 414	4 889

Anm. Kolumnerna C och D innehåller uppgifter om företagens och hushållens upplåning på kreditmarknaden och summakolumnen G uppgifter om deras utlåning till denna. Uppgifterna i övriga kolumner är nettoberäknade (upplåning minus utlåning). I F 1—3 ingår bankernas finansiella sparande som minuspost. F 6—7 avser företagens och hushållens köp av förlagsbevis och aktier emitterade av kreditinstitut. Under rubriken »andra banker» ingår sparbankerna, postgirokontoret och postbanken samt jordbrukskasseorganisationen. Hypoteksinrättningarnas utlåning, alltså utlåningen från Sveriges Allmänna Hypoteksbank, Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa, Svenska Bostadskreditkassan, Svenska Skeppshypotekskassan och hypoteksaktiebolagen, är ej explicit redovisad i tabellen. Köparna av hypoteksinrättningarnas obligationer har räknats som kreditgivare. »Enskilda försäkringsinrättningar» utgörs av samtliga försäkringsbolag i publikationen »Enskilda försäkringsanstalter» utom sockenbolag samt Sveriges Kommunalanställdas Pensionskassa. I »offentliga d:o» ingår riksförsäkringsverket och allmänna pensionsfonden. Som obligationer räknas här inte blott vanliga räntelöpande obligationer utan även premieobligationer, sparobligationer, skattkamarväxlar, statsskuldförbindelser och förlagsbevis.

re högra hörnet är lika med utlåningen på kreditmarknaden enligt tabell 4 (post 5 G) exklusive de belopp, som för offentliga myndigheter och för utlandet avräknats mot upplåningen (5 A och 5 F).

Kreditmarknadsmatrisen för 1960 i tabell 5 skiljer sig i flera väsentliga avseenden från den bild man erhåller för tidigare år (jämför här B-tabellerna i bilaga 5). Allmänhetens »utlåning» till riksbanken uppgår vanligtvis endast till några hundra miljoner kronor och avser då väsentligen ökningen i sedelmängden. År 1960 tillkom emellertid en betydande insättning på investeringskonton. Det var därför möjligt för riksbanken att mycket kraftigt öka sitt innehav av statspapper utan att öka

skuldsättningen till kreditinstituten eller andra sektorer. (Post 1 F innehåller riksbankens finansiella sparande och nettoökningen av skulder mot övriga kreditinstitut, båda med negativt tecken.)

För affärsbankernas del visar tabell 5 en negativ inlåning och därmed också netto räknat ett negativt placeringsbehov. Om korrigerigering göres för effekten av en tillfällig och temporär medelsomflyttning från affärsbankerna till postgirot före årsskiftet 1959/60, kan i själva verket inlåningen (2 G) och förändringen av fordringarna på offentliga sektorn (2 A) beräknas ha legat 600 mkr mer på minussidan än vad tabellen visar. En utlåning till företag och bostäder på sammanlagt

omkring 1 300 mkr har därför förutsatt en avveckling av innehavet av fordringar på det offentliga på omkring 1 500 mkr. Inlåningsminskningen hänger samman med att det offentliga sparandeunderskottet var jämförelsevis litet och i relativt stor utsträckning finansierades på »marknaden» (investeringskonton och obligationer). Delvis avspeglar inlåningsminskningen också företagets förbrukning av likvida medel och omfördelningen av finansiellt sparande från företagen till hushållen och till försäkringssektorn.

Placeringsbehovet och placeringsfördelningen hos »andra banker» var däremot ganska normalt, om hänsyn tas till ovannämnda tillfälliga förskjutning mellan affärsbanker och postgiro. Placeringsbehovet var omkring en och en halv miljard och innehavet av fordringar på offentliga sektorn ökade något. Förändringarna i försäkringsinrättningarnas placeringsbehov har redan kommenterats. De enskilda och offentliga försäkringsinrättningarnas placeringsfördelning stämmer överens beträffande turordningen för utlåningen till olika sektorer. Relativt sett lånade ATP emellertid något mer till den offentliga sektorn och bostäderna och betydligt mindre till företagen. Slutligen karakteriseras läget på kreditmarknaden år 1960 också av den relativt stora omfattning, som utlåningen direkt via *obligationsmarknaden* fick. Den spelade mycket liten roll åren 1956—59 (jämför B-tabellerna i bilaga 5) men fick 1960 stor betydelse för statsupplåningen och i någon mån även för företagen. Detta är en tendens, som kan tänkas komma att bestå även under de närmaste åren.

Analogt med redovisningen för 1960 kan man nu göra en prognos för 1965 genom att utgå från beräkningarna av det finansiella sparandet i tabellerna

2 och 3. På sätt som redan visats i tabell 4 skall de olika sektorernas finansiella sparande modifieras med hänsyn till intersektoral transaktioner och till residualen mellan national- respektive finansräkenskapernas siffror för det monetära sparandet. Detta senare kan fördelas på utlåning och upplåning, varefter slutligen dessa det monetära sparandets båda komponenter kan ytterligare upplösas på det sätt som visats i tabell 5.

Tabell 6 utgår från det för 1965 kalkylerade finansiella sparandet för de olika sektorerna. Siffrorna har avrundats till jämna hundratal miljoner — även så är precisionen högst illusorisk. Kreditinstitutens (exkl. försäkringsinrättningarnas) finansiella sparande (post 1 G) har antagits vara detsamma som 1960. I brist på underlag för särskilda hypoteser om intersektoral långivning och residualer för de olika sektorerna har i tabell 6 blott införts två nära till hands liggande modifieringar av det finansiella sparandet. Den ena avser långivningen från det offentliga till bostadssektorn (2 A och 2 B), den andra hänför sig till förskjutningsposten i betalningsbalansen (3 D och 3 F).

För den offentliga sektorn och för utlandet har utlåningen satts lika med noll, eftersom för den fortsatta diskussionen endast upplåningsnettot är av större intresse (jämför behandlingen av dessa netton i tabell 5). Prognosen för företagssektorns fördelning av det monetära sparandet mellan ut- och upplåning reser bland annat frågan om graden av självfinansiering. Förutsatt att saldot — det monetära sparandet — kan betraktas som givet, kommer upplåningsbehovet bland annat att bero på fördelningen mellan företagen av å ena sidan investeringsverksamheten

Tabell 6. Det finansiella sparandet 1965

Miljoner kronor

	A. Offentliga myndigheter och verk	B. Bostäder	C. Försäkringsinrättningar	D. Övriga företag	E. Hushåll	F. Utlandet	G. Summa
1. Finansiellt sparande ..	— 1 000	— 3 800	3 600	— 3 500	4 600	— 300	— 400
2. Nettoutlåning mellan sektorer (—).....	— 700	700					
3. Residual.....				200		— 200	
4. Monetärt sparande....	— 1 700	— 3 100	3 600	— 3 300	4 600	— 500	— 400
5. Utlåning på kreditmarknaden.....			3 600	200	4 600		8 400
6. Upplåning på kreditmarknaden (—)	— 1 700	— 3 100		— 3 500		— 500	— 8 800

Anm. Utgångspunkt för tabellen är redovisningen av det finansiella sparandet i tabellerna 2 och 3.

1 G. Kreditinstitutens (exkl. försäkringsinrättningarnas) finansiella sparande (—).

2 A och 2 B. Utlåning från offentliga sektorn för bostadsändamål.

3 D och 3 F. »Förskjutningsposten» i betalningsbalansen.

5 D. Ökningen av företagens rörelsemedel.

och av å andra sidan vinster och ackumulerade egna medel. Är investeringsverksamheten koncentrerad till företag med små möjligheter till självfinansiering, blir upplåningsbehovet stort i förhållande till den givna, planerade utgiften för total bruttoinvestering. Samtidigt får de icke investerade företagen medel över för utlåning. Saldot kommer då att motsvaras av relativt höga siffror — en stor »omslutning» — både för ut- och upplåning. I det motsatta fallet är investeringsverksamheten koncentrerad till företag med hög grad av självfinansiering. I förhållande till den totala investeringsutgiften (och till det monetära sparandet) blir då ut- och upplåningen relativt låg.

Nu skall emellertid siffrorna i tabell 6 för företagens ut- och upplåning i princip avse den *organiserade* kreditmarknaden. En kreditgivning direkt mellan företagen ligger alltså utanför denna redovisning men kommer kreditmarknadsstatistiskt till uttryck i en motsvarande högre grad av självfinan-

siering. Ju mer företagens utlåning går utanför den organiserade kreditmarknaden, desto mindre blir ceteris paribus efterfrågan på denna och desto mindre också inlåningen på företagsräkningar. Detta är en tendens som uppkommer speciellt i ett läge av kreditåtstramning och som manifesteras i en »grå marknad» för direkta företagskrediter. Utvecklingen år 1955 kan sägas representera en sådan situation.

Under åren 1956—60 synes en nästan kontinuerlig ackumulering av företagsmedel ha ägt rum, samtidigt som företagsupplåningen ökade successivt (jämför A-tabellerna i bilaga 5). För 1960 registreras emellertid — liksom för 1955 — en kraftig neddragning av företagens bankmedel även bortsett från den minskning, som hänger samman med insättningarna på investeringskonton. Av kalkylen i tabell 3 kunde man nu vidare dra den tentativa slutsatsen att företagets finansieringsläge åren 1961—65 mer skulle komma att likna det för år 1960 än åren dessförinnan. Man skulle därför

kunna räkna med en fortsatt deckumulering av företagens överskottsmedel, som framemot 1965 borde ha reducerats avsevärt. Upplåningsbehovet skulle därför ungefär komma att motsvara det (negativa) monetära sparandet. Detta är nu också förutsättningen för den fördelning av företagens monetära sparande, som redovisas i tabell 6. Företagens utlåning har förutsatts öka blott med ett belopp, som svarar mot ett ökat behov av rörelsemedel på 200 mkr. Vid ett (negativt) monetärt sparande på 3 300 mkr och en »utlåning» på 200 mkr (5 D) blir upplåningen 3 500 mkr (6 D).

Man har på denna punkt anledning att reflektera över det sätt på vilket den finansiella utvecklingen kan tänkas påverka den i försörjningsbalansen antagna investeringsutvecklingen. Rent allmänt kan man förmoda, att en likviditetssuppladdning i företagen kan förväntas stimulera investeringsverksamheten och vice versa vid likviditetsförsämring. Likviditetsutvecklingen kommer i sin tur att bero bland annat på upplåningsmöjligheterna. Som närmare skall utvecklas i fortsättningen pekar tendensen på kreditmarknaden i och för sig i riktning mot ett relativt begränsat utbud av krediter på de marknader, där företagens lånebehov normalt tillfredsställs. Utan särskilda penningpolitiska åtgärder skulle man då kunna tänka sig att företagen ej skulle kunna låna det i tabell 6 angivna beloppet. Den förutsatta realinvesteringen skulle då blott kunna fullföljas genom en förbrukning av företagens egna medel på sätt, som ägt rum under 1960 och 1961 och kanske fortsatt även under följande år. En sådan kumulerad likviditetsförsämring kan emellertid inte undgå att påverka företagets investeringsvilja. Detta samband blir rimligen successivt allt starkare och

måste från början beaktas av den ekonomiska politiken.¹

Hushållens utlåning på kreditmarknaden (5 E) har satts lika med deras finansiella sparande. Eventuellt kan man laborera även med en hushållsupplåning (för konsumtionsändamål; 6 E), varigenom utlåningssiffran skulle komma att räknas upp motsvarande. Det skulle också kunna finnas anledning att sätta in en siffra för direkta konsumtionskrediter från företag till hushåll (2 D och 2 E). I det senare fallet ökar, ceteris paribus, företagens upplåningsbehov på kreditmarknaden, i det förra fallet minskar »utrymmet» för denna upplåning. Med hänsyn till tendenserna till relativt stort upplåningsbehov och litet »låneutrymme» (se nedan) för företagen respektive till relativt stort finansiellt sparande för hushållen, kan det emellertid vara motiverat att sätta den senare sektorns upplåning lika med noll.

Hushållssparandet medför likviditetsförändringar som även de kan tänkas påverka de »realsamband», som modellen arbetar med. Det bör emellertid bemärkas, att redan under 1950-talet hushållen successivt ökat sina finansiella tillgångar avsevärt och att effekten härav på sparbenägenheten redan kan så att säga ligga inbakad i den uppskattningsvis vi har av denna. Det är i alla händelser sannolikt, att man här — för en given likviditetsförändring — har att göra med en efterfrågeeffekt

¹ Det är i detta sammanhang av intresse att notera den betydelse för företagsinvesteringarna, som i den holländska Centralbyråns prognosmodell tillmättes företagslikviditeten. En procents förändring i denna (mätt med banktillgodohavanden) beräknas — med ett års lag — förändra företagsinvesteringarna i samma riktning med 0,8 procent. Denna effekt är av samma storleksordning som en ändring i företagsvinsten och förutsattes jämte denna vara den viktigaste faktorn i investeringsbestämningen (Central Economic Plan 1961; The Hague 1961; sid. 117).

Tabell 7. Utlåning och upplåning på kreditmarknaden 1965

Miljoner kronor

Långgivande sektor	Låntagande sektor					F. Summa utlåning
	A. Offentliga myndig- heter och verk	B. Bostäder	C. Företag	D. Utlandet	E. Internt	
1. Riksbanken				500	— 200	300
2. Affärsbanker	(—500) — 300	300	1 100 (1 600)		(+ 300) — 100 (— 600)	1 000
3. Andra banker	700	1 300	100		— 100	2 000
4. Enskilda försäkringsin- rättningar	400	300	200			900
5. Offentliga d:o	600 (1 100)	1 100	1 000 (500)			2 700
6. Obligationsmarknaden . .	300	100	600			1 000
7. Aktiemarknaden			500			500
8. Summa upplåning	1 700	3 100	3 500	500	— 400	8 400

Anm. Siffrorna i summeraden (8) och summakolumnen (F) korresponderar mot siffrorna för ut- och upplåning (5 och 6) i tabell 6. Siffrorna inom parentes hänför sig till ett alternativt antagande om penningpolitiken (jämför texten) och redovisas på raden under de ursprungliga.

av lägre storleksordning än när det gäller företagen. Även om därför hushållens likviditetsuppladdning enligt prognosen fortsättningsvis kan gå något snabbare än på 1950-talet, skulle man inte nämnvärt behöva justera kalkylen för balansen på konsumtionsvarumarknaden. Någon effekt i riktning mot ytterligare efterfrågeökning är dock tänkbar.¹

Bland annat för att belysa de problemställningar, som ovan antytts i diskussionen av företagens investeringsfinansiering, skall prognosen för förändringarna på kreditmarknaden nu fullföljas i en sådan matrisform, som använts i tabell 5 för att beskriva läget 1960. Analogt redovisas i summeraden (8) i tabell 7 den upplåning för de olika sektorerna, man kommit fram till i tabell 6. I summakolumnen (G) återfinnes fördelningen av allmänhetens utlåning direkt på obligations- och aktiemarknaden samt indirekt via kreditinstituten.

Siffrorna för försäkringsbolagens placeringsbehov (4 F och 5 F) är desamma, som redan redovisats i tabellerna 3 och 6. Övriga poster i kolumn F i tabell 7 visar ett av de många sätt på vilket hushållens totala utlåning på 4 600 mkr (5 E i tabell 6) kan tänkas bli fördelad på olika utlåningsformer. Här måste naturligtvis helt godtyckliga antaganden göras om placeringspreferenserna, även om man har en viss ledning i fördelningsmönstret från de senaste åren (jämför återigen B-tabellerna i bilaga 5).

Hushållens »utlåning» i form av ökad sedelhallning har antagits uppgå till 300 mkr (1 F), vilket ungefär kan förväntas motsvara det ökade behovet av rörelsemedel. Vidare har en miljard förutsatts gå till obligationsmarknaden (6 F), vilket skulle ge en tillförsel på

¹ I den holländska nationalbudgetanalysen beräknas en likviditetsökning på 1 procent öka konsumtionsefterfrågan med blott 0,05 procent. Denna effekt är obetydlig jämfört med en förändring i den disponibla inkomsten.

detta område på ungefär samma höga nivå som 1960. Aktiesparandet (7 F) har satts något högre än 1960 — och kan tänkas öka än mer — under det att inlåningen i »andra banker» (3 F) antagits ligga obetydligt under den toppnivå, som uppnåddes 1959. Återstår då av hushållens utlåning en ökning av fordringarna på affärsbankerna med 800 mkr. Resten av affärsbankernas totala inlåning representeras av den förut omnämnda ökningen av företagens rörelsemedel på 200 mkr. Rundheten i siffrorna för inlåningen i affärsbankerna (en miljard) och i andra banker (två miljarder) samt för obligationsparandet (en miljard) och för aktiesparandet (en halv miljard) må här tjäna som en påminnelse om graden av godtycklighet i hela kalkylen.

Riksbankens placeringsbehov uppgår enligt tabell 7 till 500 mkr: 300 mkr från sedelökningen och 200 mkr från riksbanksvinsten, vilken senare här redovisats som (negativ) intern fordran. Hela placeringsbehovet antas bli tillfredsställt genom den ökning av valutareserven, som förutsatts uppkomma genom överskottet i bytesbalansen och förskjutningsposten. Riksbankens nettofordringar gentemot övriga kreditinstitut har antagits oförändrade, vilket kommer till uttryck därigenom att posten »internt» (1 F) blott avser riksbankens finansiella sparande.¹ I den meningen förutsätter exemplet en »neutral» penningpolitik. För det vidare ifyllandet av matrisens övriga »innanmäte» har man återigen ett visst stöd av erfarenheten från tidigare år om kreditinstitutens normala placeringsmönster.

För affärsbankerna har insatts en utlåning till bostäder och företag av ungefär samma totala storlek och fördelning som 1960. Men även en utlåning

av denna t. ex. i förhållande till 1959 relativt blygsamma omfattning förutsätter, liksom 1960, en betydande avveckling av statspapper. Eftersom det här är fråga om en tendens under hela perioden — en fortsättning av utvecklingen 1960 och 1961 — skulle man ha att räkna med en kontinuerlig dekulivering av likvida medel och en försämring av affärsbankslikviditet t. ex. som denna kommer till uttryck i likviditetskvoterna. Även med en årlig avtappning av statspapper på säg en halv miljard skulle visserligen innehavet därav ännu 1965 uppgå till ett par miljarder kronor. Detta innehav kan emellertid förväntas vara relativt ojämnt fördelat, och även av andra anledningar bleve affärsbankerna förmodligen tvingade till allt större beroende av upplåning i riksbanken för att kunna upprätthålla sin utlåning i någotsånär normal omfattning. Penningpolitiken skulle alltså härigenom kunna ges större svängrum och skärpa.

Med traditionella placeringsfördelningar för andra banker och för de enskilda försäkringsinrättningarna skulle det återstå en relativt stor efterfrågan på företagskrediter att tillgodoses av de offentliga försäkringsinrättningarna och av obligationsmarknaden. Denna situation har sin motsvarighet däri, att kapitalmarknadens placeringsbehov inte kan fyllas av långa placeringar trots avvecklingen av affärsbankernas innehav av statspapper.² Det kan i detta sammanhang bemärkas, att en annan än den i tabell 6 antagna fördelningen av företagssektorns monetära

¹ Så ändrar t. ex. en minskning av affärsbankernas riksbanksgiro i och för sig posten 1 F i positiv och 2 F i negativ riktning.

² I praktiken innebär denna avveckling att affärsbankerna ej förnyar sitt innehav av korta papper när dessa förfaller. Riksgäldskontoret kan då konsolidera statsskulden genom att i motsvarande utsträckning sälja långa papper på kapitalmarknaden.

sparande på ut- respektive upplåning ej i och för sig behöver påverka det efterfrågeöverskott på företagskrediter, som behöver täckas utanför affärsbankerna. Vid *givet* monetärt företagssparande innebär en större företagsinlåning än den antagna — större snedfördelning mellan över- och under-skottsföretag — att också kreditefterfrågan från företagen blir motsvarande större. Å andra sidan skulle ökad självfinansiering t. ex. genom förbrukning av egna medel visserligen minska kreditefterfrågan jämfört med den förutsatta men också ge lägre inlåning för affärsbankerna och motsvarande mindre utlåningsmöjligheter. Restbehovet för företagskrediter, som skall täckas utanför affärsbankerna, minskar blott i den mån affärsbankerna är villiga att avveckla mer statspapper än vad som antagits i tabellen. För denna (kumulerade) avveckling finns emellertid en gräns, som sätts av den i utgångsläget givna stocken.

Det i tabell 7 givna exemplet visar alltså ett utbudsöverskott på den långa marknaden, som sammanhänger med dämpningen av det offentliga upplåningsbehovet jämfört med tillväxten av försäkrings- och hushållssparandet. Kompletteringen av utbudet genom försäljning av statspapper från affärsbankerna är ett symptom på denna situation. Sätillvida har här tecknats en utveckling, som är rakt motsatt 1950-talets med efterfrågeöverskott på den långa marknaden och nästan oavbruten ackumulering av statspapper i affärsbankerna. I detta sammanhang framstår emellertid som särskilt betydelsefull graden av realism i den grundläggande förutsättningen att det offentligas utgiftsöverskott och lånebehov håller sig omkring den här förutsatta nivån. Utgiftsökningar t. ex. i samband med starkt ökad biståndsgivning eller med

skattesänkningar skulle väsentligt kunna förändra den här tecknade bilden.

I det diskuterade exemplet skulle det bli nödvändigt för riksbanken att anpassa likviditetskvoterna så att de är förenliga med ökningen av affärsbankernas inlåning och samtidiga avveckling av statspapper. Man skulle emellertid också behöva underlätta för kapitalmarknaden att absorbera den kreditefterfrågan, som kommer från företagssektorn, genom att öppna marknaden för industriobligationer och ge kapitalmarknadsinstitutionerna incitament till dylika placeringar. En sådan politik skulle kunna bli nödvändig för att företagssektorns i tabellen angivna upplåning på kapitalmarknaden överhuvudtaget skulle kunna komma till stånd. Ett led i en dylik politik kan sägas vara det förutsedda upprättandet av nya institut för specialkrediter till näringslivet. Dessa skulle kunna avlasta en del av företagets kreditbehov från affärsbankerna, och deras finansiering med obligationer skulle kunna täckas på kapitalmarknaden.

Vid en snedhet i kreditmarknadsbalansen av det slag som här skisserats kan det framstå som orealistiskt att låta riksbanken vara »neutral» i den mening som förut angetts. Detta antagande har använts endast för att ge relief åt de möjligheter, som faktiskt kan föreligga för en konstruktiv penningpolitik. Utbudsöverskottet på den långa marknaden kan ju elimineras t. ex. på det sättet att riksbanken säljer statspapper utanför affärsbankerna och i motsvarande utsträckning ökar utrymmet för dessas kreditgivning bland annat genom rediskontering. Antas dessa operationer ha en omfattning på exempelvis en halv miljard, skulle de relevanta posterna ändras på det sätt, som anges med parenteserna i tabell 7. En sådan variant av penningpolitiken skulle

ligga närmast till hands, om det av olika anledningar ansågs lämpligast att konservera den rådande institutionella fördelningen av kreditgivning mellan olika låneformer och marknader.

Spänningarna och balansbristerna i det kreditmarknadsläge som illustrerats med tabell 7 kan sägas komma till uttryck i affärsbankernas »onormala» avyttring av statspapper respektive i det antydda behovet av utjämnande penningpolitiska transaktioner. I viss mån representerar emellertid dessa tendenser snarast en normalisering av utvecklingen på kreditmarknaden — en normalisering som skulle framstått ännu tydligare om i stället för 1960 något av de senare åren på 1950-talet använts som jämförelsedatum. En avveckling av affärsbankernas innehav av statspapper får alltså ses mot bakgrunden av den kraftiga ackumulering, som började redan under andra världskriget och i etapper fortsatt även under efterkrigstiden. Man skulle i detta sammanhang kunna peka även på affärsbankernas stora stock av bostadslån, som likaledes skulle kunna avvecklas successivt. I stället för den i tabell 7 insatta siffran på 300 mkr för affärsbankernas långivning till bostadssektorn skulle man t. ex. kunna sätta in en nolla, innebärande en viss ökning av byggnadskreditiven, som balanseras av en motsvarande avveckling av bostadslånestocken. Även breddningen av obligationsmarknaden till att omfatta industriobligationslån kan sägas representera en normalisering i förhållande till det nuvarande läget.

Vilken speciell utformning av penningpolitiken man nu än tänker sig för att lösa den antydda problematiken — om den nu överhuvudtaget aktualiseras — så bör det förändrade läget ge ökat svängrum för räntepolitiken både som balansskapare på kreditmark-

nadens olika delar och som konjunkturpolitiskt instrument. Detta följer av de ökade möjligheter till rent »marknadsmässiga» initiativ riksbanken kan få gentemot affärsbankerna och på den breddade »öppna marknaden». Därtill kommer uppbyggandet av ATP-fonderna, vars placeringar rimligen borde vara lättare att manövrera än den tidigare så betydelsefulla men nu relativt sett hopkrympande enskilda försäkringssektorns. Det är emellertid svårt att med ledning av den föregående analysen konkretisera någon räntepolitisk problematik. Denna problematik är från början i stor utsträckning så att säga eliminerad därigenom att man inte bildat sig någon uppfattning om den ränta som är förenlig med den antagna investerings- och sparandeutvecklingen. Om denna är relativt oberoende av räntan, skulle man — bortsett från överväganden som hänger samman med räntans ställning som »politiskt pris» — ha fria händer att låta både räntenivå och räntestruktur anpassas i enlighet med rent penningpolitiska syften. Rent allmänt skulle man dock kunna dra den slutsatsen att upplåningsmöjligheterna — och därmed även räntan — successivt skulle komma att få allt större betydelse för företagets investeringsbeslut, och att en given ränteändring i detta avseende skulle få ökad effekt. Med den förutsedda ackumuleringen av hushållssparandet skulle å andra sidan en till konsumtionsbegränsning syftande räntehöjning successivt behöva göras allt större. Dessa samband är emellertid oklara och knappast möjliga att precisera. Speciellt kan de förmodas bli av andrahandsintresse i ett läge, då hänsyn även måste tas till räntans betydelse för de internationella kapitalrörelserna på den svenska kreditmarknaden.

Till de många reservationer, som re-

dan anförts beträffande realismen i den skisserade utvecklingen på kreditmarknaden och i perspektiven på penningpolitiken, måste man nämligen till slut foga även den som avser relationerna till utlandet. Svensk anslutning till EEC kan — likaväl som en utestängning — påverka utvecklingen av vinstmarginalerna på ett sätt som kraftigt avviker från det grundläggande antagandet om marginalkonstans. I sådana fall kommer näringslivets finansieringsproblem och säkerligen också investeringarnas räntekänslighet i ett nytt läge. Det är vidare i dagens läge svårt att förutse ens i vilken riktning nettot av kapitalrörelserna skulle ändras i det fall att den svenska kapitalmarknaden internationaliserades. Det är möjligt att det endast skulle bli fråga om marginella förändringar, som inte nämnvärt skulle behöva påverka den inhemska utvecklingen. Men det är inte otänkbart att de internationella kapitalrörelserna kunde tänkas få en sådan omfattning att de avsevärt påverkade formen för och storleken av ut- och upplåningen från vissa sektorer. Räntepolitiken (i vidaste bemärkelse) skulle då få ett betydligt vidgat arbetsfält. Redan beredskapen inför sådana eventualiteter borde i och för sig medföra en begränsning av utrymmet för penningpolitiken och i synnerhet kanske för räntan som rent konjunkturpolitiskt instrument.

Sammanfattning

I samband med en prognos för den finansiella utvecklingen måste man fixera en rad förutsättningar, vars sannolikhet man i flera fall har små möjligheter att bedöma. I första hand kan nämnas de förutsättningar om prisstabilitet och om oförändrade vinstmarginaler, som här kommit till användning. I viss mån kan dessa förutsättningar

t. o. m. tänkas strida mot varandra. Med en annan prisutveckling än den vi haft under 1950-talet, borde man nämligen kanske räkna med en avvikelse från den konstans i vinstmarginalerna, som man erfarenhetsmässigt konstaterat under senare år. En dämpning av prisutvecklingen inom landet skulle då närmast tänkas komma att krympa ner vinstmarginalerna. En liknande effekt skulle man också kunna vänta för exportindustrins del, om vi stannar utanför den gemensamma marknaden (eller om anslutningen fördröjes), och för hemmaindustrins del om vi blir medlemmar.

Emellertid finns det (pedagogiska) skäl, som talar för att i prognosen infördes antaganden, som kan sägas representera ett relativt gynnsamt alternativ för företagets vinstutveckling. Detta därför att prognosen antyder att man även vid ett sådant antagande skulle kunna få räkna med vissa problem — vissa »flaskhalsar» — vad beträffar näringslivets investeringsfinansiering. Dessa problem skulle endast accentueras vid en mindre förmånlig vinstutveckling.

I konsekvens härmed har också införts det för vinstutvecklingen förmånliga antagandet att företagsdelen av kostnaden för ATP kommer att bäras av löntagarna inom ramen för deras (oförändrade) andel av nationalinkomsten. Detta betyder å andra sidan en dämpning av stegringsstakten för den disponibla löneinkomsten — och därmed också för konsumtionsefterfrågan — jämfört med den totala stegringen i reala nationalinkomsten. Häremot får emellertid ställas effekten av en i samband med uppbyggandet av ATP-skyddet tänkbar nedgång i sparbenägenheten.

Slutligen grundas kalkylerna i princip på förutsättningen om »oförändrad

ekonomisk politik» såtillvida som nu gällande principer för beskattning och transfereringar använts vid beräkningen av de olika realsektorernas disponibla inkomster. Penningpolitiken har antagits neutral i den meningen att riksbankens transaktioner begränsas till valutaområdet. I efterhand kan emellertid utifrån prognosresultatet diskuteras behovet av förändringar i den givna ekonomiska politiken. Analysen av utvecklingen av inkomster och sparande inom olika sektorer kan föranleda revideringar av de värden för de olika utgiftsposter inom den privata sektorn, som primärt införts i den reala försörjningsbalansen. Om revideringarna leder till avvikelser från uppställda målsättningar för utgiftsfördelning och för samhällsekonomisk balans aktualiseras en diskussion av de ekonomiskpolitiska medel (inkl. utgifterna inom den offentliga sektorn) varmed målsättningarna skall kunna realiseras.

Kalkylen för balansen på *konsumtionsvaruområdet* avser en jämförelse mellan å ena sidan ett förutsatt »konsumtionsutrymme», som stiger ungefär i takt med bruttonationalprodukten, och å andra sidan den konsumtionsefterfrågan, som verkar sannolik med hänsyn till den kalkylerade utvecklingen för hushållens disponibla inkomster samt en uppskattning av den marginella konsumtionsbenägenheten. I stort sett pekar prognosen på balans mellan efterfrågan och »utrymme», men kalkylen innehåller en rad frågetecken.

Det finns flera faktorer, som i och för sig tenderar att öppna ett »deflationsgap». Den dämpning av stegringstakten i de disponibla hushållsinkomsterna, som uppkommer när hushållen »bär» kostnaden för ATP, har redan nämnts. I samma riktning verkar progressiviteten i skattesystemet, som får en betydande effekt även vid den antagna be-

gränsningen av inkomststegringen till 4 procent per år. Effekten blir ännu mycket kraftigare vid en pris- och nominalinkomststegring av samma omfattning som under 1950-talet. Den disponibla reala hushållsinkomsten skulle alltså av flera anledningar komma att stiga procentuellt sett långsammare än bruttonationalprodukten och »konsumtionsutrymmet». Om dessutom — som hittills — den marginella konsumtionsbenägenheten ligger under den genomsnittliga, så skulle konsumtionsefterfrågan i sin tur komma att stiga långsammare än de disponibla inkomsterna och visa ännu större eftersläpning än dessa i förhållande till »konsumtionsutrymmet».

Det finns emellertid också faktorer, vars effekt tenderar att sluta det »deflationsgap», som de ovan beskrivna faktorerna tenderar att öppna. Den vid årsskiftet 1961/62 introducerade skatteomläggningen uppväger mer än väl den effekt på de disponibla hushållsinkomsterna, som skatteprogressiviteten (med de 1960 gällande skalorna) i och för sig skulle fått under en femårsperiod med årlig 4-procentig inkomststegring. Endast i den mån (nominal-)inkomsterna stiger avsevärt därutöver skulle man vid en jämförelse mellan 1960 och 1965 av denna anledning behöva räkna med en eftersläpning av de disponibla hushållsinkomsterna jämfört med inkomsterna före skatt och transfereringar. Därtill kommer att skatteomläggningen gynnar de lägre inkomsttagarna och att man av den anledningen bör kunna räkna med en något högre marginell konsumtionsbenägenhet än vad som annars skulle varit fallet. Även om en av ökningen av den allmänna varuskatten betingad höjning av konsumtionsvaruprisnivån till en del neutraliserar effekten av den direkta skattesänkningen, skulle man dock kunna räkna med en

positiv nettoeffekt av skatteomläggningen på den volymmässiga konsumtionsvaruefterfrågan.

Konsumtionsbenägenheten kommer rimligen också att påverkas av allmänna tjänstepensioneringen antingen denna »bäres» av företagen eller av löntagarna. Det minskade behovet av pensionsskydd kan tänkas påverka även annat sparande än det privata försäkringssparandet och därför öka den marginella konsumtionsbenägenheten. En möjlig anledning till en ökning av konsumtionsbenägenheten ligger också i (den förutsatta) övergången till stabilare prisutveckling. Under en prisstegningsprocess kan konsumtionsutgifterna tendera att komma i efterhand i förhållande till pris- och inkomstutvecklingen, så att sparandet *ex post* blir större än *ex ante* — detta kan sägas vara den egentliga innebörden av »money illusion». I den mån sparbenägenheten under 1950-talet av denna anledning legat onormalt högt, skulle man i en period av relativ prisstabilisering kunna räkna med en högre konsumtionsbenägenhet än tidigare. Slutligen är det också tänkbart att konsumtionsefterfrågan påverkas positivt av den ganska kraftiga likviditetssuppladdning i form av växande banktillgodohavanden som man, liksom under 1950-talet, kan förvänta även i fortsättningen. Detta samband är dock osäkert och troligen i alla händelser av underordnad betydelse.

Det är svårt att väga samman de faktorer, som tenderar att öka respektive minska konsumtionsvaruefterfrågan i förhållande till den med stegringen av bruttonationalprodukten parallella stegringen av »konsumtionsutrymmet». Man skulle på sin höjd kunna uttrycka en förmodan om approximativ balans mellan konsumtionsefterfrågan och konsumtionsutrymme. En rimlig slutsats synes dock vara att vid en gi-

ven utveckling av bruttonationalprodukten ett »gap» på konsumtionsvaruområdet snarare kan förväntas uppkomma därigenom att konsumtionsutrymmet inte stiger parallellt med bruttonationalprodukten, än att konsumtionsvaruefterfrågan utvecklas på ett från denna avvikande sätt. En snabbare stegringstakt för export, investering och offentlig konsumtion än den i försörjningsbalansen förutsatta begränsar »konsumtionsutrymmet». Vid en konsumtionsefterfrågan, som ungefär stiger i takt med bruttonationalprodukten, skulle då ett inflationsgap kunna uppstå.

På det privata *investeringsområdet* pekar prognosen för den finansiella utvecklingen närmast mot en konservering av det läge, som karakteriserat åren 1960 och 1961. Även med vederbörlig hänsyn tagen till den risk för schablonmässig extrapolering, som ligger i kalkyler av här använt slag, skulle också åren 1962—65 kunna förmodas komma att karakteriseras av en begränsning av möjligheterna till självfinansiering av investeringsutgifterna på basis av löpande vinster. Detta i motsats till utvecklingen under tidigare år — och framförallt år 1959 — då konstellationen av företagsvinst, investeringsutgifter och upplåning synes ha möjliggjort en betydande likviditetssuppladdning inom stora delar av näringslivet. För åren 1960—65 skulle man då — med nuvarande åtstramning på kreditmarknaden — få räkna med en successiv neddragning av den under tidigare år uppbyggda finansieringsreserven. Men i takt med en dylik neddragning bör likviditetssläget också undan för undan få allt större betydelse för investeringsbesluten — här föreligger sannolikt ett betydligt starkare samband mellan likviditetsutveckling och utgiftsbeslut än inom hushållssektorn. Man

skulle härav kunna dra den slutsatsen att investeringsfinansieringen på kreditmarknaden successivt finge allt större betydelse. Om den i försörjningsbalansen förutsatta investeringsutvecklingen överhuvudtaget skall kunna komma till stånd, måste till slut så stor upplåning möjliggöras på kreditmarknaden, att företagens likviditet ej skulle behöva ytterligare försämras. Därmed blir bedömningen av den finansiella utvecklingen som självständig faktor i investeringsprognosen närmast en fråga om tendenserna på kreditmarknaden och om arten av den penningpolitik, som kan eliminera eventuella balansbrister på denna.

Utvecklingen på kreditmarknaden synes för det första komma att karakteriseras av en relativ ökning av utbudet på kapitalmarknaden. Utbudsökningen kommer framför allt från försäkringssektorn, där ackumuleringen inom ATP kommer att vida överväga den förväntade avsaktningen av fonderingen inom de privata försäkringsbolagen. Vidare bör ökningen av hushållssparandet och neddragningen av företagslikviditeten ha en motsvarighet i en viss omriktning av medelinströmningen från affärsbankerna till sparbankerna och till den »öppna» marknaden för aktier och obligationer. Denna tendens sammanfaller med den man kunnat iakttaga under senare år, att vid en ökning av de finansiella tillgångarna en växande andel tenderar att absorberas av värdepappersmarknaden.

Mot ökningen av utbudet på kapitalmarknaden står å andra sidan den måttliga efterfrågan från den offentliga sek-

torn och från bostadssektorn — dvs. måttlig i förhållande till utvecklingen under 1950-talet. Som en motsvarighet till tendenserna på kapitalmarknaden skulle man på marknaden för företagskrediter kunna räkna med ett relativt stort kreditbehov men åtminstone för affärsbankerna begränsade möjligheter att tillfredsställa detta behov. Begränsningen gäller det fall att nuvarande system med likviditetskvoter i stort sett upprätthålles. Affärsbankernas kreditkapacitet kan vidgas genom sänkningar av likviditetskvoterna, men även så finns det en gräns för affärsbankernas villighet och möjlighet att successivt utbyta sina likvida tillgångar mot krediter till näringslivet. Vid den gränsen — och även dessförinnan — kan emellertid riksbankens rediskontering användas till att vidga ramen för företagsfinansieringen via affärsbankerna. Alternativt eller som komplement kan obligationsmarknaden öppnas för företagsfinansieringen, som därigenom delvis övertas av institutionella placerrare och av den öppna marknaden. Både i det fall att rediskontering blir mera allmän och att det uppkommer en betydande marknad för industriobligationer får penningpolitiken vidgat svängrum och kan mer än hittills nyttjas som ett instrument för att påverka volymen och selektionen av näringslivets investeringar. I den mening skulle tendenserna under den här beaktade perioden kunna sägas möjliggöra en normalisering i jämförelse med de förhållanden, som bestått på kreditmarknaden under hela efterkrigstiden.

APPENDIX C

1955 års långtidsutredning och den faktiska utvecklingen

Promemoria utarbetad av fil. kand. Rein Hinno

Den grundläggande förutsättningen för 1955 års långtidsutrednings bedömningar (Balanserad expansion, SOU 1956: 53) var att man under de framför-
liggande åren 1956—60 skulle lyckas upprätthålla en i stort sett full sysselsättning. Bedömningen av den ekonomiska tillväxttakten svarade närmast mot den utveckling av de produktiva resurserna som man räknade med för femårsperioden som helhet, även om utvecklingstakten år från år kunde komma att rubbas av kortsiktiga mindre konjunktursvängningar. I den händelse en djupare ekonomisk kris skulle inträffa, bedömde man det vara nödvändigt med en revision av det presenterade utvecklingsprogrammet. Den faktiska konjunkturutvecklingen under de år långtidsprogrammet omfattade kan sägas ha överensstämt relativt väl med dessa förutsättningar. Sysselsättningen har legat på en hög nivå; avmattningstendenserna i den svenska ekonomin under senare delen av 1957 och under 1958 ledde inte till några allvarliga balansrubbnings- och kunde snabbt övervinnas. Den förutsatta konjunkturbilden förverkligades således i betydligt högre grad än som var fallet för 1950 års långtidsutredning, vars program under de första åren av 1950-talet hämmades av anpassningskriser i samband med Koreakriget.

Utgångspunkten för 1955 års långtidsutrednings kalkyler utgjordes av två an-

taganden om den samlade produktionsökning under perioden 1955—60. När man bortsåg från verkningarna av arbetstidsförkortningen, angavs ökningen av bruttonationalprodukten till sammanlagt 15 procent enligt det lägre produktionsalternativet (A) och till 20 procent enligt det mera gynnsamma antagandet (B), motsvarande en genomsnittlig tillväxttakt på 2,8 respektive 3,7 procent per år. Då arbetstidsförkortningen under åren 1958—60 i anslutning till utredningen om kortare arbetstid beräknades medföra ett produktionsbortfall i förhållande till annars möjlig produktion på totalt 4 procent, skulle nationalproduktens ökning härigenom stanna vid drygt 10 procent enligt alternativ A och drygt 15 procent enligt alternativ B (2,0 resp. 2,9 procent per år).

Enligt konjunkturinstitutets beräkningar ökade bruttonationalprodukten, i fasta priser räknat, med närmare 18 procent från 1955 till 1960, dvs. med genomsnittligt 3,3 procent per år. Den samlade produktionen har således stigit något snabbare än enligt utredningens högre produktionsalternativ (B). Under de båda första åren, 1956 och 1957, noterades produktionsstegringar på 3,4 procent. I det närmaste samma genomsnittliga ökningstakt per år uppnåddes också under åren 1958—60, då betingelserna för produktionens tillväxt var

Tabell 1. Jämförelse mellan 1955 års långtidsutrednings alternativa framtidsbedömningar beträffande försörjningsbalansens olika poster 1955—60 och den faktiska utvecklingen

	Värde 1955 i miljarder kronor enligt senaste beräkning	Procentuell årlig ökning 1955—60 i genomsnitt		
		Enligt långtidsutredningen		Faktisk utveckling
		Alt. A	Alt. B	
Bruttonationalprodukt utan arbets- tidsförkortning	49,0	2,8	3,7	.
Bruttonationalprodukt efter arbets- tidsförkortning	2,0	2,9	3,3
<i>Kapitalbildning</i>	13,9	2,8	3,7	4,5
Bytesbalansens saldo	— 0,4	.	.	.
Lagerökning	1,0	.	.	.
Investeringar i fast kapital	13,3	2,4	3,3	4,8
varav: civila ny- och reinveste- ringar	9,1	2,6	3,5	5,7
underhåll	4,2	2,0	2,9	2,9
<i>Konsumtion</i>	32,8	1,7	2,5	3,0
Privat konsumtion	28,0	1,3	2,3	2,7
Civil offentlig konsumtion	4,8	4,0	4,0	4,3
<i>Militära utgifter</i>	2,3	2,0	2,9	1,6

mindre gynnsamma till följd av arbets-
tidsförkortningen. De registrerade pro-
duktionsökningarna för dessa år upp-
gick till respektive 0,9, 5,0 och 3,9 pro-
cent. Medan produktionens tillväxttakt
under de första åren legat inom ramen
för utredningens framtidsbedömningar,
visar utvecklingen mot periodens slut
en påtagligt snabbare framstegstakt än
som kunde förutses. I tabell 1 jämförs
långtidsutredningens bedömning för
försörjningsbalansens olika poster med
den faktiska utvecklingen 1955—60.

En av långtidsutredningens viktigaste
målsättningar var en stegring av kapi-
talsbildningens andel av bruttonational-
produkten och en motsvarande nedgång
för konsumtionens andel. En höjning av
kapitalbildningskvoten med drygt 1 pro-
centenhet var också förutsättningen för
att de angivna produktionsstegringarna
skulle kunna realiseras. Den faktiska ut-
vecklingen visar att denna målsättning

har förverkligats: kapitalbildningen har
under femårsperioden stigit snabbare
än den totala produktionen och kapital-
bildningskvoten (räknat i fasta priser)
har härigenom ökats från 27,9 procent
1955 till 29,4 procent 1960. Utvecklingen
har dock varit utsatt för konjunkturbe-
tingade variationer under de olika åren;
efter att redan 1957 ha stigit till 29,0
procent sjönk kapitalbildningskvoten
till 27,4 procent 1958 och 28,2 procent
1959. Dessa svängningar kan till stor del
tillskrivas de starka omslagen i lager-
hållningen. Däremot har investeringar i
fast kapital visat en ständig stegring.
Totalt registrerades en ökning från 1955
till 1960 med 26,5 procent, dvs. genom-
snittligt 4,8 procent per år att jämföra
med 3,3 procent enligt utredningens
högre utvecklingsalternativ. Särskilt
markant har stegringen varit för ny-
och reinvesteringarna, för vilka det hög-
re produktionsalternativets tillväxt för

hela perioden överträffats med mer än 10 procentenheter. Utvecklingen för underhållsinvesteringar har å andra sidan helt överensstämt med utredningens B-alternativ.

Förutom investeringar i fast kapital och lager hänfördes till kapitalbildningen också bytesbalansens saldo. Långtidsutredningens målsättning om en successiv förbättring av bytesbalansens saldo från ett underskott på ca 400 mkr 1955 till ett nästan lika stort överskott 1960 har däremot inte förverkligats. Även om bytesbalansens statistiskt registrerade saldo förbättrades något under åren 1956—59 i förhållande till 1955, var det alltså negativt och genom den kraftiga importstegringen under 1960 (delvis som en följd av betydande uppbyggnad av råvarulagren) blev underskottet detta år t. o. m. större än 1955. Bakom den av utredningen förordade utvecklingen för bytesbalansen låg den relativt blygsamma målsättningen att förhindra en nedgång i valutareserven och i stället låta den växa i takt med importen. I sådant fall skulle nämligen valutareserven 1960, liksom under utgångsåret 1955, motsvara tre månaders import. Trots den ogynnsamma utvecklingen för bytesbalansen steg valutareserven med drygt 300 mkr från slutet av 1955 till slutet av 1960, dvs. helt i linje med utredningens målsättning mätt i absoluta tal. Den för bytesbalansen och valutareserven olikartade utvecklingen förklaras av en positiv förskjutningspost. I förhållande till importen har dock utvecklingen varit avsevärt ogynnsammare. Importens relativa ökningstal har nämligen varit betydligt större än valutareservens (44 resp. 13 procent). I slutet av 1960 kom sålunda valutareserven att svara mot endast 2,3 månaders import. Ansvällningen av importen medförde att långtidsutredningens importbedömning för femårs-

perioden — en ökning med ca 12 procent — redan efter två år hade mer än uppfyllts. Att bytesbalansens saldo trots detta inte försämrats mer sammanhänger med att även exporten (inkl. nettot av tjänster) har ökat mycket kraftigt. Den inträffade volymökningen på 42 procent var dubbelt så stor som den utredningen förutsåg.

Mot den ökade kapitalbildningen skulle enligt utredningen stå en återhållsamhet i den privata konsumtionsutvecklingen. Utrymmet för en ökning av den privata konsumtionen under femårsperioden begränsades nämligen till drygt 6 respektive 12 procent enligt de båda produktionsalternativen. Den faktiska utvecklingen — en stegring på 14 procent — överensstämmer således relativt väl med utredningens riktlinjer, särskilt med hänsyn till det större utrymme som tillkommit genom snabbare produktionsutveckling. För den offentliga konsumtionen ansåg utredningen en fortsatt stark expansion både nödvändig och praktiskt ofrånkomlig. Också på denna punkt har utfallet — en ökning på 24 procent — inte nämnvärt avvikit från utredningens perspektiv. För de militära utgifterna, slutligen, hade utredningen av räknetekniska skäl och utan att ta ställning till det berättigade däri antagit att tillväxten skulle ske parallellt med bruttonationalprodukten. Den faktiska utvecklingen har dock varit något långsammare.

Som synes har utvecklingen för försörjningsbalansens olika poster i stort sett förlöpt i den riktning som angavs i långtidsutredningens mer optimistiska produktionsalternativ, även om avvikelser i enskilda detaljer förekommit. Produktionens tillväxt har överträffat förväntningarna och bildat underlag för en vidgad kapitalbildning. Härigenom har också en av de väsentligaste punkterna i långtidsutredningens rekommender-

Tabell 2. Jämförelse mellan 1955 års långtidsutrednings alternativ för investeringsinriktning 1955—60 och den faktiska utvecklingen

Exklusive underhåll och militära investeringar. Miljoner kronor i 1955 års priser

	Värde 1955 i miljoner kronor enligt senaste beräkning	Årsgenomsnitt 1956—60 i förhållande till 1955 års nivå		
		Enligt långtidsutredningen		Faktisk utveckling
		Alt. A	Alt. B	
Varuproduktion	3 035	+ 300	+ 450	+ 510
Jordbruk, skogsbruk, fiske	430	+ 15	+ 20	— 20
Egentlig industri	1 915	+ 180	+ 300	+ 360
Kraft- och belysningsverk, gasverk	690	+ 105	+ 130	+ 170
Distribution	340	0	+ 20	+ 125
Samfärdsel	2 190	+ 130	+ 190	+ 405
Kommunikationsmedel	1 715	+ 90	+ 150	+ 240
Väg- och gatuarbeten m. m.	475	+ 40	+ 40	+ 165
Vatten och avlopp m. m.	340	0	0	+ 80
Bostäder	2 325	+ 200	+ 200	+ 325
Skolor m. m.	380	+ 100	+ 100	+ 70
Sjukvård, sociala ändamål, förvaltning m. m.	480	+ 10	+ 20	+ 80
Hälso- och sjukvård	190	+ 20	+ 30	+ 60
Sociala ändamål	70	0	0	+ 5
Förvaltning m. m.	195	— 15	— 15	+ 10
Brandväsen och civilförsvaret	25	+ 5	+ 5	+ 5
Garage, samlingslokaler	+ 10	+ 20	..
Summa civila ny- och reinvesteringar	9 090	+ 750	+ 1 000	+ 1 595

dationer för den ekonomiska verksamhetens inriktning kommit att förverkligas. Samtidigt har möjligheter förelagat för en något snabbare standardförbättring för de enskilda konsumenterna än som förutsågs. Den ökade kapitalbildningen kunde realiserats tack vare en mycket omfattande investeringsverksamhet. Något bidrag från förbättrad bytesbalans har däremot inte erhållits och valutareserven har ökat långsammare än importen. Målsättningen om valutareservens förstärkning i takt med importen har således inte kunnat uppnås. Den största avvikelserna mellan utredningens bedömningar och faktiskt utfall föreligger beträffande exportens och importens volymmässiga utveckling, som av utredningen i hög grad underskattats.

Till följd av eftersläpningar i utbyggnaden av kapitalutrustningens kapacitet med åtföljande bristsituationer på konsumtionsområdet ägnade långtidsutredningen stort intresse för dispositionen av det ökade investeringsutrymmet. För investeringsavvägningen uppställdes vissa prioriteringsgrunder. De innebar bland annat att prioritet skulle ges sådana områden, där exceptionella köbildningar uppstått och där detta medfört uppenbar diskriminering mellan olika individer. Som exempel angavs bostads- och skolområdena och vissa delar av sjukhusväsendet. Man ansåg det vidare angeläget att inte hålla tillbaka investeringarna på sådana områden, där en kapacitetsökning kunde väntas förstärka vår bytesbalans. Hit räknades

främst exportindustrins utbyggnad. Vidare gavs prioritet för olika rationaliseringsinvesteringar. Avvägningen framgår av tabell 2, där även uppgifter lämnas om den faktiska utvecklingen. Då utredningen förutsatte att investeringsökningen på olika områden skulle ske i olika takt de enskilda åren, presenterades avvägningen i form av förändringar i den genomsnittliga årliga nivån i förhållande till 1955 års nivå. De följande kommentarerna avseende överensstämmelsen mellan program och utveckling anknyter till utredningens högre produktionsalternativ (B).

Totalt sett hade långtidsutredningen för civila ny- och reinvesteringar angett en ökning som skulle föra årsgenomsnittet för 1956—60 ca 1 000 mkr över 1955 års nivå. Den faktiska utvecklingen visar en uppgång på ca 1 600 mkr. För praktiskt taget samtliga områden har investeringarna varit större än som förutsattes. Vad gäller förskjutningarna i investeringsstrukturen, så har utvecklingen och utredningens målsättningar för avvägningen överensstämt på ett

flertal punkter. Det gäller bland annat de prioriterade investeringsområdena industrin och bostäder. För bostadsbyggandet hade utredningen i anslutning till bostadsstyrelsens kalkyler uppställt som målsättning dels ett tillskott av 65 000 lägenheter per år i slutet av perioden, dels en successiv förskjutning mot ökad andel småhus och större lägenheter. Antalet färdigställda lägenheter steg redan under 1957 till 64 500 och uppgick både under 1959 och 1960 till närmare 70 000. Vad andelen småhus beträffar var denna visserligen större 1956—60 än under föregående femårsperiod, men den understeg dock väsentligt den åsyftade nivån. För investeringar i skolor har däremot en viss eftersläpning uppstått i jämförelse med utredningens intentioner. Avvikelser föreligger också på investeringsområden, vilka inte prioriterats. Investeringarna i handels lokaler, samfärdsel samt vatten och avlopp har sålunda stigit avsevärt mer än som angavs i utredningens avvägning av investeringsriktningen.

Diagramförteckning

Avdelning 2

Diagram

2.1	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom jordbruket 1946—65	27
2.3.2	Produktionens förändring inom olika industrigrenar 1959—65	33
2.3.4	Produktion, sysselsättning och produktivitet inom den totala industrin 1947—65	39
2.3.5:1	Kapitalutrustning, produktion och sysselsättning inom industrin 1947—65	43
2.3.5:2	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom egentlig industri 1946—65	45
2.3.5:3	Samband mellan marginella investeringskvoter och sysselsättningsförändringar för glidande femårsperioder	46
2.4	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i kraftverk och eldistribution 1946—65	51
2.6:1	Antalet färdigställda lägenheter per år 1946—61 och 1965	55
2.6:2	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i bostäder 1946—65	59
2.7.1:1	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom sjöfart 1946—65	61
2.7.1:2	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom luftfart 1946—65	61
2.7.1:3	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i järnvägstrafik 1946—65	62
2.7.2	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i biltrafik och spårvägar 1946—65	63
2.7.3	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i vägar och gator 1946—65	65
2.7.4	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom televerket 1946—65	67
2.8	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom varuhandel 1946—65	68
2.9.1:1	Personer under utbildning inom olika åldersgrupper 1940—70	71
2.9.1:2	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom undervisningsväsendet 1952—65	73
2.9.2	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom hälso- och sjukvård 1946—65	78
2.9.3	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom social- och fångvård 1946—65	80
2.9.4	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) i vatten- och avloppsanläggningar 1952—65	81
2.9.6	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) inom försvaret 1946—65	83

Avdelning 4

Diagram

4.1.1	Levande födda 1930—75 samt befolkningens utveckling 1945—70 inom olika åldersgrupper	94
4.3.1	Bruttonationalproduktens utveckling 1946—65	106
4.3.3:1	Utvecklingen av produktion, investeringar och sysselsättning inom den totala ekonomin 1946—65	110
4.3.3:2	Bruttoinvesteringarnas utveckling 1946—65 (exkl. militära investeringar samt exkl. reparationer och underhåll)	111
4.5.2	Den offentliga konsumtionens utveckling 1950—65 (exkl. militär) . .	122
4.5.3	Den privata konsumtionens utveckling 1946—65.	123
4.6.1	Principdiagram för sambandet mellan investeringskvot och konsumtion	129

Tabellförteckning

Avdelning 2

Tabell

2.1	Jordbrukets produktion 1960—65	26
2.2	Avverkning och förbrukning inom landet av olika virkesslag 1956—65	28
2.3.4	Produktion, sysselsättning och produktivitet inom industrin 1959—65	40
2.4	Energiförsörjningen 1955—65	50
2.5	Byggnads- och anläggningsinvesteringarnas volymmässiga utveckling 1950—65	53
2.6:1	Antalet registrerade bostadssökande i vissa kommuner 1961.	55
2.6:2	Sammanfattning av bostadsbyggnadsutredningens lägenhetsprognos för tiden 1961—65.	57
2.9.1	Byggnadsplaner inom undervisningsväsendet 1961—65 för ny- och ombyggnad (exkl. inredning etc.)	72
2.9.2	Antalet vårdplatser inom sjukvården åren 1940—70	77

Avdelning 3

3:1	En kalkyl för den ekonomiska utvecklingen 1960—65	85
3:2	Försörjningsbalansens olika poster i procent av bruttonationalprodukten	85
3:3	Produktionens volymmässiga utveckling 1950—65 inom olika näringsgrenar	86
3:4	Antal sysselsatta 1950—65	87
3:5	Bruttoinvesteringarnas volymmässiga utveckling 1950—65	88

Avdelning 4

4.1.1:1	Folkmängdens förändringar 1945—70	92
4.1.1:2	Olika åldersgruppers andel av totalbefolkningen 1960—70	92
4.3.2	Produktionen (bruttoförädlingsvärdet) per sysselsatt i olika näringsgrenar 1950—65.	108
4.4.1:1	Sveriges varuexport 1950—65	113
4.4.1:2	Sveriges andel av exporten till vissa länderområden 1950—60	114
4.4.1:3	Den svenska utrikeshandelns länderfördelning 1960	115
4.4.2	Bytesbalansen 1960 och 1965	116
4.5.1	Bruttoinvesteringar (exkl. reparationer och underhåll) 1951—65	120
4.5.2	Den offentliga konsumtionens utveckling 1960—65	121
4.5.3:1	Den privata konsumtionens utveckling 1946—60	124
4.5.3:2	Prognos för den privata konsumtionens utveckling 1960—65	125

Appendix A

1	Folkmängd 14 år och däröver. Förändringar 1950—70.	148
2	Ut- och invandrare samt omflyttningsresultat 1931—60	149

Tabell

3	Folkmängdens förändringar 1950—60 och beräknade förändringar 1960—70 efter riksområden. Åldrarna 15—64 år	150
4	Nettoinflyttning och -utflyttning (—) riksområdesvis 1951—60	151
5	Antal förvärvsarbetsbetande inkomsttagare åren 1955 och 1960	153
6	Förvärvsarbetsbetande inkomsttagare åren 1955 och 1960 i procent av folkmängden vid respektive års slut	154
7	Förvärvsarbetsbetande gifta kvinnliga inkomsttagare åren 1954 och 1959 i procent av hela antalet gifta kvinnor vid respektive års slut	155
8	Relativa arbetskraftstal, i procent, för kvinnor i åldrarna 20—44 år enligt arbetskraftsundersökningarna	155
9	Antal gifta kvinnor i arbetskraften i procent av hela antalet gifta kvinnor	157
10	Antal lärjungar i olika åldrar i procent av folkmängden i respektive åldrar	158
11	Procentuella andelen personer i arbetskraften i åldersgrupperna 14—19 år och 20—24 år bland män och icke gifta kvinnor	159
12	Antal personer i arbetskraften. Beräknade förändringar 1950—70	160
13	Antal personer i arbetskraften i procent av folkmängden 14 år och däröver	161
14	Arbetskraftens förändringar riksområdesvis	162
15	Sysselsatta i arbete efter antalet arbetstimmar under mätveckan	163
16	Förvärvsarbetsbetande personer med yrkesutbildning i procent av hela antalet förvärvsarbetsbetande	164
17	Arbetslöshetens förändringar	165
18	Arbetslöshetens förändringar under året. Medeltal 1956—60	166
19	Förvärvsarbetsbetande inkomsttagare efter näringsgren	167
20	Antal sysselsatta personer	169
21	Sysselsatta efter näringsgren 1950—60 samt prognos 1960—65	174

Tabellbilaga

1	Folkmängden 14 år och däröver vid slutet av åren 1950, 1955 och 1960 samt beräknad folkmängd vid slutet av åren 1965 och 1970	178
2	Antal gifta kvinnor i procent av hela antalet kvinnor i olika åldersgrupper vid slutet av åren 1955 och 1959 samt beräknat antal vid slutet av åren 1960, 1965 och 1970	178
3	Antal personer i arbetskraften i november 1960 samt beräknat antal 1950 och 1955 samt 1965 och 1970.	179

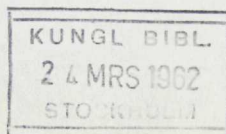
Tabell

Appendix B

1	Försörjningsbalans 1960 och prognos för 1965	184
2	Inkomster, utgifter och sparande 1960 och 1965	185
3	Inkomster, utgifter och sparande inom företagssektorn 1960 och 1965	192
4	Det finansiella sparandet 1960	195
5	Utlåning och upplåning på kreditmarknaden 1960	200
6	Det finansiella sparandet 1965	202
7	Utlåning och upplåning på kreditmarknaden 1965.	204

Appendix C

1	Jämförelse mellan 1955 års långtidsutrednings alternativa framtidsbedömningar beträffande försörjningsbalansens olika poster 1955—60 och den faktiska utvecklingen	213
2	Jämförelse mellan 1955 års långtidsutrednings alternativ för investeringsinriktning 1955—60 och den faktiska utvecklingen	215

STATENS

OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1962

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen)

Försvarsdepartementet

Totalförsvarets personalfrågor. [3]

Socialdepartementet

Skogstillgångarna i Jämtlands län. [1]

Kommunikationsdepartementet

Statsbidrag till enskild väghållning, m. m. [6]

Finansdepartementet

Finansplan för budgetåret 1962/63 samt Preliminär nationalbudget för år 1962. [8]

Städernas särskilda rättigheter och skyldigheter i förhållande till staten. [9]

1959 års långtidsutredning. 1. Svensk ekonomi 1960—1965. [10]

Ecklesiastikdepartementet

Vidgad vuxenutbildning på gymnasiestadiet. [5]

Jordbruksdepartementet

Yrkesutbildningen på trädgårdsområdet. [2]

Inrikesdepartementet

Arbetsuppgifter och utbildning för viss sjukvårdspersonal. [4]

Kommunal beredskap. [7]